

**ОНОРЕ ДЪО БАЛЗАК
СЕЗАР БИРОТО
ИСТОРИЯ НА ВЪЗХОДА И
УПАДЪКА НА СЕЗАР БИРОТО,
ТЪРГОВЕЦ-ПАРФЮМЕРИСТ,
ПОМОЩНИК-КМЕТ ВЪВ
ВТОРИ ПАРИЖКИ РАЙОН,
КАВАЛЕР НА ОРДЕНА НА
„ПОЧЕТНИЯ ЛЕГИОН“ И ПР.**

Част 0 от „Човешка комедия“

Превод от френски: Ангелина Терзиева, 1970

chitanka.info

На господин Алфонс дьо Ламартин

I
СЕЗАР НА ВЪРХА НА СЛАВАТА

ПЪРВА ГЛАВА

СЕМЕЙНО СПРЕЧКВАНЕ

През зимните нощи шумът по улица Сент-Оноре секва само за миг; на път за халите каруците със зеленчуци подхващат тропота на връщащите се от театър или от бал коли. Сред това минутно затишие в огромната симфония на парижкия глъч, което настъпва към един часа сутринта, жената на господин Сезар Бирото, собственик на парфюмериен магазин близо до площад Вандом, се събуди внезапно от ужасен сън. Тя се бе видяла в два образа — на прага на вратата, цяла в дрипи, опряла сбръчканата си и съсухрена ръка на бравата на собствения си магазин, и в креслото зад тезгяха; просеше от себе си милостиня, чуваше се как говори едновременно от вратата и зад тезгяха. Жената понечи да се хване за мъжа си, но ръката ѝ напипа изстиналото му място. Тогава страхът ѝ така се засили, че не можа да помръдне дори врата си, който бе като вцепенен: гърлото ѝ пресъхна, гласът ѝ секна; тя остана прикована в леглото, с разширени и втренчени очи, с настръхнали до болка коси, с изпълнени със странни звукове уши и свито, разтуптяно сърце, обляна в пот и в същото време премръзнала сред брачното легло, на което и двете завеси бяха дръпнати.

Страхът е почти патогенно чувство, което напада така буйно човешкия организъм, че само за миг той или проявява най-блестящите си възможности, или стига до пълното им разстройство. Дълго време физиологията е била в почуда пред това явление, което срива всичките и системи и разстройва хипотезите ѝ и което, макар и изразяващо се просто като някакво стъписване вътре в човека, притежава подобно на всички явления, свързани с електричеството, странен и своеобразен характер. Това обяснение ще стане достъпно за всички в деня, в който учените признаят огромната роля, която играе електричеството за човешката мисъл.

Госпожа Бирото изпита в оня момент някаква като че ли просветляваща мъка, което се случва, когато човешката воля, разстроена или съсредоточена от неизвестен дразнител, стигне до

страхотно напрежение. Така в един съвсем кратък промеждутък, ако се измерва с часовник, но неизмерим с оглед на бързите впечатления в него, нещастната жена придоби невероятната способност да изкаже повече мисли и да възстанови по-голям брой спомени, отколкото за един цял ден при обикновено състояние на ума. Трогателното съдържание на този монолог може да се изрази накратко чрез няколко несвързани, противоречиви и съвсем безсмислени думи:

— Защо ще стане Бирото от леглото! Всъщност той яде толкова много от телешкото, дали не му е станало лошо? Но ако е болен, щеше да ме събуди. От деветнадесет години спим с него все в това легло, все в същата къща и никога не се е случвало на горкичкия ми мъж да ме остави нощем, без да ми се обади. Само когато е бил дежурен в казармата, е спал навън. Легна ли си той снощи с мене? Ами да, разбира се, боже мой, колко съм глупава!

Тя погледна към леглото и видя нощната шапчица на мъжа си, която още пазеше почти конусовидната форма на главата му.

— Да не е умрял! Да се е самоубил? Но защо? — продължи тя. — От две години, откакто го назначиха помощник-кмет, е станал един такъв! Честна дума, не е ли за оплакване с тази обществена работа? Търговията му върви добре, нали ми подари един шал? Да не би пък да не върви? Ами, все щях да разбера. Но знае ли човек какво може да си наумят мъжете? Или жените? Нищо, не е там бедата. Но нали днес продадохме стока за пет хиляди франка! Всъщност един помощник-кмет не може да се самоубие, той твърде добре познава законите. Но къде е тогава?

Тя не беше в състояние да извърне глава, нито пък се решаваше да протегне ръка и да дръпне шнура на звънеца, който би вдигнал на крак тримата служители, готвачката и прислужника в магазина. В гнета на кошмара, който продължаваше и наяве, бе забравила за дъщеря си, заспала кротко в съседната стая, чиято врата бе до самото ѝ легло. Най-после тя извика: „Бирото!“, но не получи никакъв отговор. Струваше ѝ се, че е изрекла гласно името му, а всъщност го бе произнесла на ум.

— Да не би да има любовница? — продължи тя. — Не, не го бива за такова нещо, пък и много ме обича. Нали беше казал на госпожа Роген, че никога не ми е изневерявал, дори мислено. Този човек е самата честност. Ако някой заслужава да влезе в рая, това е

той. За какви ли грехове би могъл да се кае пред изповедника си? Ситни-дребни. Знам ли защо, ама за роялист като него, той например никак не се перчи с религията си. Горкичкото ми мъжленце, ходи сутрин рано-рано скришом на черква, като че ли отива в публичен дом. Бои се от бога заради самия бог, пет пари не дава за ада. Че как ще има любовница? Той не се дели от полата ми, та чак ме дразни. Обича ме повече от зеницата на очите си. За деветнадесет години никога не ми е креснал. Дори и дъщеря му е на второ място в сърцето му. Но нали Сезарин е тук!... Сезарин! Сезарин! Никога не е било Бирото да не сподели с мен какво мисли. Прав беше, като твърдеше на времето, идвайки при мене в „Пти-Матло“, че ще го опозная, като заживея с него. И на ти сега!... Странна работа.

Тя обърна с мъка глава и хвърли крадлив поглед в стаята, изпълнена все още с онези живописни нощни сенки, за които думите са безсилни и които сякаш се поддават изключително на четката на художника. С какви слова могат да се предадат страхотните криволици на раздвижените силуети, свръхестествените очертания на издутите от вятъра пердета, играта на матовата светлина от нощната лампичка по гънките на червения плат, отблясъците от закачалката, чиято искряща металическа част напомняше око на крадец, очертанията на една сякаш коленичила рокля — с една дума, всички онези странни неща, които плашат въображението в моменти, когато то само е в състояние да долови и да преувеличи нещата, които се изживяват болезнено. На госпожа Бирото се стори, че вижда силна светлина в предната стая и веднага помисли, че там е избухнал пожар; когато съгледа обаче едно червено шалче, което ѝ се видя като локва кръв, обзе я мисълта за крадци, особено като реши, че открива следи от борба в начина, по който бяха оставени мебелите. Нахлулият при сломена за парите в касата страх угаси вледеняващата трескавина на кошмара; ужасена, тя се втурна по нощница в стаята, за да помогне на мъжа си, убедена, че той се бори с убийците.

— Бирото! Бирото! — викна най-сетне тя с отчаян глас.

Завари парфюмериста, застанал сред съседната стая и измерващ въздуха с един аршин в ръка, но така зле загърнат в халата от зелена басма на шоколадовокафяви точки, че краката му се бяха зачервили от студ, без той да усети, толкова много се беше замислил. Когато Сезар се обърна и запита: „Какво има, Констанс?“, изражението му, както

става у хора, вгълбени в някакви сметки, бе тъй безкрайно глупаво, че госпожа Бирото се разсмя.

— Божичко, Сезар, чуден човек си ти! — каза тя. — Защо ставаш, без да ми се обадиш? Едва не умрях от страх, не знаех какво да мисля. И какво правиш тук така леко облечен? Ще вземеш да хванеш някоя хрема. Чуваш ли ме, Бирото?

— Да, да, идвам — отговори парфюмеристът и влезе в стаята.

— Хайде, ела да се стоплиш и кажи какво те е прихванало — продължи госпожа Бирото, като разрови пепелта и побърза да стъкне огъня. — Премръзнах. Колко глупаво, че станах по нощница, но наистина помислих, че са те нападнали убийци.

Търговецът сложи свещника на камината, загъна се в халата си и отиде някак машинално да донесе на жена си някаква вълнена фуста.

— Ето, пиленцето ми, облечи се — каза той. После продължи монолога си: — Двадесет и два на осемнадесет, можем да имаме чудесен салон.

— Слушай, Бирото, полудяваш ли, или сънуваш?

— Не, жено, пресмятам нещо.

— Да беше почакал поне да съмне, че тогава върши тия глупости — изрече тя, върза фустата под камизолата си и пристъпи към вратата на стаята, където спеше дъщеря им.

— Сезарин спи — каза тя, — няма да ни чуе. Хайде, Бирото, говори сега! Какво става с тебе?

— Можем да дадем бал.

— Да дадем бал? Ние? Честна дума, ти бълнуваш, миличък.

— Съвсем не бълнувам, милото ми сърненце. Слушай, човек трябва винаги да върши онова, което изисква положението му. Правителството ме е поставило на видно място, аз участвам в управлението; ние сме длъжни да познаваме духа на режима и да съдействаме за провеждането на целите му. Херцог дьо Ришелъ е освободил вече Франция от чужда окупация^[1]. По мнението на господин дьо Ла Бийардиер държавните служители, които представляват Париж, трябва да означават освобождението на страната, всеки в своята област. Да покажем истински патриотизъм, от който да се засрамят онези иженарицаеми либерали, проклетите му интриганти, нали? Да не мислиш, че не обичам родината си? Искам да

покажа на моите врагове, либералите, че любовта към краля означава любов към Франция.

— Значи, смяташ, че имаш врагове, бедни ми Бирото?

— Разбира се, че имам врагове. Половината от приятелите ни в квартала са наши врагове. Всички казват: „Бирото не е нищо особено, но има късмет, ето че го направиха помощник-кмет, много му върви.“ Добре де! Ще има още да видят! На тебе първа казвам, че съм кавалер на ордена на „Почетния легион“. Вчера кралят е подписал указа.

— О, щом е тъй, мили мой — каза развълнувана госпожа Бирото, — наистина ще трябва да дадем бала. Ами за какви заслуги ти дадох ордена?

— Когато господин дьо Ла Бийардиер ми съобщи вчера тази новина — каза някак смутено Бирото — и аз се запитах като тебе какви са заслугите ми; но като се прибирах в къщи, се сетих кои са и одобрих решението на правителството^[2]. Първо, аз съм роялист и съм раняван при църквата „Сен-Рок“ през дните на вандемиера^[3], нима е без значение, че съм се бил тогава с оръжие в ръка за правото дело? Второ, според някои търговци добре съм се справил със задълженията си като член на търговския съд. Трето, помощник-кмет съм, а кралят отпуска четири ордена за Парижкия общински съвет. След като е прегледал списъците на помощник-кметовете — кандидати за награждаване, префектът ме е поставил пя първо място. Впрочем кралят сигурно знае кой съм: благодарение на стария Рагон аз му доставям единствената пудра, която той благоволява да употребява; ние единствени притежаваме рецептата за пудрата на покойната кралица, милата нещастна августейша жертва! Кметът е подкрепил енергично кандидатурата ми. Какво повече? Щом кралят ми дава ордена, без да съм го искал, мисля, че не мога да откажа, без да го обидя. Да не съм искал аз да ставам помощник-кмет? Така че, мила ми женичке, щом вятърът е попътен, както казва, когато е в добро настроение, вуйчо ти Пийро, решил съм да уредя всичко в къщи така, че да отговаря на високото ни положение. Ако съм способен за нещо, нека стана каквото бог нареди, помощник-префект например, ако е речено. А ти, мила моя, вършиш голяма грешка, ако смяташ, че един гражданин е изплатил своята дан към отечеството, като е продавал цели двадесет години парфюми. Щом държавата иска да я подпомогнем със знанията си, наш дълг е да ѝ ги дадем, точно както

трябва да ѝ плащаме данък за движими и недвижими имоти и прочее. Да не би да ти се иска цял живот да стоиш зад тезгяха? Слава богу, стига толкова. Балът ще покаже какво можем ние. Сбогом, търговийо на дребно, точно това имам пред вид. Изгарям фирмата „Кралицата на розите“, заличавам от надписа „Сезар Бирото, парфюмерист, приемник на Рагон“ и слагам направо „Парфюми“ с големи златни букви. В мецанина настанявам кантората, касата и една хубава канцелария за тебе. Задната част на дюкяна, сегашната трапезария и кухнята превръщам в магазин. Наемам първия етаж на съседната къща и отварям врата в стената. Стълбата ще обърна така, че да може направо да се минава от едната сграда в другата. И ето че ще имаме голям апартамент, райски обзаведен! Чакай, подновявам и стаята ти, ще ти подредя будоар, а и Сезарин ще получи хубава нова стая. Касиерката, която ще назначиш, първият ни помощник и камериерката ти (да, госпожо, вие ще имате и камериерка!) ще живеят на втория етаж. На третия ще бъдат кухнята, стаите на готвачката и на прислужника. На четвъртия етаж ще се помещава складът за флакони — само кристални и порцеланови. Работилницата ще бъде на тавана. Минувачите няма вече да гледат как се лепят етикетите, как се подбират флаконите, затварянето или пакетирането им. Това вървеше как да е за улица Сен-Дьони, но и дума не може да става за улица Сент-Оноре! Магазинът ни трябва да е разкошен като салон. Я ми кажи ние да не сме единствените издигнали се търговци? Нима няма търговци на оцет или на горчица, чиято дума се чува в националната гвардия и които са много добре поставени в двореца? Да последваме техния пример, да разширим търговията и да се придвижим и ние във висшите кръгове.

— Знаеш ли какво си мисля, Бирото, като те слушам? Приличаш ми на човек, който търси под вола теле. Спомни си какво те посъветвах, когато ставаше дума да те направят помощник-кмет: гледай си преди всичко спокойствието! „Колкото ръцете ми — рекох тогава — могат да заместят крилете на вятърна мелница, толкова и ти си създаден да заемаш високи длъжности. Желанието ти да се издигнеш ще те погуби.“ Но ти не ме послуша и ето ти сега как се подредихме. За да играеш политическа роля, са нужни пари. Имаме ли ние пари? Как така?! Искаш да изгориш фирмата ни, за която сме дали шестстотин франка, и да се отречеш от „Кралицата на розите“, която те направи прочут? Я остави амбициите за другите. Който си слага ръката

в пламъка, не може да не се изгори, не е ли така? Днес политиката е като огъня. Не сме ли вложили сто хиляди екю извън търговията, фабриката и стоката? Щом искаш да увеличиш богатството си, направи както през 1793 година. Държавните ценни книжа са по седемдесет и два франка. Купи ценни книжа и ще имаш десет хиляди франка приход, без да се накърни търговията ни. Използвай случая да оженим Сезарин, после продай магазина и да отидем да живеем в родния ти край. Нали цели петнадесет години само за това си ми разправял — как ще купим „Ле Трезориер“, онова хубаво имение в околностите на град Шинон, там има и река, и поляни, и горичка, и лозя, и два чифлика, които докарват хиляда екю доход, жилище, което харесва и на двама ни, разправяше, че на всичко отгоре сме можели да го купим за шестдесет хиляди франка, а сега господинът намислил да става важна клечка в правителството! Не забравяй какво сме: търговци на парфюми, и нищо повече. Ако някой ти беше казал преди шестнадесет години, когато още не беше изнамерил „Двойния крем за султанките“ и „Тоалетната вода“: „Ще имате пари, необходими, за да купите «Ле Трезориер»“, нима нямаше да ти призлее от радост? И днес можеш да купиш този толкова желан имот, дето само за това говореше, а сега ти е хрумнало да похарчиш за глупости парите, спечелени с пот на челата — спокойно мога да кажа „челата“, защото винаги, по всяко време, съм стояла зад касата, като жалко куче в колибката си. Няма ли да е по-добре да идваме от време на време при дъщерята, когато тя се омъжи за парижки нотариус, а да живеем осем месеца в годината в Шинон, вместо да се залавяш да правиш от бакър сребро? Изчакай да се повишат ценните книжа, дай тогава осем хиляди рента на дъщеря си и като оставим две хиляди за нас, с парите от продажбата на магазина ще можем да купим „Ле Трезориер“. Като си отнесем в твоя роден край и покъщината, която струва доста пари, котенцето ми, ще си заживеем като царе, а тук, за да се представим в обществото, ще ни трябва поне един милион.

— Ей това чаках да кажеш, жено — рече Бирото. — Не съм още толкова изкуфял (нищо, че ти ме смяташ за глупак), та да не помисля за всичко това. Слушай сега! Като зет Александър Крота най ни приляга, а той ще поеме работата на нотариуса Роген. Но да не мислиш, че Крота ще се задоволи със сто хиляди франка зестра! (Дори да предположим, че дадем всичките си сухи пари, за да настаним

дъщерята, а аз поне така смятам. Бих предпочел да ям сух хляб до края на живота си, но да я видя щастлива като царица, съпруга, както ти казваш, на парижки нотариус.) Да, но сто хиляди франка зестра или осем хиляди франка годишна рента са нищо, ако речеш да купиш кантората на Роген. Малкият Ксандро, както му викаме, ни мисли, както и всички останали за много по-богати. Ако баща му, оня дебел чифликчия, който е страшна стипца, не продаде за сто хиляди франка земя. Ксандро няма да стане нотариус, защото кантората на Роген струва към четиристотин или петстотин хиляди франка. Ако Крота не плати половината в брой, как ще си уреди работите? Сезарин трябва да има двеста хиляди франка зестра; а ние искаме да се оттеглим от търговията като истински парижки буржоа с петнадесет хиляди ливри рента. Какво ще кажеш? Ако ти докажа всичко това ясно като бял ден, няма ли да ти запуша устата?

— Е, щом си открил златна мина...

— Да, сърничке, открий. Да — повтори той, като прегърна жена си и взе да я потупва по гърба, развълнуван от радост, която го преобрази цял. — Не исках да ти говоря за тази работа, преди да е добре изпечена; но с божията помощ смятам, че утре ще я завърша. Слушай: Роген ми предложи една съвсем сигурна сделка, в която участва и той, заедно с Рагон, с вуйчо ти Пийро и с още двама негови клиенти. Ще закупим празни места около „Мадлената“, които по пресмятанията на Роген ще получим само за четвъртина от стойността, която те ще имат след три години, когато, след изтичане на наемните им срокове, ще можем да ги експлоатираме пълноценно. Ние и шестимата сме с определени дялове. Аз ще внеса триста хиляди франка и ще покрия трите осминки. Ако някой от нас има нужда от пари, Роген ще му ги достави срещу ипотeka върху частта му. За да държа тигана и да зная как ще се пържи рибата, поисках да бъда поименен собственик на половината от общата част за нас тримата: Пийро, Рагон и мене. Роген ще участва под името на някой си Шарл Клапарон, мой съсобственик, който ще даде като мене потвърдително писмо на съдружниците си. Актовете за собственост ще станат чрез продавателни записи, носещи само частните подписи, докато станем собственици на всички терени. Роген ще проучи какви договори трябва да се направят, защото не е сигурен, че ще можем да минем без регистриране, с прехвърляне на правата върху лицата, на които ще

продаваме отделните парцели; но много е дълго, за да ти го обяснявам подробно. След като изплатим тези места, остава ни да си скръстим ръцете, а след три години ще имаме печалба един милион. Сезарин ще бъде тогава на двадесет години, магазинът ще е вече продаден и с божията помощ ще поемем скромно пътя към славата.

— А откъде ще вземеш триста хиляди франка? — запита госпожа Бирото.

— Ти нищо не разбираш от сделки, котенцето ми. Ще дам стоте хиляди франка, вложени у Роген, ще склуча заем от четиридесет хиляди франка срещу постройките и градилите, където са нашите фабрики в предградието Тампл, имаме и двадесет хиляди франка в наличност: всичко сто и шестдесет хиляди франка. Остават сто и четиридесет хиляди, за които ще подпиша полица на господин Шарл Клапарон, банкер. Той ще ми даде сумата, като си удържи шконтото. И ето че нашите триста хиляди франка са внесени: който има срокове за изплащане, нищо не дължи. Като дойде времето за полиците, ще ги изплатим с печалбите. Ако пък не разполагаме тогава с цялата сума, Роген ще ми даде пари срещу ипотeka върху моята част с пет на сто лихва. Но няма да има нужда от заеми: открих едно масло за усиляне растежа на косата. И Ливингстън ми е инсталирал една хидравлична преса за преработка на лешници, която изстискава всичката им мазнина. Според предвижданията ми след една година ще спечеля най-малко сто хиляди франка. Сега подготвям рекламата, която ще започва така: „Долу перуките!“ Ефектът ще бъде поразителен. Ти дори и не забелязваш, че нощем не спя. Три месеца вече става, откакто успехът на „Макасарското масло“ ми пречи да заспя. Искам да проваля „Макасар“!

— Значи, такива мисли ти се въртят в главата от два месеца, а нищо да не ми кажеш досега. Неслучайно се видях насън като просякиня на собствената си врата, само небето ни предупреждава! След някое време ще ни останат само очите, да плачем. Докато съм жива, ти няма да направиш това, чуваш ли ме, Сезар? В тази работа има някакви въртели, които ти не можеш да видиш, защото си много честен и много порядъчен и не подозираш какви мошеничества вършат хората. Защо ще ти предлагат милиони? Ти даваш всичките си ценности, надхвърляш възможностите си, ами ако маслото ти не потръгне, ако не намерим пари, ако не получим цена за местата, с

какво ще платиш полиците си? С черупките от лешниците ли? За да се издигнеш в обществото, искаш да махнеш името си от фирмата и да свалиш надписа „Кралицата на розите“, и на това отгоре ще ми подготвяш префърцунените си афиши и реклами, които ще излагат на показ Сезар Бирото по всички стълбове и огради, навсякъде, където има строеж.

— О! Ти не си ме разбрала. Аз ще имам клон на името на Попино в някоя сграда близо до улица Ломбар и там ще настаня Анселм. По този начин, като подреда племенника им, който ще може да забогатее, ще се отблагодаря на господин и госпожа Рагон. Горките Рагонови от известно време ми се виждат доста западнали.

— Слушай, тези хора са нарочили парите ти.

— Но кои са „тези хора“, хубавице моя? Вуйчо ти Пийро ли, който ни обича като зеницата на очите си и който всяка неделя обядва с нас? Или този добряк, старият Рагон, наш предшественик, който има зад гърба си четиридесет години честен живот и с когото редовно играем на карти? Или може би Рагон, парижки нотариус, петдесет и седем годишен мъж, с двадесет и пет годишна практика? Един парижки нотариус би бил цветът на обществото, ако всички честни хора не си приличаха. Ако стане нужда, съдружниците ми ще ми помогнат! Къде виждаш тук заговор, сърничке? Слушай, сега ще ти кажа къде грешиш. Честна дума, тежи ми на сърцето. Ти винаги си била недоверчива като котка! Щом отделяхме някой и друг лев, ти веднага си втълпяваше, че клиентите са крадци. На колене ли да те молят, та да приемеш да станеш богата! Уж си парижанка, а никак не си амбициозна! Да не бяха вечните ти страхове, нямаше да има пощастлив от мене! Ако те бях слушал, никога нямаше да приготвя нито „Крема на султанките“, нито „Тоалетната вода“. От магазина си изкарваме препитанието, но тия два наши специалитета, както и сапуните ни, ни донесоха стоте хиляди франка, които имаме сега, чисти пари! Без моя изобретателен ум — защото като парфюмерист, наистина съм способен, — щяхме да си останем търговци на дребно, щяхме да се блъскаме, *за да свържем двата края*, а и аз нямаше да съм измежду видните търговци, участващи при избирането на съдии в Търговския съд, нямаше да съм съдия, нито помощник-кмет. Знаеш ли какво щях да бъда? Дюкянджия като дядо Рагон, без с това да искам да го обидя, защото аз уважавам тези хора, от тях е маята ни. След

четиридесет години продажба на парфюми щяхме да имаме като него три хиляди франка годишна рента; но при днешните двойно по-високи цени на стоките и с тези пари и ние като Рагонови едва щяхме да кретаме. (Все повече ми се свива сърцето, като си мисля за тези двама старци. Трябва да видя какво е положението им, утре ще разбере от Попино.) Ако се бях вслушвал в съветите ти, каквато си неспокойна и все се боиш, че утре няма да имаш това, което притежаващ днес, нямаше да се ползвам с уважението на хората, нямаше да получа ордена на „Почетния легион“, нито пък щях да съм на път да стана политическа личност. Да, да, можеш да се съмняваш колкото искаш, но ако тази работа успее, може да стана и депутат. Ненапрасно се казвам Сезар^[4], досега във всичко ми е вървяло... Чудна работа, докато навън всички признават качествата ми, в къщи единственото същество, за което толкова мислея, за чието щастие лея кървава пот, ме смята за глупак!

Тези думи, макар и прекъсвани от красноречиви паузи и запращани като топки, както се случва обикновено при хора, заели позата на обвинители, съдържаша толкова дълбока и неизменна привързаност, че в сърцето си госпожа Бирото се трогна; но като всички жени и тя си послужи с любовта, която вдъхваше, за да наложи волята си.

— Слушай, Бирото — каза тя, — ако ме обичаш, остави ме да бъда щастлива посвоему. Ние и двамата не сме получили нужното възпитание; нито умеем да говорим, нито да се отнасяме с прислугата, като хората от висшето общество, как искаш тогава да успеем във висшите кръгове? А в „Ле Трезориер“ аз ще бъда щастлива! Винаги съм обичала животните и птичките, и прекрасно ще прекарам живота си в грижи за кокошките, като селска стопанка. Да продадем магазина, да омъжим Сезарин и зарежи това масло! През зимата ще идваме в Париж, при зетя, ще бъдем щастливи и никакви промени, нито в политиката, нито в търговията, ще могат да ни попречат да си живеем. За какво ни е потрябвало да смазваме другите? Богатството, което имаме, не ни ли стига? По два пъти ли ще обядваш, като станеш милионер? От друга жена ли имаш нужда? Виж вуйчо Пийро: той разумно се задоволява с малкото си имущество и прекарва живота си в благотворителни дела. Трябва ли му на него хубава покъщнина?

Сигурна съм, че си ми поръчал нови мебели, видях тук Брашон, а той едва ли е идвал да купува парфюми.

— Да, хубавице моя, мебелите ти са поръчани и работата по обзавеждането ни ще започне утре и ще се ръководи от един архитект, когото ми препоръча господин дьо Ла Бийардиер.

— Боже! — викна тя. — Имай милост към нас!

— Никак не си разумна, сърничке моя. На тридесет и седем години, каквато си свежа и хубава, защо ще се погребваш в Шинон? И аз, слава богу, съм само тридесет и девет годишен. Съдбата ми разкрива чудесно поприще и аз го поемам. Ако действам благоразумно, мога да създам дом, ползващ се с уважение сред парижката буржоазия, както е ставало преди време, мога да създам рода Бирото, както има Келер. Жюл Демаре, Роген, Кошен, Гийом. Лъоба, Нюсенжан, Сайар, Попино, Матифа, които са, или са били, все лични хора в квартала, където са живели. Какво ми разправяш ти! Ако тази сделка не беше сигурна, ако не беше като чисто злато...

— Сигурна!

— Да, сигурна! От два месеца я обмислям. Без никой нищо да подозира, събирам сведения за строежите на общината, и от архитектите, и при предприемачите. Господин Грендо, младият архитект, който ще преустройва апартамента ни, е отчаян, че няма пари, за да участва и той.

— Ще има строежи, затова ви подтиква, да ви оскубе.

— Можеш ли да излъжеш хора като Пийро, Шарл Клапарон и Роген? Печалбата е сигурна, както беше сигурна и печалбата от „Крема на султанките“ и толкова.

— Но, скъпи мой, каква нужда има Роген от спекулации, щом кантората му е изплатена и богатството му е обезпечено? Виждам го понякога, като минава по-загрижен от министър, с поглед изпод вежди, който не ми харесва: нещо го тревожи. От пет години насам лицето му е станало като лице на стар развратник. Кой ти гарантира, че няма да офейка, щом тури ръка на парите? Известни са ни такива случаи. Познаваме ли го добре? Макар че от петнадесет години ни е приятел, не бих сложила ръката си в огъня заради него. Дъхът му мирише лошо, с жена си не живее и сигурно има любовници, които поддържа и които го разсипват; не виждам друга причина за лошото му настроение. Сутрин, докато се обличам, го виждам през пердетата, като се прибира

в къщи пеша, а откъде идва? Никой не знае. Прилича ми на човек, който има и друго семейство в града; той харчи на една страна, жената — на друга. Такъв ли живот трябва да водят нотариусите? Ако печелят петдесет хиляди франка, а харчат шестдесет хиляди, след двадесет години ще се види краят на богатството им и те ще останат голи като тояга; но щом човек е свикнал да блести, той е готов без всякаква милост да ограби и приятелите си; хората най-напред се грижат за себе си. Роген е близък на нашия бивш служител, оня голтак дю Тийе, и аз не виждам нищо хубаво в тази дружба. Щом не е разбрал що за човек е дю Тийе, трябва да е съвсем сляп; ако пък го знае колко струва, защо толкова го котка? Ще ми кажеш, че жена му е влюбена в дю Тийе. Аз пък не очаквам нищо добро от мъж, който няма честно отношение към жена си. И най-сетне толкова ли са глупави собствениците на тези празни места, че да продават за пет франка онова, което струва сто франка? Ако срещнеш дете, което не знае колко струва наполеонът, няма ли да му обясниш? Не ми се сърди, но вашата сделка ми прилича на кражба.

— Боже господи, колко чудни са жените понякога и как объркват всички понятия! Ако Роген не участваше в сделката, щеше да ми кажеш: „Виж какво, Сезар, щом правиш сделка, в която не участва Роген, тя нищо не струва.“ Сега, когато участието му е истинска гаранция, ти казваш...

— Не той, а някой си Клапарон.

— Но един нотариус не може да участва с името си в спекулации.

— Защо тогава върши неща, забранени от закона? Какво ще ми отговориш ти, който толкова зачиташ законите?

— Остави ме да се доизкажа. Роген участва заедно с нас и ти твърдиш, че работата нищо не струвала. Разумно ли е това? Казваш ми: той върши нещо противозаконно. Ако стане нужда, той ще излезе с името си. Сега пък казваш: той е богат. Не може ли да се каже същото и за мене? Добре ли щеше да бъде Рагон и Пийро да ми кажат: „Защо участвате в тази сделка, след като сте червив с пари?“

— Положението на търговците не е същото като на нотариусите — каза госпожа Бирото.

— Както и да е, съвестта ми е чиста — продължи Сезар. — Хората, които продават, вършат това по необходимост; не ги ограбваме,

както не ограбваме и онези, които продават ценни книжа за седемдесет и пет на сто от стойността им. Сега купуваме места по днешната им цена, след две години ще бъде друго, също както и за ценните книжа. Трябва да знаете, госпожа Констанс-Барб-Жозефин-Пийро, че никога няма да заловите Сезар Бирото да върши нещо, което да е против строгите изисквания на честността, против законите, против съвестта му или против благоприличието. Как е възможно човек с осемнадесетгодишна търговска практика да бъде подозиран в нечестност, и то в собствения му дом!

— Хайде, Сезар, успокой се! Жена, която от толкова дълго време живее с тебе, познава до дъно душата ти. В края на краищата ти си господарят. Богатството, което имаме, си го спечелил ти, не е ли така? Парите са твои, можеш да ги харчиш. И в най-голяма немотия да изпаднем, нито аз, нито дъщеря ти ще ти отправим и най-малкия укор. И все пак изслушай ме: когато измисли „Крема на султанките“ и „Тоалетната вода“, какво рискуваше? Пет-шест хиляди франка. Днес залагаш цялото си състояние на една карта, не си сам, имаш и съдружници, които могат да те изиграят. Дай бала, поднови апартамента, изхарчи десет хиляди франка, това е излишно, но не е катастрофа. Обаче решително се противопоставям за сделката с местата около „Мадлената“. Ти си търговец на парфюми, остани си търговец, не ставай препродавач на терени; ние, жените, имаме непогрешима интуиция. Аз те предупредих, а ти сега прави каквото знаеш. Бил си съдия в Търговския съд, познаваш законите, добре си се справял досега и аз ще те следвам, Сезар! Но няма да се успокоя, докато не видя Сезарин добре настанена. Да даде бог моят сън да не излезе пророчески!

Това покорство пораздразни Бирото, който употреби невинната хитрост, към която и друг път беше прибегвал в подобни случаи.

— Слушай, Констанс, още не съм дал думата си, но все едно, че съм я дал.

— О, Сезар, стига толкова, да не говорим повече. Първо честта, после имота. Хайде, легни си, мили, дървата свършиха. Пък и ако искаш, можем да продължим да разговаряме в леглото. Ах, какъв грозен сън! Боже мой! Да видиш себе си! Ужасно! Ще има да се молим двете със Сезарин за успеха на твоите празни места.

— Не ще и съмнение, божията помощ никога не е излишна — каза важно Бирото. — Но и лешниковото масло, и то е сила, жено. Направих това откритие съвсем случайно, както по-рано при „Двойния крем на султанките“; първия път, като прелиствах една книга, а сега, като разглеждах гравюрата „Еро и Леандър“. Знаеш я, една жена, която полива с масло главата на любовника си, мило, нали? Най-сигурните сделки са онези, които почиват на тщеславието, самолюбието, на желанието да се харесаш. Тези чувства не умират никога.

— Уви, и аз виждам, че е така.

— Като станат на известна възраст, оплешивелите мъже са в състояние да извършат и най-голямата лудост, само и само да имат коса. Бръснарите ми казват, че от известно време продавали не само „Макасар“, ами и всякакви билки за боядисване на косите или за растежа им. Откакто не сме във война, мъжете се въртят много повече около жените, а те не обичат плешивите, нали така, писенце? Следователно търсенето на този артикул зависи от политическото положение. А смес, която подхранва косъма, би се продала като топъл хляб, още повече, че моето масло сигурно ще бъде одобрено от Академията на науките. Може би добрият господин Воклен пак ще ми помогне. Утре ще отида да му изложа идеята си и ще му подаря гравюрата, която най-после намерих след две години търсене в Германия. Той се занимава именно с анализи на косата. Така ми каза Шифрьовил, негов съдружник във фабриката му за химически произведения. Ако откритието ми съвпада с проучванията му, моето масло ще се купува от мъже и жени. Пак ти казвам, идеята ми струва цяло състояние. Боже господи, сън вече не ме хваща! За щастие младият Попино има най-хубавите коси на света. Ще вземем и една касиерка с дълги до земята коси, която ще разправа — без с това да обижда нито бога, нито хората, — че това се дължи на моето масло (защото то сигурно ще бъде някакво масло) и всички посивели глави ще се нахвърлят на него, както прави сиромашията с богатите хора. Ами какво ще кажеш за бала, миличка? Не съм лош човек, но много ми се ще между поканените да бъде и оня тип дю Тийе, който се прави на важен с богатството си и на борсата винаги ме отбягва. Той знае, че ми са известни някои не съвсем хубави неща за него. Май че с него съм бил прекалено добър. Не е ли чудно, че човек бива наказван все за

добрите си дела, на този свят де! Спрямо него аз съм се държал като баща, ти не знаеш колко много съм направил за този човек.

— Настръхвам само като ми заговориш за него. Ако знаеше какво искаше пък той да ти направи, нямаше да държиш в тайна кражбата на трите хиляди франка, защото аз разбрах по какъв начин работата е била потулена. Ако беше го предал на полицията, може би щеше да направиш услуга на много хора.

— Какво е искал да ми направи?

— Нищо. Ако искаш да се вслушаш в думите ми тази вечер, Бирото, ще ти дам добър съвет: не се занимавай с дю Тийе.

— Няма ли да им се види чудно на хората, че не съм поканил един мой бивш служител, на когото поръчителствах за двадесет хиляди франка, с които той започна сделките си? Хайде, да вършим добро заради доброто. Пък може дю Тийе и да се е поправил.

— Цялата къща ще се обърне наопаки.

— Какво искаш да кажеш с това „ще се обърне наопаки“? Напротив, всичко ще бъде уредено като по ноти. Забравила ли си какво ти казах за стълбището и за съседната сграда, за която се споразумях с търговеца на чадъри Керон? Утре отиваме с него при собственика господин Молиньо; утре съм страшно зает, не по-малко от министър...

— Главата ми се завъртя от твоите планове — каза Констанс, — съвсем се обърках. Пък и заспивам вече.

— Добро утро — отвърна мъжът й. — Казвам ти „добро утро“, защото вече се съмна. Но тя спи вече, миличката ми! Спи, моето момиче, ще те отрупам с богатства или името ми да не е Сезар.

Няколко минути по-късно Сезар и Констанс кротко хъркаха.

Един бегъл поглед върху миналото на това семейство ще потвърди мислите, породени от незлобивото спречкване между двамата герои на горната сцена. Описвайки търговските нрави, нашият разказ ще изясни по каква странна случайност Сезар Бирото се оказа и парфюмерист, и помощник-кмет, и бивш офицер от националната гвардия, и кавалер на „Почетния легион“. Вниквайки в дълбочината на характера му и в причините, съпровождащи възхода му, читателят ще разбере как търговските злополуки, както биват преодолявани от силните личности, се превръщат в непоправими катастрофи за слабите. Събитията сами по себе си никога не са решаващото; последиците им зависят изцяло от хората: за гения нещастieto е

стъпало към успехи, то е очистителен акупел за християнина, начин за забогатяване — за находчивия човек и пропаст, в която пропада слабият.

---

[1] Според Парижкия договор от 20 ноември 1815 година Франция се задължаваше да изплати на съюзниците обезщетение от седемстотин милиона франка, а северните и източните укрепления трябваше да бъдат окупирани от съюзническите войски за две или три години — толкова, колкото щеше да трае изплащането на горната сума. През месец октомври 1818 година херцог дьо Ришельо, който тогава бе министър на външните работи, успя да издейства с изплащането на репарациите заминаването на съюзническите войски, което стана на 30 ноември същата година. ↑

[2] Бирото с основание се учудва на това удостояване и макар че впоследствие си намира заслуги, правителството едва ли ги е имало пред вид; по онова време министерството е раздавало много лесно ордени на „Почетния легион“, с което е целяло да омаловажи стойността му и да намали значимостта на институция, учредена от узурпатора Наполеон. ↑

[3] Вандемиер — времето от 22 септември до 22 октомври според френския революционен календар. В случая става дума за дните от 10 до 13 октомври, когато в Париж е била нанесена победа от Бонапарт над отделни разбунтували се срещу Конвента военни части. ↑

[4] Намек за големия римски пълководец Юлий Цезар. ↑

ВТОРА ГЛАВА

ПОГЛЕД В МИНАЛОТО

Един изполичар от околностите на Шинон на име Жак Бирото се ожени за камериерката на една дама, за чиито лозя се грижеше; жена му роди три момчета и умря при раждането на последното, а нещастният човек не можа дълго да я преживее. Господарката обичаше камериерката си; тя прибра при своите деца най-голямото от момчетата на изполичаря, Франсоа, а по-късно го настани в семинарията. По време на революцията Франсоа Бирото, който бе получил свещенически сан, успя да се укрие; той води скитнически живот на свещениците, неположили клетва пред революцията^[1], които бяха гонени като диви зверове и гилотинирани за най-малко провинение. В момента, в който започва нашият разказ, той бе викарий на катедралата в Тур и бе напуснал само един път този град, за да се види с брат си Сезар. Уличното движение на Париж така зашемети свещеника, че той не смееше да излезе от стаята си. Франсоа наричаше кабриолетите „полуфайтони“; всичко го учудваше. След една седмица престой в Париж той се завърна в Тур и се зарече да не стъпи вече в столицата.

Вторият син на лозаря Жан Бирото, който бе взет на служба в националната гвардия, бързо стигна до чин капитан през първите години на революцията. В сражението при Требия Макдоналд поиска доброволци за нападението на една батарея; капитан Жан Бирото се отзова с ротата си и падна убит. Очевидно сама съдбата преследваше членовете на това семейство и ги поставяше под гнета на хората или на събитията навсякъде, където пуснеха корен.

Последният син е героят на настоящия разказ. След като се научи да чете, да пише и да смята, четиринадесетгодишният Сезар напусна родния край и тръгна пеш за Париж с един луидор в джоба да си търси щастieto. Препоръката на един аптекар от Тур му помогна да постъпи като прислужник в магазина на господин и госпожа Рагон — търговци на парфюми. По онова време Сезар притежаваше всичко на всичко чифт подковани обувки, пристегнати до коленете панталони^[2], чифт

сини чорапи, жилетка на цветчета, една връхна селска дреха, три ризи от грубо и здраво платно и пътническата си тояга. Макар че косите му бяха подстригани като на момче от църковен хор^[3], той беше здравеняк като всички чеда на град Тур; понякога го обхващаше мързел, но желанието му да забогатее скоро вземаше връх; липсваха му остроумие и образование, но затова пък притежаваше усет за справедливост и деликатност, които беше наследил от майка си, която според хората от Тур имала „златно сърце“. Сезар получаваше храна, шест франка на месец и спеше на един нар на тавана, недалеч от готвачката; останалите служители, които, макар че го посвещаваха в работата, като го учеха да опакова стоката, да изпълнява поръчки и да мете магазина и улицата пред него, го вземаха често на подбив — нещо обикновено за живота в магазините, където закачките влизат в обучението на новациите; господин и госпожа Рагон се държаха с него като с куче. Никой не искаше да знае за умората на чирака, макар че вечер подбитите от ходене крака страшно го боляха, а раменете му бяха като смазани. Това грубо приложение на правилото „всеки за себе си“ — евангелска заповед, важаща за всички големи градове — караше Сезар да смята, че животът в Париж е много тежък. Вечер той се разплакваше при спомена за Турен, където селянинът работи без притеснение, където зидарят сам разполага с времето си, а бездействието и трудът са най-разумно разпределени; но той заспиваше, без дори и да помисли да избяга, тъй като на другата сутрин трябваше да изпълнява нови поръчки, а на чувството си за дълг той се подчиняваше с инстинкта на вярно куче. Когато понякога му се случеше да се оплаче, първият помощник се усмихваше весело.

— Да, моето момче — казваше той, — не всичко е розово в „Кралицата на розите“ и чучулигите не падат от небето опечени; най-напред трябва да потичаш подире им, после да ги хванеш, а най-сетне трябва да имаш и с какво да ги сготвиш.

— Готвачката, една дебелана от Пикардия, си отделяше най-добрите късове, а със Сезар разговаряше само колкото да се оплаче от господин и госпожа Рагон, които не я оставяха да краде. Към края на първия месец, когато един неделен ден трябваше да остане да пази къщата, тя заговори със Сезар. Чистата и спретната Юрсюл се стори прелестна на бедното отрудено момче, което само по една случайност едва не разби кораба си в първата изпречила му се подводна скала.

Като всички безпомощни същества, той обикна първата жена, която му хвърли мил поглед. Готвачката, взе Сезар под свое покровителство; последваха тайни любовни връзки, с които останалите служители безмилостно се подиграваха. За щастие две години по-късно тя напусна Сезар заради един дезертър от родния ѝ край, който се криеше в Париж, един двадесетгодишен пикардец, собственик на няколко декара земя, и се омъжи за него.

През тези две години готвачката бе хранила добре милия си Сезар, бе му изяснила доста тайни на живота в Париж, гледан през погледа на простолюдието, и от ревност му бе вдъхнала дълбоко отвращение към публичните домове, чиито опасности, изглежда, ѝ бяха известни. През 1792 година краката на изоставения от нея Сезар бяха свикнали вече с парижкия паваж, раменете му — със сандъците, а главата му — със закачките в магазина. Когато Юрсюл го напусна, той твърде скоро се утеши, защото тя не бе отвърнала на нито една от вродените му представи за истинска любов. Сладострастна и груба, хитра и крадлива, егоистка и пиячка, тя обиждаше непорочността на Сезар, без да му предлага нищо по-добро за в бъдеще. Понякога горкото момче виждаше с болка, че много здраво се е обвързало със същество, у което нищо не го привлича. В момента, в който се почувства господар на сърцето си, Сезар бе вече пораснал, навършил бе шестнадесет години. Благодарение на Юрсюл и на закачките в магазина умът му се бе развил и той започна да следи търговията с поглед, в който зад простодушието прозираше голяма интелигентност: той наблюдаваше клиентите, задаваше в свободното си време въпроси за стоките, при което гледаше да вникне в различните им качества, запомняше мястото на всеки артикул; в един хубав ден стана ясно, че той познава по-добре от всички новодошли стоките, цените им и сметките; оттогава господин и госпожа Рагон свикнаха да му възлагат по-отговорна работа.

В деня, когато страшната реквизиция на втората революционна година изпразни къщата на гражданина Рагон, Сезар Бирото, който бе повишен в длъжност втори помощник, използва случая, получи петдесет франка месечна заплата и прие с неизказано удоволствие да се храни на масата на господарите си. Вторият помощник в „Кралицата на розите“, който вече бе спестил шестстотин франка, получи собствена стая, където можеше да прибере в тъй дълго

желаните шкафове вещите, които си беше накупил. В неделя, облечен като всички млади хора, на които духът на времето налагаше известна грубоватост в държането, този скромен и кротък селянин не се различаваше външно по нищо от тях; по този начин той прескочи преградите, които при други времена щяха да изникнат между него и буржоазията поради положението му на служител. Към края на същата година честността му стана причина Рагонови да му поверят касата. Внушителната госпожа Рагон се грижеше за бельото му и между него и двамата съпрузи се създадоха приятелски отношения.

През вандемиер 1794 година Сезар, който си беше вече спестил сто златни луидора, ги размени срещу шест хиляди в банкноти, купи с тях облигации по курс тридесет франка, плати ги в последния ден на обезценяването им на борсата и прибра с неизразима радост ценните книжа. Оттогава той започна да следи редовно курса на книжата и хода на политическите събития, със спотаен страх, от който тръпнеше при слуховете за всеки успех или неуспех през този период на нашата история. В тези критически дни господин Рагон, бивш парфюмерист на нейно величество кралица Мария-Антоанета, изповяда пред Сезар Бирото привързаността си към падналите тирани. Това признание се оказа от огромно значение за живота на Сезар Бирото. Разговорите, които се водеха вечерно време, когато улицата затихнеше, след затварянето на магазина и приключването на сметките, засилиха и без това вродените му роялистични чувства. Разказът за добродетелния живот на Луи XVI, примерите, с които двамата съпрузи възвеличаваха заслугите на кралицата, разпалваха въображението на Сезар. Ужасната участ на тези две короновани глави, посечени на няколко крачки от магазина, възбуди негодувание в чувствителното му сърце и му вдъхна омраза към система на управление, която пролива, без да се замисли, невинна кръв. Интересите му показваха, че при гласувания от Конвента закон за максималните цени и сред политическите бури, които никога не са от полза за търговията, тя е заплашена от смъртна угроза. Като истински търговец на козметични артикули, той мразеше тази революция, която бе въвела модата на късите коси и бе премахнала употребата на пудрата. И тъй като единствено неограничената власт и произтичащото от нея спокойствие можеха да оживят търговските сделки, той стана отчаян роялист. Когато господин Рагон видя, че Сезар споделя убежденията му, той го назначи свой

първ помощник и го посвети в тайните на магазина, където се водеше кореспонденцията на роялистическия Запад с Париж и чиито клиенти бяха измежду най-дейните и най-преданите агенти на Бурбоните. Тласкан от разпалеността на младостта, въодушевявай от връзките си с хора като Жорж Ла Бийардиер, Монторан, Бован, Лонги, Манда, Берние, дю Геник и Фонтен, Сезар се хвърли в заговора, организиран от обединените роялисти и терористи на 13 вандемиер срещу издъхващия Конвент.

Сезар има честта да се сражава с Наполеон по стъпалата на църквата „Сен-Рок“, но бе ранен още в самото начало. Всеки знае как завърши този опит. Той помогна на дю Бара, адютант на Наполеон, да излезе от мрака; точно мракът обаче помогна на Бирото да се спаси. Неколцина приятели пренесоха войнствения първ помощник от „Кралицата на розите“ на един таван, където той лежаше скрит, превързан от госпожа Рагон и за щастие забравен. Войнишкото мъжество на Сезар Бирото трая едно мигновение. Докато лежаше един месец, той сериозно размисли върху смешния съюз между политиката и парфюмерията. И реши да остане роялист, но само парфюмерист-роялист, никога вече да не се излага на опасности, след което се предаде телом и духом на работата си.

На 18 брюмер^[4] господин и госпожа Рагон, които се бяха разочаровали от роялистичната кауза, решиха да напуснат търговията, да не се бъркат вече в политиката и да заживеят като добри буржоа. За да получат цена за магазина и стоките, трябваше да намерят човек не толкова амбициозен, колкото честен, и не толкова способен, колкото практичен. И Рагон предложи сделката на първия си помощник. Бирото, който на двадесет години вече получаваше хиляда франка доход от ценните си книжа, се поколеба. Желанието му бе, като се сдобие с рента от хиляда и петстотин франка, които щяха да се затвърдят с установяването на Първия консул в двореца Тюйлери, да се оттегли в околностите на Шинон. „Защо да рискувам честната си и проста независимост в несигурностите на търговията?“ — казваше си той. Никога не бе допускал, че може да спечели такова богатство, каквото щастие то донася само на млади години; мислеше да се ожени в Турен за някоя богата като него жена, за да може да купи и да обработва „Ле Трезориер“ — малък имот, мисълта за който го блазнеше отдавна, — като го разшири така, че да увеличи дохода си до

хиляда екю и да води там щастлив, тих живот. И вече щеше да отхвърли предложението, когато любовта промени изведнъж решението му и удесетори сумата на мечтаното богатство.

Откакто Юрсюл му бе изневерила, Сезар бе останал целомъдрен, първо, защото се боеше от опасностите, свързани с любовта в Париж, и, второ, защото бе премного зает. Когато страстите не се подхранват, те се превръщат в естествена потребност; ето защо за хората от средната класа мисълта за женитба става фиксидея; те нямат друг начин да се сдобият с жена. Такова беше положението и на Сезар Бирото. В магазина всичко минаваше през ръцете му; за удоволствия не оставаше нито една минутка. При такъв живот естествените човешки потребности стават още по-повелителни; ето защо срещата с някое хубаво момиче, на което женкарите едва ли биха обърнали внимание, щеше да направи извънредно силно впечатление на целомъдрения Сезар. През един хубав юнски ден, минавайки по моста Мари към остров Сен-Луи, той видя една девойка, застанала на вратата на някакъв магазин, на ъгъла на кея Анжу. Констанс Пийро бе старша продавачка в модния магазин „Пти-Матло“, пръв от поредицата магазини, които впоследствие започнаха да се появяват навред из Париж, с цветни фирми, с развети знаменца и витрини, пълни с накачени шалове, с изкусно подредени вратовръзки и хиляди други търговски съблазни, с определени цени, панделки, афиши, оптически илюзии и измами, витрини, усъвършенствани до такава степен, че са просто истински поеми на търговията. Ниската цена на модните новости, които се продаваха в „Пти-Матло“, създаде на магазина слава, нечувана за този извънредно неблагоприятен за модата и търговията квартал. Старшата продавачка в него бе известна с красотата си, както по-късно се прочуха красивата лимонададжийка от кафе „Мил-Колон“ и още някои други клетки създания, заради които край прозорците на магазините стърчаха по-голям брой младежи и старци, отколкото са паветата на Париж. Главният продавач в „Кралицата на розите“, чието жилище бе между черквата „Сен-Рок“ и улица Ла Сурдиер и който всецяло бе погълнат от парфюмерията, дори не подозираше съществуването на „Пти-Матло“; дребните търговски предприятия в Париж не се знаят помежду си. Сезар бе така силно пленен от красотата на Констанс, че влетя като вихър в „Пти-Матло“ Да купи плат за шест ризи, за чиято цена дълго се пазари, при което искаше да

му показват цели топове хасе, също като свадлива англичанка. Констанс благоволи сама да го обслужи, забелязвайки по някои признаци, познати на всички жени, че Сезар е дошъл не толкова за стоката, колкото за продавачката. След покупката той събщи на госпожицата името и адреса си, но тя не се трогна особено много от неговото възхищение. Горкият Сезар много лесно бе спечелил благоволенията на Юрсюл и затова бе останал простоват като теле; сега любовта съвсем го видиоти, той не посмя да каже нито дума, пък и без това бе толкова омаян, че дори не забеляза безразличието, последвало усмивката на тази търговска сирена.

Осем дена наред той вися всяка вечер пред „Пти-Матло“ с надеждата да изпроси един поглед, като куче, което чака да му подхвърлят някой кокал пред вратата на кухнята, нехаейки за подигравките на служителите и продавачките, правейки унизително път на купувачите и на минувачите, следейки внимателно и най-малките движения в магазина. Няколко дена по-късно Сезар отново влезе в рая, където се намираше неговият ангел, не толкова да си купи носни кърпички, колкото за да ѝ събщи едно гениално свое хрумване.

— Ако имате нужда от парфюми, госпожице, бих могъл да ви доставя — каза той, като плащаше покупката си.

Констанс Пийро получаваше ежедневно блестящи предложения, в които никога не ставаше дума за женитба; и макар сърцето ѝ да бе така чисто, както бе бяло лицето ѝ, тя благоволи да изслуша любовта на Сезар едва след шест месеца любовни настъпления и отстъпления, но без да му даде отговор: благоразумие, продиктувано поради наличието на огромен брой обожатели, търговци на вина на едро, богати фабриканти на лимонади и други, които я ухажваха. Влюбеният Сезар бе потърсил подкрепата на настойника на Констанс, господин Клод-Жозеф Пийро, който тогава имаше железарски магазин на кея Ла Ферай и когото бе успял да открие след дълги тайни проследявания, присъщи на истинската любов. Но ние трябва да ускорим разказа си, затова няма да говорим за радостите на невинната любов, нито ще се спираме върху разточителствата на търговските служители — купуване на първите излезли на пазара пъпеша, разкошни вечери у Венюа, последвани от посещения на театър, а в неделен ден — разходки с файтон извън града. Без да е красавец, Сезар можеше да се хареса. От живота в Париж и престоя в мрачния магазин селската

руменина на лицето му постепенно бе избледняла. Буйната му черна коса, шията му, която бе силна като у нормандски жребец, големите му крака и ръце, простодушният му и честен израз — всичко настройваше хората в негова полза. Вуйчо Пийро, който бе натоварен да бди за щастието на племенницата си, събра сведения за него и одобри намеренията му. През прекрасния месец май на 1800 година госпожица Пийро се съгласи да се омъжи за Сезар Бирото, който премаля от радост, когато под една липа в Со Констанс-Барб-Жозефин прие да му стане съпруга.

— Вземаш си добър мъж, моето момиче — каза господин Пийро. — Той притежава горещо сърце и е честен човек; чист е като сълза и целомъдрен като Исус, с една дума, мъж и половина.

Констанс се отказа напълно от бляскавия живот, за който и тя като всички продавачки понякога бе мечтала; сега, тъй като желанието и бе да бъде предана съпруга и добра майка, тя прояви спрямо живота религиозните разбирания на средната класа. Впрочем тази роля ѝ подходдаше много повече, отколкото опасната суетност, която блазни въображението на толкова парижки момичета. С ограничени умствени способности, Констанс бе типична дребна буржоазка: в работата влагаше известна припряност, ако ѝ предложеха нещо, към което и тя се стремеше, най-напред отказваше, а после се сърдеше, че са ѝ повярвали; припряността ѝ се насочваше към домакинството и касата в магазина, към работи, заслужаващи внимание, и същевременно към съвършеното изкърпване на бельото; тя изливаше чувствата си в упреци, схващаше, само най-простите мисли — дребна разменна монета на ума, — възразяваше на всичко, боеше от всичко; всичко пресмяташе и все мислеше за бъдещето. Студената ѝ, но целомъдрена красота, затрогващото ѝ изражение и свежестта ѝ попречиха на Бирото да помисли за недостатъците ѝ, но тя пък в замяна притежаваше свойствените на жените деликатност и честност, уредност, фанатично трудолюбие и дарби на търговка. По онова време Констанс бе на осемнадесет години и притежаваше единадесет хиляди франка. Тласкан от любовта към най-честолюбиви стремежи, Сезар купи „Кралицата на розите“ заедно със стоката, след което премести магазина в една красива сграда близо до площад Вандом. Млад, само двадесет и една годишен, женен за красива и обожавана жена, собственик на предприятие, трите четвърти от което бяха вече

изплатени, той не можеше да не гледа на бъдещето с упование, особено като пресмяташе изминатия път. Нотариусът на Рагонови Роген, който бе съставил брачния договор, даде мъдри съвети на парфюмериста, като не му позволи да доплати дълга си със зестрата на жена си.

— Задръжете тези пари, момко, за някои полезни мероприятия — му бе казал той.

Бирото погледна на нотариуса с възхищение, свикна да се съветва с него и му стана приятел. Подобно на Рагон и Пийро той изпитваше такова доверие към нотариусите, че се доверяваше безрезервно на Роген. Вслушвайки се в дадения съвет, Сезар запази единадесетте хиляди франка на Констанс за търговията си и не би се съгласил да размени *положението* си дори и с това на Първия консул, колкото и блестящо да изглеждаше то. Той се задоволи отначало само с една готвачка, настани се в мецанина над магазина в едно съвсем тясно апартаментче, което бе доста добре украсено от един тапицер; там младоженците заживяха безкраен меден месец. Появата на госпожа Бирото на касата бе истинско чудо. Красотата ѝ оказа огромно влияние върху търговията, елегантните господи говореха само за хубавата госпожа Бирото. Макар че обвиняваха Сезар в роялизъм, всички признаваха честността му; наистина неколцина търговци — негови съседи — му завиждаха, но повечето от хората смятаха, че е заслужил щастие си. Раната, получена на стъпалата на църквата „Сен-Рок“, му бе създала име на човек, посветен в политическите тайни, име на храбрец, макар че той не таеше никаква войнственост в сърцето си, нито пък някаква политическа мисъл в главата си. Заради тези му качества честните хора в района го предложиха за капитан от националната гвардия, но оттам бе уволнен от Наполеон, който по думите на Бирото не можел да му прости намесата във вандемиерската схватка. По този повод Сезар придоби евтина слава на преследван борец, която привлече към него вниманието на опозицията и му придаде известна важност.

Така тръгна животът на двамата съпрузи, радващи се на неизменно семейно щастие и вълнуващи се единствено от неизвестностите на търговията.

През първата година Сезар Бирото посвети жена си в тайните на занаята и на продажбата на парфюмерийни артикули, с което тя се

справи великолепно; Констанс сякаш бе родена за търговка. Но балансът в края на годината ужаси амбициозния парфюмерист: като пресметна разходите, той видя, че едва след двадесет години би могъл да спечели скромния капитал от сто хиляди франка, който осигуряваше щастието му. Тогава реши да забогатее по-бързо и намисли като първа мярка сам да произвежда стоката си. Въпреки несъгласието на жена си, той взе под наем една барака и някакви празни места в предградието Тампл, където постави надпис с едри букви: „Фабрика на Сезар Бирото“. После доведе от Грас един работник, с когото започна да произвежда сапуни, есенции и одеколони, като делеше с него наполовина разходите и печалбата. Съдружието с този работник не трая повече от шест месеца и завърши със загуби, които понесе единствен Бирото. Но това не го обезсърчи и той пожела на всяка цена да постигне резултати, само и само да не му се кара жена му, на която по-късно призна, че в онези дни на отчаяние главата му кипяла като котел и че ако не бил набожен, на няколко пъти бил готов да се хвърли в Сена. Отчаян от първите безплодни опити, той се шляеше един ден по булевардите на път за в къщи, подобно на парижките скитници, които невинаги са безделници, а много често отчаяни хора. Между няколкото евтини книги, изложени в един кош на пътя, очите му се спряха на едно пожълтяло от праха заглавие, което гласеше: „Абдекер или изкуство да запазиш красотата си“. Той взе тази уж арабска книга — нещо като роман, писан от някакъв лекар от миналия век — и попадна на страницата, в която се говореше за парфюми. Облегна се на едно дърво на булеварда, за да прелисти книгата, и прочете една бележка, в която авторът, като обясняваше естеството на дермата и на епидермата, твърдеше, че често известни кремове и сапуни произвеждат действие обратно на очакваното, като затягат кожа, която се нуждае от отпускане, или я отпускат, когато ѝ е потребно затягане. Бирото купи книгата, в която откри цяло богатство, но тъй като нямаше голяма вяра в собствените си знания, отиде все пак при един прочут химик Воклен, от когото поиска съвсем простичко да му покаже начините за приготвяне на два вида козметичен крем, пригоден за различните видове човешка кожа.

Истинските учени, тези истински велики хора, които никога не получават приживе заслужена слава за огромните им трудове, са услужливи хора. Воклен взе под своя закрила парфюмериста и се

съгласи той да се нарече изобретател на крем за избелване на ръцете, чийто състав сам му бе посочил. Бирото кръсти това козметично средство „Двоен крем на султанките“. За да допълни изобретението си, приложи начина за добиване на крема за ръце за получаването на тоалетна вода, която нарече „Пречистваща вода“. В търговията той усвои способите на „Пти-Матло“ и пръв измежду парфюмеристите разгъна богата рекламна дейност с афиши, обяви и други средства, които някои хора може би несправедливо смятат за измама.

„Кремът на султанките“ и тоалетната вода бяха разгласени сред търговския и елегантния свят посредством цветни афиши, където на челно място личаха думите: „Одобрени от Института!“ Тази формула, която тогава бе употребена за първи път, има магически ефект. Не само Франция, целият континент бе покрит с жълти, червени и сини афиши, разпространени от собственика на „Кралицата на розите“, който имаше в склада си, произвеждаше и доставяше на умерени цени всички артикули от своя бранш. По време, когато толкова много се говореше за Ориента^[5], название като „Крем на султанките“, дадено на козметично средство, бе плод на истинско вдъхновение както за обикновения човек, така и за надарения с ум, особено като се има пред вид вълшебното въздействие на тези думи в страна, където всеки мъж държи да бъде пълновластен господар и всяка жена — да живее като султанка. И тъй като хората винаги съдят по резултатите, Бирото си създаде име на талантлив търговец, още повече, че сам бе съчинил рекламата, чиято забавна фразеология също му донесе успех: във Франция се смеят на онова, което представлява някакъв интерес, чуждите несполуки никого не интересуват. Макар че Бирото бе действал така не от глупост, а съвсем сериозно, хората сметнаха, че в дадения случай той талантливо е съумял да се представи за наивен. В търговската къща „Попино и Сие“, дрогеристи на улица Ломбар, намерихме без мъка един екземпляр от знаменитата реклама. Този любопитен документ е от рода на онези, които в една по-висша сфера историците наричат „доказателствен материал“. Ето какво гласи той:

ДВОЕН КРЕМ НА СУЛТАНКИТЕ И ПРЕЧИСТВАЩА ТОАЛЕТНА ВОДА НА СЕЗАР
БИРОТО!

Чудотворно откритие! Одобрено от Френския институт.

От дълго време хората от двата пола очакваха с нетърпение появата на крем за ръце и на тоалетна вода, оказващи по-ефикасно въздействие от одеколона. След дълги нощи, посветени на изследвания върху дермата и епидермата у двата пола, които отдават в еднаква степен най-голямо внимание на меката, еластична, кадифена и цветуща кожа, добре познатият в столицата и в чужбина парфюмерист, господин Бирото, е открил крем и тоалетна вода, които още при появата си бяха признати с пълно право за чудотворни от всички елегантни господа и дами в Париж. И наистина кремът и водата притежават учудващи свойства, те действат върху кожата, без да я набръчкват преждевременно, което неминуемо се случва при необмислената употреба на досегашните средства — изобретения на невежи и алчни хора. Новото откритие почива на принципа, разграничаващ различните темпераменти, които се делят на две големи групи — това е отбелязано чрез цвета на крема и на водата: розови за дермата и епидермата на хора с флегматичен темперамент и бели — за сангвиниците.

Кремът е наречен „Крем на султанките“, защото един арабски лекар го е правил за жените от султанския харем. Той, както и тоалетната вода, съставена по принципите на същата рецепта, са одобрени от Института въз основа на доклада на прочутия френски химик Воклен.

Този ценен крем, който излъчва най-сладостно благоухание, премахва и най-упоритите лунички по лицето, избелва и най-неподатливите епидерми и отстранява от ръцете потта, неприятна както за жените, така и за мъжете.

Пречистващата вода отстранява дребните пъпчици, които понякога неочаквано се появяват у жените и им пречат да посещават баловете; тя възобновява и освежава тена, като открива или закрива порите на кожата, според потребностите на темперамента; тя е вече толкова известна

с подмладяващото си действие, че много дами с признателност я наричат „приятелка на красотата“.

Одеколонът е, направо казано, най-обикновен парфюм, без всякакво особено въздействие, докато „Двойният крем на султанките“ и „Тоалетната вода“ са активни средства с могъща двигателна сила, която действа безопасно и подсилва организма вътрешно; изключителните им целебни и живителни ароматични свойства радват до немай-къде сърцето и ума, възбуждат приятни мисли, учудват както поради ефективността си, така и с простотата си; те придават на жените особена привлекателност, а на мъжете предлагат нови средства за завоевания.

Всекидневната употреба на тоалетната вода успокоява дразненето, причинено от бръсненето; тя предпазва също така устните от напукване и запазва червенината им; след известно време премахва по естествен път петната по кожата и подхранва тъканта. Това довежда до отлично равновесие в обмяната, което носи облекчение на страдащите от мъчителна мигрена. И най-после тази вода подхожда на всички женски тоалети, при което предотвратява кожните заболявания, защото улеснява дишането на кожата, като същевременно ѝ придава постоянна кадифена мекота.

Изпращайте поръчките си без пощенска такса до господин Сезар Бирото, приемник на Рагон — бивш, парфюмерист на кралица Мария-Антоанета, — в магазина му „Кралицата на розите“, улица Сент-Оноре, в Париж, до площад Вандом.

Цената на крема е три франка бурканчето, а на водата — шест франка флаконът.

За да се избегне всякаква фалшификация, господин Сезар Бирото предупреждава клиентите си, че кремът е в опаковка, която носи подписа му, а флаконите носят печат, инкрустиран в стъклото.

Макар че Сезар сам не си даваше сметка, успехът се дължеше на Констанс, която го посъветва да изпрати по няколко каси от крема и от водата на всички търговци на парфюми във Франция и в чужбина и да им предложи тридесет на сто комисиона, ако се съгласят да купят на едро от двата артикула. Наистина и кремът, и водата бяха по-добри от много други козметични средства; те съблазняваха невежите с изтъкнатото различие между темпераментите. Съблазнени от печалбата, петстотинте парфюмеристи във Франция започнаха да купуват от Бирото годишно по триста и повече дузини от крема и от тоалетната вода, нещо, което донесе на Бирото действително ограничена печалба на парче, но огромна по количество. Така Сезар можа да закупи бараките и празните места в квартал Тампл, да построи там голяма фабрика и да подреди великолепно магазина си; семейството му започна да изпитва дребните блаженства на охолството, а жена му престана да се страхува толкова много.

През 1810 година госпожа Бирото, предвиждайки покачване на наемите, посъветва мъжа си да стане главен наемател на къщата, от която държаха само магазина и мецанина, и да пренесат жилището си на първия етаж. Едно щастливо обстоятелство накара Констанс да затвори очи пред лудостите, които Бирото направи за нея в апартамента. Парфюмеристът току-що бе избран за съдия в Търговския съд. Това отличие, което се дължеше на честността му, на известната на всички негова любезност и на уважението, на което се радваше, го постави на равна нога с най-видните търговци в Париж. За да разшири познанията си, той ставаше в пет часа сутринта, четеше сборниците на юриспруденцията и книгите, отнасящи се до търговските спорове. Чувството му за справедливост, прямотата и добрата му воля — съществени качества, когато човек трябва да се справи с трудности, свързани с разрешаването на търговските въпроси — го изтъкнаха като един от най-ценените търговски съдии. Дори и недостатъците му допринесоха да се затвърди доброто му име. Чувствайки слабостите си, Сезар често възприемаше с готовност становището на колегите си, които биваха поласкани от това, че той се вслушва в мнението им: едни търсеха у него мълчаливото одобрение на здравомислещия човек; други го хвалеха, пленени от скромността и кротостта му. Спорещите страни отчитаха благоразположението и помирителния му дух и често го вземаха за арбитър при случаи, където

здравият му разум му подсказваше истински Соломонови присъди. Докато изпълняваше тези свои задължения, той успя да си изработи език, изпъстрен с шаблонни изрази, с аксиоми и изчисления, свързани в хармонично подредени фрази, които, когато биваха изказани бавно, звучаха в ушите на повърхностните хора като истинско красноречие. По този начин той се хареса на онази твърде голяма част от хората, които по природа са посредствени, вечно са отрудени и са заети все с делнични неща. Сезар губеше толкова много време в съда, че жена му го накара да се откаже от тази прескъпа чест. Към 1813 година, след продължително дребно съществуване, благодарение на нерушимото единство помежду им съпрузите навлязоха в години на благоденствие, което сякаш нищо не беше в състояние да накърни. Кръгът на приятелите им се състоеше от предшествениците им, господин и госпожа Рагон, вуйчо им Пийро, нотариуса Роген, семейство Матифа — дрогеристи на улица Ломбар, които бяха доставчици на „Кралицата на розите“, Жозеф Льоба, търговец на платове, приемник на Гийом от фирмата „Шаки-пъолот“ — едно от светилата на търговията на улица Сен-Дьони, — съдията Попино, брат на госпожа Рагон, Шифрьовил, съдружник на фирмата „Проте и Шифрьовил“, госпожа и господин Кошен, финансов служител и съдружник на Матифа, абат Лоро, изповедник и духовен съветник на благочестивите хора от техния тесен кръг, и още неколцина. Въпреки роялистичните убеждения на Бирото общественото мнение беше в негова полза, смятаха го за много богат човек, макар той да не притежаваше повече от сто хиляди франка извън търговията си. Изправността на сделките му, точността му, навикът му нищо да не дължи и никога да не прибягва до полици, а, напротив, да приема само сигурни ценности от лицата, на които можеше да помогне, готовността му да услужи му бяха спечелили голям кредит. Всъщност той наистина бе спечелил много пари; строежите и фабриките му обаче бяха погълнали огромни суми. Освен това и издръжката на дома му струваше двадесет хиляди франка годишно. И най-сетне възпитанието на единственото им дете Сезарин, която и двамата с Констанс обожаваха, налагаше големи разходи. Нито бащата, нито майката скъпяха парите, щом трябваше да се направи удоволствие на дъщерята, от която не искаха да се делят. Можете да си представите как се радваше този забогатял селянин, когато слушаше своята прелестна Сезарин да свири на пиано някоя соната от Шайбелт

или да пее някой романс; когато я виждаше как правилно пише на френски език; можете да си представите как ѝ се възхищаваше, когато тя му четеше Расин, баща или син, тълкуваше пред него богатствата на големия автор, когато рисуваше с акварели или с туш! Какво щастие бе за него да се вижда прероден в това тъй красиво и тъй невинно цвете, което още не бе откъснато от майчиното стебло, истински ангел, за чието развитие и зараждащи се прелести те и двамата най-ревностно бяха следили! Това тяхно единствено дете бе неспособно да презира баща си или да се надсмива над невежеството му, толкова добре бе възпитано. Когато дойде в Париж, Сезар знаеше да чете, да пише и да смята, но това бе всичко, отруденият му живот му бе попречил да придобие други мисли и познания извън парфюмерийната индустрия. Ежедневното му общуване с хора, безразлични към науката и изкуството и вещи само в специалността си, а също така и липсата на време за по-възвишени занимания бяха направили от парфюмериста практичен човек. По силата на тези обстоятелства той възприе езика, грешките и гледищата на парижката буржоазия, която се възхищава от Молиер, Волтер и Русо, защото другите се възхищават от тях, която купува произведенията им, но не ги чете, твърди, че трябва да се казва „огмоires“, а не „армоires“^[6], което било погрешно, защото някога жените са държали в тези скринове златото и роклите си, които обикновено били от плат, наречен моаре. Потие, Талма и госпожица Марс^[7] били стократни милионери и не приличали на останалите хора: великият трагик ядял сурово месо, госпожица Марс пържела понякога бисери по подобие на една прочута египетска актриса, императорът носел жилетки с кожени джобове, за да може да вади емфието си с шепи, и препускал коня си по стълбището на оранжерията във Версай. Писателите и артистите умирали по болниците поради порочния им живот, те всички били атеисти, затова порядъчните хора не трябвало да ги приемат в домовете си. Жозеф Льоба разказваше с ужас за брака на балдъзата си Огюстин с художника Сомервийо. Астрономите се хранели с паяци. Тези бисери в знанията на буржоазията в областта на езика, театралното изкуство, политиката, литературата и науката показват умствената ѝ ограниченост. Поетът, минаващ по улица Ломбар, замечтава за Азия само като усети уханието на някой парфюм. В някой парник, вдъхвайки аромата на ветивера^[8], той вижда прекрасния образ на индийски танцьорки. Спомня си браминските

поеми, индуските религии и касти в яркия блясък на кошинилата (насекомо, от което се добива червената багра). При вида на къс необработена слонова кост той се пренася мислено в муселинов шатър на гърба на някой слон, с любовница до него, като лаорски крал. Дребният търговец обаче не знае нищо за произхода и родината на продуктите, с които борави. Парфюмеристът Бирото нямаше и понятие от естествена история или от химия. За него Воклен бе голям човек, някакво изключение; разсъжденията му за пътищата, по които се получава чайт, бяха в стила на бакалина, който казва дълбокомислено: „Чаят се получава по два пътя: с кервани или през Хавър.“ Според Бирото алоето^[9] и опиумът се намираха само на улица Ломбар, а розовата вода, за която казваха, че идела от Цариград, се произвеждаше, както и къолнската вода, в Париж. Тези имена на чужди места бяха измислени според него с оглед вкуса на французина, който не харесва артикулите на местното производство. За да направи стоката си по-привлекателна, френският търговец трябва да я представи като английско откритие, също както английският дрогерист казва, че продава френско изобретение. При това Сезар не беше нито толкова глупав, нито толкова наивен: честността и добротата му придаваха на действията му нещо, което ги правеше достойни за уважение, защото добрите дела покриват всякакво невежество. Непрекъснатите му успехи засилиха самоувереността му, а в Париж самоувереността е белег на сила. Тъй като през първите три години на брака им Констанс бе видяла добрите и лоши страни на мъжа си, измъчваха я непрекъснати страхове; в семейството тя въплъщаваше мъдростта и предвидливостта, съпротивата и безпокойството, тъй както Сезар представляваше смелостта, амбицията, действието и безпримерната вяра в съдбата. Но въпреки външната изява търговецът беше страхливец, докато жена му всъщност бе и търпелива, и сърцата. Ето как този малодушен, посредствен, слабоволен и неук човек, който нямаше нито идеи, нито познания и едва ли би сполучил в едно толкова несигурно поприще, успя да се справи благодарение на умелото си държане, на чувството си за справедливост, на добротата на истински християнската си душа и на любовта към жена си — единствената жена, която бе притежавал, — да си създаде име на забележителен мъж, смел и решителен. За хората бяха важни само резултатите. С изключение на Пийро и на съдията Попино останалите,

с които се срещаше Сезар, го познаваха слабо и не можеха да го преценят. Впрочем двадесетината или тридесетина приятели, които често се събираха, говореха едни и същи глупости, повтаряха същите изтъркани приказки и до един гледаха на себе си като на елит в техния обществен строй. Жените се надпреварваха да се труфят и да дават вкусни вечери; всяка от тях се считаше задължена да говори с пренебрежение за мъжа си. Единствена госпожа Бирото съобразително се отнасяше с уважение и почитателност към съпруга си пред хората: в него тя виждаше човека, който независимо от скритите си недостатъци, бе спечелил богатство и обществено положение и за двамата. И все пак понякога се запитваше какво всъщност представлява светът и дали всички мъже, които се смятат за по-висши същества, приличат на нейния съпруг. Държането и допринасяше твърде много хората да уважават търговеца в една страна, в която жените са по-скоро склонни да недооценяват мъжете си и да се оплакват от тях.

Първите дни на 1814 година, така съдбоносна за императорска Франция, останаха паметни за съпрузите Бирото с две събития, които за друго семейство не биха имали значение, но можеха да направят впечатление на простодушни хора като Сезар и жена му, чието минало бе изпълнено само със сладостни спомени. Те бяха взели за пръв помощник един двадесет и две годишен младеж на име Фердинан дю Тийе. Този момък, който минаваше за много способен и току-що бе напуснал едно парфюмерийно предприятие, където му бяха отказали проценти от печалбата, направи всичко възможно, за да постъпи в „Кралицата на розите“, дето вече познаваше хората, условията и домашните нрави. Бирото го взе на работа и му даде хиляда франка заплата с намерение да го направи свой приемник. Фердинан има толкова голямо влияние върху съдбините на това семейство, че се налага да кажем няколко думи за него. Първо, той се наричаше просто Фердинан, нямаше фамилно име. Това обстоятелство се оказа от голяма полза за него по времето, когато Наполеон упражняваше натиск върху семействата, за да издирва войници. Той бе плод на сладострастна и жестока прищявка. Ето някои сведения, събрани за гражданското му състояние. През 1793 година една злочеста девойка от Тийе — махала в околностите на Андели — роди през нощта в градината на енорийския свещеник, после почукала на прозореца му и

се хвърлила в реката. Добрият свещеник приютил детето, нарекъл го на името на светеца от този ден на календара, отхранил го и го отгледал като свое. През 1804 година той починал, но не оставил наследство, за да завърши момчето образованието си. Попаднал в Париж, Фердинан се отдаде на мошенически живот, който би могъл да го изведе към ешафода или към охолно съществуване, към адвокатска кариера, към армията и търговията или да го направи лакей на хората. Принуден да живее като същински Фигаро, той стана търговски пътник, после служител в парфюмериен магазин в Париж, където се бе завърнал, след като бе обиколил Франция, бе изучил живота и бе решил да преуспее на всяка цена. През 1813 година Фердинан реши, че е необходимо да установи възрастта си и да уреди гражданското си състояние, затова поиска от съда в Андели да се прехвърли в общината кръщелното му свидетелство, издадено от черквата, и взе разрешение да прибави към името си името на родното си село Тийе, с което и без това се представяше от известно време. Без баща и майка, без друг настойник освен императорския прокурор, сам в света, без задължения към когото и да било, той се развихри в това общество, което за него бе като мащеха; той не признаваше нищо освен интереса си и всички средства, чрез които можеше да забогатее, му се виждаха добри. Този нормандски селянин, чието оръжие бяха опасните му способности, притежаваше освен желанието си да преуспее ярките недостатъци, приписвани с основание или не на всички негови земляци. Мазните му маниери прикриваха заядливия му нрав, защото той бе човек, който непрекъснато се съдеше с някого; обаче, макар че оспорваше дръзко правата на другите, от своето право нищо не отстъпваше; времето му помагаше да изхаби силите на противника, когото той изтощаваше с непримиримата си воля. Главната му сила се криеше в изкуството на Скапеновци^[10], от старата френска комедия, защото и той като тях разполагаше с богати възможности, с ловкост да се измъква от неправдите и с непреодолимото желание да задържат всичко, което им попадне в ръцете. Най-сетне той смяташе, че ако изпадне в немотия, ще може да приложи правилото на абат Тере, според което човек може и по-късно да стане честен. Надарен с непреодолима енергия и с войнствена дързост, той изискваше от другите да вършат за него добри или лоши дела, като се оправдаваше с теорията на личния интерес, презираше хората, защото смяташе, че всички са продажни, не

подбираше средствата си — всички средства му се виждаха еднакво добри, — а на успеха и парите гледаше като на опрощение за всяко морално прегрешение. Човек като него, поставен да избира между каторгата и милионите, не можеше да не бъде безогледен, отмъстителен, бърз в решенията си, но и потаен като Кромвел, който бе пожелал да обезглави честността. Кроежите му бяха прикрити зад лек и подигравателен хумор. Амбициите на този прост служител-парфюмерист бяха безгранични; погледът, с който бе обгърнал обществото, казвайки си, че ще го завладее, бе изпълнен с омраза. Той се бе зарекъл да не се жени, преди да навърши четиридесет години, и удържа думата си. Външно Фердинан бе строен, добре сложен, с обноски според случая, които му позволяваха да се приспособява към всякаква обществена среда. На пръв поглед лукавото му лице се нравеше; след време обаче, при общуване с него, човек откриваше онзи странен израз, характерен за хора, които се тормозят от нещо или изпитват от време на време угризения на съвестта. Лицето му бе червендалесто, но с неприятен оттенък, а кожата му — отпусната като у всички нормандци. Разноцветните му очи под бледосинкавите, полуспуснати клепки отбягваха погледа на събеседника, но ставаха страшни, когато се втренчваха в жертвата си. Приказваше с гаснещ глас, сякаш бе говорил продължително. Тънките му устни не бяха лишени от изящество, но острият нос и леко изпъкналото чело издаваха простия му произход. Най-сетне черните му, като че ли боядисани коси показваха социалния мелез, наследил остроумието на развратен аристократ, безчестието на прелъстена селянка и останал със знанията на човек с незавършено образование и с пороци, придобити през безпризорното му детство. Бирото узна с дълбоко учудване, че неговият служител излиза най-елегантно облечен, прибира се късно и посещава балове у банкери и нотариуси. Тези нрави не се харесаха на Сезар, според когото търговските служители трябваше да проучват книгите на търговското предприятие и да мислят изключително за професията си. Парфюмеристът се изненада и от някои други по-дребни неща и кротко укори дю Тийе за финото му белъо и за визитните картички с гравирани на тях име: „Ф. дю Тийе-мода“, което според разбиранията му на търговец подхождаше само на хора от висшето общество. Фердинан бе дошъл у този Оргон^[11] с намеренията на Тартюф. Започна да ухажда госпожа Бирото и се опита да я

прелъсти, а за господаря си си състави с невероятна бързина същото мнение, каквото имаше за него и жена му. Макар че се показваше сдържан и много внимателен, при все че си мереше думите, дю Тийе разкри все пак пред нея възгледите си за хората и живота, и то така че изплаши тази боязлива жена, която споделяше схващанията на мъжа си и смяташе, че е истинско престъпление да искаш да навредиш на ближния си. Въпреки тактичността, проявена от госпожа Бирото, дю Тийе отгатна презрението, което ѝ вдъхваше. Скоро Констанс, която бе получила няколко любовни писма от Фердинан, забеляза известна промяна в държането на първия помощник, който започна да се отнася спрямо нея самоуверено и с вид, като че ли те двамата добре се разбират. Без да каже на мъжа си личните си съображения, тя го посъветва да уволни Фердинан. Бирото се съгласи с жена си. Една събота вечер, три дни преди да съобщят на Фердинан, че е уволнен, Бирото откри при ежемесечната проверка на касата си, че липсват три хиляди франка. Това страшно го поразя не толкова заради загубата, колкото за подозренията, които падаха върху тримата служители, готвачката, прислужника в магазина и няколко постоянни работници. Кого да обвини? Госпожа Бирото изобщо не напускаше мястото си зад касата. Служителят, отговарящ за парите, деветнадесетгодишен момък, на име Попино, бе племенник на господин Рагон, живееше у тях и бе въплъщение на честността. Неговите цифри не съвпадаха с наличните суми, разликата беше налице и личеше, че парите са били взети след баланса. Дватама съпрузи решиха да мълчат и да следят служителите. На другия ден, неделя, имаха гости. Те си гостуваха поред с близките им семейства. Когато седнаха да играят на карти, нотариусът Роген сложи на масата стари златни монети, точно като онези, които госпожа Бирото бе получила преди няколко дни от една млада булка, госпожа д'Еспар.

— Да не сте ограбили някоя църква? — засмя се парфюмеристът.

— Роген отвърна, че е спечелил тези пари на карти от дю Тийе в дома на един banker. Дю Тийе потвърди без всякакъв срам думите му. Бирото обаче цял пламна. Когато гостите си отидоха и Фердинан вече се канеше да си ляга, Бирото го отведе в магазина под предлог, че трябва да поговори с него по работа.

— Дю Тийе — каза добрият човек, — от касата ми липсват три хиляди франка и не мога да обвиня никого в кражба. Историята със

златните луидори говори някак си против вас, така че се налага да поприказваме по този въпрос; хайде, преди да си легнем, да открием грешката, защото съм сигурен, че това не може да бъде друго освен грешка. Да не сте взели аванс срещу заплатата си?

Дю Тийе отвърна, че наистина е взел тези пари. Парфюмеристът отвори счетоводната книга, сметката на Фердинан не беше още вписана.

— Бързах много — каза Фердинан, — пропуснал съм да кажа на Попино да впише сумата.

— Добре — отвърна Бирото, смаян от хладнокръвието на нормандеца, който добре познаваше добрите хора, у които бе постъпил с цел да забогатее.

Парфюмеристът и служителят му прекараха нощта в проверки, които достопочтеният търговец знаеше, че са излишни. Сновейки насам-натат, Бирото пъкна три банкноти от по хиляда франка в касата, като ги прилепи до стената на чекмеджето, после каза, че е капнал от умора, престори се на заспал и захърка. Дю Тийе го събуди тържествуващ и преструвайки се на много радостен, че е открил грешката. На другия ден Бирото смъмри пред всички малкия Попино и жена си и им се скара за проявената небрежност. След две седмици Фердинан дю Тийе постъпи на работа при един борсов агент. Парфюмерията не била за него — обясни той, — сега искал да изучи банковото дело. След като напусна Сезар, Фердинан дю Тийе говореше за госпожа Бирото така, че всеки да разбере, че господарят му го е уволнил от ревност. След още няколко месеца той посети бившия си работодател и поиска от него да му поръчителства за двадесет хиляди франка, които му били нужни, за да допълни гаранционната сума, необходима за някаква многообещаваща сделка. Забелязвайки изненадата на Бирото, който остана смаян от това безочие, дю Тийе свъси вежди и го запита няма ли доверие в него. Матифа и още двама търговци, които бяха там по работа, забелязаха възмущението на парфюмериста, който все пак сдържа гнева си в тяхно присъствие.

Може пък дю Тийе да е станал честен човек, простъпката му може да се е дължала на някоя любовница изпаднала в крайна нужда, или на загуба от карти? Публичното изобличение на един почтен човек би могло да хвърли в беди и неволи младеж, който е на път да се разкае. Ето защо този ангелски добър човек взе писалката и сложи

подписа като поръчител върху полиците на дю Тийе, казвайки му, че прави на драго сърце тази дребна услуга на момък, който му е бил много полезен. При тази явна лъжа цялата му кръв се изкачи в главата му. Дю Тийе не издържа погледа на Бирото и навярно от този момент затаи в душата си онази непримирима омраза, която ангелите на мрака хранят спрямо ангелите на светлината.

Фердинан дю Тийе така ловко се удържа по опънатото въже на финансовите спекулации, че изглеждаше елегантен и богат още преди действително да беше забогатял. Щом успя да си купи кабриолет, той не слезе вече от него, като съумя да се задържи във висшите кръгове на хора, които смесват удоволствията със сделките и превръщат операта в клон на борсата, с една дума, тюркаретовците^[12] на тази епоха. Благодарение на госпожа Роген, с която се бе запознал у Бирото, Фердинан скоро успя да проникне сред най-високопоставените хора на финансовите среди; така се издигна до истинско благосъстояние. В отлични отношения с банкерския дом Нюсенжан, в който Роген го бе въвел, той бързо си бе създавал връзки с братята Келер и с хората от висшия банкерски свят. Никой не знаеше откъде идваха огромните капитали, които минаваха през ръцете му, но всички отдаваха щастието му на ума и честността му.

Рестаурацията издигна още повече Сезар Бирото, който във водовъртежа на политическите кризи съвсем естествено забрави двете домашни злополуки. Неизменните му роялистични убеждения, които бяха доста охладнели след раняването, но на които той все пак държеше за форма, а също и споменът за геройството му през вандемиера му спечелиха покровителството на отговорни хора, главно защото той не потърси никаква облага от това. Макар че бе неспособен да изрече и най-малката команда, назначиха го дружинен командир в националната гвардия. През 1815 година неговият заклет враг Наполеон го уволни. По време на Стоте дни^[13] обаче либералите от квартала стовариха омразата си върху него, защото по онова време вече бяха започнали политическите делби между търговците, които до този момент бяха останали единодушни в стремежа си към мир, тъй необходим за търговията. При Втората рестаурация кралското правителство се принуди да разтури общинския съвет. Префектът предложи на Бирото да го назначи кмет. По съвета на жена си парфюмеристът прие да стане само помощник-кмет, длъжност, която

не биеше много на очи. Тази скромност засили уважението, което хората и без това изпитваха към него, и му спечели приятелството на кмета господин Фламе дьо Ла Бийардиер. Бирото го познаваше още от времето, когато „Кралицата на розите“ беше свърталище на роялистичните конспиратори, и лично го препоръча на префекта, който му поиска съвет относно избора. Ето защо кметът никога не забравяше да покани господин и госпожа Бирото на приемите си. Освен това госпожа Бирото често събираше заедно с някои дами от висшето общество парични дарения в черквата „Сен-Рок“. Ла Бийардиер горещо подкрепи кандидатурата на Бирото, когато раздаваха ордена на „Почетния легион“, като наблегна на раната, получена при „Сен-Рок“, на привързаността му към Бурбоните и на уважението, с което той се ползваше. С тези награди правителството искаше да омаловажи делото на Наполеон, да спечели привърженици и да привлече на страната на Бурбоните търговците и хората на науката, затова включи и Бирото в числото на наградените. Това отличие, което бе в пълна хармония с блясъка на Бирото в квартала, в който живееше, не можеше да не засили честолюбивите стремежи на човек, успявал дотогава във всяко свое начинание. Съобщението на кмета, че ще го наградят, бе последният довод да се впусне парфюмеристът в сделката, за която той по-горе разказа на жена си, тоест да напусне парфюмерията и да се издигне до сферите на едрата парижка буржоазия.

По това време Сезар бе четиридесетгодишен. От работата във фабриката му се бяха появили няколко преждевременни бръчки, дългата му коса, по която шапката бе оставила околорвръстна лъскава линия, леко се бе посребрила. Челото, където косата очертаваше пет клина, показваше скромния живот, който водеше. Гъстите му вежди не вдъхваха страх, защото ясният и винаги откровен поглед на сините му очи съответстваше напълно на честното му чело. Носът му, леко пречупен в основата и по-дебел към края, му придаваше учудения израз на парижките зяпльовци. Устните му бяха много дебели, а месестата му брада — почти отвесна. Червендалестото му, четвъртито лице, разположението на бръчките и изобщо целият му израз подсказваха простоват, но изпълнен с хитрост селски нрав. Маститата му фигура, едрите крайници, широките плещи, големите крака — всичко издаваше преселилия се в Париж селянин. Едрите му космати ръце, възлестите груби пръсти, големите четвъртити нокти сами биха

посочили произхода му, дори той да не личеше в цялата му външност. На устните му играеше приветливата усмивка, присъща на търговците, когато влизате в магазина им, но тази „търговска“ усмивка бе израз на вътрешно задоволство и показваше състоянието на богатата му душа. Недоверчивостта му не излизаше извън рамките на търговията, а хитростта го напускаше, щом затвореше регистрите си или пристъпеше прага на борсата. За него мнителността бе нещо като печатните му фактури — необходимост при продажбата. По лицето му бе изписана някаква смешна самоувереност, самомнителност, примесена с добродушие, а това му придаваше оригиналност и го отличаваше напълно от плоската физиономия на парижкия буржоа. Без този израз на наивен възторг и вяра в собствената му личност той щеше да внушава прекалено голямо уважение, а така, плащайки своята дан от комизъм, се приравняваше с другите. Обикновено, когато говореше, той скръстваше ръцете на гърба си. Когато смяташе, че е казал нещо любезно или остроумно, се повдигаше лекичко два пъти на пръсти и се отпускате тежко на токовете си, като че ли да подчертае фразата си. По време на разпалени спорове понякога неочаквано се завърташе, правеше няколко крачки, сякаш за да види какво може да възрази, след което с бързо движение отново се връщаше към противника си. Той никога не прекъсваше събеседника си и често ставаше жертва на благоприличието, защото другите най-спокойно се прекъсваха, а той си отиваше, без да е казал нито дума. Големият му опит в търговията бе породил у него известни навици, смятани от някои за маниачество. Ако му се изплатеше в срока някоя полица, той я изпращаше на съдебния пристав и не се занимаваше повече с нея, а чакаше да си получи парите, лихвите и разноските; другото бе работа на пристава, който трябваше да действа, докато длъжникът бъде обявен в несъстоятелност. От този момент Сезар преустановяваше всякакви процедури, не се явяваше на събранията на кредиторите и пазеше правата си. Той бе възприел този начин на действие, както и неумолимата ненавист към фалиралите търговци, от господин Рагон, който по време на търговската си практика си бе дал сметка, че по съдебните дела се губи извънредно много време, затова не си заслужава да се тича, да се правят постъпки и да се домогва човек до извиненията на нечестните хора само за нищожния и несигурен дивидент, който се получава при спогодбата.

Ако фалиралият е честен човек и оправи положението си, той ще ви плати — казваше господин Рагон. — Ако е останал без средства и е чисто и просто нещастник, защо да го измъчвате? Ако пък е мошеник, никога нищо няма да получите. Хората познават строгостта ви, знаят ви като неотстъпчив човек и щом е невъзможно да се договарят с вас, ако могат да платят, ще си получите парите.

На срещите си Сезар пристигаше съвсем точно в уречения час, изчакваше десет минути и си отиваше с непреклонност, която нищо не бе в състояние да смекчи, така че точността му караше и хората, с които беше във връзка, да са точни. Облеклото му съответстваше на нравите и на физиономията му. Нямахше сила, която да го накара да се откаже от бялата муселинова връзка, завързана на фльонга под брадата му, и бродирана от жена му или от дъщеря му. Жилетката му от бяло пике, която той закопчаваше от горе до долу, почти покриваше изпъкналия му корем, тъй като той бе възпълен. Панталонът му бе син, копринените чорапи — черни, а пантофите — с панделки, които често се развързваха. Маслиненозеленият му, широк редингот и широкополата шапка му придаваха вид на квакер. Когато в неделя вечер отиваше на гости, той слагаше копринен панталон, пантофи със златни токи и неизменната жилетка с широки ревери, които се разтваряха, за да се вижда плисираното му жабо. Фракът му от кафяво сукно имаше дълги, широки поли. До 1819 година той носеше редовно две верижки за часовник, една под друга, но втората я закачваше само на официалния си костюм. Ето какъв бе Сезар Бирото: човек с достойнства, когото тайнствените сили, определящи човешката съдба, не бяха дарили със способността правилно да преценява политиката и живота и да надмогне равнището на средната класа, която при всички случаи се ръководи от общовъзприети и не винаги правилни схващания. Той бе приел наготово чуждите становища и ги прилагаше безкритично. Ограничен, но незлоблив, не особено остроумен, но дълбоко вярващ, той бе човек с чисто сърце. А в това сърце грееше една-единствена любов — светлина и извор на сила в живота му, — защото стремежът да се издигне и малкото знания, които бе придобил, се дължаха на обичта му към жена му и дъщеря му.

Госпожа Бирото бе по това време на тридесет и седем години. Тя толкова приличаше на Венера Милоска, че когато херцог дьо Ривиер изпрати тази прекрасна статуя в Париж, всички, които я познаваха, я

оприличиха на нея. Но само за няколко месеца грижите така бързо разстлаха жълтите си отсенки по ослепително бялото ѝ лице, набръчкаха и помрачиха така жестоко синкавия кръг, сред който искряха хубавите ѝ зелени очи, че тя заприлича на остаряла мадона; защото дори и в нещастията тя запази някаква спокойна невинност и чистия си, макар и тъжен поглед, остана все така неизменно красива, целомъдрена и изпълнена с достойнство жена. На бала, замислен от мъжа ѝ, тя блесна за последен път с красотата си, която направи впечатление на присъстващите. Всяко съществуване има свой върховен момент на разцвет, период, в който действащите сили са в пълно съответствие с получените резултати.

Това пладне на живота, при което живите сили се уравновесяват и се развиват в целия си блясък, е присъщо не само на хората, но и на градовете, народите, идеите, различните институции, търговията и отделните мероприятия, които, подобно на династиите и благородническите класи, се раждат, издигат се и умират. Отде иде неумолимостта, с която законът на раждането и израждането се прилага към всичко, което става тук на земята? Дори смъртта по време на епидемии има периоди на засилване и затихване, на изостряне и покой. Нашето земно кълбо е може би огнена ракета, но с малко по-продължително съществуване. Като повтаря причините, поради които всичко живо на земята се развива и после умира, историята би могла да предупреди човека кога той трябва да прекрати дейността си; но нито завоевателите, нито актьорите, нито жените, нито писателите — никой не се вслушва в спасителния ѝ глас. Сезар Бирото, който би трябвало да разбере, че е стигнал до върха на благополучието си, сметна този кратък отдых за изходна точка към нови успехи. Той прояви неведение по тези въпроси, подобно на народите или на кралете, несъумели да запишат с незаличими букви причините на разгромите, с които е пълна историята и за които толкова много династии и търговски величия ни дават забележителни примери. Защо да не бъдат издигнати нови пирамиди, напомнящи непрекъснато принципа, по който трябва да се ръководят народите и отделните личности, а именно — *когато следствията престанат да са в пряка зависимост от причините и не са право пропорционални, настъпва разстройство*. Но такива паметници има навсякъде, това са традициите и руините, които ни разказват за миналото, потвърждават

прищевките на неумолимата съдба, чиято ръка заличава мечтите и ни доказва, че и най-големите събития могат да се предадат с една дума. Троя и Наполеон са днес само тема за поетите. Нека настоящата повест стане поема за превратностите в живота на буржоазията, които никой не се е сетил да възпее, защото те изглеждат нищожни, а всъщност са огромни; тук не стана дума за отделния човек, а за цял низ от страдания.

---

[1] Клетвата за вярност пред органите на революцията, която всички лица с духовен сан е трябвало да положат през 1790 година. ↑

[2] Къси, пристегнати до коленете панталони, на мода до Френската революция. ↑

[3] Според тогавашния обичай в черковния хор са били приемани деца е по-деликатно здраве. ↑

[4] Осемнадесети брюмер — ден, в който Наполеон Бонапарт сваля Директорията и става пръв консул на Републиката. ↑

[5] Походът на Наполеон в Египет и току-що завършилата окупация на тази страна сложиха начало на увлечението по Ориента, което продължи през целия деветнадесети век. ↑

[6] Armoire — шкаф, скрин. Произходът на думата е от арме, тоест място за оръжие. ↑

[7] Йожен Потие — поет, Талма — голям трагически актьор, госпожица Марс — много известна френска артистка. ↑

[8] Ветивер — силно ароматично индийско растение. ↑

[9] Алое — тропическо растение, чийто сок се употребява в бояджийската индустрия. ↑

[10] Скапен — герой на Молиер, известен с неизброимите си и най-причудливи хитрини. ↑

[11] Действащо лице от комедията на Молиер „Тартюф“, в чийто дом Тартюф под маската на незаинтересован и свят човек се опитва да прелъсти жена му и да обсеби цялото му имущество. ↑

[12] Тюркаре — герой от едноименната комедия на Льосяж — бивш лакей, който става един от най-богатите хора на Франция благодарение на ловките си мошеничества. ↑

[13] Стоте дни, по време на които царува Наполеон, след бягството му от остров Елба. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

НАЧЕНКИ НА БЕДИ

Заспивайки, Сезар се побоя, че сутринта жена му може да направи някои още по-решителни възражения, затова се врене да стане рано и да уреди всичко. Призори той излезе тихо от стаята, докато жена му още спеше, облече се бързо и слезе в магазина тъкмо когато прислужникът сваляше капациите на прозорците. Нямаше още никого и Бирото застана на вратата да почака служителите си, загледан в шетнята на прислужника си Раге, работа, която самият той така добре познаваше! Въпреки студа времето беше чудесно.

— Попино, обуи се, вземи си шапката и помоли господин Селестен да те замести, а ние двамата с тебе ще отидем в Тюйлери да си поговорим — каза той, когато отгоре слезе Анселм.

Попино — тази чудна противоположност на дю Тийе, когото като че ли провидението бе изпратило по някаква щастлива случайност на служба при Сезар, играе голяма роля в тази история, затова ни се налага да го обрисоваме. Госпожа Рагон бе по баща Попино. Тя имаше двама братя. По-младият беше тогава заместник-съдия в окръжния съд на департамента Сена. По-големият се беше заловил с търговия на сурова вълна, бе пръснал цялото си състояние и бе починал, оставяйки на Рагон и на брат си — съдията, който бе бездетен, единствения си син — сирак, тъй като майка му бе умряла при раждането му. За да създаде положение на племенника си, госпожа Рагон го бе настанила в парфюмерията с надеждата един ден той да стане приемник на Бирото.

Анселм Попино бе дребен и куц подобно на Байрон, Уолтър Скот и Талейран, факт, с който съдбата утешава хората с този недъг. Лицето му беше румено, свежо, покрито с лунички, каквито са обикновено червенокосите хора; но чистото му чело, пъстрите му ахатови очи, красиво очертаната уста, бялата кожа и прелестната свенливост на младостта, стеснителността, дължаща се на телесния му недостатък възбуждаха у околните желание да го покровителстват: хората обичат да проявяват такива чувства, а Попино предизвикваше съчувствие. „Малкият Попино“, както го наричаха всички, произхождаше от много

набожно семейство, отличаващо се с разумни добродетели, скромни и изпълнен с добри дела живот. Ето защо Попино, който бе възпитан от чичо си — съдията, притежаваше качества, от които младостта става още по-красива: той бе разумен и сърдечен, малко стеснителен, но ревностен, кротък като агне и сърцат в работата, предан, трезвен, надарен с всички добродетели, свойствени на първите християни. Като чу, че господарят му го вика да се разхождат в градините на Тюйлери — възможното най-странно предложение по това време на деня, — Попино помисли, че Сезар ще му говори за задомиането му; мисълта му веднага се понесе към Сезарин, истинската „кralица на розите“ — жив надпис на магазина, — в която той бе влюбен от деня, когато два месеца преди дню Тийе бе постъпил на работа при Бирото. Сърцето му така се бе разтуптяло и пулсът му биеше така силно, че като се изкачваше по стълбата, трябваше да спре; той слезе след малко, последван от Селестен, първия помощник. Анселм и господарят му тръгнаха мълчаливо към Тюйлери. Попино бе на двадесет и една години, а Бирото се бе оженил на тази възраст, така че Анселм не виждаше никаква пречка за женитбата си със Сезарин, въпреки обстоятелството, че богатството на парфюмериста и красотата на дъщеря му бяха всъщност огромни спънки за осъществяването на такива честолубиви стремежи; но любовта се носи на крилата на надеждата и колкото по-безумна е тя, толкова по-твърдо се уповава на нея страстта. Затова, колкото по-недостъпна бе за него любимата му, толкова желанията му ставаха по-силни. Щастлив младеж, който в годините, когато всички слоеве се изравняваха и всички глави започваха да си приличат, успяваше все пак да постави граници между себе си — издънка на старо парижко семейство — и дъщерята на някакъв парфюмерист! Въпреки съмненията и безпокойствата си той бе честит: нали всеки ден се хранеше на една маса със Сезарин! Освен това в службата си той влагаше такова старание и толкова усърдие, че работата му доставяше само радости и тъй като вършеше всичко в името на Сезарин, никога не се чувстваше уморен. У двадесетгодишните любовта черпи сили от предаността.

— Анселм ще стане търговец и ще успее — казваше за него Сезар на госпожа Рагон, като хвалеше работата му във фабриката, изтъкваше способността му да усвоява тънкостите на занаята и неуморното му старание в дните на експедиране на стоката, когато със

запретнати и голи мишци куцият момък опаковаше и заковаваше сам по-голям брой каси, отколкото всички останали служители.

Всички знаеха, че Александър Крота, първият помощник на Роген, се домогва до ръката на Сезарин; известно бе и състоянието на баща му, който бе богат земевладелец в Бри, а това бяха големи пречки за успеха на сирака; но тези спънки не бяха най-непреодолимите; Попино таеше дълбоко в себе си някои невесели тайни, които увеличаваха разстоянието между него и Сезарин. Имотното състояние на Рагон, на което той би могъл иначе да разчита, бе разклатено. Момъкът дори се чувстваше щастлив, че може да подпомага семейството със скромната си заплата. И все пак той вярваше, че ще успее! Много пъти бе забелязал, че Сезарин го гледа с привидно високомерие, но в глъбините на сините ѝ очи бе дръзнал да прочете най-гальовни насърчения. Ето защо, обладан от мигновени надежди, той вървеше сега разтреперан, мълчалив и развълнуван, както става в подобни случаи с младежите, у които животът едва е напъпил.

— Попино — каза достойният за уважение търговец, — леля ти добре ли е?

— Да, господине.

— Все пак ми се вижда загрижена от известно време, да няма нещо, което да не е в ред? Слушай, момчето ми, няма защо да криеш от мене, аз съм, може да се каже, член на семейството, познавам чичо ти Рагон от двадесет и пет години. При него постъпих на работа, с груби, подковани обуца, както пристигнах от село. При все че моят край носи име „Ле Трезориер“, цялото ми богатство тогава бе един луидор от кръстницата ми, покойната маркиза д'Юксел, роднина на нашите клиенти херцозите господин и госпожа дьо Льонокур. Затова всяка неделя споменавам в молитвите си и нея, и цялото и семейство, а на племенницата ѝ, госпожа дьо Морсоф в Турен, изпращам всички парфюмерийни артикули. Те пък ми пращат клиенти, например господин дьо Ванденес, който купува от мене стока за хиляда и двеста франка годишно. Човек няма защо да е признателен без нищо, нека, като е благодарен, да има някаква сметка; само че аз ти желая доброто заради самия тебе и без всякаква задна мисъл.

— О, господине, позволете ми да ви кажа, че вие сте били наистина умна глава!

— Не, моето момче, това не е достатъчно. Не казвам, че главата ми не струва, но винаги съм бил много честен и как още! Бях много примерен и никога не съм обичал друга жена освен собствената си съпруга. Любовта е чудесен стимул, както сполучливо се изрази вчера господин дьо Вилел в речта си...

— Любовта — каза Попино, — ах, господине, да не би...

— Чакай, чакай, ето нашия приятел Роген, който пресича пеш площад Луи XV в осем часа сутринта. Какво ли търси насам? — запита се Сезар, като забрави в този момент Анселм Попино и лешниковото масло.

Той си спомни подозренията на жена си и вместо да влезе в парка Тюйлери, се запъти към нотариуса. Анселм тръгна на известно разстояние след него, без да може да си обясни внезапния интерес на Бирото към тази среща, която наглед бе съвсем маловажна. Той обаче се бе насърчил от онова, което му каза Сезар за подкованите обуца, луидора и любовта.

Роген, едър и дебел мъж, с пъпчиво лице, оплешивяло чело и черни коси, бе имал на времето приятни черти; като млад той бе показал честолубие и от дребен служител бе станал нотариус; сега обаче опитният наблюдател би открил по лицето му следи на застаряване и умора, дошли в резултат на злоупотреба с удоволствията. Потъне ли един мъж в тинята на прекалените страсти, тази тиня все някъде ще проличи; ето защо у Роген и бръчките, и руменината съвсем не бяха, като у други, белег на благородство. Вместо чистата просветленост, излъчваща се от хора, свикнали да живеят във въображение, и придаваща им цветущ вид, у Роген се чувстваха порочни наклонности, задоволявани въпреки съпротивата на организма. От неприятно вирнатия му нос се отделяше секрет, превърнал се у него в оня таен недъг, който една френска кралица бе сметнала наивно за недостатък, присъщ на всички хора; тя не бе познавала отблизо друг мъж освен краля и не е имало как да разбере заблудението си. Роген смъркаше постоянно испанско емфие, като смяташе, че по този начин прикрива недостатъка си, с това обаче само бе засилил причината на нещастията си.

Но не прекаляваме ли много пъти с хвалебствията си, когато обрисоваме хората в социално отношение все в лъжливи краски, вместо да разкрием истинските причинители на злощастията им, които

много често се дължат на някое заболяване? Физическият недъг като че ли досега е бил твърде пренебрегван от историците на човешките нрави с оглед на причинените от него душевни разстройства и на влиянието му върху руслото на живота.

Госпожа Бирото беше отгатнала правилно тайната на това семейство. Още през първата брачна нощ прелестната единствена дъщеря на банкера Шеврел бе почувствала непреодолимо отвращение към нещастния нотариус и веднага бе решила да се разведе с него. Роген, който бе твърде доволен, че има съпруга с петстотин хиляди франка зестра, без да се смята очакваното наследство, бе молил коленопреклонно жена си да не иска развод, като ѝ бе дал пълна свобода и бе приел всички последици от подобна спогодба. Станала пълна господарка на живота си, госпожа Роген започна да се държи с мъжа си като куртизанка със стар любовник. Роген скоро си даде сметка, че жена му му излиза прекалено скъпо и по подобие на мнозина мъже в Париж скоро си устрои друго семейно гнездо. Отначало, докато се движеше в границите на разумното, този разход не бе много голям.

На първо време Роген намираще, без да пръска големи суми, гризетки, които с радост приемаха покровителството му; от три години обаче го разяждаше една от онези неукротими страсти, които често завладяват мъжете между петдесетата и шестдесетата им година; тази страст бе предизвикана от една от най-прекрасните жени на времето, известна в летописите на проституцията под името „Прекрасната холандка“; впоследствие тя отново щеше да потъне в това бласто и да се прочуе със смъртта си. Някога един от клиентите на Роген я бе довел в Париж от Брюж, а по-късно, през 1815 година, когато бе принуден да замине поради събитията, я остави на нотариуса. Роген купи за своята красавица една малка къща на Шан-з-Елизе, мебелира я най-разкошно и за да задоволи прескъпите прищевки на тази жена, се увлече в разходи, които погълнаха цялото му състояние. Мрачният вид на Роген, който се разсея, щом съгледа клиента си, се дължеше на известни неразкрити още събития, в които се коренеше тайната за бързото забогатяване на дю Тийе. Той бе променил плана си още в първия неделен ден, когато в дома на своя шеф бе успял да схване отношенията между госпожа и господин Роген. Дю Тийе бе постъпил при Бирото не толкова с цел да прельсти жена му, колкото за да поиска

ръката на Сезарин, което щеше да бъде компенсация за потулената му страст; но той лесно се отказа от този брак, защото бе смятал Сезар за богат, а откри, че е беден. Тогава започна да следи нотариуса, добра се до доверието му, бе представен и на Прекрасната холандка и там подразбра какви са отношенията ѝ с Роген, а също и заплахите си да го напусне, ако намали богатата ѝ издръжка. Прекрасната холандка бе от онези безумни жени, които никога не се тревожат откъде идват парите, нито как се печелят, жени, които биха устроили празненство дори с парите на отцеубиец. Тя никога не мислеше за утрешния ден. Бъдещето за нея се изчерпваше с мисълта за това как и къде ще прекара вечерта, а краят на месеца бе понятие за вечност дори и тогава, когато ѝ предстоеше да изплаща разни сметки. Страшно доволен, че е открил първия си „лост“, дю Тийе успя да склони Прекрасната холандка да продава любовта си за тридесет хиляди франка годишно вместо за петдесет хиляди — услуга, която влюбените старци мъчно забравят.

Най-сетне, след една вечеря с много пиене, Роген разкри пред дю Тийе, че го заплашва разорение. Тъй като недвижимите му имоти бяха погълнати от законната ипотека на жена му, увлечен от любовната си страст, той бе посегнал на парите, поверени му от неговите клиенти, от които бе изтеглил суми, надвишаващи половината от нотариалния му фонд. Когато бъдеше погълната и останалата част, на нещастния Роген щеше да остане само едно: да си пръсне черепа, с което той смяташе, че ще намали ужаса от разорението, събуждайки общественото съжаление. В тази история дю Тийе съзря път към бързо и сигурно забогатяване, блеснал като светкавица сред нощното пиянство. Той успокои Роген и му се отплати за доверието, като го накара да изстреля патроните във въздуха.

— По пътя, по който сте тръгнали — каза му той, — човек като вас не бива да постъпва като глупец и да върви слепешката, а да действа смело.

Той го посъветва да изтегли незабавно една по-едра сума, да му я повери, за да я вложи смело в някоя борсова спекулация или в някоя от хилядите други сделки, които се вършеха по това време. В случай на печалба двамата щяха да основат частна банка, където можеха да използват влоговете, чиито печалби пък биха позволили на Роген да задоволява страстта си. В случай на неуспех Роген нямаше защо да се

самоубива, а можеше да замине за чужбина, защото „неговият“ верен дю Тийе щеше да подели с него и последната си стотинка. За човек, който се дави, предложението беше като хвърлено въже, но Роген не усети, че всъщност помощник-парфюмеристът му надяваше въжето на шията.

Узнал тайната на Роген, дю Тийе си послужи с нея, за да наложи волята си едновременно на съпругата, любовницата и съпруга. Предупредена за надвисналата катастрофа, нищо неподозиращата дотогава госпожа Роген прие ухажванията на дю Тийе, който по това време напусна мястото си при парфюмериста, тъй като бе сигурен за бъдещето си. Той лесно убеди любовницата си да рискува известна сума, за да не ѝ се наложи да стане проститутка в случай на разорение. Жената уреди финансовото си положение, събра малък капитал и го повери на човека, в когото мъжът ѝ имаше доверие, тъй като нотариусът пръв бе дал сто хиляди франка на съучастника си. С посещенията си у госпожа Роген, целящи да превърнат интереса ѝ в привързаност, дю Тийе съумя да вдъхне на тази красива жена най-буйна любовна страст. Естествено тримата му съдружници бяха предвидили и за него дял в печалбата, но недоволен от отредената за него част, той има дързостта да се споразумее при борсовите спекулации с противната страна, която му връщаше уж загубените суми, защото той играеше и за клиентите, и за себе си. Щом печалбата му стигна петдесет хиляди франка, дю Тийе бе вече уверен, че ще направи голямо състояние; тогава огледа с орловия си поглед, който бе характерен за него, политическото положение във Франция, в резултат на което по време на войната започна да спекулира с ценни книжа, а след завръщането на Бурбоните — с покачването на курса им. Два месеца след завръщането на Луи XVIII госпожа Роген притежаваше двеста хиляди франка, а дю Тийе — триста хиляди. Нотариусът, който гледаше на младия човек като на ангел-спасител, бе вече оправил финансовото си положение. Прекрасната холандка пръскаше луди пари, защото бе станала жертва на някой си Максим дю Трай, бивш паж на Наполеон. Дю Тийе откри истинското име на тази жена, ключвайки някаква сделка с нея. Тя се наричаше Сара Гобсек. Изненадан от съпадението с името на един стар лихвар — провидение за богатските синчета, — за когото бе чувал да се говори, той отиде при него, за да разузнае доколко може да разчита на

родството му с тази жена. Този Брут^[1] сред лихварите се показва неумолим към племенницата си, но дю Тийе му хареса, защото се представи като banker на Сара и лице, което разполага с капитали. Двата характера — на нормандеца и на лихваря — си допаднаха. По това време Гобсек се нуждаеше от млад и ловък човек, който да следи една малка финансова, операция в чужбина. Един от квесторите в Държавния съвет, който бе заварен на служба при завръщането на Бурбоните, бе намислил, за да заздравя положението си, да отиде в Германия и да откупи полиците, издадени от принцовете по време на емиграцията. Той предлагаше печалбите от тази машинация, която за него бе чисто политическа, на онези, които биха му отпуснали необходимата сума. Лихварят се бе съгласил да му даде парите само при условие това да става постепенно, със закупуването на полиците и след предварителната им проверка от добър познавач. Лихварите не се доверяват никому, те искат гаранции; единственото, което е важно за тях, са благоприятните обстоятелства. Затова, ако нямат нужда от вас, те са студени като лед, но могат ли да ви използват — стават приветливи и услужливи. На дю Тийе бе известно каква огромна, но подмолна роля играеха на парижката борса хора като Вербруст и Жигоне, които шкантираха полиците на търговците от улиците Сен-Дьони и Сен-Мартен, или като Палма — banker в предградието Поасониер, — чиито интереси почти винаги съвпадаха с интересите на Гобсек. Ето защо той представи начаса парична гаранция при условие, че тези господа ще вложат в търговските си сделки капиталите, които той ще депозира у тях, и че ще получи известен процент. По този начин си подготвяше здрава опора. Той придружи господин Клеман Шарден де Люпо при пътуването му в Германия през Стоте дни и се завърна при Втората реставрация, увеличил не толкова състоянието си, колкото предпоставките за забогатяване. Той бе проникнал в тайните на най-ловките парижки спекуланти, спечелил бе приятелството на човека, когото зорко следеше, защото този изпечен мошеник бе разкрил пред него пружинките и юридическите уловки на висшата политика. Дю Тийе бе от хората, на които не е необходимо да се изясняват надълго и нашироко нещата, а това пътуване окончателно го просвети. Госпожа Роген му бе останала вярна. А и клетият нотариус го чакаше със същото нетърпение, защото по думите на жена му Прекрасната холандка пак го бе разорила. Дю Тийе поразпита

Прекрасната холандка, но не видя разходи, които да съответстват на пропилените суми. Тогава той откри тайната, която Сара Гобсек така старателно бе крила от него — безумната ѝ страст към Максим дьо Трай, чиито първи крачки в полето на порока и разврата предвещаваха, че той ще бъде един от онези политически мошеници, станали ненаситни от хазарта и необходими за всяко „добро правителство“. Тогава дю Тийе разбра защо Гобсек бе безразличен към съдбата на племенницата си. При тези обстоятелства банкерът дю Тийе — той вече бе станал банкер — посъветва настойчиво Роген да „отдели бели пари за черни дни“, като привлече най-богатите си клиенти в някое ново и доходно за него предприятие, в случай че, продължавайки спекулациите си, му се наложи да обяви фалит. След цял низ печалби и загуби, от които се възползваха единствени дю Тийе и госпожа Роген, най-сетне удари часът за банкрута на нотариуса. Неговата агония бе изкористена тогава от най-добрия му приятел. Дю Тийе измисли спекулата с празните места около „Мадлената“. Разбира се, стоте хиляди франка, вложени от Бирото у Роген в очакване на пласирането им, бяха предадени веднага на дю Тийе, който в желанието си да погуби парфюмериста бе убедил Роген, че за него ще е най-безопасно, ако успее да вкопчи в мрежата си най-близките си приятели.

— Щом е приятел, той щади близките си дори и в гнева си — бе казал той на Роген.

Малцина знаят днес колко евтино е струвал на времето един квадратен метър земя около „Мадлената“; тия места обаче щяха да се продават на по-висока цена поради необходимостта да им се намерят собственици, желаещи да се възползват от благоприятния случай. Дю Тийе искаше да подреди нещата така, че да обере печалбите, без да се излага на рисковете на спекула с дългосрочни операции. Иначе казано, планът му беше да нанесе смъртен удар на сделката, след което той да я поеме в ръцете си и да ѝ вдъхне нов живот. В подобни случаи хора като Гобсек, Палма, Вербруст и Жигоне обикновено взаимно си помагаха; дю Тийе обаче не беше толкова близък с тях, че да им иска съдействие; освен това той желаше да ръководи сделката, без да издава участието си, така че да обере безнаказано плодовете от грабежа; ето защо разбра, че му е необходимо да разполага с една от онези живи кукли, които на търговски език се наричат „пионки“. Най-подходящо за тази сатанинска роля му се стори лицето, което под свое

име играеше вместо него на борсата; като си присвои божествени права, дю Тийе се залови да извайва от него човек по свой образ и подобие. Това бе един бивш търговски пътник без средства и без дарби, но годен да многоглаголства без отдих на всякакви теми, преливайки от пусто в празно; от този човек без пукнат грош, но способен да усвои някаква роля и да я играе, без да провали пиесата, който притежаваше особени понятия за чест, тоест можеше да пази тайна и да понесе безчестието, за да запази оня, който го е извършил, дю Тийе направи преуспяващ banker, ръководител на едно от най-големите предприятия, шеф на bankerската къща „Клапарон“. В случай че сделките, предприети от дю Тийе, наложеха банкрот, Шарл Клапарон щеше да бъде предаден на книжниците и фарисеите. Клапарон знаеше това. Но в деня, в който срещна някогашния си другар дю Тийе, малките печалби, обещани му от всяка сделка, се сториха златна мина на тъжно скитащия по булевардите бедняк. Ето защо приятелските му чувства и предаността му към дю Тийе, подкрепени от всеотдайната му признателност и засилени от потребностите на разсипническия му и разпуснат живот, го накараха да казва „амин“ на всичко. По-късно, след като продаде честта си и видя, че дю Тийе наистина го подлага на рискове, но върши това с много голяма предпазливост, той се привърза към него като куче. Клапарон бе много грозен пес, но бе винаги готов, подобно на Курций^[2], да се хвърли в пропастта. В предстоящата сделка той трябваше да представлява едната половина от купувачите на местата, а Сезар Бирото — другата. Ценните книжа, които Клапарон щеше да получи от Бирото, трябваше да бъдат шкантирани от един от лихварите, с чието име дю Тийе щеше да си послужи, за да тласне Бирото в момента, в който Роген му отнемаше капиталите, в бездната на банкрута. Ликвидаторите по фалита щяха да действат съобразно хрумванията на дю Тийе, а той, като собственик на парите, дадени от парфюмериста, и като негов кредитор под различни имена, щеше да продаде местата на търг и да ги закупи за половината от стойността им, като ги плати от фондовете на Роген и от дивидентите на фалита. Нотариусът също се беше натопил в този проект с мисълта, че ще получи значителна част от ценната плячка на парфюмериста и на съдружниците му; човекът обаче, комуто той се доверяваше безрезервно, щеше да си вземе лъвския пай, както и стана по-късно.

Роген нямаше да може да заведе дело срещу дю Тийе и щеше да се задоволи с трохите, които от време на време щяха да му се подхвърлят някъде из Швейцария, където можеше да намери по-евтини красавици. Този ужасен план бе породен от живота, а не измислен от трагически автор. Омраза без желание за мъст е като семе, попаднало на гранитна скала; замисленото отмъщение на дю Тийе спрямо Сезар обаче бе нещо съвсем естествено: иначе би трябвало да отречем борбата между силите на доброто и силите на мрака. Дю Тийе не можеше да убие без угроза за себе си единствения човек в Париж, който знаеше, че той е извършил кражба в неговия дом, но можеше да го хвърли в калта и да го унищожи така, че да не е в състояние да свидетелства срещу него. Желанието му за мъст бе тлеяло дълго време в сърцето му, без да се разгори; дори и най-злопаметните хора в Париж нямат време да изграждат отмъщението си: животът е много напрегнат, припрян, пълен с непредвидени случки; но вечните колебания, които пречат на предумишлените действия, са все пак от полза за затаената в дън душата мисъл на хитреца, който умее да изчаква щастливия случай. Когато Роген се бе доверил на дю Тийе, парфюмерийният служител съзря макар и смътно някаква възможност да погуби Сезар и не се бе излъгал. На път да се раздели с обожаемата жена, нотариусът доизпиваше от счупената чаша омайното биле; той ходеше всеки ден в къщата на Шан-з-Елизе, откъдето се връщаше рано призори. Така че недоверчивата госпожа Бирото беше права. Реши ли един човек да играе роля като тази, която дю Тийе бе дал на Роген, той придобива дарование на голям актьор, зрение на рис, проникателност на ясновидец и умение да хипнотизира жертвата си; ето защо нотариусът бе съзрял Бирото доста преди Бирото да го види и когато парфюмеристът го съгледа, той още отдалеч вече му подаваше ръка.

— Току-що ходих да съставя завещанието на един големец, който едва ли ще изкара още една седмица — каза той съвсем естествено, — само че с мен постъпиха като със селски лекар: пратиха да ме вземат с кола, а се връщам пеш.

Тези думи разсеяха лекия облак на недоверие, помрачило челото на парфюмериста и забелязано от Роген; той се въздържа да заговори пръв за празните места, защото искаше да нанесе последния удар на жертвата си.

— След завещанията брачните договори — каза Бирото. — Такъв е животът. Ами я ми кажете, кога ще се женим за „Мадлената“? Хе-хе, татко Роген! — добави той, като го потупа по корема.

И най-целомъдреният буржоа, когато е в мъжка компания, се мъчи да изглежда циничен.

— Ако не стане днес — отговори нотариусът дипломатично, — изобщо няма да стане. Боим се тази работа да не се разгласи, а ето че вече двама от най-богатите ми клиенти ме преследват, защото искат и те да участват. Ето защо сега трябва да се реши: да или не. Веднага следобед ще приготвя книгата, така че имате време до един часа. Довиждане. Точно отивам за черновите на договорите, които снощи е направил Ксандро.

— Няма какво, дал съм вече дума — рече Бирото, като се спусна след нотариуса с протегната ръка. — Вземете тези сто хиляди франка, те са зестрата на дъщеря ми.

— Добре — рече Роген и се отдалечи.

Връщайки се при малкия Попино, Бирото за миг усети как нещо го парна в стомаха, диафрагмата му се сви, а ушите му забучаха.

— Какво ви е, господин Бирото? — запита Попино, като видя бледото лице на господаря си.

— Ах, моето момче, току-що сключих с една само дума голяма сделка, а в подобни случаи никой не е господар на чувствата си. Впрочем тази работа и тебе засяга. Затова те доведох, да си поговорим по-спокойно. Тук никой няма да ни чуе. Леля ти е притеснена, я ми кажи, къде е загубила парите си?

Как да ви кажа, господине, вуйчо ми и леля ми бяха вложили капиталите си у господин дьо Нюсенжан и бяха принудени да вземат в замяна акции от мините Ворсчин, които още не дават дивиденди, а на тяхната възраст не е лесно да живееш с надежди.

— От какво тогава живеят?

— От моята заплата; много се зарадвах, че приеха.

— Добре, Анселм, добре — каза парфюмеристът и една сълза блесна в очите му, — ти си достоен за привързаността, която изпитвам към теб. Затова ще получиш висока награда за добрата ти работа.

С тези думи търговецът се издигаше както в собствените си очи, така и в очите на Попино; в тях той бе вложил наивното красноречие на еснафа, израз на привидното му превъзходство.

— Как! Да не би да сте отгатнали чувствата ми към...

— Към кого? — запита парфюмеристът.

— Към госпожица Сезарин...

— А, момко, че ти си бил много дързък! — викна Бирото. — Задръж тайната си, обещавам ти да я забравя. Още утре ще напуснеш дома ми. Не ти се сърдя. На твое място и аз, дявол да ме вземе, щях да изпитвам същите чувства. Тя е толкова красива!

— Ах, господине! — рече младежът, който така се беше изпотил, че дори ризата му бе мокра.

— Виж какво, моето момче, тази работа не се решава за един ден. Сезарин е господарка на чувствата си, а и майка ѝ си има свои планове. Затова ела на себе си, избърши си очите, обуздай чувствата си и няма какво повече да говорим за това. Няма да ме е срам от хората, ако ми станеш зет: ти си племенник на господин Попино, съдия в окръжния съд, племенник си на Рагонови и имаш право и ти като всички хора да си пробиеш път в живота. Само че тук изникват много въпросителни... За какъв дявол ми пускаш тая муха сред деловия разговор? Слушай сега, ела да седнем ей тук на тая скамейка, искам да поговоря с теб не като с влюбен, а като с човек на работа при мен. Слушай, Попино, чувстваш ли се смел? — запита Бирото, като го гледаше право в очите. — Чувстваш ли в себе си сили да се бориш с хора, по-силни от теб, и то да се бориш гърди срещу гърди?...

— Да, господине.

— Да водиш дълъг, опасен бой...

— За какво именно става дума?

— Да провалим „Макасарското масло“! — каза Бирото и се надигна на пръсти като герой на Плутарх — Нека не се мамим, врагът е силен, здраво укрепен, страшен. „Макасарското масло“ е начинание, проведено с много умение, замислено е извънредно умно. Четвъртитите му флакони са оригинални по форма. Смятах нашите да бъдат триъгълни, но като размислих, реших, че по-добре ще бъде да направя малки шишенца от тънко стъкло, обвити в плетена тръстика, нещо по-заинтригуващо, а клиентът обича всичко, което дразни любопитството му.

— Скъпо ще излезе — каза Попино. — Би трябвало разноските ни да бъдат колкото се може по-малки, за да можем да правим големи отстъпки на препродавачите.

— Браво, моето момче, това е основното! Не забравяй, че „Макасарското масло“ ще се брани! Външно то е отлично представено, а и името му е съблазнително. Представят го като артикул, внесен от чужбина, а ние за нещастие се явяваме с местно производство. Казвай сега, Попино, ще имаш ли сили да стъпиш на шията на Макасар? Първо ще го удариш в задморските му пазари; изглежда, че Макасар наистина е в Индия, в такъв случай по-естествено е да пратим френския артикул на индийците, вместо да им връщаме онова, за което казват, че идвало оттам. Бий сега конкуренцията! Ще трябва обаче да се борим и в чужбина, и в провинцията. Още повече, че „Макасарското масло“ е добре рекламирано, няма защо да омаловажаваме възможностите му, те са известни, клиентелата ги познава.

— Ще го проваля! — викна Попино с пламтящ поглед.

— С какво? — запита Бирото. — Това е младежка разпаленост. Изслушай ме докрай.

Анселм застава мирно, като войник пред френски маршал.

— Попино, открих едно масло за подсилване растежа на косата, за подхранване на косъма и за поддържане цвета на мъжките и женски коси. То ще има същия успех както кремът и водата ми; не мисля обаче сам да използвам тази тайна, защото смятам да се оттегля от търговията. Ти, моето момче, ще разпространиш моето „Комагенно масло“. (От латинската дума „coma“, което значи „коса“, както ми обясни придворният лекар господин Албер. Тази дума се намирала и в трагедията на Расин, „Беренис“, където авторът представял и един крал на Комаген, влюбен в красивата, прочута с хубавата си коса кралица; навярно за да ѝ се хареса, той дал такова име на кралството си! Колко са остроумни гениалните хора! И най-малките подробности ги занимават!)

Малкият Попино изслуша, без да се усмихне, смешното пояснение в скоби, очевидно предназначено за него, като човек с образование.

— Анселм, реших ти да основеш голяма търговска фирма за дрогерийни артикули на улица Ломбар — каза Бирото. — Аз ще бъда твой таен съдружник, като ти дам и началния капитал. След „Комагенното масло“ ще опитаме една есенция от ванилия и един ментов спирт. С една дума, ще въведем в дрогерията революционни

методи: ще продаваме концентрати вместо първични продукти. Доволен ли си, амбициозни младежо?

Анселм бе така поразен, че не можеше да отговори; но плувналите му в сълзи очи говореха вместо него. Струваше му се, че това предложение е продиктувано от чувствата на снизходителен баща, който иска да му каже: „Създай си богатство и положение, за да заслужиш Сезарин.“

— Господин Бирото — рече той най-сетне, вземайки вълнението на Сезар за учудване, — аз също ще успея.

— И аз бях като тебе — възкликна парфюмеристът. — Някога и аз отговорих така. Дъщеря ми може да не бъде твоя, но богатството ти е сигурно. Но какво ти става, момче?

— Дайте ми поне надежда, че като спечеля едното, ще получа и другото!

— Надявай се, щом искаш, приятелю, това не мога да ти забраня — отвърна Бирото, трогнат от тона на Анселм.

— Господин Бирото, мога ли още днес да потърся магазин, та да не губим време?

— Можеш, моето момче. Утре ще се затворим двамата с тебе във фабриката. Преди да отидеш в квартала около улица Ломбар, ще се отбиеш у Ливингстън да видиш дали ще е готова за утре моята хидравлична преса. А тази вечер към седем часа ще отидем у знаменития Воклен да се посъветваме с него. Той е проучвал в последно време състава на косъма, занимавал се е с оцветителните му съставки и с произхода им, както и с причините за падането на косите. Това е основното, Попино. Ще ти открия тайната си, а ти ще трябва умно да я използваш. Преди да отидеш при Ливингстън, отбий се у Пиери Бенар. Трябва да ти кажа, момчето ми, че безкористието на господин Воклен много ме огорчава; не мога да го накарам да приеме каквото и да било възнаграждение. За щастие научих от Шифрьовил, че Воклен искал да притежава една картина на „Богородицата“ от Дрезденския музей, гравюра от някой си Мюлер, и след като писа цели две години писма до различни хора в Германия, Бенар откри най-после оригинала на луксозна хартия; картината струва хиляда и петстотин франка, момчето ми. Днес нашият благодетел, като излезе да ни изпрати, ще я види във вестибюла си; разбира се, ти ще се погрижиш да бъде сложена в рамка. Това ще бъде спомен от мене и жена ми, а

колкото до признателността ни, ето вече шестнадесет години, откакто всеки ден молим бога за него. Аз никога няма да го забравя, Попино, но учените, както са погълнати от науката, забравят всичко, и жена си, и приятелите, и онези, на които са направили някаква услуга. А пък ние, обикновените хора, може да сме ограничени умствено, но затова пък имаме топло сърце. Това поне ни утешава, че не можем да се мерим с гениите. Господата от Френския институт имат само мозък, сам ще се увериш в това; тях никога няма да ги срещнеш на черква. Господин Воклен е или в кабинета си, или в лабораторията; надявам се, че като прави анализите си, се сеца за бога. Значи, разбрахме се: аз ще ти дам капитала, ще ти открия и тайната си и ще делим наполовина, без да съставяме договори. Нека успеем, тогава ще си сверим часовниците. Хайде, тичай сега, моето момче, а пък аз имам друга работа. Чакай, след двадесет дни давам голям бал, поръчай си фрак и ела като солиден търговец с име...

Този последен израз на доброта така трогна Попино, че той хвана грубата ръка на Сезар и я целуна. Чрез това си доверие добрият човек бе поласкал влюбения момък, а влюбените са способни на всичко.

„Горкият — каза си Бирото, като го гледаше как бърза през градината, — да можеше Сезарин да го обикне! Но той куца, косата му е бакъреночервена, а и момичетата са толкова особени, та не ми се вярва Сезарин да... А и майка ѝ иска да я омъжи за нотариус. Александър Крота ще ѝ донесе богатство; какво ли не понася човек, като е богат, а няма щастие, което да устои на немотията. Както и да е, дъщеря ми е свободна в избора си, докато и за нея настъпи сляпата неделя.“

---

[1] По името на римския пълководец Марк Юний Брутус, известен с непреклонната си решимост. ↑

[2] Тит Ливий разказва в своята Римска история, т.І, гл.ІV, че Марк Курциус се хвърлил с цялото си бойно снаряжение в зиналата вследствие на едно земетресение пропадт насред Форума в Рим, защото според предсказанията тя щяла да се затвори само ако в нея спуснат онова, което vyplъцава силата на града. Балзак често споменава тази случка. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА РАЗТОЧИТЕЛСТВА

Съседът на Бирото бе дребен търговец на чадъри и бастуни; той се наричаше Керон и бе родом от Лангедок; търговията му едва креташе, затова Бирото често му се бе притичвал на помощ. Керон нямаше нищо против да се попритесни и да отстъпи на богатия парфюмерист двете стаи на първия етаж, като съответно намали наема си.

— И така, съседе — каза приятелски Бирото, който влезе в магазина му, — жена ми е съгласна да се поразширим малко. Ако желаете, да отидем в единадесет часа при господин Молиньо.

— Драги господин Бирото — отвърна търговецът на чадъри, — досега не съм предявил никакви искания за преотстъпване на стаите, но вие сам знаете, че добрият търговец трябва от всичко да печели.

— Дявол да го вземе! — каза парфюмеристът. — Аз нямам милиони. Не зная какво ще каже архитектът, когото очаквам след малко, дали планът ми е осъществим. „Преди да стигнем до някакво решение — каза ми той, — да видим по-напред дали подовете на двата апартамента са на еднакво равнище.“ Освен това трябва и господин Молиньо да даде съгласието си за събаряне на стената и да видим дали наистина тази стена е междинна. Най-сетне ще трябва да правя нова стълба и да я приспособя към новата уредба. Това прави много разходи, а аз не искам да се разоря.

— О, господин Бирото — възрази търговецът на чадъри, — вие ще се разорите тогава, когато земята се свърже със слънцето и им се народят деца.

Бирото си почеса брадата, изправи се на пръсти и пак се отпусна на токовете.

— Впрочем аз не ви искам кой знае какво — продължи Керон, — само да купите от мен ей тия книжа...

И той му подаде едно бордеро от шестнадесет полици, на обща сума пет хиляди франка.

— Аха! — рече парфюмеристът, като ги преглеждаше. — Дребни рибки по за два-три месеца...

— Купете ги, давам ви ги само с шест на сто — каза Керон смирено.

— Аз не съм лихвар — отвърна Бирото укоризнено.

— Боже мой, ходих при бившия ви служител дю Тийе; той по никакъв начин не се съгласяваше да ги вземе; сигурно за да узнае до каква сума съм готов да загубя.

— Тези подписи не ми са известни — каза парфюмеристът.

— Това са амбулантни търговци. В нашия бранш има хора с много особени имена.

— Добре, но няма да взема всичките полици, само най-краткосрочните.

— Вземете ги всичките, господине. Четиримесечните правят само хиляда франка. Не ме карайте да тичам заради останалите подир пиявиците, които изсмукват чистата ни печалба. Аз толкова рядко прибягвам до шкантиране. И нямам никакъв кредит, това ни убива нас, търговците на дребно.

— Добре, вземам всичките ви полици. Селестен ще изготви сметката. Значи, бъдете готов за единадесет часа. Ето го и моя архитект, господин Грендо — добави парфюмеристът, като видя младия човек, комуто предния ден бе определил среща при господин дьо ла Бийардиер. — Противно на навигите на талантливите хора вие сте точен — каза Бирото с най-изискана търговска приветливост. — Ако според думите на краля, който е не само голям политически мъж, но и остроумен човек, точността е израз на вежливост за кралете, за търговеца тя е средство за забогатяване. Времето е пари, особено за вас, хората на изкуството. Архитектурата включва в себе си всички останали изкуства — чувал съм подобно нещо... Но да не минаваме през магазина — добави той, като посочи замаскираната врата на дома си.

Преди четири години господин Грендо бе спечелил голямата награда за архитектура и току-що се бе върнал от Рим след три години престой на държавни разноски в Италия. Докато бе там, младият архитект мечтаеше за изкуство, а в Париж замечта за богатство. Само държавата е в състояние да даде на архитекта милионите, от които той се нуждае, за да си създаде слава; когато един човек на изкуството се

завръща от Рим, той съвсем естествено си въобразява, че е Фонтен или Персие^[1], затова всеки честолюбив архитект държи да завърже връзки с министерствата. Така че и свободомислещият стипендиант, станал роялист, търсеше в този момент покровителството на влиятелни хора. Но когато човек, получил първа награда, има такова поведение, за другарите си той е „интригант“.

Младият архитект имаше да избира между две неща: да обслужи съвестно на Бирото или просто да му, вземе парите. Сезар обаче бе помощник-кмет, бъдещ собственик на половината от местата, около „Мадлената“, където рано или късно щеше да израсне красив квартал, следователно бе човек, с когото трябваше да си в добри отношения. Ето защо Грендо пожертва евентуалната, малка печалба с оглед на утрешния голям доход. Той изслуша търпеливо усуканите планове и намерения на един от тези буржоа — неизменна прицелна точка на остротите и подигравките на хората на изкуството и вечен обект на тяхното презрение, — кимайки на всяка негова идейна глава. След като чу всичко, младият архитект се опита да изложи плана му накратко.

— Имате три прозореца към улицата и още един, който не използвате, на стълбището. Към тях искате да прибавите двата прозореца на същото равнище от съседната къща и да преустроите стълбата така, че да влизате направо от улицата в апартамента.

— Отлично сте ме разбрали — каза смаяният парфюмерист.

— Но за да се осъществи планът ви, новото стълбище ще трябва да се осветява отгоре, а освен това да се направи стая за портиер под цокъла.

— Цокъла?...

— Да, тоест частта, която ще служи за основа...

— Ясно.

— Колкото за апартамента ви, дайте ми пълна свобода да го преустроя и подреда. Искам да го направя достоен...

— Точно така, достоен.

— С колко време мога да разполагам, за да извърша тези промени?

— Двадесет дни.

— Каква сума сте предвидили за работниците? — запита Грендо.

— На каква сума ще възлезе ремонтът?

— За една нова постройка архитектът изчислява разходите до стотинка — отговори младият човек. — Но тъй като не зная още как да мамя буржоата (Ах, извинявайте, думата неволно ми се изплъзна!), трябва да ви предупредя, че не съм в състояние да изчисля точно разходите по ремонта и облицовката на стените. Едва след осем дена ще мога да ви представя приблизителната сметка. Имайте доверие в мен: ще имате прекрасно стълбище, осветено отгоре, завършващо с красив вестибюл към улицата, а под цокъла...

— Пак този цокъл...

— Не се безпокойте, ще намеря място за една малка стаичка за портиер. Апартаментът ви ще бъде проучен и обновен извънредно грижливо. Да, господин Бирото, за мене е важно изкуството, а не парите. Първото ми задължение не е ли да си създам име? Най-добрият начин според мен е човек да не цепи косъма на две с доставчиците и все пак с малко пари да се направи нещо ефектно.

— С такива разбирания, млади човече, вие ще отидете далеч — каза Бирото с покровителствен тон.

— Затова — продължи архитектът — договаряйте се направо с вашите зидари, бояджии, железари, дърводелци и мебелисти. Аз се нагърбвам да уредя сметката им. Дайте ми само две хиляди франка хонорар, тези пари няма да отидат напразно. Позволете ми само утре по обед да огледам всичко на място и посочете работниците си.

— А на каква сума може да възлязат разходите, така, приблизително? — запита Бирото.

— От десет до дванадесет хиляди франка — отговори Грендо. — Но в тях не влизат мебелите, защото вие сигурно и тях ще подновите. Дайте ми адреса на вашия тапицер, с него ще трябва да уточня цветовете, така че да не се нарушава добрият вкус.

— Господин Брашон от улица Сент-Антоан е изцяло на мое разположение — каза парфюмеристът като истински херцог.

Архитектът отбеляза адреса в малко тефтерче — по всяка вероятност спомен от някоя хубава жена.

— Така — каза Бирото, — оставям всичко на вас. Само ви моля да изчакате, докато уредя пренаемането на двете стаи от съседната сграда и получа разрешение за пробиване на стената.

— Довечера ми изпратете отговора си — каза архитектът. — Тази нощ ще изработя плановете. Предпочитам да работя за

буржоазията вместо за оня, дето духа, тоест за себе си. За всеки случай ще взема още отсега мерките, височините и размерите на картините, разстоянията между прозорците...

— За определения ден всичко трябва да е готово — прекъсна го Бирото, — иначе няма никакъв смисъл.

— Ще бъде готово — отвърна архитектът. — Работниците ще работят и нощем, ще приложим нови способности за бързо изсушаване на боята, гледайте само предприемачите да не ви надхитрят, питайте ги предварително за цените им и дръжте уговореното да се изпълнява!

— Париж е единственото място на света, където подобни неща се осъществяват като с магическа пръчка — каза Бирото с жест на владетел от „Хиляда и една нощ“ — Ще ми направите честта, господине, да дойдете на бала ми. Не всички даровити хора изпитват презрение към търговците и вие сигурно ще видите в моя дом едно от светилата в науката, господин Воклен от Френския институт! Там ще бъдат и господин дьо Ла Бийардиер, господин граф дьо Фонтен, съдията господин Льоба, председател на Търговския съд, неколцина висши съдебни служители: господин граф дьо Гранвил от Кралския съд, господин Попино от Окръжния съд, господин Камюзо от Търговския съд, както и неговият тъст господин Кардо... Освен това ще присъства може би и господин херцог дьо Льононкур, един от най-приближените на краля. Поканил съм и няколко приятели... за да честваме освобождението на родината... а също и за да отпразнуваме моето награждаване... с ордена на „Почетния легион“... (Тук Грендо махна по особен начин.) Може да съм заслужил... това високо кралско отличие като член на Търговския съд и като боец за Бурбоните по стъпалата пред църквата „Сен-Рок“ на тринадесети вандемиер, където бях ранен от Наполеон. Тези мои заслуги...

В този миг Констанс излезе от спалнята на Сезарин, където се беше облякла в утринен тоалет; един неин поглед прекъсна въодушевлението на мъжа ѝ, на път да измайстори една фраза, с която да съобщи без хвалби на събеседника си до какви висини се е издигнал.

— Ах, добре, че дойде, миличка, представям ти господин дьо Грендо, много изискан и талантлив млад човек. Това е архитектът, препоръчан ни от господин дьо Ла Бийардиер, да ръководи *малкия* ремонт, който ще правим тук.

Парфюмеристът се скри зад жена си и при думата „малък“ сложи пръст на устните си, правейки знак на архитекта, който отлично разбра какво искат да му кажат.

— Констанс, господинът желае да вземе мярка, остави го, мила, да свърши тази работа — каза Бирото, след което бързо-бързо се измъкна.

— Скъпо ли ще струва? — запита Констанс архитекта.

— Не, госпожо, шест хиляди франка, така, на око.

— На око! — възкликна госпожа Бирото. — Моля ви се, господине, не започвайте, преди да сте изчислили разходите и да сте подписали договор. Аз зная как постъпват предприемачите: шест хиляди може да означават двадесет хиляди. Нашето положение не ни позволява да пръскаме пари. Много ви моля, макар че мъжът ми решава тези въпроси, дайте му време да размисли.

— Госпожа Бирото, господин помощник-кметът ми каза да му предам апартамента готов най-късно след двадесет дни и ако се бавим, разходите напразно ще текат.

— Има разходи и разходи — отвърна красивата парфюмеристка.

— Да не мислите, госпожо, че вътрешната украса на един апартамент е нещо много съблазнително за човек, който възнамерява да строи паметници? Това е дребна работа и аз я приех само за да не откажа на господин дьо Ла Бийардиер, но щом думите ми ви плашат...

Той се отдръпна, сякаш се канеше да си отиде.

— Добре, добре, господине — изрече Констанс бързо и се прибра в стаята си; там отпусна глава на рамото на дъщеря си и въздъхна: — Ох, детето ми, баща ти е решил да се разори. Взел е архитект с мустаци и брада^[2], който смята да строи паметници и ще провали фирмата ни, за да ни построи някакъв дворец. Баща ти никога не се бави, щом става въпрос за лудости; той ми говори през нощта за този проект и ето че още сутринта вече го изпълнява.

— О, мамо, остави татко да направи каквото е намислил, господ винаги го е закрилял — рече Сезарин, целуна майка си и седна да свири на пианото, за да покаже на архитекта, че дъщерята на един парфюмерист разбира от изкуство.

Когато влезе в спалнята на Сезарин, Грендо бе поразен и почти занемя от красотата ѝ. В утринен тоалет, свежа и розова, каквито са момичетата на осемнадесет години, руса и синеока, тънката и стройна

Сезарин го удиви с рядката гъвкавост, която подчертава нежните женски форми и придава нови отсенки на обожавания от художниците синкав оттенък на вените, чиято мрежа трепти под белоснежната кожа. Макар че прекарваше по цели дни в обезкръвяващата атмосфера на зле проветривания парижки магазин, където слънчевите лъчи едва проникваха, тя все едно, че живееше сред природата, като римлянка, родена в Транстевере. Буйната ѝ коса, която по челото имаше същите очертания както у баща ѝ, бе вдигната отзад, така че откриваше стройната ѝ шия; отстрани тя се спускаше на грижливо подредени къдрици, както косите на всички продавачки в магазините, които в желанието си да бъдат забелязани проявяваха към тоалета си придиричивостта на англичанката. Хубостта на това прелестно момиче не приличаше на красотата на английските лейди или на френските херцогини, а на русите, закръглени Рубенсови фламандки. Носът ѝ бе леко вирнат (както носът на баща ѝ), но бе изящно очертан и издаваше чувство за хумор; това бе типичен френски нос, като онези, които така майсторски рисува Ларжилиер. Кожата ѝ, гладка и изпъната, издаваше девическа жизненост. Тя бе наследила красивото чело на майка си, но у нея то бе просветлено, спокойно и безгрижно. Сините ѝ, пълни с магнетична сила очи подчертаваха нежната прелест на тази честита русокоса девойка. Тъй като бе щастлива, лицето ѝ не притежаваше онази поетичност, която художниците непременно искат да вложат в женските образи, като ги рисуват дълбоко замечтани; но смътният физически копнеж, присъщ на момичетата, които още не са се откъснали от майчиното крило, ѝ придаваше нещо свършено. Въпреки изящните форми тя имаше снажна снага; краката ѝ издаваха селския произход на бащата, в нея нямаше расовост, може би това бяха позачервените ѝ ръце, белег на чисто буржоазен начин на живот... Един ден, рано или късно, тя щеше да напълнее. Благодарение на посещенията на млади и елегантни клиентки Сезарин бе придобила усет за облеклото и за красиво държане на главата и усвоила маниери за говорене и походка, които ѝ придаваха вид на дама и завъртваха ума на младежите и на служителите в магазина, за които тя бе много изискана. Попино се бе зарекъл да се ожени за нея и за никоя друга. Това сякаш безплатно и извънредно чувствително създание единствено бе в състояние да му възвърне чувството за мъжко превъзходство. Тази прелестна девойка вдъхваше любов така мигновено, че обожателите ѝ

нямаха време да размислят дали тя е достатъчно умна, за да придаде трайност на чувствата им, но каква полза от такова напрегнато остроумие в общество, където добродетелите и здравият разум са главните фактори за щастие?

По душа Сезарин приличаше на майка си, но бе по-изтънчена поради полученото възпитание: тя обичаше музиката, рисуваше с молив света Богородица, четеше творбите на Котен, Рикобони и Бернарден дьо Сен-Пиер, Фенелон и Расин. В кантората при майка си се появяваше само за няколко минути преди обед или в редки случаи, когато трябваше да я замести.

Като всички парвенюта, които се мъчат да внедрят неблагоприятност у своите деца, като ги поставят по-високо от себе си, родителите на Сезарин изпитваха удоволствие да я поставят на пиедестал, но за щастие тя притежаваше буржоазни добродетели и не злоупотребяваше с тази тяхна слабост.

Госпожа Бирото следеше архитекта с неспокоен и умолителен поглед, тя гледаше с ужас и показваше на дъщеря си странните движения на метъра — атрибут на архитектите и предприемачите, — с който Грендо вземаше размерите. Струваше ѝ се, че в тези магически движения се крие нещо съзаклятническо и зловещо, щеше ѝ се стените да не са така високи, нито стаите толкова големи, но не смееше да запита архитекта какво означава цялата тази магия.

— Бъдете спокойна, госпожо, нищо няма да задигна — каза той с усмивка.

Сезарин не можа да сдържи смеха си.

— Господин Грендо — каза Констанс умолително, без дори и да забележи намека на архитекта, — не се впускайте в разточителства, един ден ще ви се отплатя за това.

Преди да отиде при господин Молиньо, собственик на съседната къща, Сезар реши да вземе от Роген незаверения договор за пренаемане, който Александър Крота щеше да му състави. На излизане Бирото съгледа дю Тийе на прозореца на кантората на Роген. При все че любовната връзка на някогашния му служител с жената на нотариуса обясняваше присъствието му там точно когато се изготвяха договорите за празните места, въпреки крайното си доверие в Роген, Бирото се обезпокои. Оживеният вид на дю Тийе показваше, че се води някакъв спор. „Да не би и той да участва в сделката?“ — запита се

Сезар със свойствената си търговска предпазливост. През ума му мина светкавично подозрение. Той се обърна, зърна госпожа Роген и присъствието на банкера престана да му се вижда толкова съмнително. „И все пак може би Констанс е права? — помисли си той. — Но защо съм толкова глупав, та съм се повел по ума на жените? По-добре да поговоря с вуйчо Пийро тази сутрин... От Батавския дом, където живее Молиньо, до улица Бурдоне има само няколко крачки.“

Ако Бирото бе недоверчив наблюдател или търговец, който е имал вече вземане-даване с мошеници, той би могъл да се спаси, но миналото му, както и неспособността му да види логическата връзка между нещата, която веднага довежда един по-умен човек до определени умозаклучения, го погубиха.

Той завари търговеца на чадъри празнично облечен и вече тръгваха с него за собственика, когато готвачката Виржини го хвана за ръкава.

— Господарю, госпожата не иска да отивате...

— А сега! — викна Бирото. — Пак женски хрумвания!

— ... преди да си изпиеете кафето; то е готово.

— А, вярно. Съседе — каза Бирото на Керон, — толкова много неща имам на ум, че не чувам вече гласа на стомаха си. Тръгнете преди мене, ще се намерим пред вратата на господин Молиньо, освен ако желаете да се качите при него и да му изясните работата, така ще загубим по-малко време.

Господин Молиньо бе дребен рентиер и голям особняк. Такива хора се срещат само в Париж, тъй както известен вид лишеи се намират само в Исландия. Сравнението е напълно уместно и поради това, че този човек спадаше към някакъв смесен животинско-растителен вид, какъвто един нов Мерсие^[3] би могъл да състави от тайнобрачни растения, които кълнят, цъфтят и умират върху, във или под гипсовите настилки на някои чудновати и нездравословни къщи, каквито те обикновено предпочитат. На пръв поглед това човешко растение, което бихме нарекли чадъровидно поради широкия, тръбовиден син каскет на главата му, около чието стебло бяха навити зеленикави панталони и чиито луковични корени бяха пъхнати в терлици с ширит по края, имаше белезникава и плоска физиономия, неиздаваща нищо отровно. В този странен субект веднага бихте разпознали притежателя на акции, който вярва на всички новини,

кръщавани с мастило от периодичния печат, и за всичко има един отговор: „Прочетете вестника.“ В него ще откриете буржоата, който държи преди всичко на реда, но в душата си е противник на властта, на която той все пак винаги се подчинява; същество, незначително от гледна точка на физиката, което обаче отблизо е истински хищник, безчувствено като съдебен пристав, щом се касае за правата му; човек, който храни птичките с прясна мокрица, а котката си — с кости от риба, който прекъсва сметките си, за да чуе как пее канарчето му, недоверчив като тъмничар, готов да внесе парите си в някоя лоша сделка, а после да си ги навакса чрез най-грозно скъперничество. Зловредността на това хибридно цвете се разкриваше едва при досега с него; за да се усети вонливата му горчивина, то трябваше да бъде сварено в някаква търговска сделка, където интересите му биха се смесили с интересите на другите. Като всички парижани, и Молиньо изпитваше нужда да господарства и да притежава онази, макар и малка частица власт, която всеки човек, включително и портиерът, упражнява върху по-голям или по-малък брой свои жертви — жена, деца, наематели, подведомствени, кон, куче или маймуна, на които си отмъщава заради оскърбленията, получени от по-висшите среди, към които се стреми. Този дребен и досаден старик нямаше жена, нито деца, племенник или племенница; той така нагрубяваше чистачката си, че я бе превърнал в мъченица, затова, изпълнявайки най-съвестно задълженията си, тя старателно го избягваше. Властолюбивите му апетити останаха излъгани; за да ги засити, той търпеливо бе изучил законите относно наемните договори и общата междусъседска стена; бе навлязъл в подробности в съдебната практика, занимаваща се с къщите в Париж, и то във всичките им тънкости — наематели, съседи, тегоби, данъци, мита, чистота, украса по празници, канализация, осветление, еркери над улицата, съседство с нехигиенични заведения. Всичките му средства и цялата му дейност, а също и цялата му изобретателност служеха, за да поддържа положението си на собственик в пълна бойна готовност; това беше забавлението му, но то започваше да се превръща вече в мания. Приятно му беше да брани гражданите срещу набезите на беззаконието; жалбите обаче бяха редки, така че страстта му в края на краищата се насочи срещу наемателите му. Наемателят се превръщаше в негов враг, негов подчинен, поданик, васал; той смяташе, че му дължат уважение и

всеки срещнат по стълбите човек, който не го заговаряше, бе за него грубиянин. Квитанциите си пишеше сам и ги изпращаше по обед в деня на плащането. Закъснелият платец получаваше призовка в законния срок. После идваше ред на поставяне под запор, изплащане на разносните и цялата съдебна кавалерия довтасваше начаса и извършваше това, което палачът нарича „съдебен механизъм“. Молиньо не правеше никакви отсрочки, по отношение на наемите сърцето му като че ли бе покрито с дебела, груба обвивка.

— Ще ви дам пари назаем, щом сте в нужда — казваше той на всеки платежоспособен човек, — само че наема си трябва да платите, всяко забавяне влече загуба на лихви, за което законът не предвижда обезщетение.

След дълго проучване на причудливите прищевки на наемателите, които идваха един след друг и събаряха установения от предшествениците им ред точно тъй, както се събарят династии, той установи свой закон, който свято съблюдаваше — чисто и просто не правеше никакви поправки: камините не пушеха, стълбищата бяха чисти, таваните бели, корнизите — безукорни, паркетите — здрави, стените — добре боядисани; ключалките бяха най-много от три години, всички прозорци имаха стъкла, никъде нямаше пукнатини, повредите от пода се виждаха само когато наемателят напускаше жилището и той приемаше новия наемател в присъствието на един железар, на един бояджия-стъklar — „много разбрани хора“, както казваше той. Новият квартирант можеше да извърши сам поправките; но заловеше ли се той да ремонтира апартамента, дребничкият Молиньо мислеше ден и нощ как да го извади и да даде отново под наем този път вече подновеното жилище; той го дебнеше, изчакваше и после предприемаше цял низ хитрости. Той познаваше и най-малките тънкости на парижкото законодателство относно наемите. Готов винаги да се съди и при това със склонност към писане, той изпращаше на наемателите си сладникави и учтиви послания; в основата обаче на този стил, както и зад вежливата му и блудкава физиономия се криеше душа на Шейлок^[4]. Той искаше наема винаги в аванс за шест месеца, смятан от последното платено шестмесечие, при което следваха редица трънливи условия, измислени от самия него. Той проверяваше дали жилищата имат достатъчно мебели, за да съответстват на наема. Имаше ли нов квартирант, Молиньо го

проучваше най-обстойно, защото не искаше да допусне хора от някои обществени слоеве — и най-малкият работнически чук го плашеше. А когато предстоеше да се сключва договорът, той го вземаше със себе си и го проучваше дни наред, страхувайки се най-вече от думи като „и други“, поставени от нотариуса. Като оставим настрана разбиранията му на собственик, Жан-Батист Молиньо изглеждаше добър и услужлив; той играеше на карти и не се сърдеше на партньорите си, смееше се на всичко, на което се смеят другите, говореше на теми, които бяха в устата на всички — за злоупотребите на хлебарите, които хищнически ви ограбват с неточни теглилки, за съучастничеството на полицията с престъпниците или за героизма на седемнадесетте депутати от левицата^[5]. Четеше „Здравият разум“ на абат Мелие^[6], но ходеше на черква, понеже не можеше да направи избор между деизма и християнството; не даваше обаче нищо за подпомагане на църквата и правеше всичко, за да се отърве от все по-нахалните искания на духовенството.

Във връзка с това неуморимият писач на жалби изпращаше писма до вестниците, които те не печатаха и дори не му отговаряха. И най-сетне той бе като всеки почтен буржоа, който спазва народните традиции по празниците, измисля първоаприлски шеги, разхожда се при хубаво време по булевардите, любува се на кънкьорите по пързалките, а в дни на национални празници отива още в два часа с парче хляб в джоба на терасата на площад Луи XV, за да заеме първите места.

Батавският дом^[7], където живееше това старче, е една от онези странни и с нищо необясними постройки, които са резултат на спекула с местата за строежи. Изградена от дялан камък в манастирски стил, с вътрешни аркади и галерии, с пресъхнала чешма в дъното за украса, защото чучурът във форма на лъвска муцуна не само не пускаше, но като че ли искаше вода от минувачите, тази сграда бе навярно замислена, за да стане нещо като Пале-Роял в квартал Сен-Дьони. Нездравословна, затулена от четирите страни от високи постройки, тя бе оживена само през деня. През нея минават тесни, мрачни и влажни улички, където хората дори и когато бързат, хващат ревматизъм. Уличките се кръстосват и свързват квартала на Халите с предградието Сен-Мартен чрез прочутата улица Кенканпоа; през нощта обаче в целия Париж няма да намерите друго толкова пусто място; човек би

казал, че тук се намират катакомбите на търговията. Там има долнопробни индустриални предприятия, няколко холандци, наричани „батавци“, и голям брой бакали. Естествено всички жилища на този дом на търговията гледаха към вътрешния двор, така че наемите не бяха високи. Господин Молиньо живееше в един от ъгловите апартаменти на шестия етаж по здравословни съображения, тъй като въздухът беше чист едва на двадесет метра от земята. Като се разхождаше по тясното пространство между улиците, където бе посадил цветя въпреки забраната на полицията относно „висящите градини“ в този съвременен Вавилон, „добрият собственик“ се радваше оттам на чаровната гледка към монмартърските мелници. Апартаментът му се състоеше от четири стаи, като не се смята на горния етаж скъпоценното „английско помещение“^[8], което сам си бе уредил, имаше ключ от него и само той го използваше. В това отношение правата му бяха безспорни. Още с влизането някаква неприлична оголеност издаваше начаса скъперничеството на този човек: в преддверието имаше шест плетени стола, една фаянсова печка, а по тапицираните със зелена хартия стени висяха няколко гравюри, купени на публични разпродажби; в трапезарията имаше два бюфета, две клетки, пълни с птички, маса, покрита с мушама, барометър, врата „към висящите градини“ и няколко махагонови стола със седалки от конски косъм. По прозорците в салона имаше къси пердета от стара зелена коприна и едно кресло от утрехско зелено кадифе с бяла дървена част. Спалнята пък на стария ерген съдържаше мебели от времето на Луи XV, които бяха толкова замърсени от дългата употреба, че жена в бяла рокля не би посмяла да седне на тях от страх да не се изцапа. Камината бе украсена с часовник с две колони; поддържащи цифреника, служещ за пиедестал на един митологичен образ: Атина-Палада с насочено копие. Подът бе отрупан с чинии, пълни с остатъци от храна за котките, така че човек не знаеше къде да стъпи. Над скрин от санталово дърво висеше портрет в пастел (Молиньо на млади години). Имаше и книги, маси, отрупани с мръсни, зелени папки, на малка поставка се виждаха умрелите му препарирани канарчета и едно толкова неприветливо легло, че би могло да се поправи само на монахиня.

Сезар Бирото бе очарован от изисканата учтивост на Молиньо, когото завари в сив вълнен халат пред тенекиено котлонче, поставено в

единия край на камината, на което вреше млякото му; в същото време той сипваше по малко от кафето си от някакво глинено гърне. За да не безпокои хазяина си, търговецът на чадъри сам отвори вратата на Бирото. Молиньо благоговееше пред кметовете и помощник-кметовете на Париж, които наричаше „свои общински пълномощници“. При появата на помощник-кмета той стана от мястото си и докато забележителният му гост не седна, остана прав с каскет в ръка.

— Не, господине... Да, господине, ах, боже мой! Ако знаех, че ще имам честта да приема в скромното си жилище един член на общинския съвет на Париж, вярвайте, щях на драго сърце да дойда аз у вас, макар че съм ваш хазяин или по-точно, на път да ви стана хазяин.

С лек жест Бирото го замоли да си сложи каскета.

— Дума да не става, няма да си сложа каскета, докато не седнете и не си сложите и вие шапката, ако случайно сте хремав, стаята ми е малко хладна, скромните ми доходи не ми позволяват... Наздраве, господин помощник-кмете!

Докато търсеше договорните книжа, Бирото бе кихнал. Той ги подаде и за да не се бавят, добави, че нотариусът Роген ги е направил на свои разноски.

— Не оспорвам компетентността на господин Роген, чието име е от най-известните сред парижките нотариуси; но аз си имам някои привички, може да е мания, но тя си има обяснения: аз сам си върша работата и моят нотариус е...

— Но тази работа е толкова проста — каза парфюмеристът, който бе свикнал с бързите решения на търговците.

— Проста ли? — възкликна Молиньо. — Няма прости неща при наемните отношения. А, вие не сте собственик, господине, и толкова по-добре за вас. Да знаехте само докъде достига неблагодарността на наемателите и колко предпазливи се налага да бъдем. Ето например имам един квартирант...

Четвърт час Молиньо разказва как Жандрен, художникът, измамил бдителността на портиера в дома на улица Сент-Оноре. Този Жандрен извършил безобразия, достойни за един Марат, нарисувал безсрамни картини, които полицията не забранила, защото била негова съучастница! Същият Жандрен, напълно безнравствен човек, водел в къщи леки жени и правел невъзможно минаването по стълбището. Тази шега подхождала напълно на човек, който рисувал карикатури

против правителството. И коя била причината за тези злодеяния? Защото му поискали наема на петнадесето число от месеца! Жандрен и Молиньо щели да се съдят, защото, макар и да не плащал, художникът продължавал да стои в опразнения апартамент. Молиньо получавал анонимни писма, навярно от Жандрен, в които го заплашвали, че ще го убият някоя вечер в кривите улички, водещи към Батавския дом.

— Стигна се дотам, господине — довърши той, — че господин префектът, на когото се оплаках, ми разреши да нося пистолет за лична охрана. (Използвах случая, за да му подшушна някоя и друга дума за промени в законите в тази област.)

Дребният старик стана да потърси пистолетите си.

— Ето ги! — каза той.

— Но, моля ви се, господине, надявам се, че не очаквате подобни неща от моя страна — каза Бирото и погледна със състрадателна усмивка към Керон.

Молиньо долови погледа и се почувства оскърбен, че среща подобно отношение у общински служител, който би трябвало да поема защитата на гражданите. Той би простил на всеки друг, но не и на Бирото.

— Господине — продължи той сухо, — вие като един от най-достоините членове на Търговския съд, като помощник-кмет и като достопочтен търговец не бихте се занимавали, разбира се, с такива дребнавости, защото това са дреболии! Но в дадения случай се касае за пробиване на стена, за което трябва да получите съгласието на вашия хазаин господин граф дьо Гранвил; трябва също да получите договор за възстановяване на стената, когато изтече наемният ви срок; освен това наемите са извънредно ниски, но те ще се покачат, площад Вандом ще придобива все по-голяма цена, предстои прокарването на улица Кастилионе! Обвързвам се... обвързвам се...

— Да приключим — каза смаяният Бирото, — колко искате? Добре съм запознат с тези въпроси и знам, че всичките ви доводи ще рухнат пред върховния довод: парите! Кажете, колко искате?

— Само това, което ми се полага, господин помощник-кмете. Кога изтича договорът ни за наема?

— След седем години — отвърна Бирото.

— Но колко ще струва моят първи етаж след седем години? — продължи Молиньо. — Колко ще струват две мебелирани стаи в този

квартал? Може би повече от двеста франка на месец? А аз според вас трябва да се обвържа с договор! Наемът в такъв случай трябва да бъде хиляда и петстотин франка. При такава цена съм съгласен да извадя тези две стаи от наема на господин Керон — каза той, като погледна изпод вежди търговеца на чадъри — и да сключа с вас договор за седем години. Пробиването на стената ще стане на ваши разноски, стига само господин граф дьо Гранвил да се съгласи и да се откаже от всякакви права. Вие отговаряте за пробиването и от вас не искам да възстановявате стената откъм моята страна, но още сега ще ми дадете обезщетение от петстотин франка: човек не знае докога е жив, а пък аз не желая да гоня хората да ми възстановяват стената.

— Тези условия ми се виждат горе-долу приемливи — каза Бирото.

— Освен това — продължи Молиньо — ще ми броите *his et nunc*^[9] седемстотин и петдесет франка, смятани срещу последното шестмесечие на ползването, и това ще се отбележи в договора. Мога да приема и някои малки полици като гаранция за какъвто искате срок. Аз съм делови и откровен човек. В договора ще споменем, че се задължавате да зазидате на ваши разноски вратата към моето стълбище, което се отказвате от правото да ползвате. Бъдете спокоен, няма да ви искам обезщетение за възстановяването му, след като изтече наемният срок; смятам, че то се включва в петстотинте франка. Признайте, че съм справедлив.

— Ние, търговците, че правим толкова дребни сметки — отговори парфюмеристът, — с такива формалности търговията би станала невъзможна.

— О, в търговията работите стоят съвсем иначе, особено в парфюмерията, където всичко върви като по масло — каза старчето с кисела усмивка. — При наемните отношения обаче няма маловажни неща. Ето например имам един наемател на улица Монторгъой...

— Господин Молиньо — каза Бирото, — не бих искал да закъснеете с обяда си: ето договора, нанесете поправките, приемам всичко, което искате. Днес можем да си дадем дума, а утре ще подпишем документа, защото от утре моят архитект започва работа.

— Вижте какво — добави Молиньо с поглед, отправен към търговеца на чадъри, — господин Керон не ми е платил за последното

шестмесечие и не иска да плати, дайте ми и за него една малка полица и нека наемът да тече от януари до януари. Така е по-добре.

— Съгласен съм — каза Бирото.

— Пет на сто за портиера...

— Но, моля ви се — отвърна Бирото, — вие ме лишавате от входа през стълбището, не е правилно...

— Моля ви се — възрази рязко Молиньо, който не отстъпваше от принципите си, — вие сте наемател и сте длъжен да поемете вашия дял от данъците и от разносните, свързани с поддържане на жилището. Като се споразумеем за всичко, няма да има вече никакви трудности... Вие много се разширявате, изглежда, че търговията ви върви добре?

— Да — каза Бирото, — причината обаче е друга. Ще поканя неколцина приятели, за да отпразнуваме освобождението на Франция^[10] и награждаването ми с ордена на „Почетния легион“...

— А! — възкликна Молиньо. — Заслужена награда!

— Наистина — отвърна Бирото. — Смятам, че съм заслужил това високо кралско отличие като член на Търговския съд и като боец за Бурбоните, понеже, сражавайки се по стъпалата на църквата „Сен-Рок“ на тринадесети вандемиер, бях ранен от Наполеон; тези мои прояви...

— ... са равностойни на подвизите на нашите славни войници от старата армия. Панделката на ордена е червена, защото е напоена с пролятата кръв.

Като чу тези думи, взети от „Конституционел“, Бирото не можа да се въздържа да не покани и Молиньо, който се разсипа от благодарности и се почувства готов да му прости изразеното преди малко презрение. Старецът изпрати новия си наемател до външната врата с безброй поклони. Когато слязоха в двора на Батавския дом, Бирото погледна Керон с присмехулно-игриви очи.

— Не вярвах, че има по света толкова бедни духом хора! — каза той, като едва се сдържа да не каже „глупави“.

— Ах, господин Бирото — отвърна Керон, — не всеки може да има вашите способности.

Пред Молиньо Бирото наистина чувстваше, че стои по-горе от него. Думите на търговеца на чадъри извикаха приятна усмивка на устните му и той се сбогува с него с царствен жест.

„Близко съм до халите — каза си Бирото, — мога да свърша работата с лешниците.“

След цял час лутане продавачките от халите отправиха Бирото към улица Ломбар, където се продаваха лешници за захарната индустрия, а там приятелите му, съпрузите Матифа, обясниха, че продажбата на едро на сухи плодове ставала само в магазина на някоя си Анжелик Маду, живееща на улица Перен-Гаслен, и че това било единственото място, където можело да се намерят истински провансалски лешници.

Пере-Гаслен е една от уличките в лабиринта, между кея и улиците Сен-Дьони, Ла Феронри и Ла Моне, който е нещо като търбух на Париж. Това място е пълно с безброй най-различни, най-разнообразни смесени стоки, едни от които вонят, а други мамят окото — херинга и муселинови платове, коприна и мед, масла и тюл, — то гъмжи най-вече от множество дребни дюкянчета, чието съществуване Париж дори и не подозира, тъй като повечето от хората не си дават сметка за процесите, ставащи в стомаха им; пиявицата на квартала бе някой си Бидо, по прякор Жигоне, лихвар, живеещ на улица Грьонета. Тук има конюшни, превърнати в складове за тонове зехтин, и някогашни навеси за коли, пълни с купища памучни чорапи. Тук се върши търговия на едро със стоките, които после се продават на дребно в халите. Госпожа Маду бе бивша продавачка на риба, която от десет години търгуваше със сухи плодове благодарение на връзките си с бившия собственик на магазина, нещо, което бе дало повод за много клюки в халите. Предизвикателната ѝ, малко мъжка красота на времето сега бе изчезнала под дебелия слой тлъстина. Тя живееше в партера на една порутена жалка къща, крепена на всеки етаж с железни подпори. Покойният ѝ приятел бе успял да се освободи от всякаква конкуренция и да вземе монопол за търговията си; макар че в образованието ѝ имаше някои празноти, наследницата му успя да продължи работата. Тя обхождаше непрекъснато складовете си, които се помещаваха в стари навеси, работилници и конюшни, където успешно водеше борба с вредните насекоми. Без кантора, без каса и без сметководство, понеже бе неграмотна, тя отговаряше на получените писма с един удар на юмрука, гледайки на тях като на обида. Иначе тази червендалеста жена не бе лоша; върху бонето си носеше винаги шалче, печелеше с гръмкия си глас уважението на каруцарите, които ѝ докарваха стоката,

а разправиите ѝ с тях приключваха винаги с шишенце бяло вино. С производителите, които ѝ изпращаха плодовете си, нямаше никакви неприятности, кореспонденцията им се изразяваше в парични записи — единственият начин, по който можеха да се разберат. През лятото пък леля Маду им ходеше на гости.

Бирото завари тази недодялана търговка сред чували с лешници, кестени и орехи.

— Добър ден, любезна госпожо — каза той малко закачливо.

— „Любезна“ ли? — отвърна тя. — Ей, приятелю, а ти откъде знаеш дали съм любезна? Да не сме пасли овце заедно?

— Аз съм търговец на парфюми и помощник-кмет във втори парижки район. Така че като длъжностно лице и като клиент имам право на по-други обноски.

— То си е моя работа — отвърна мъжкараната, — аз нямам вземане-даване с помощник-кметовете и нищо не купувам от общината. Ако пък искаш да знаеш, клиентелата ми ме обожава, макар че ѝ говоря, както си зная.

— Ето ти последниците от монопола! — измънка Бирото.

— Попол! Кръщелникът ми! Трябва пак да е извършил някоя дивотия! За него ли идвате, почитаеми кмете? — запита тя с по-мек тон.

— Не, вече ви казах, че идвам при вас като купувач.

— Добре де! Как се казваш, момчето ми? Никога не съм те виждал насам.

— Ако се съди по тона, сигурно не продавате скъпо лешниците си? — забеляза Бирото, като каза кой е.

— А, вие сте известният Бирото с хубавата жена? Е колко ще вземете от тези сладки лешници, мили мой?

— Шест тона.

— Това е всичкото, което имам — каза търговката с глас като хъхреща флейта. — Драги ми господине, виждам, че не чакате други да женят вместо вас момите и да ги заливат с парфюми! Да ви благослови господ, хубав ви е занаятът. Хайде прощавайте за простотията ми! Ще ми станете най-добрият клиент и името ви ще бъде записано в сърцето на жената, която най-много обичам на света...

— Коя е тя?

— Как коя? Любезната госпожа Маду.

— Колко давате лешниците?

— За вас, драги гражданино, двадесет и пет франка стоте кила, ако купите всичката ми стока.

— Двадесет и пет франка, значи, хиляда и петстотин франка! — каза Бирото. — А може би ще ми трябват стотици хиляди килограма годишно.

— Ама я вижте каква хубава стока, брана е направо от дървото! — викна тя, като бръкна с червената си ръка в един чувал с бели алпийски лешници. — И нито един кух! Помислете само: бакалите продават плодовата си халва^[11] по четиридесет и осем стотинки килото, а на два килограма слагат повече от половин кило обелени лешници. Аз няма да продавам на загуба, само и само да ви се харесам! Вие сте ми много симпатичен, но не чак толкова, че да взема да продавам на загуба заради вас. Но щом имате нужда от стоката ми, ще ви я дам по двадесет стоте, хайде, не искам да връщам помощник-кметовете и да докарам някоя беля на булките! Я пипнете малко, вижте каква хубава стока и колко е тежка! В едно кило дори няма и сто лешника! Всичките са пълни, нямат нито един червей!

— Добре, изпратете утре рано сутринта във фабриката ми на улица Фобур-дю-Тампл шест хиляди килограма за две хиляди франка, които ще ви изплатя в срок от двадесет дни.

— Ще бързам като млада булка. Хайде сбогом, господин кмете, и не ми се сърдете. Ако пък нямате нищо против — продължи тя, вървейки подир Бирото в двора, — бих предпочела полиците ви да са за четиридесет дни, защото ви правя голяма отстъпка и не искам да загубя шконтото. А пък и дядо Жигоне не ни прави мили очи, изсмуква ни душата като паяк.

— Добре тогава, в петдесетдневен срок. Но ще претеглим стоката на части по петдесет кила, за да няма кухи. Иначе не съм съгласен.

„Ах, куче проклето! Знае си работата! — каза си госпожа Маду. — Не можеш лесно да го обръснеш. Ония просяци от улица Ломбар са му казали нещо. Вълци с вълци, все ще се споразумеят, за да разкъсат бедните агънца!“

„Агънцето“ бе метър и седемдесет високо и метър широко и приличаше на дирек, облечен в памучна рокля на райета, без колан.

Погълнат от плановете си, парфюмеристът вървеше по улица Сент-Оноре, мислеше за открития двубой с „Макасарското масло“, за формата на новите шишета и за етикетчетата, които ще сложи по тях, пресмяташе колко ще му струват запушалките и цветните афиши. А някои казват, че в търговията нямало поезия! Пресмятанията, които бе правил Нютон при откриването на прочутия бином, едва ли са били по-големи от изчисленията на Бирото във връзка с „Комагенната есенция“ (защото „маслото“ бе станало „есенция“) и той прехвърляше ту едното, ту другото наименование, без да може да прецени смисъла. В главата му се въртяха всякакви комбинации и той смяташе, че това тъпчене на място е съществен белег на талантива дейност. Увлечен от размислите си, той отмина улица Бурдоне и трябваше да се върне, защото се сети за вуйчо си.

---

[1] Много известни френски архитекти, оставили редица забележителни паметници на изкуството. ↑

[2] Дългите коси, брадата и мустаците бяха отличителен белег на младите романтици. Художниците първи въведоха тази мода. Те си пуснаха дълги бради още и за това, че по този начин скандализираха буржоазията. ↑

[3] Себастиан Мерсие, написал „Картини от Париж“ в 12 тома (1782–1788), където обрисова парижкото общество във всички негови разновидности. ↑

[4] Шейлок — герой от пиесата на Шекспир „Венецианският търговец“. Въплъщение на корист и лукава заинтересованост. ↑

[5] Става дума за депутатите-либерали, избрани през октомври 1818 година. ↑

[6] „Здравият разум“ — произведение на Холбах, печатано в Лондон през 1772 година — атакува християнската доктрина и проповядва пълен атеизъм и материализъм. Балзак по погрешка го приписва на абат Мелие, който в своя „Дневник“ атакува нравите на духовенството. Волтер се позовава на идеите на Мелие, за да публикува през 1762 година „Кратко животоописание на Жан Мелие“. ↑

[7] Батавия — синоним на Холандия, която се е наричала така от 1795 година до 1806 година. Сградата е наречена така, защото е била строена от холандски архитекти. ↑

[8] Става дума за water-clozet; в настоящия си вид клозетът съществува от XVIII век и по времето, когато се разиграва тази история, той е бил все още рядкост. ↑

[9] Още сега (юр.). ↑

[10] Тоест поражението на Наполеон и възвръщането на Бурбоните. ↑

[11] На френски les quatre mendiants — вид халва от смокини, сухо грозде, бадеми и лешници. ↑

ПЕТА ГЛАВА

ЕДИН ИСТИНСКИ ФИЛОСОФ И ЕДИН ГОЛЯМ ХИМИК

Клод-Жозеф Пийро, бивш търговец на железария, чийто магазин носеше надпис „Златната камбана“, бе по природа добър човек: облекло и нрави, ум и сърце, говор и мислене, всичко у него се допълваше. Останал единствен родственик на госпожа Бирото, Пийро бе излял върху нея и Сезарин цялата си обич особено след като бе загубил жена си и сина си, а след тях и осиновеното дете на готвачката му. Тези жестоки загуби бяха вдъхнали на този човек християнски стоицизъм — благородно учение, което осмисляше живота му и придаваше на старостта му някакъв топъл и същевременно хладен оттенък, като багрите, позлатяващи зимните залежи. Мършавото му, строго и мургаво лице, по което хармонично се преливаха възжълти отсенки, приличаше поразително на образа, чрез който художниците представят времето, но с много по-малка одухотвореност; защото привичките, свързани с живота на търговеца, бяха смекчили у него монументалността и суровостта, които художниците, скулпторите и ваятелите обикновено преувеличават. Пийро имаше среден ръст и не беше пълен, а по-скоро набит, природата го бе изваяла за труд и дълъг живот; цялата му външност издаваше здраве, съдържан темперамент и чувствителност, но без външни прояви на чувствата. Той не беше излиятелен и това личеше по спокойното му държане и по застиналите черти на лицето му; чувствителността му бе чисто вътрешна, без патос и без красноречие. Зелените му, изпъстрени с черни точки очи, се отличаваха с неизменна пронизателност. Набразденото с отвесни бръчки, пожълтяло от възрастта чело бе ниско, строго и упорито, а по него падаше сребристосива, къса и сякаш сплъстена коса. Тънката му уста издаваше не скъперничество, а благоразумие. Бодрият поглед говореше за живот, прекаран във въздържание. Честността, чувството за дълг, искрената скромност одухотворяваха сияещото му от здраве лице. Цели шестдесет години той бе водил трудния и изпълнен с въздържание живот на неуморим труженик. Миналото му приличаше

на първите стъпки на Сезар, като изключим щастливите обстоятелства. До тридесетата си година той бе работил като дребен търговски служител и все още продължаваше да влага всичките си пари в търговията, докато Сезар влагаше спестяванията си в ценни книжа; бе изпитал последствията от закона за „максимума“ и всичките му лопати и железарски стоки бяха реквизирани. Мъдрият и сдържан характер, предвидливостта и точността на разсъжденията се бяха отразили на работата му. Той бе сключил повечето от сделките си по дадена дума и много рядко бе имал затруднения. Наблюдателен като всички съзерцателни характери, той изучаваше околните, като ги слушаше да говорят; често Пийро отхвърляше изгодни сделки, които съседите му приемаха, но след време се разкайваха и си казваха, че той подушва отдалеч мошениците. Предпочиташе по-малките, но сигурни печалби пред смелите удари, при които човек рискува големи суми. В магазина си имаше плочки за камина, скарни, медни и железни котли, груби пиростии, мотики и всякакви земеделски сечива. Тази доста неблагоприятна търговия изискваше огромен физически труд. Не се изкарваше кой знае колко от тези тежки, мъчноподвижни сечива, за които трудно се намираще склад. Колко много каси бе заковал той през живота си, колко опаковки и разопаковки бе правил, колко коли бе разтоварвал! Нямаше на света друго богатство, спечелено по толкова честен и законен начин. Той никога не бе продавал на по-високи цени и никога не се беше лакомил за големи сделки. Хората го виждаха напоследък с лула пред вратата, загледан в минавачите или пък в работата на служителите си. През 1814 година — по времето, когато се оттегли от работа — състоянието му възлизаше отначало на седемдесет хиляди франка, които вложи в ценни книжа и от които получи пет хиляди и няколкостотин франка рента; към тази сума прибави още четиридесет хиляди, парите от продажбата на магазина, купен от един от служителите му, които бяха изплатени в срок от пет години, без лихва. В продължение на тридесет години със сто хиляди франка годишен оборот, той бе спечелил седем на сто от тази сума, а издръжката му поглъщаше половината му печалба. Такава бе неговата равносметка.

Съседите му, които нямаше за какво да му завиждат, хвалеха мъдростта му, но не я разбираха.

На ъгъла на улиците Ла Моне и Сент-Оноре се намира кафене „Давид“, където неколцина стари търговии, между които и Пийро, ходеха вечерно време да си пият кафето. Тук понякога подхвърляха шеги за осиновения син на готвачката, но така, както се шегуваме с хора, които уважаваме, защото железарят вдъхваше истинска почит, без сам да я търси, за него бе много по-важно себеуважението. Когато обаче Пийро загуби осиновения си син, на траурното шествие имаше повече от двеста души, които отидоха чак до гробищата. В онези дни той прояви голямо геройство. Скръбта му, сдържана както у всички силни и непритворни хора, засили симпатиите на целия квартал към този *почтен човек*, както го наричаха, и тези думи бяха произнасяни по начин, който разширяваше техния смисъл и им придаваше благородство.

Привикнал към трезвеност, Клод Пийро не се подаде на удоволствията на бездейния живот, когато, напускайки търговията, се оттегли в почивка, от която парижкият буржоа обикновено съвсем се разпуска; той продължи да живее както преди и осмисли старостта си, увличайки се по политиката; при това идеите му бяха крайно левичарски. Пийро принадлежеше към онова крило на работническата класа, което по време на революцията се беше присъединило към буржоазията. Единствената слабост на убежденията му бе, че придаваше огромно значение на получените придобивки: той държеше на правата си, на свободата и на всички плодове на революцията; смяташе, че личното му благополучие и политическата му издръжливост се подбиват от йезуитите, които според либералите имали тайно влияние и се чувствали застрашени от идеите, приписвани от вестник „Конститусионел“ на брата на краля. Впрочем Пийро беше последователен и в живота, и в убежденията си; в политиката не бе тесногръд, политическите си противници не обиждаше, боеше се от дворцовата клика и вярваше в републиканските добродетели: въобразяваше си, че Манюел няма намеса в жестокостите по време на похода в Испания, че генерал Фоа е велик човек, Казимир Перие — без амбиции, Лафайет — политически пророк, а Курие добряк^[1]. С една дума, живееше с благородни илюзии. Този достоен старец поддържаше семейните отношения и често посещаваше Рагонови, племенницата си, съдията Попино, Жозеф Льоба и семейство Матифа. На него лично хиляда и петстотин франка

му бяха напълно достатъчни да живее. Останалата част от доходите си изразходваше в благотворителни дела и подаръци на Сезарин; четири пъти в годината канеше приятелите си на вечеря в ресторант „Ролан“ на улица Азар, след което ги водеше на театър. Той играеше ролята на старите ергени, в които омъжените жени се вкопчват за удовлетворение на прищевките си — разходка извън Париж, посещение на операта или на тогавашния Лунапарк. Пийро бе щастлив, че доставя удоволствие на другите, чуждата радост го изпълваше с наслада. След като продаде магазина си, той не пожела да напусне квартала, с който бе свикнал, затова купи на улица Бурдоне тристаен апартамент на четвъртия етаж на една стара къща. Както нравите на Молиньо личаха в странната му покъщнина, така скромният и безупречен живот на Пийро се разкриваше чрез уредбата на апартамента му, който се състоеше от преддверие, салон и още една стая. По размери жилището бе като монашеска килия. В хола, където червените плочи светеха от чистота, имаше само един прозорец с пердета от перкал, обточени в червено, махагонови столове с червена кожа и позлатени пирончета; стените бяха тапицирани в масленозелено, а по тях няколко картини: „Клетвата на американците“, портретът на Бонапарт като пръв консул и „Битката при Аустерлиц“. В салона, който навярно бе подреден от тапицер, имаше един жълт диван със стилизирани рози по него, килим, камина, чиято бронзова гарнитура бе без позлата и параван пред нея с изписани фигури, масичка с ваза за цветя под стъклен похлупак, друга кръгла маса с покривка, на която бе сложен сервиз за ликьор. Модерната мебелировка на тази стая издаваше жертвата, принесена на светските обичаи от стария железар, който рядко приемаше гости. В спалнята му, която бе скромна като стаята на духовник или на войник — хората, които най-добре знаят цената на живота, — погледът биваше привлечен от едно разпятие, поставено в нишата на стената. Подобно изповядване на вярата от страна на един убеден републиканец вълнуваше. Някаква стара жена идваше да почиства, но уважението на Пийро към жените бе толкова голямо, че не позволяваше тя да лъска обущата му, а редовно ги даваше на ваксаджия. Обличаше се скромно, все в едни и същи дрехи: редингот, сини сукнени панталони, жилетка от пъстър руански плат, бяла връзка и затворени обувки; в празнични дни обличаше фрак с металически копчета. Той ставаше от сън,

обядваше, вечеряше, излизаше, отиваше на гости и се прибираше в къщи в едни и същи неизменни часове, защото редовните привички са залог за здраве и дълъг живот. В разговорите между него, Сезар, Рагонови и абат Лоро никога не ставаше дума за политика, тъй като те всички се познаваха много добре и нямаше нужда да стигат до излишни спорове. И той като племенника си и като Рагонови имаше пълно доверие в Роген. В неговите очи един парижки нотариус бе въплъщение на честността, човек, заслужаващ безспорно уважение. При сделката с местата Пийро бе предприел една малка анкета, която обяснява смелостта на Сезар пред предчувствията на жена му.

Парфюмеристът изкачи седемдесетте и осем стъпала, водещи към малката кафява врата на апартамента на вуйчото, като в същото време си мислеше, че старецът сигурно все още се държи, щом ги изкачва, без да се оплаква. Първото нещо, което видя, бяха рединготата и панталоните на закачалката вътре в хола; госпожа Вайан ги четкаше и почистваше, а в това време философът Пийро, загънат във вълнена домашна дреха, обядваше край огъня и четеше парламентарните дебати в „Конститусионел“ или както още го наричаха „Търговски вестник“.

— Вуйчо — каза Сезар, — сделката е сключена и сега ще направим и договора. Ако се боите от нещо или съжалявате, още не е късно да се откажете.

— Защо да се отказвам? Сделката е добра, само че ще трябва да се изчакат резултатите, както при всички сигурни сделки. Моите петдесет хиляди франка са в банката, вчера получих остатъка от парите за магазина. Рагонови пък влагат цялото си състояние.

— А как живеят те?

— Не се грижи, живеят криво-ляво.

— Вуйчо, много добре ви разбирам — каза дълбоко развълнуван Бирото и стисна ръката на невъзмутимия старец.

— Как се очертава сделката? — попита внезапно Пийро.

— Аз ще участвам с три осминки, вие и Рагонови с по една осминка, ще ви открия кредит, докато се уреди въпросът с нотариалните актове.

— Добре! Ти, момчето ми, значи, си много богат, щом влагаш триста хиляди франка? Струва ми се, че доста рискуваш извън търговията, няма ли да ѝ се отрази това? Разбира се, то си е твоя

работа. Ако претърпиш неуспех, имам ценни книжа, които вървят по осемдесет, бих могъл да продам от облигациите на държавния заем за две хиляди франка. Но внимавай: прибегнеш ли за помощ към мен, все едно, че посягаш на състоянието на дъщеря си.

— Как простичко ги казвате, вуйчо, тези хубави неща! Вие ме развълнувахте!

— Аз пък се вълнувах от генерал Фоа преди малко, но не по същия начин. Няма какво, започнал си, карай: местата няма да ни избягат, половината ще бъдат наши. Дори и да трябва да чакаме шест години, все ще получим печалба от лихвите, а има места, които могат да се дават под наем, така че нищо не губим. Има един риск, но той е немислим: не вярвам Роген да отмъкне парите ни.

— И жена ми казваше същото тази нощ, тя се страхува...

— Да не би Роген да ни изяде парите ли? — разсмя се Пийро. — И защо ще го направи?

— Тя казва, че по лицето му личи, че е влюбен, а пък като всички мъже, които не могат да имат жени, и той е побеснял...

Пийро се усмихна недоверчиво, после откъсна един лист от един кочан, написа сумата и се подписа.

— Ето ти чек за сто хиляди франка за Роген и за мене. Горките, продали са на оня мошеник дю Тийе петнадесетте акции от мините във Ворсчин, за да могат да допълнят сумата. Сърцето ми се свива, като гледам тези добри хора как са изпаднали в нужда. И колко достойни, колко благородни са, те са цветът на старата буржоазия! Брат ми Попино, съдията, нищо не знае, те крият от него, за да не му пречат да си гледа работата. А това са хора, работили като мене в продължение на цели тридесет години!

— Да даде бог „Комагенното масло“ да си пробие път — каза Бирото, — тогава ще бъда двойно по-щастлив. Довиждане, вуйчо, нали ще дойдете да вечеряте у дома в неделя с Рагонови, Рогенови и господин Клапарон? Договорът ще бъде подписан вдругиден, а утре е петък и аз не искам да започвам работа...

— Ти, значи, вярваш в такива суеверия?

— Вуйчо, никога няма да повярвам, че денят, в който божият син е бил предаден на съд от хората, може да е щастлив. Как не работим на двадесет и първи януари^[2]?

— Довиждане до неделя! — рече сонното Пийро. „Ако не бяха политическите му убеждения — каза си Сезар, като слизаше по стълбата, — не знам дали би имало друг човек на света като него. И за какво му е тази политика? Би си живял много добре и без нея. Упоритостта му само доказва, че няма свършени хора.“

— Стана ли три часа? — запита той, като влезе у дома си.

— Господине, ще вземете ли тези книжа? — показа му Селестен полиците на търговеца на чадъри.

— Да, с шест на сто, без комисиона. Жена, пригответи ми дрехите, отивам у господин Воклен, знаеш защо. Ще сложа бяла връзка.

Бирото даде някои нареждания на служителите си, между които не видя Попино, но се досети, че бъдещият му съдружник сигурно се облича. Той бързо се качи в стаята си, където видя „Дрезденската Богородица“, поставена, както бе заръчал, във великолепна рамка.

— Нали е миличка? — запита той дъщеря си.

— Кажи „красива“, татко, иначе ще ти се смеят.

— Я гледай ти как дъщерята поправя баща си! Виж какво, „Еро и Леандър“ по ми харесва. Богородицата е църковно нещо, по й прилича да стои в някой параклис; но виж, „Еро и Леандър“ бих купил, нали шишенцето с масло ме вдъхнови...

— За какво говориш, татко?

— Виржини! Повикай един файтон! — нареди гръмогласно Сезар, привършил бръсненето.

В това време в стаята влезе свенливият Попино; като видя Сезарин, той още повече закуца.

Влюбеният момък не беше разбрал, че девойката не забелязва недостатъка му. Чудесен израз на обич, който проявяваме към хора, страдащи от телесен недъг.

— Господин Бирото — каза той, — пресата е готова и утре може да започне работа.

— Добре, Попино, но какво става с тебе? — запита Сезар, като видя изчервения се Анселм.

— Господин Бирото, щастлив съм, че намерих магазин със задно помещение, кухня, стаи на горния етаж и складове за хиляда и двеста франка годишно на улица Сен-Диаман.

— Ще трябва да сключиш договор за осемнадесет години — каза Бирото. — Да вървим сега при господин Воклен, ще приказваме по

пътя.

Сезар и Попино се качиха във файтона пред очите на служителите, слисани от празничните им облекла и от колата, с която тръгнаха, понеже нищо не знаеха за големите планове на собственика на „Кралицата на розите“.

— Сега вече ще узнаем истината за лешниците — каза парфюмеристът.

— Какви лешници? — запита Попино.

— Ето, издадох се — каза парфюмеристът. — Попино, ключът на тайната ми е в думата „лешници“. Лешниковото масло единствено упражнява въздействие върху косите, а никоя парфюмерийна къща не се е сетила за това. Като видях гравюрата „Еро и Леандър“, казах си: щом древните са използвали толкова масло за косите си, сигурно е имало защо, защото те са били умни хора! Въпреки твърденията на съвременниците ни аз споделям мнението на Боало по този въпрос. Оттам тръгнах, за да стигна до лешниковото масло, и то благодарение на младия Бианшон, студент по медицина, твой роднина; той ми каза, че във факултета другарите му употребявали лешниково масло, за да ускорят никненето на мустаците и брадите си. Сега ни трябва само одобрението на прочутия Воклен. Той ще ни изясни въпроса, така че няма да лъжем клиентите. Преди малко бях в халите при една продавачка на лешници, за да имам първичния материал, а след малко ще бъда при един от най-големите френски учени, за да се добера до същината на проблема. Мъдра е пословицата, която казва, че крайностите се допират. Виждаш ли, моето момче, търговията е посредница между произведенията на растителното царство и науката. Анжелик Маду събира плодовете, господин Воклен изважда сока им, а ние продаваме есенцията. Лешниците струват петдесет стотинки половин кило, но господин Воклен ще увеличи сто пъти стойността им, а ние ще направим може би услуга на човечеството, защото, ако приемем, че суетността причинява големи страдания на хората, в такъв случай хубавото козметично средство е истинско благодение.

Благоговението, с което Попино слушаше бащата на Сезарин, даде нов подтик на красноречието на Бирото, който си позволи да употреби някои от най-чудноватите фрази, които може да измисли буржоазията.

— Бъди почтителен, Анселм — каза той, като влязоха в улицата, където живееше Воклен, — след малко ще проникнем в светая светих на науката. Сложи „Богородицата“ на лично място, на някой стол в трапезарията, само че никой да не те усети. Дано не си объркам приказката — призна си наивно той. — Попино, този човек произвежда върху мене химическо въздействие, гласът му ми затопля корема и дори малко ми разстройва стомаха. Той е мой благодетел, Анселм, а сега ще помогне и на теб.

Тези думи смразиха Попино, който взе да стъпва като в паници и да гледа неспокойно стените.

Когато му съобщиха за посещението на Бирото, господин Воклен беше в кабинета си. Академикът знаеше, че парфюмеристът е помощник-кмет и че се ползва с известно благоволение и веднага го прие.

— Виждам, че не сте ме забравили въпреки положението, което заемате — каза ученият. — Но между химика и парфюмериста разстоянието е една педя.

— О, господин Воклен, цяла пропаст дели вашия гений и един обикновен човек като мене. На вас дължа преуспяването си; това няма да забравя нито на този, нито на оня свят.

— О, казват, че на другия всички ще бъдем равни, и царят, и пьдарят.

— Да, но само цар и пьдар, които са водили праведен живот — отбеляза Бирото.

— Това вашият син ли е? — запита Воклен, като погледна малкия Попино, който стоеше слисан и не виждаше нищо необикновено в кабинета, където мислеше, че ще намери някакви чудовищни работи, гигантски машини, хвърчащи механизми и движеща се материя.

— Не, това е един младеж, когото обичам и който би искал да ви помоли да му сторите добрина, равна на вашия талант, а той е огромен — добави хитро Сезар. — Дошли сме след шестнадесет години да се допитаме отново до вас по един важен въпрос, от който като парфюмерист нищо не разбирам.

— Кажете, за какво се касае?

— Зная, че посвещавате цялото си време в проучвания върху човешкия косъм и че изследвате състава на косата. Докато вие мислите

по този въпрос заради славата, аз се занимавам с него от търговска гледна точка.

— Драги господин Бирото, какво искате от мене? Анализ на косата ли? — Той взе едно листче. — Аз ще изнеса в Академията на науките доклад по този въпрос. Човешкият косъм е съставен от голямо количество слуз, малко бяла мазнина, голямо количество тъмнозелени мастни вещества, желязо, няколко атома манганов окис, калциев фосфат, съвсем малко калциев карбонат, силиций и доста сяра. Съотношението между тези съставки обуславя различните цветове на косата. Така например червеникавите коси съдържат много повече тъмнозелени масти, отколкото другите.

Сезар и Попино стояха смешно ококорили очи.

— Девет различни неща! — провикна се Бирото. — Как? Значи, във всеки косъм се съдържат метали и мазнини? Добре, че ми го казвате вие, човек, когото почитам, иначе не бих повярвал. Просто невероятно... Велик е бог, господин Воклен!

— Косъмът се произвежда от един фоликуларен орган — продължи химикът, — нещо като джобче с два отвора; от единия край в него влизат нервите и кръвоносните съдове, а от другия излиза косъмът. Според някои наши учени, между които е и господин дьо Бленвил, косъмът е мъртва частица, изхвърлена навън от чашката или джобчето, което е пълно с месеста материя.

— Нещо като пот на пръчки! — възкликна Попино, когото парфюмеристът лекичко бутна с крак.

Воклен се усмихна на сравнението на Попино.

— Не е глупав, нали? — каза Сезар, гледайки към Попино. — Но, господин Воклен, ако космите са мъртвородени и е невъзможно да ги съживи човек, ние сме загубени! Тогава рекламата е излишна! Вие не знаете колко особени са хората, не можеш да им кажеш...

— ... че на главата си имат торище — намеси се Попино, като искаше отново да разсмее Воклен.

— Въздушни катакомби — продължи шегата химикът.

— Ами моите лешници са вече закупени! — извика Бирото, засегнат от мисълта за загубата. — Е защо тогава продават...

— Успокойте се — усмихна се Воклен. — Виждам, че се касае за някакво ново средство против падането или побеляването на косите. Чуйте сега моето мнение по този въпрос след всичките ми

изследвания. (Тук Попино наостри уши като изплашен заек.) Оцветяването на това вещество — независимо дали е мъртво или живо — се дължи според мене на прекъсване притока на цветните материи, с което се обяснява защо в страни със студен климат козината на животните избледнява или побелява през зимата.

— Чуваш ли, Попино?

— Очевидно — продължи Воклен — промяната на косъма се дължи на внезапни промени в околната температура...

— Околната, Попино, запомни, запомни! — извика Сезар.

— Да — каза Воклен, — дължи се на резки промени в температурата или на вътрешни явления със същото въздействие. Така например мигрената и другите болки на главата поглъщат, разсейват или отместват живителните струи. Вътрешните причини са област на лекарите. А що се отнася до външните, там се намесва вашата козметика.

— Добре, господин Воклен, вие ми възвръщате живота. Намислил съм да продавам лешниково масло, като си казах, че щом древните са употребявали масло за косите си, те са знаели какво правят, аз по този въпрос съм на мнението на Боало. Защо атлетите са се мазали...

— Маслиновото масло не е по-лошо от лешниковото — каза Воклен, който не чу какво го пита Бирото. — Всяко масло е добро за предпазване на корена от вредното въздействие на съдържащите се в него вещества, които са, както се казва в химията, в процес на разлагане. А може би вие сте прав? Лешниковото масло притежава, както ми каза Дюпюитрен, стимулиращи свойства. Аз ще се опитам да проуча разликата между маслата на буковия жълд, рапицата, маслината, ореха и някои други още.

— Значи, не съм се излъгал — заяви Бирото тържествено, — имал съм късмет да срещна един голям учен. Край на „Макасарското масло“, разбито е на пух и прах! Това, господин Воклен, е едно скъпо и прескъпо козметично средство за растеж на косите.

— Драги господин Бирото — отвърна Воклен, — едва ли са внесени в Европа и сто грама „Макасарско масло“. Това масло няма абсолютно никакво въздействие върху косата, но жените в Малая дават за него луди пари, защото мислят, че запазва косъма, но не знаят, че

китовата мас е също така добра. Никаква сила, ако ще тя да е химическа или божествена, не може...

— О, дори и божествената... не говорете така, господин Воклен.

— Знайте, господин Бирото, че първият закон, който сам бог следва, е законът на последователността: няма ли единство, няма и сила...

— Е, при това положение...

— Няма сила, която да даде коси на плешивия, както не можете безнаказано да боядисвате червените или бели коси; но вие не грешите и не лъжете, като препоръчвате употребата на маслото, и дори мисля, че който го употреби, ще запази косите си.

— Смятате ли, че Кралската академия на науките ще се съгласи да одобри...

— О, тук няма никакво откритие — каза Воклен. — Впрочем шарлатаните толкова много злоупотребяват с името на Академията, че това няма особено да ви помогне. Съвестта не ми позволява да гледам на лешниковото масло като на някакво чудо.

— Кой е най-добрият начин за извличането му? Чрез варене или чрез пресоване? — запита Бирото.

— Чрез пресоване между две нагорещени плочи ще получите по-голямо количество масло; но ако пресоването стане между две студени плочи, то ще бъде по-качествено. Маслото трябва да се слага на самата кожа — добави благо Воклен, — а не да се натрива по косата, защото няма да има никакъв ефект.

— Запомни хубаво това, Попино! — каза Бирото с пламнало от възторг лице. — Господин Воклен, днешният ден ще бъде за този младеж един от най-щастливите дни в живота му. Преди още да ви види, той вече ви познаваше и ви уважаваше. А, колко често говорим за вас в къщи, нали човек често споменава имената на хора, които обича. Жена ми, дъщеря ми и аз се молим всеки ден за вас като за наш благодетел.

— Прекалявате, нищо особено не съм направил — каза Воклен, стеснен от многословната признателност на парфюмериста.

— Дума да не става! — възрази Бирото. — Не можете да ни забраните да ви обичаме, а на това отгоре и нищо не искате да приемете от нас. Вие сте като слънцето, дарявате светлина, но хората, които огрявате, нищо не могат да ви дадат.

Ученият се усмихна и стана; парфюмеристът и Попино също станаха.

— Гледай, Анселм, разгледай хубаво този кабинет! Разрешавате ли, господин Воклен, знам, че времето ви е много скъпо, но той едва ли ще дойде отново тук.

— Е, как? Върви ли търговията ви? — запита Воклен. — В края на краищата и двамата се интересуваме от нея...

— Да, не върви зле — отвърна Бирото, като тръгна към трапезарията с Воклен. — Но да пусна на пазара това масло, което ще нарека „Комагенна есенция“, ми са нужни големи капитали...

— Не, съчетанието на тези две думи дразни. Наречете го „Масло Бирото“. Или ако не искате да разтръбвявате навсякъде името си, измислете друго название... Но това е „Дрезденската Богородица“! Ах, господин Бирото, изглежда, че искате да си развалим отношенията.

— Господин Воклен — каза парфюмеристът, като улови двете ръце на химика, — тази рядка вещ е ценна само поради упоритостта, с която я търсих, трябваше да преровя цяла Германия, докато я намеря на луксозна хартия, и то в оригинал, а знаех, че искате да я имате, но че зает с работа, не можете да си я доставите: тогава станах ваш „търговски пътник“. Така че, моля ви, приемете не толкова тази най-обикновена гравюра, а по-скоро грижите, вниманието, постъпките, които съм правил за нея и които доказват моята безкрайна преданост. Бих искал да пожелаете нещо, което ще трябва да търся в дъното на някоя пропаст, та да мога да ви кажа: „Ето! Намерих го!“ Не ми отказвайте! Вие толкова лесно можете да ни забравите, позволете на мен, на жена ми, на дъщеря ми и на бъдещия ми зет да ви напомняме за себе си по този начин! Погледнете ли „Богородицата“, ще си кажете: „Има добри хора, които мислят за мене.“

— Приемам — каза Воклен.

Попино и Бирото избърсаха овлажнелите си очи, така ги развълнува добротата, която академикът вложи в тези думи.

— Искате ли да ни сторите още една добрина? — запита парфюмеристът.

— Кажете! — отвърна Воклен.

— Каня неколцина приятели... — Той се повдигна на пръсти, но все пак запази смирен вид. — Едно, за да честваме освобождението на

страната и, второ, за да отпразнуваме награждаването ми с ордена на „Почетния легион“...

— А! — възкликна учудено Воклен.

— Смятам, че съм заслужил това високо кралско отличие като член на Търговския съд и като боец на Бурбоните в сражението по стъпалата на църквата „Сен-Рок“ на тринадесети вандемиер, когато бях ранен от Наполеон... Жена ми дава бал в неделя след двадесет дни, елате и вие! Направете ни честта да вечеряте с нас в този ден. За мен това ще бъде второ удостояване. Ще получите писмена покана.

— Добре, ще дойда! — каза Воклен.

— Сърцето ми ще се пръсне от щастие! — заяви парфюмеристът, като излязоха на улицата. — Той ще дойде у дома. Страхувам се да не забравя какво ни каза за косите, ти спомняш ли си, Попино?

— Да, господин Бирото, да минат и двадесет години, пак няма да забравя.

— Велик човек! Какъв поглед! Каква проникателност! — продължи Сезар. — А, той не се двоуми много-много, веднага отгатна мислите ни и ни посочи начин да провалим „Макасарското масло“. Аха! Нищо не е в състояние да помогне косите да поникнат, и ти лъжеш, Макасар! Попино, в ръцете си държим цяло състояние. Значи, утре в седем часа отиваме във фабриката, лешниците пристигат и приготвяме маслото. Той нека да разправя, че всяка мазнина била полезна, само клиентите да не узнаят това, защото сме загубени! Ако в състава на нашето масло нямаше лешници и малко парфюм, под какъв предлог ще продаваме четирите унции^[3] по три-четири франка?

— Ще получите награда — каза Попино. — Каква слава за...

— За търговията, нали, момчето ми? Тържествуващият вид на уверения в успеха Сезар Бирото бе забелязан от служителите му, които се спогледаха, защото излизането с файтон, както и облеклото на господаря и касиера ги бяха накарали да се впуснат в най-чудновати догадки. Взаимното удоволствие на Сезар и Анселм, прозиращо и чрез дипломатично разменените погледи, надеждата, с която Попино на два пъти погледна Сезарин, предвещаваха някакво важно събитие и потвърждаваха техните предположения. В отрудения и почти монашески живот, който водеха, и най-малките произшествия придобиваха значението, отдавано от затворниците на най-дребните случки в затвора. Държането на госпожа Бирото, която отговаряше на

олимпийските погледи на мъжа си с недоверчиво изражение, показваше, че става дума за ново предприятие, защото при обикновени обстоятелства тя щеше да изглежда доволна; нея я радваха печалбите от търговията на дребно. А тоя ден, по изключение, приходите възлизаха на шест хиляди франка; бяха изплатени дори някои закъснели сметки.

Трапезарията и кухнята, която се осветяваше откъм малък двор и бе отделена от трапезарията чрез коридор, извеждащ към стълбата в един ъгъл на задната част на магазина, се намираха в мецанина, където бе преди апартаментът на Сезар и Констанс — ето защо трапезарията, където някога бе протекъл меденият им месен, имаше вид на малък салон. По време на вечерята довереният прислужник Раге пазеше магазина; но при десерта всички служители слизаха в магазина, а Сезар, жена му и дъщеря му оставаха да довършат вечерята си край камината. Този навик бе наследен от Рагонови, чиито стари търговски обичаи бяха все още в сила, а те държаха служителите си на огромно разстояние, както някога господарите и чираците. Тогава именно Сезарин или майка ѝ приготвяха и поднасяха кафето на Сезар, което той пиеше, седнал в креслото си до огъня. През този час, когато оставаха тримата, Бирото поставяше жена си в течение на дребните събития от деня, разказваше какво е видял в Париж, какво става в предградието на Тампл или говореше за трудностите, които среща в своето производство.

— Жена — каза той, когато служителите напуснаха трапезарията, — днешният ден е сигурно един от най-важните в живота ни. Лешниците са купени, хидравличната преса започва работа от утре, сделката с местата е сключена. Ето, прибери този чек — додаде той, като ѝ подаде чека на Пийро. — Преустройството на апартамента е решено и жилището ни се разширява. Боже мой, в Батавския дом днес видях един много особен човек.

И той ѝ разказа за Молиньо.

— Виждам — прекъсна приказките жена му, — че си задлъжнял с двеста хиляди франка.

— Вярно е — отвърна парфюмеристът с престорено смирение. — Как ще изплатим този дълг, един господ само знае, защото местата около „Мадлената“, които един ден ще се превърнат в най-хубавия квартал в Париж, нищо не струват.

— Да, но „един ден“!

— Уви! — продължи той, все така шегувайки се. — Моите три осминки ще ми докарат един милион чак след шест години. А как ще изплатим двестата хиляди франка? — И той направи уплашен жест. — Ето с какво ще ги изплатим, ей с това — каза той, като извади от джоба си един лешник, взет от чувала на госпожа Маду.

Той хвана лешника между двата си пръста и го показа на Сезарин и на Констанс. Жена му не каза нищо, но като поднасяше кафето, дъщеря му го запита заинтригувана:

— Какво, татко, ти шегуваш ли се?

Парфюмеристът, който по време на вечерята бе съгледал, както и служителите в магазина, погледите на Попино към дъщеря му, реши да провери съмненията си.

— Ето какво, момиченцето ми, този лешник е причината за големи промени у нас. От тази вечер под нашата стряха ще има един човек по-малко.

Сезарин погледна баща си, като че ли искаше да каже: „Какво ме интересува това?“

— Попино ни напуска.

Макар че Сезар бе слаб наблюдател и бе нагласил последните думи не само за да постави клопка на дъщеря си, но и за да съобщи за създаването на фирмата „А. Попино и сие“, неговата бащина нежност му помогна да отгатне смътните чувства, които бликнаха от сърцето на дъщеря му, цъфнаха като червени рози по бузите, по челото ѝ и накараха да заблестят очите ѝ, които тя сведе надолу. Тогава Сезар помисли, че Сезарин и Попино сигурно са си разменили някоя дума. Нямаше обаче нищо подобно: тези двама млади се разбираха като всички влюбени, без нищо да си кажат.

Някои моралисти смятат, че след майчината обич любовта е най-неволната, най-незаинтересованата и най-безкористна страст. Това мнение е огромно заблуждение. Макар че повечето хора не знаят кое ги кара да обичат, в причините на всяка физическа или духовна симпатия се крие известна пресметливост — съображения на ума, чувствата или инстинкта. Любовта по същество е егоистична страст. А който казва егоизъм, все едно, че казва дълбока пресметливост. Ето защо на онзи, който мисли само какви облаги ще получи, може да се види на пръв поглед невероятно и странно, че такова хубаво момиче

като Сезарин се е влюбило в този нещастен куц момък, на това отгоре и червенокос. И все пак това явление съответства напълно на пресметливите чувства на буржоазията. Да го анализираме, би значило да обясним редица будещи недоумение бракове, сключени между високи и красиви жени и дребни мъже или между ниски и грозни жени и хубави младежи. Индивид, засегнат от някакъв физически недостатък — куцане, гърбица, изкривяване на гръбнака, необикновена грозота, червени петна по лицето, болестта на Роген или някаква друга уродливост, независеща от волята на създателите му, има пред себе си два пътя: да стане страшилище за другите или да прояви изключителна доброта; той няма право като останалите хора да търси заобиколни пътища. В първия случай става дума за дарба, гениалност или за душевна сила: човек вдъхва ужас само ако притежава силата на зло уважение, ако е гениален, и страх, ако е необикновено остроумен. Във втория случай той кара хората да го обожават, приспособява се отлично към женската тирания и знае да люби по-добре, отколкото мъже с безупречно телосложение. Възпитан от добродетелни хора като Рагонови, образец на извънредно порядъчни буржоа, и от чичо си, съдията Попино, Анселм се ръководеше от целомъдрие и християнски чувства, така че съвършенството на характера му изкупваше лекия му телесен недостатък. Удивени от качествата му, придаващи такава привлекателност на младостта, Констанс и Сезар много често бяха хвалили Анселм пред Сезарин. Впрочем двамата съпрузи, макар и еснафи, не бяха дребнави и много добре разбираха сърдечните работи. Похвалите им намериха отзвук в сърцето на девойката и тя въпреки невинността си прочете в чистите очи на Анселм онова страстно чувство, което винаги ласкае жената, независимо от възрастта, общественото положение и външността на влюбения. „Малкият Попино сигурно ще умее по-добре да обича, отколкото хубавите мъже. И ако жената е красива, той до последния си час ще бъде лудо влюбен в нея, любовта ще му вдъхне амбиции, той ще обърне света, за да я направи щастлива, ще я остави пълна господарка в дома им и с радост ще ѝ се подчинява във всичко.“ Така си мислеше неволно Сезарин и може би вече не толкова конкретно си представяше от птичи полет плодовете на любовта, правейки в разсъжденията си сравнение с щастието на майка си: то бе пред очите ѝ, а тя не желаше друг живот, в лицето на Анселм инстинктивно

виждаше човек като баща си, но по-съвършен от него поради възпитанието, което бе получил. Тя мечтаеше да види Попино кмет на някой от парижките, райони и ѝ беше приятно да си представя как и тя като майка си събира в църквата „Сен-Рок“ помощи за бедните в енорията. Така тя престана да вижда разлика между десния и левия крак на Попино и спокойно би могла да запита: „Нима той куца?“ Тя обичаше ясните му очи и ѝ беше драго да наблюдава въздействието на своя поглед върху тях, защото те заблестяваха мигновено със свенлив пламък, а после тъжно се свеждаха. Първият помощник на Роген, Александър Крота, който в работата твърде рано бе придобил житейски опит, имаше полуцинично, полудобродушно изражение и това възмущаваше Сезарин; възмущаваше я и баналният разговор с него. Мълчанието на Попино издаваше кроткия му нрав, тя харесваше полумеланхоличната му усмивка, с която той посрещаше глупостите на другите, предизвикващи винаги у нея чувство на отвращение; в такива случаи те и двамата се засмиваха или се натъжаваха. Това превъзходство на Анселм пред другите служещи не му пречеше да изпълнява ревностно задълженията си, а неуморното му усърдие се нравеше на Сезарин, защото тя бе отгатнала, че макар всички да говореха за женитбата ѝ с първия помощник на господин Роген, бедният куц и червенокос Анселм не губи надежда да получи ръката ѝ. А големите надежди са белег на дълбоки чувства.

— Къде отива Попино? — запита Сезарин баща си, като се мъчеше да си придаде равнодушен вид.

— Установява се на улица Сен-Диаман и нека бог да му помага! — отвърна Бирото, чието възклицание не разбраха нито жена му, нито дъщеря му.

Когато Бирото изпитваше някакво вътрешно затруднение, той постъпваше като насекомо, срещнало някаква пречка и търсещо друг път встрани. Така и сега той промени разговора, казвайки си, че ще трябва да поговори с жена си за Сезарин.

— Разказах на вуйчо ти за твоите страхове и подозрения във връзка с Роген и той се изсмя — каза Сезар на Констанс.

— Няма защо да разправяш на други какво си говорим — възрази Констанс. — Тоя нещастен Роген е може би най-честният човек на света, той е вече петдесет и осем годишен и сигурно не мисли за...

Тя млъкна изведнъж, защото забеляза, че Сезарин слуша внимателно, и я посочи с очи на мъжа си.

— Значи, добре сторих, като сключих сделката? — запита Бирото.

— Ти си господарят тук — отговори тя.

Сезар хвана двете ръце на жена си и я целуна по челото. Този неин отговор бе винаги израз на мълчаливото ѝ съгласие с плановете на мъжа ѝ.

— Хайде, момчета — извика парфюмеристът, като слезе в магазина, — днес ще затворим в десет часа. А сега, господа, моля да ми помогнете малко! От вас искам да пренесете през нощта всички мебели от първия етаж на втория. Както казва народът, ще трябва да сложим малките гърнета в големите, та да освободим мястото на архитекта, който ще дойде утре. — „Попино е излязъл без разрешение — каза си той, като видя, че го няма. — Вярно, забравих, че той няма да спи тук. Отишъл е сигурно да си запише указанията на Воклен или да наеме магазина.“

— Ние знаем коя е причината за това разместване — каза Селестен от името на Раге и на още двама служители, застанали зад него. — Ще ни позволите ли да ви поздравим за честта, която е чест и за всички в магазина... Попино ни каза, че вие...

— Да, моите момчета, какво да ви разправам, награден съм! Затова ще се съберем неколцина приятели не само по случай освобождението на Франция, но и за да отпразнуваме удостояването ми с ордена на „Почетния легион“. Изглежда, че съм заслужил това високо кралско отличие като член на Търговския съд и като боец за каузата на Бурбоните, за която се сражавах... като бях на вашите години, по стъпалата на „Сен-Рок“ на тринадесети вандемиер; и дявол да го вземе, сам Наполеон, тъй нареченият император, ме рани! На това отгоре раната ми бе в бедрото, а госпожа Рагон ме превърза. Бъдете смели и вие ще бъдете възнаградени. Виждате как това нещастие не е било напразно.

— Свърши се вече с уличните боеве — каза Селестен.

— Дано! — отвърна Сезар и започна на тази тема тържествено слово, което завърши с покана за бала.

Перспективата за този бал въодушеви тримата служители, Раге и Виржини и те се втурнаха да работят с ловкостта на акробати.

Натоварени с мебели, те се качваха и слизаха по стълбите, без нищо да счупят или да съборят. В два часа сутринта всичко бе пренесено. Сезар и жена му спаха на втория етаж. Селестен и вторият помощник се настаниха в стаята на Попино. На третия етаж складираха временно останалите мебели.

---

[1] Балзак споменава най-изтъкнатите хора от либералната партия, които, с изключение на Курие, бяха в групата депутати, избрани през 1818 година. ↑

[2] 21 януари 1793 година — денят, в който е бил обезглавен Луи XVI. ↑

[3] Стара френска мярка за тежест. Една френска унция е тежала 30,59 г. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

ДВЕТЕ СВЕТИЛА

Обладан от прекрасно усърдие — резултат на притока от нервно и горещо като жарава напрежение у честолюбивите, влюбените или развълнувани от велики замисли хора, — Попино, който иначе бе кротък и спокоен, не се свърташе на едно място в магазина през онази вечер, също като породист кон преди състезание.

— Какво става с тебе? — запита го Селестен.

— Какъв ден! Приятелю — пошушна той на ухото му, — установявам се в собствен магазин, а господин Сезар е награден.

— Вие сте щастливец, шефът ви помага — отвърна Селестен.

Попино не отговори и изчезна, сякаш понесен от буен вятър — вятъра на успеха!

— Уф! Какъв ти щастливец! — каза един от служителите, редейки ръкавици на дюзини, на съседа си, който проверяваше етикети. — Господарят е забелязал, че Попино прави мили очи на госпожица Сезарин и какъвто е хитрец, шефът по този начин го отстранява; иначе трудно би му отказал, като знаеш кои са роднините му. А Селестен взема тази хитрост за великодушие.

Анселм Попино слезе по улица Сент-Оноре, после забърза по улица Ле Дьо-з-Екю, за да намери един млад човек, когото в търговското си прозрение бе избрал като главно оръдие за преуспяването си. Съдията Попино бе услужил на най-изкусния търговски пътник в Париж, същият, който по-късно нарекоха заради убедителното му красноречие и неуморната му дейност „знаменития“. Посветил се по-специално на търговията с шапки и на тъй наречените „парижки артикули“, този цар на търговските пътници носеше най-обикновеното име Годисар. Едва двадесет и две годишен, той вече се отличаваше със силата на търговската си неотразимост. Слабичък, с весели очи, изразително лице, безпогрешна памет и поглед, отгатващ веднага вкусовете на клиента, той заслужело стана цар на търговските пътници, французин в пълния смисъл на думата.

Няколко дни преди това Попино бе срещнал Годисар, който тогава се готвеше да заминава; сега надеждата да го намери още в Париж подтикна влюбения момък да се втурне по улица Ле Дьо-з-Екю, където научи, че Годисар си е запазил вече място в дилижанса. За да се сбогува със скъпата си столица, той бе отишъл да види една нова постановка в театър „Водевил“. Попино реши да го чака. Ако повереше пласирането на лешниковото масло на този ценен разпространител на търговските новости — галено дете на най-богатите фирми, — не значеше ли да се застрахова срещу бъдещето? Попино знаеше, че Годисар няма да му откаже. Търговският пътник, макар и опитен в изкуството да омагьосва и най-несговорчивите си клиенти, които обикновено бяха дребни провинциални търговци, се бе заплел в първата конспирация срещу Бурбоните след Стоте дни. Той не можеше да живее без чист въздух и слънце, а се оказа в затвора под угрозата на смъртно наказание. Съдията Попино, натоварен със следствието, го оправда под предлог, че само поради недомислие и глупост се е забъркал в тази афера. При друг съдия властоугодник или отявлен роялист нещастният Годисар направо щеше да се озове на ешафода. Годисар, който смяташе, че дължи живота си на съдията, изпитваше дълбоко разочарование, че не може да изрази по някакъв осезателен начин своята признателност към спасителя си. Понеже нямаше как да благодари на един съдия за това, че е изпълнил дълга си, той отиде у Рагонови и заяви, че членовете на семейство Попино могат винаги да разчитат на него. Докато чакаше, Попино се отби да види магазина си на улица Сен-Диаман, а също и да поиска адреса на собственика, за да склучи договор. Скитайки из тъмния лабиринт на халите, замислен как по-бързо да преуспее, Попино видя на улица Обри-льо-Буше необикновен официален артикул, който му се стори предвестник на щастие; той реши да зарадва Сезар на другия ден с тази новина. Застанал пред входа на хотел „Дю Комерс“, в дъното на улица Ле Дьо-з-Екю, Попино чу едва към полунощ някъде откъм улица Грьонел гласа на Годисар, който пееше един водевилен куплет, влачейки многозначително бастуна си по паважа.

— Господине — каза Анселм, изниквайки внезапно в тъмнината пред него, — мога ли да ви кажа само две думи?

— Единадесет, ако искате — отвърна търговският пътник и вдигна завършващия с острие бастун срещу нападателя.

— Аз съм Попино — измънка нещастният Анселм.

— Това ми стига — отвърна Годисар, който вече го бе познал. — Какво желаете? Пари? Парите ми са в отпуск, но ще намеря. Търсите свидетел за дуел? Ваш човек съм, от главата до петите. — И той запя:

*Ето, ето, погледнете,
това е френският войник!*

— Елате да поговорим десетина минути, но не в стаята ви, може да ни подслушват, да отидем на кея, там по това време няма никой — каза Попино. — Става дума за нещо извънредно важно.

— Нещо напечено, а? Да вървим!

Десет минути по-късно Годисар бе вече посветен в тайната на Попино и му бе признал огромното ѝ значение.

— Елате парфюмеристи, коафьори и търговци на дребно! — провикна се той, подражавайки на Лафон в ролята на Сид. — Ще омотая в мрежите си всички търговци на Франция и Навара! О, чудесна идея! Оставам тук, няма да заминавам, поемам поръчките на парижките парфюмеристи.

— Защо?

— За да удуша конкурентите ви, невинни момко! Като взема поръчките им, ще удавя в масло коварните им козметики, защото ще се занимавам и ще препоръчвам само вашето откритие. Ах, какво славно пътуване ще бъде! Ха-ха! Ние сме дипломатите на търговията. Отлично! А колкото за рекламата, оставете на мен. Имам един приятел от детинство, Андош Фино, син на шапкаря от улица Дю Кок, старият, който ме лансира като търговски пътник в шапкарството. Андош е извънредно остроумен. Обрал е ума на всички глави, за които баща му е продал шапки, занимава се с литература и пише малки прегледи за театрални пиеси в списание „Курие де спектакл“. Баща му е стар пес и има безброй причини да не обича остроумието — та той не смята, че това е важно качество: невъзможно е да му втълпиш, че умът е стока за продан, от която хората си докарват цели състояния. От ум и духовитост старикът нищо не разбира: единственото, което го интересува, е алкохолът от 85 до 95 градуса^[1]. Старият държи младия Фино изкъсо, така че Андош, който е способен и при това мой приятел

(а аз общувам с глупци само в търговията), пише някакви сентенции във „Верният овчар“ и там все пак му плашат нещо, докато вестниците, в които се трепе като каторжник, го хранят с гущери. Как само му завиждат хората от неговия бранш! Също както при нас, в търговията. Фино бе написал една чудесна едноактна пиеса за госпожица Марс — най-знаменитата от всички артистки (виж, нея много я одобрявам). Добре, но за да я поставят, наложи се да я занесе в театър „Гете“^[2]. Андош разбира от реклами, той веднага схваща замисъла на търговеца и не се държи на голямо, така че ще измайстори нашата реклама безплатно. Боже мой, ще го нагостим със сладки и с чаша пунш, защото, Попино, шегата настрана: ще пътувам без комисиона и без пътни-дневни, конкурентите ще плащат, а пък аз ще ги водя за носа. Да се разберем добре: за мене успехът на тази работа е въпрос на чест. Наградата ми ще бъде да стана шафер на вашата сватба! Ще отида в Италия, в Англия, в Германия! Със себе си ще взема афиши на всички езици, ще накарам да ги разлепят навсякъде, по селата, по вратите на църквите, по най-видните места в провинциалните градове! Това масло ще заблести, ще запламти по всички глави! О! Вашата сватба ще бъде сватба за чудо и приказ! Сезарин ще бъде ваша или да не ми казват „знаменития“ — нали така ме нарече старият Фино, когато успях да прокарам сивите му шапки. С продажбата на вашето масло оставам в моята специалност — човешката глава, — нали и шапката, и маслото запазват косата.

Попино се прибра да спи у леля си, обзет от такава треска от предвиждания успех, че улиците му се струваха реки от масло. Той спа малко, сънува, че косите му буйно растат и видя насън два ангела, които разгъваха като в мелодрамите един надпис с думите: „Сезарово масло“. Когато се събуди, спомни си за този съм и реши така да нарече лешниковото масло, смятайки съновидението си за небесно откровение.

Сезар и Попино се озоваха в работилницата в предградието Тампл доста преди пристигането на лешниците; докато чакаха носачите на госпожа Маду, Попино разказа тържествуващо за приятелската му уговорка с Годисар.

— Щом с нас е прочутият Годисар, ние сме милионери! — провикна се парфюмеристът и подаде ръка на касиера си с жеста на

Луи XIV, когато е посрещал маршал Вилар при завръщането му от Денен.

— И още нещо — продължи щастливият Попино, като извади от джоба си едно сплескано стъкло с форма на тиква и наръбено отстрани. — Намерих десет хиляди флакона от този модел, изработени, готови, по четири стотинки едното и срок за изплащане шест месеца.

— Анселм — каза Бирото, като разглеждаше причудливата форма на флакона, — вчера в градината на Тюйлери (тук той възприе важен тон), да, точно вчера ти ми каза: „Ще успея!“ Днес пък аз ти казвам: „Ще успееш!“ Четири стотинки! Шестмесечен срок! Оригинална форма! Макасар е вече разклатен, ритник на „Макасарското масло“! Колко хубаво направих, че турих ръка на всичките лешници в Париж!... Къде намери тези флакони?

— Чаках Годисар и скитах по улиците...

— Също като мене някога! — възкликна Бирото.

— Слизам по улица Обри-льо-Буше и изведнъж виждам у един стъklar на едро, търговец на стъklarски стоки, който има грамадни магазини, изведнъж виждам този флакон... Заслепи ми очите като внезапна светлина, някакъв глас ми пошепна: „Това ще ти свърши работа!“

— Роден търговец, дъщеря ми ще е негова — промърмори Сезар.

— Влизам и виждам хиляди такива флакони в каси.

— И веднага питаш за цената?

— Не съм толкова глупав! — възкликна оскърбен Анселм.

— Роден търговец! — повтори Бирото.

— Поисквам му да видя стъклени похлупаци за малки восъчни фигури. Почвам да се пазаря за цената на похлупаците и в същото време недоумявам от формата на тези флакони. От дума на дума търговецът прави пълна изповед: фирмата „Фай и Бушо“, която фалира напоследък, готвела някакъв козметичен препарат и търсела стъкла с особена форма; стъklarят нямал доверие и поискал половината сума в аванс; вярвайки, че ще успеят, Фай и Бушо внасят парите, но докато стъклата се произвеждат, идва разорението; призовани да изплащат, ликвидаторите сключват с него спогодба, оставят му стъклата и платената сума като обезщетение за стока, която била много особена и нямало да се пласира. Флакончетата му струват по осем стотинки

едното, но той казва, че би бил щастлив да ги продаде по четири, иначе кой знае още колко щял да държи в магазина си залежала стока. „Приемате ли да ми доставите десет хиляди такива шишенца на партиди, по четири стотинки? Мога да ви отърва от всичките флакони, аз работя при господин Бирото.“ И така го подвеждам и го увеличавам моя човек, че накрая го завладявам, напмпвам го и край! Готово!

— Четири стотинки — повтори Бирото. — Знаеш ли, че може да определим цената на маслото три франка и като дадем отстъпката на продавачите на дребно, да ни остане печалба от тридесет стотинки?

— „Сезарово масло“! — извика Попило.

— „Сезарово масло“?... А, влюбени момко, искаш да поласкаеш и бащата, и дъщерята. Добре, съгласен съм, нека бъде „Сезарово масло“. Сезаровци са владеели света, сигурно са имали буйни коси!

— Цезар е бил плешив — каза Попино.

— Защото не е употребявал нашето масло, това трябва да се изтъкне. „Сезаровото масло“ ще струва три франка, а „Макасарското“ се продава двойно по-скъпо. Годисар е с нас, след една година ще имаме сто хиляди франка, защото на всеки човек, който уважава себе си, ще наложим данък от дванадесет флакона годишно, значи, осемнадесет франка! Десет хиляди глави! Сто и осемдесет хиляди франка! Ние сме милионери!

След като лешниците пристигнаха, Раге, работниците, Попино и Сезар обелиха известно количество и преди четири часа получиха няколко литра масло. Попино занесе от него на Воклен, който пък му се отблагодари с една формула за смесване на лешниковата есенция с други, по-евтини маслени вещества и за парфюмирането ѝ. Попино веднага направи постъпки, за да получи патент. Преданият Годисар му даде назаем парите, с които Попино, който се бе амбицирал да уреди половината от разноските по настаняването си, плати данъка.

Благополучието носи опиянение, на което по-слабите никога не устояват. Последниците от тази възбуда лесно могат да се предвидят. Когато Грендо дойде с цветната скица на чудесно обзаведения бъдещ апартамент, възхитеният Бирото се съгласи на всичко. Веднага след това зидарите заиграха с търнокопите си по стените, така че и къщата, и Констанс застанаха. Лурдоа — много богат предприемач-бойджия, който обещаваеше, че нищо няма да пропусне — спомена за позлата на салона. Като чу тази дума, Констанс реши да се намеси.

— Господин Лурдоа — каза тя, — вие имате тридесет хиляди франка годишен доход, живеете в собствена къща, можете да правите в нея каквото обичате, но ние...

— Госпожо, търговията трябва да блести и да не оставя да я смаже аристокрацията. Освен това господин Бирото участва в управлението на страната, той е личен човек...

— Да, но той все още разчита на магазина си — отвърна Констанс пред служителите и още петима души, които я слушаха; — а това никой не може да забрави: нито аз, нито той, нито приятелите ни, нито дори враговете ни.

Бирото се повдигна няколко пъти на пръсти, после, скръстил ръце на гърба си, пак се отпусна на токовете си.

— Жена ми е права — каза той. — Макар и забогатели, ние ще си останем скромни. Вярно е, че докато човек се занимава с търговия, той трябва разумно да харчи парите си, да се ограничава в разкоша, да не се впуска в прекомерни разноски; това и законите ни го повеляват. От моя страна би било крайно неблагоприятно да допусна разширяването и украсяването на жилището ми да надхвърлят границите и вие, Лурдоа, също бихте ме порицали за подобно нещо. Целият квартал следи какво върша; хората, които преуспяват, са обградени със завистници, зложелатели! О! И вие ще се убедите, че, това е така, млади човече — обърна се той към Грендо, — хората и без това ни клеветят, нека поне не злословят по наш адрес.

— Нито клеветата, нито злословието могат да ви засегнат — възрази Лурдоа.

— Вашето положение е изключително, вие имате толкова голям опит, че влагате разум във всяко свое начинание; вас човек не може да вя излъже.

— Вярно е, че имам известен опит. Знаете ли защо правя това разширение? Отклонявам се за малко от правилата си да не правя излишни разходи, защото...

— Нищо не зная.

— Ще ви кажа: жена ми и аз събираме неколцина приятели, за да отпразнуваме освобождението на страната и моето награждаване с ордена на „Почетния легион“.

— Какво, какво! — извика Лурдоа. — Дали са ви орден?

— Да. Предполагам, че съм заслужил това високо кралско удостояване като член на Търговския съд и като боец за кралската кауза на тринадесети вандемиер, при „Сен-Рок“, където бях ранен от Наполеон. Заповядайте и вие с жена си и дъщеря си...

— Трогнат съм от честта — отвърна членът на либералната партия Лурдоа. — Тъй или иначе, голям хитрец сте вие, Бирото! Каните ме, за да сте сигурен, че ще изпълня поетите задължения. Няма как, ще взема най-добрите си работници и ще накладем адски огън, за да изсушим по-бързо стените; ние имаме и други средства за бързо изсушаване, защото не бива да се танцува сред изпаренията на мазилката. Ще покрием стените с лак, за да премахнем всякаква миризма.

Три дни по-късно търговският свят в квартала изпадна във вълнение при новината за предстоящия бал у Бирото. Пък и всеки видя, когато поставиха външната скеля заради бързите промени в стълбището, видяха и четвъртитите дървени улеи, от които се стичаше разрушеният материал към опрениите на улицата гальоти. Работниците, които се трудиха на светлината на факлите (защото работата продължаваше денонощно), привличаха вниманието на зяпльовците, а клюките превръщаха тези приготовления в невиждано великолепие.

В неделята, определена за сключване на сделката, господин и госпожа Рагон и вуйчо Пийро дойдоха у Бирото към четири часа, след вечерня. Сезар им събщи, че поради поправките е поканил само Шарл Клапарон, Крота и Роген. Нотариусът донесе „Журнал де Деба“, в който господин дьо ла Бийардиер бе наредил да поместят следното съобщение:

Научаваме се, че освобождението на страната ще бъде чествано възторжено в цяла Франция; в Париж членовете на общинския съвет са почувствали, че е настъпил моментът да върнат на столицата блясъка, който бе премахнат като неуместен по време на чуждата окупация. Всички парижки кметове, а също и помощник-кметовете възнамеряват да дадат по един бал; има изгледи зимният сезон да бъде от най-ярките. Това национално движение ще намери и други последователи. По повод

предстоящите празненства много се говори за бала на господин Бирото, който е награден със званието кавалер на „Почетния легион“ и е твърде известен с предаността си към кралската кауза. Господин Бирото е бил раняван в сблъскването при „Сен-Рок“ на тринадесети вандемиер и е един от най-уважаваните членове на Търговския съд; той двойно е заслужил това отличие.

— Колко хубаво пишат вестниците в наше време! — възкликна Сезар. — Пишат за нас във вестника — каза той на Пийро.

— Е, и какво от това? — отвърна вуйчото, който никак не обичаше „Журнал де Деба“.

— Това съобщение може би ще ни улесни в продажбата на „Крема на султанките“ и на тоалетната вода — каза тихичко госпожа Бирото на госпожа Рагон, без да споделя опиянението на мъжа си.

Госпожа Рагон, висока и съсухрена жена, с набръчкано лице, остър нос и тънки устни, напомняше маркиза от някогашното дворцово общество. Около очите си имаше големи тъмни сенки, като у старите, преживели нещастие жени. Строгото ѝ и достойно, макар и приветливо държане вдъхваше уважение. Впрочем в нея имаше нещо странно, което правеше впечатление, но не възбуждаше смях; то се обясняваше с начина, по който се обличаше, и с маниерите ѝ: тя носеше ръкавици без пръсти, ходеше по всяко време със слънчобран, като слънчобрана на Мария-Антоанета в двореца Трианон; роклята ѝ, в любимия ѝ светлокафяв цвят, наричан „есенни листа“, се спускаше на неподражаеми гънки, чиято тайна бе отнесена ведно с богатите вдовици от онова време. Тя продължаваше да носи дълъг черен копринен шарф, гарниран с черни дантели на големи четвъртити дупки; старомодните ѝ бонета бяха с украшения, наподобяващи резбата на старинни рамки за картини. Тя смъркаше емфие, но с онази чистота и онези изящни движения, за които още си спомнят младите хора, имали щастието да наблюдават как техните баби или лели тържествено слагат пред себе си на масата златните табакери или изтърсват тютюневите пращинки, попаднали по шаловете им.

Господин Рагон бе дребничък, висок най-много пет стъпки, с лице, на което се открояваха само очите, изпъкналите скули, нос и

брадичка; тъй като бе останал без зъби, той изяждаше половината от думите си, обаче бе словоохотлив, галантен, малко превзет, вечно усмихнат, както някога, когато посрещаше хубавите жени, посещаващи по различни поводи магазинчето му. Пудрата очертаваше на черепа му добре оформен снежнобял полумесец, от двете страни на който се спущаха като крила косите му, събрани отзад в малка плитка, пристегната с панделка. Той носеше ясносин фрак, бяла жилетка, копринени панталони, копринени чорапи, пантофи със златни токи и черни копринени ръкавици. Най-отличителният му белег бе, че ходеше по улиците гологлав с шапка в ръка. Приличаше на вестител на Камарата на перовете, на служител от кралския кабинет, изобщо на хората, които се движат около величията, живеят в техния блясък, а сами по себе си нищо не представляват.

— Е, Бирото — каза той важно, — разкайваш ли се сега, моето момче, че преди години послуша съвета ми? Съмнявали ли сме се ние някога в признателността на нашите любими владетели?

— Вие сигурно сте много щастлива, мила — каза госпожа Рагон на госпожа Бирото.

— Разбира се — отговори красивата парфюмеристка, изпаднала както винаги под очарованието на слънчобрана, бонето с пеперудки, тесните ръкави и големия старовремски шал на госпожа Рагон.

— Сезарин е чудесна! Ела при мене, детето ми — каза госпожа Рагон покровителствено с тънкия си глас.

— Ще почнем ли работа преди вечеря? — запита вуйчо Пийро.

— Чакаме господин Клапарон — отвърна Роген. — Оставих го да се облича.

— Господин Роген — каза Сезар, — нали го предупредихте, че ще вечеряме в един *нищо и никакъв* мецанин...

— Преди шестнадесет години мецанинът бе за него чудесен — промърмори Констанс.

— ... сред разрушения и работници.

— О, не се смущавайте, ще видите, че той е много естествен и непридирчив човек — отвърна Роген.

— Оставих Раге на пост пред магазина, през голямата врата вече не може да се влезе; нали видяхте, там всичко е съборено — обясни Сезар на нотариуса.

— Защо не доведохте племенника си? — запита Пийро госпожа Рагон.

— Ще дойде ли? — намеси се и Сезарин.

— Не, душичке — отговори госпожа Рагон. — Милото дете работи, та просто се съсипва. Плаши ме тази воняща улица Сен-Диаман, улица без слънце и без въздух; вадата покрай тротоара е винаги синя, зелена или черна. Страх ме е да не загине там. Но младите хора като си намислят нещо! — каза тя на Сезарин, като с жест показваше не главата, а сърцето.

— Сключил ли е вече договор? — запита Сезар.

— Вчера, и то пред нотариуса — отвърна Роген. — Сключил го е за осемнадесет години, но му поискали шест месеца предплата.

— Кажете сега, господин Рагон, доволен ли сте от мене? — запита парфюмеристът. — Аз го посветих в тайната на едно откритие... но както и да е!

— Ние отлично ви познаваме, Сезар — каза дребничкият Рагон, като улови с двете си ръце ръцете на Сезар и ги стисна с приятелско благоволение.

Роген доста се безпокоеше за впечатлението, което можеше да направи Клапарон при влизането си, защото тонът и нравите му бяха такива, че можеха да изплашат тези добродетелни буржоа; ето защо сметна за необходимо да ги подготви.

— Сега ще видите — каза той на Пийро и на дамите — един оригинал, който прикрива способностите си под маската на невъзпитано държане; той е тръгнал от доста ниско обществено стъпало и се е издигнал благодарение на ума си. Но се среща постоянно с банкери, така че ще се научи на светски маниери. Ще го видите по булевардите или в някое кафене да играе бiliarд, разгулен, разпасан: ще речете, че е най-големият простак... Но съвсем не е така; той се занимава с наука и смята да раздвижи индустрията с нови открития.

— Разбирам тези неща — каза Бирото, — най-добрите идеи са ми идвали, като съм се разхождал безцелно по улиците, нали така, сърненцето ми?

— Клапарон — продължи Роген — навакхва през нощта изгубеното през деня време, като търси и комбинира разни сделки. Всички тия талантливи хора водят странен, необясним живот. Да! Но

въпреки тази непоследователност мога да потвърдя, че вече постига целта си: успя да получи съгласието на всички собственици на нашите места, които не искаха да отстъпят и все имаха някакви съмнения; той обаче им взе ума, ходи при всеки един от тях ден след ден, докато най-после им дотегна, и така ние станахме собственици на местата.

Един особен звук, свойствен на пиячите на ракийка и на силни ликьори, извести за пристигането на най-странния герой на тази история, от когото очевидно зависеха бъдещите съдбини на Сезар. Парфюмеристът се втурна по тясната, тъмна стълба, за да каже на Раге да затвори магазина, а и да се извини пред Клапарон, че го приема в трапезарията.

— Моля ви се! Та тук е чудесно за плюс... искам да кажа, за уреждане на сделки.

Въпреки умелата подготовка на Роген в първия момент както господин и госпожа Рагон, които бяха от доброто буржоазно общество, така и наблюдателният Пийро, Сезарин и майка ѝ останаха с много неприятни впечатления от този тъй наречен представител на висшите банкерски кръгове.

Бившият търговски пътник, макар и само на двадесет и осем години, бе със съвсем окапала коса и носеше перука, накъдрена на масури. Подобна прическа изисква девическа свежест, млечна прозрачност на кожата и най-съблазнителни женски прелести; затова тя подчертаваше още по-неприятно пъпчивото, тъмночервено, разгорещено като на фойтонджия лице на Клапарон, покрито с дълбоко врязани криволици — преждевременни бръчки, — белези на разгулния живот, който бе водил; това личеше и от лошите му зъби и от черните точки по грубата му кожа. Клапарон приличаше на провинциален актьор, който играе всякакви роли, въпреки че лицето му не понася вече грима, и който привлича публиката, като я подканва да си купи билет преди представлението; макар и смазан от умора и със засъхнала уста, езикът на този актьор не престава да мели дори когато е пиян, когато безсрамният му поглед и жестовете му го излагат. Зачервеното от изпития радостно пламтящо пунш лице на Клапарон бе в пълно противоречие със сериозността, която изисква всяка сделка. Ето защо той трябваше дълго време да си изработва държане, съответстващо на важното му положение. Сам дю Тийе бе присъствал при избора на костюма му, сякаш бе режисьор, загрижен за първото излизане на

сцената на главния му актьор, защото се страхуваше да не би просташките привички от бохемския живот, който Клапарон бе водил, да изплуват ненадейно и да се проявят у банкера.

— Говори колкото се може по-малко — му бе казал той. — Банкерите не са бърбрици; те разсъждават, обмислят, слушат, преценяват и действат. Ето защо, за да приличаш наистина на банкер, нищо не казвай или пък говори за неща без значение. Изгаси веселите пламъчета в очите си и направи погледа си сериозен, дори с риск да изглежда глупав. Стане ли дума за политика, бъди винаги с правителството и говори общи приказки, например: „Бюджетът е претоварен. Няма възможност за споразумение между отделните партии. Либералите са опасни. Бурбоните трябва да избягват всякакви конфликти. Либерализмът е мантия за прикриване на съгласувани интереси. Бурбоните ни обезпечават ера на благоденствие; може да не ги обичаме, но трябва да ги поддържаме. Франция има вече доста голяма политическа опитност“ и други такива. Не се търкаляй по всички заведения, запомни, че трябва да запазиш достойнството си на милионер. Не смъркай емфието си като инвалид; играй си с табакерата и преди да отговориш на някой въпрос, поглеждай няколко пъти към пода или към тавана, придай си, с една дума, дълбокомислен вид. И главно, освободи се от неприятния си навик да опипваш всичко. Когато един банкер се намира в общество, той трябва да изглежда отегчен от парите. Така де, хората трябва да мислят, че прекарваш по цели нощи в работа, че цифрите просто са те затъпили, толкова много данни трябва да се съберат, преди да се подготви една сделка! А колко много знания са необходими! И най-вече прояви съвсем отрицателно отношение към търговските дела, казвай, че всяка сделка е като тежко бреме, че е нещо трудно и мъчно разрешимо. Дръж се за такава формулировка, без да уточняваш подробностите. И да не вземеш да пееш по време на ядене куплетите на Беранже^[3] или да се запиеш! Напиеш ли се, свършено е с бъдещето ти. Роген ще следи какво говориш; не забравяй, че ще бъдеш у хора, които държат на морала и на буржоазните добродетели, да не ги изплашиш с някое от твоите пиянски разсъждения!

Назидателното слово на дю Тийе бе оказало върху ума на Шарл Клапарон същото въздействие, което бяха упражнили новите дрехи върху физиката му. Този безгрижен веселяк, който дружеше с целия свят, бе свикнал с удобното си, небрежно облекло, в което тялото му се

чувстваше свободно така, както мисълта му не се ограничаваше от езика; сега, стегнат и вдървен като кол в новите дрехи, които обличаше за първи път (шивачът ги бе забавил), с неуверени движения и думи (той ту протягаше ръка неблагоприятно към някой флакон с парфюм, ту бързо я отдръпваше, а езикът му засичаше посред изречението), Клапарон привлече вниманието на наблюдателния Пийро с комичната противоречивост в себе си. Червеното му лице и перуката с разпилени къдрици бяха в разрез с облеклото му, също както мислите не съответстваха на думите му. Но в края на краищата тези порядъчни буржоа решиха, че тези противоречия са резултат на прекалена заетост.

— Той има страшно много работа — каза Роген.

— Работата не му оставя време да мисли за добрите маниери — каза госпожа Рагон на Сезарин.

Господин Роген чу тези думи и като сложи пръст на устните си, пошепна на госпожа Рагон:

— Той е богат, много изкусен и извънредно честен.

— При такива качества могат да му се простят много неща — рече Пийро на Рагон.

— Да прочетем договора преди вечеря — каза Роген. — Сега сме сами.

Госпожа Рагон, Сезарин и Констанс оставиха договарящите — Пийро, Рагон, Сезар, Роген и Клапарон — да изслушат Александър Крота, който прочете книгата по договора. Сезар подписа в полза на един клиент на Роген задължение от четиридесет хиляди франка — ипотека върху празните места и фабриките, построени в предградията Тампл; той връчи, без да получи разписка от Роген, чека на Пийро, даде полиците за двадесет хиляди франка, които бяха в портфейла му, и подписа полица за сто и четиридесет хиляди франка на заповед на името на Клапарон.

— Няма защо да ви издавам разписка — каза Клапарон, — от ваша страна вие действате чрез господин Роген, от наша страна действат ние. Нашите продавачи ще получат от него парите си, а аз се задължавам само да допълня вашата част с полиците ви за сто и четиридесет хиляди франка.

— Точно така — каза Пийро.

— Щом е тъй, господа, да повикаме дамите, защото без тях тук е студено — продължи Клапарон, като погледна Роген, сякаш искаше да

разбере дали шегата му не е неуместна.

— Госпожи! О, госпожицата е навярно ваша дъщеря — каза той на Сезар, ставайки от мястото си. — Браво! Добре сте си свършили работата! Нито една от дестилираните от вас рози не може да се сравнява с нея и може би именно дестилирането на рози да...

— Трябва да си призная — прекъсна го Роген, — че съм гладен.

— Хайде да вечеряме — каза Бирото.

— Вечерята ще се извърши „пред нотариуса“^[4] — важно заяви Клапарон.

— Имате ли много работа? — запита Пийро, като нарочно седна до него.

— Извънредно много и все на едро — отговори „банкерът“, — все тежки и мъчно разрешими сделки, например въпросът с каналите. О, тези канали! Не можете да си представите колко ни занимават те и това е лесно обяснимо. Правителството иска канали. Каналите са необходимост, която особено се чувства в департаментите, още повече, че от тях зависят всички видове търговия, нали разбирате? „Реките, е казал Паскал, са движещи се пътища.“ Значи, трябва ни пазари. Пазарите зависят от копането, а то е нещо страшно, копането е за бедната класа и оттам и заемите, които в края на краищата се връщат пак при бедните! Волтер е казал: „Канали, каналии, каналджии!“ Правителството обаче си има инженери, които го държат в течение; трудно е да го излъже човек, освен ако се споразумее с тях, защото пък камарата!... А, господине, камарата ни създава големи грижи! Тя не иска да вникне в политическия въпрос, който се крие зад финансовите проблеми. И от двете страни се проявява недобросъвестност. Можете ли да повярвате такова нещо: да вземем например Келеровци, добре де, Франсоа Келер е оратор и той напада правителството по повод въпроса за фондовете, по въпроса за каналите. Но щом излезе от камарата, тоя юначага идва при нас с предложенията си, а те са приемливи, но в такъв случай трябва да се договаряме със същото правителство, което той току-що най-нахално е атакувал. Интересите на оратора и на банкера се сблъскват, а ние се намираме между два огъня! Сега нали ви е ясно защо работата ни понякога е трънлива, трябва да задоволяваме толкова много хора: разни служители, двете камари, различни хора от чакалните на министрите, че и самите министри...

— И министрите ли? — запита Пийро, който искаше непременно да разбере що за човек е новият им съдружник.

— Да, господине, и министрите.

— В такъв случай вестниците са прави — каза Пийро.

— Вуйчо ми си дойде на любимата тема — отбеляза Бирото. — От думите на господин Клапарон мед му капе на сърцето.

— Вестникарите — отвърна Клапарон — са грозни въжеиграчи. Те именно объркват всичко; понякога са ни от полза, но друг път ме карат да прекарвам безсънни нощи, а аз бих желал да си прекарвам иначе нощите; очите ми са съвсем отслабнали от четене и от изчисления.

— Да се върнем на въпроса за министрите — каза Пийро, който все се надяваше, че Клапарон ще се издаде с нещо.

— Министрите имат чисто правителствени изисквания... Но какво е това, което ям! Амброзия ли? — прекъсна думите си Клапарон. — Ето такъв сос можеш да ядеш само в домовете на буржоазията, никога кръчмарите...

— При тези думи цветята от бонето на госпожа Рагон подскочиха, а Клапарон, като усети, че е казал нещо просташко, се помъчи да се поправи:

— Сред висшите банкерски кръгове „кръчмари“ се наричат съдържателите на елегантни ресторанти като „Вери“ или „Провансалските братя“. Та нито тези безчестни „кръчмари“, нито нашите изкусни готвачи могат да приготвят толкова фини сосове; едните ви предлагат чиста водича, подкиселена с малко лимон, а другите — някакъв химически препарат.

Докато трая вечерята, Пийро правеше непрекъснати настъпления с цел да разбере какъв човек е Клапарон и тъй като всеки път срещаше пред себе си пусто пространство, реши, че той е опасен.

— Всичко е наред — каза Роген на ухото на Шарл Клапарон.

— Ох, щом изляза отгук, и ще се преоблека — отвърна Клапарон, който едва дишаше.

— Господине — каза Бирото, — причината, поради която сме превърнали трапезарията в салон, е, че след осемнадесет дни събираме неколцина приятели, за да чествуваме освобождението на страната, а също и...

— Отлично, господин Бирото! И аз съм човек на правителството. Споделям statu quo-то, поддържано от великия държавник, който ръководи съдбините на австрийската империя. Истински юначага! Пази придобитото, за да спечелиш още, но главно търси нови придобивки, за да запазиш... Ето кое съставлява същността на убежденията ми, които, за моя чест, са и убеждения на принц Метерних.

— ... а също и за да отпразнуваме награждаването ми с ордена на „Почетния легион“ — продължи Сезар.

— Да, зная. Кой ми беше говорил за вас? Келерови или Нюсенжан?

— Изненадан от толкова самоувереност, Роген направи жест на удивление.

— А, не, не! Трябва да е било в камарата.

— В камарата ли? Сигурно е бил господин дьо Ла Бийардиер? — запита Сезар.

— Точно така!

— Много е симпатичен! — каза Сезар на вуйчо си.

— Човек може да се удави в брътвежите му — отвърна Пийро.

— Навярно съм заслужил тази чест — продължи Бирото.

— С парфюмерийната дейност. Бурбоните умеят да възнаграждават всяка заслуга. О! Да останем верни на този великодушен кралски род, който с право ни управлява и който ще ни донесе нечувано благоденствие... защото — запомнете добре това! — Реставрацията чувства, че отново ще трябва да се пребори с Империята: тя ще осъществи мирни завоевания, и то какви завоевания!

— Вие сигурно ще ни направите честта да присъствате на бала, който даваме? — запита госпожа Бирото.

— За да прекарам една вечер във вашето общество, госпожо, готов съм да пожертвам милиони...

— Вярно, че е много бърлив — каза Сезар на вуйчо си.

Докато залязващата слава на парфюмериста Сезар Бирото хвърляше вече последните си отблясъци, друга звезда бавно изгряваше на търговския небосклон. По същото време малкият Попино поставяше основите на кариерата си на улица Сен-Диаман. Тази малка и тясна улица, където натоварените коли едва се промъкваха, се намира между улиците Ломбар и Обри-льо-Буше и излиза точно срещу

прочутата, стара и известна от историята на Франция улица Кенканпоа. Въпреки това неудобство тя имаше и известни преимущества — големият брой дрогерийни магазини, така че в това отношение изборът на Попино не беше лош. Самата сграда, втората откъм улица Ломбар, бе толкова тъмна, че понякога се налагаше да палят лампа посред бял ден. Младият търговец бе влязъл предната вечер във владение на едно от най-мрачните и най-противни помещения в Париж. Неговият предшественик — търговец на меласа и нерафинирана захар — бе оставил следи от търговията си по стените, на двора и в складовете. Представете си един грамаден, просторен магазин с дебела врата, боядисана в змийско зелен цвят, обкована с дълги железни ивици и украсена с грамадни гвоздеи, чиито главички бяха големи колкото гъби; на вратата — решетка от преплетени телени жици, надебелени в основата си като решетките на някогашните хлебари; подът бе постлан с големи бели плочи, повечето от които изпочупени; стените бяха жълти и голи като в казарма. Отзад се намираха още едно помещение и кухнята, с прозорци към двора, а също и един склад, сигурно служил по-рано за конюшня. От задното помещение по вътрешна стълба се влизаше в две стаи на втория етаж, с изглед към улицата; в тях Попино смяташе да си подреди канцеларията и да сложи касата си. Над склада имаше още три тесни стаички, граничещи със стената на съседната сграда, и трите с прозорци към двора, в които Попино смяташе да се настани да живее. Стаите бяха занемарени, с единствена гледка към мрачния двор, заобиколен от високи, вечно влажни, сякаш току-що измазани зидове; между камъните все още стоеше черната и воняща кал, наслоена от меласата и от нерафинираната захар. Само в една от стаите имаше камина, останалите бяха без тапети и подът им бе покрит с плочки. Годисар и Попино се бяха заловили още от сутринта, заедно с един работник тапицер-бояджия, изнамерен от търговския пътник, да слагат сами евтини тапети, по петнадесет су, по стените на тази ужасна стая, които работникът мажеше най-напред с туткал. Едно ученическо легло от червено дърво, бедна, разнебитена нощна масичка, старинен скрин, маса, два фотьойла и шест стола — подарък от съдията Попино на племенника му — съставляваха цялата покъщнина. На камината Годисар бе поставил лошо старинно огледало, купено на вехто.

Към осем часа вечерта, седнали пред камината, в която горяха сноп дърва, двамата приятели се гласяха да изядат остатъците от обяда.

— Долу студеното овнешко! Това ядене не подобава за осветяване на ново жилище! — извика Годисар.

— Да, но... — отвърна Попино, като показва единствената двадесетфранкова монета, която пазеше, за да плати рекламата — аз...

— Да, но затова пък аз... — рече Годисар и сложи като монокул на окоето си една четиридесетфранкова монета.

В този момент на вратата откъм двора някой почука; неделя, когато занаятчиите отсъстват и затварят работилниците си, в пустите дворове отеква всеки звук.

— Ето го моя доверен човек от улица Ла Потри — каза „знаменитият“ Годисар, след което продължи: — *Аз имам, а не само аз...*

И наистина един келнер, придружен от двама прислужници, донесе в три кошници вечеря, както и три бутилки подбрано вино.

— Но как ще изядем всичко това? — запита Попино.

— Ами писателят? — отвърна Годисар. — Финно разбира от тържества и от земна суета и той ще дойде, наивно дете, при това с невероятна реклама. Нали хубаво го казах? А рекламите винаги са жадни. Ако искаш да имаш цветя, трябва да поливаш семената. Хайде, роби, свободни сте — каза той величествено на момчетата, — ето ви злато.

И той им даде десет су бакшиш с жест, достоен за неговия кумир — Наполеон.

— Благодарим, господин Годисар — отвърнаха те, зарадвани не толкова от парите, колкото от шегата.

— Виж какво, синко — каза той на келнера, който бе останал, за да им прислужва, — тук има една вратарка, тя се намира в дъното на една пещера, където от време на време се занимава с готвене, подобно на Навзикая^[5], която някога перяла дрехите си само за развлечение. Върви при нея и я замоли в името на нейната непорочност да се погрижи за стоплянето на тези блюда. Кажй и, че ще бъде благословена и най-вече почитана — много почитана! — от Феликс Годисар, син на Жан-Франсоа Годисар и внук на Годисар, всичките все

презрени плебеи, негови прадеди. Тръгвай и гледай всичко да е както трябва, иначе ще ти залепя един отзад! Пак се почука.

— Ето го и нашия умник Андош! — съобщи Годисар.

На вратата внезапно се появи едно едро, средно на ръст, бузесто момче, чието лице се разведри веднага щом видя наредената маса и бутилките с многозначещи етикети. При възклицанието на Годисар светлосините му очи заискриха, той завъртя голямата си като на калмук глава и поздрави Попино по особен начин, без раболепие, но и без уважение, като човек, който чувства, че тук не му е мястото и няма намерение да прави никакви отстъпки. Точно по това време той бе започнал да съзнава, че му липсва литературен талант; смяташе обаче да остане в литературното поприще, но не за да пише съчинения, за които да получава незначителни хонорари, а да печели от перото на чуждото остроумие и да върши гешефти. В този момент, след като бе изчерпал цялото си смирение в най-различни просби и бе изпитал унижението на безплодните опити, той бе на път да се промени коренно и съвсем съзнателно да стане безочлив като финансовите магнати. За това обаче му бе необходим начален капитал и Годисар му бе посочил пътя за получаването му чрез рекламата на маслото „Попино“.

— Преговаряйте за негова сметка с вестниците, но не го натоварвайте с прекомерни разходи, иначе ние двамата ще се разправяме с вас. Действайте в рамките на възможностите му!

Попино погледна тревожно „автора“. Истинските търговци гледат на писателите със смесено чувство на страх, състрадание и любопитство. Макар че бе получил добро възпитание, привичките и разбиранията на близките му, затыпяващата работа, свързана с магазина и с касата, му бяха повлияли и го приспособили към изискванията на занаята. Обикновено явление, което можем да наблюдаваме в промените, станали за десет години у стотици момчета, завършили заедно колежа или пансиона, които почти не се различават едно от друго. Андош изтълкува изненадата на Попино като израз на дълбок възторг.

— Хайде преди вечеря да разгледаме от край докрай рекламата, така после ще можем да прием безгрижно — предложи Годисар. — След ядене човек чете по-мъчно. Езикът също участва в храносмилането.

— Господине — каза Попино, — рекламата често е цяло богатство.

— А за обикновените хора като мене — отвърна Андош — богатството е само реклама.

— Чудесно! — каза Годисар. — Този шегобиец Андош има ум за четиридесет души.

— За сто души — отвърна Анселм, поразен от чутото.

— Нетърпеливият Годисар взе ръкописа и прочете тържествено с висок глас:

— „Кефалическо масло!“

— Бих предпочел „Сезарово масло“ — забеляза Попино.

— Приятелю — каза Годисар, — ти не познаваш хората в провинцията; има една хирургическа операция със същото име и те са толкова глупави, че ще помислят, че маслото ти помага за по-леко раждане; много път ще има да извървим, докато ги доведем до косите.

— Не искам да защищавам моето название — забеляза авторът, — но само ще подчертая, че „Кефалическо масло“ значи „масло за главата“, а това изразява основната ви мисъл.

— Четете! — подкани го нетърпеливо Попино. Ето и самата реклама, която и днес продължава да се разпространява сред търговския свят в хиляди екземпляри. (Втори доказателствен материал.)

ЗЛАТЕН МЕДАЛ НА ИЗЛОЖБАТА ПРЕЗ 1824 ГОДИНА

КЕФАЛИЧЕСКО МАСЛО

ПАТЕНТ ЗА ИЗОБРЕТЕНИЕ И УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ

Никое козметично средство не подпомага растежа на косата и никой химически препарат не променя цвета ѝ без опасност за главата — вместилище на човешкия разум. В последно време науката доказа, че косите са мъртва материя и че няма средство, което да спре падането или побеляването им. За да се предотврати засъхването на кожата и плешивостта, достатъчно е да се предпази

косъмът от всякакво външно атмосферно влияние и да се поддържа необходимата за главата топлина. „Кефалическото масло“, което се базира на принципи, установени от Академията на науките, постига този именно важен резултат, осъществен от древните народи — гърци, римляни и северни племена, които са полагали големи грижи за косите си. Проучванията на учените са доказали, че някогашните благородници, които са се отличавали с дългите си коси, не са употребявали друго средство; това средство бе изчезнало, но съвсем сполучливо бе открито отново от господин А. Попино, изобретател на „Кефалическото масло“.

Да запази косите, а не да предизвика невъзможно или вредно стимулиране на дермата, в която се намират корените на космите — ето предназначението на „Кефалическото масло“. Това масло, което не позволява да се образува пърхот, има приятен аромат и чрез съставните си части — на първо място екстрактът от лешници — пречи на действието на външния въздух върху главата, предпазва по този начин от хрема, настинки и каквото и да било мъчително главоболие, като запазва вътрешната температура на тялото. По този начин корените на космите, които съдържат обновяващи косата течности, стават неуязвими за студа и за горещината. Поддържана с „Кефалическото масло“, косата — това великолепно украшение на човека, на което и мъже, и жени държат толкова, много — запазва до напреднала възраст блясъка си, финеса, лъскавината и очарованието на детската коса.

Към всеки флакон има писмено упътване за начина на употреба.

УПЪТВАНЕ ЗА НАЧИНА НА УПОТРЕБА

НА „КЕФАЛИЧЕСКОТО МАСЛО“

Не е необходимо косите да се мажат с маслото; това не само е смешен предразсъдък, то е неудобна привичка, тъй като мазнината оставя навсякъде следи. Достатъчно е,

след като се почисти косата с четка и гребен, всяка сутрин да се натопи една малка гъба в него и като се отделят косите с гребена, да се намажат само корените, така че кожата да се покрие с лек пласт масло.

За да се избегне всякаква имитация, „Кефалическото масло“ се продава във флакони с подписа на изобретателя. Цената е три франка флаконът. Пишете на адрес: „А. Попино, улица Сен-Диаман, квартал Ломбар, Париж“.

Писмата са освободени от пощенски разноски.

Забележка: Фирмата „А. Попино“ държи на разположение на клиентите си и дрогерийни масла, като нероли, змийско масло, сладко бадемово масло, какаово масло, масло от кафе, рициново масло и други.

— Мили приятелю — каза Годисар на Фино, — чудесно си го написал! Дявол да го вземе, как само боравим с висшата наука! Никакви усуквания, право към целта! Искрено ви поздравявам; това се казва полезна литература!

— Чудесна реклама! — каза Попино възхитен.

— Реклама, която с първите още думи убива „Макасар“ — каза Годисар, изправи се и прие тържествен вид, за да произнесе следващите думи, които изрече отсечено с жестове на парламентарен оратор: — „Ко-са-та не ник-не от коз-ме-тич-ни сред-ства! Бо-я-дис-ван-не-то не е бе-зо-пас-но!“ Ето, в това е успехът! Съвременната наука се съгласува с обичаите на древните. Гледищата на млади и стари ще намерят допирни точки. Ако говорите на някой старец, ще кажете: „Господине, някогашните гърци и римляни са били прави, те не са били толкова глупави, както някои искат да ни внушат.“ Ако пък продавате на някой младеж, на него ще кажете друго: „Момко, ето ви едно ново откритие, резултат на прогреса, ние вървим напред. Колко още неща ще има да очакваме от откриването на парата, на телеграфа и на други работи! Това масло е плод на проучванията на господин Воклен!“ Чакайте! Ами защо да не отпечатаме част от доклада на Воклен пред Академията на науките, та да подкрепим думите си?

Чудесно! Хайде, Фино, сядай да ядем! Да нагънем зеленчуците! Да полеем с шампанско бъдещия успех на нашия млад приятел!

— Помислих — каза скромно авторът, — че времето на леката и шеговита реклама е вече преминало; навлизаме в периода на науката, затова е нужен авторитетен докторски тон, та да се наложим на публиката.

— Ние ще вдигнем шум около това масло, ах, как ме сърбят краката и езикът! Имам поръчките на всички, които работят в този бранш, никой не дава повече от тридесет на сто; ще трябва да направите четиридесет на сто отстъпка и тогава ви гарантирам сто хиляди флакона за шест месеца. Ще атакувам аптекарите, бакалите, бръснарите, коафьорите! И като им дадем четиридесет на сто отстъпка, те ще залоят с маслото ви клиентелата си.

Тримата младежи ядяха като вълци, пиеха като мускетари и се опиваха от бъдещия успех на „Кефалическото масло“.

— Това масло удря в главата — каза Фино с усмивка.

— Годисар изчерпи всички възможни каламбури с думите масло, коси, глава и прочее. Въпреки гръмките смехове, наздравниците и взаимните пожелания за щастие, тримата приятели все пак чуха, че някой чука на вратата.

— Това е чичо ми! Само той може да дойде по това време! — извика Попино.

— Чичо ви ли? — каза Фино. — Нямаме чаша за него.

— Чичото на приятеля ми Попино е съдия-следовател — обясни Годисар на Фино. — Това го казвам не за друго, а за да подчертая, че той ми спаси живота. Ах, само ако човек се е намирал в моето положение, ако е бил изправен пред ешафода, където му е оставало да чуе едно „щрак!“ и... „сбогом навеки“ — каза той, като направи съдбоносния жест около врата си — само тогава ще си спомни за почтения съдия, на когото дължи запазването на гърлото си, през което се влива шампанското! Дори и мъртвопиян, той ще си спомня за него! И вие, Фино, не знаете дали някога няма да имате нужда от господин Попино. Хайде, хоп! Да станем и да приготвим поклоните!

Наистина почтеният съдия-следовател тъкмо питаше долу портиерката за племенника си. Като чу гласа му, Анселм слезе със свещ в ръка да го посрещне.

— Добър вечер, господа — каза магистратът. „Знаменитият“ Годисар се поклони дълбоко. Фичо огледа съдията с пияни очи и не го намери кой знае колко внушителен.

— Тук няма нищо разкошно — каза изтежко съдията, като разглеждаше стаята; — но, моето момче, за да се издигнеш, трябва да умееш да започнеш от нищо.

— Какъв дълбок човек! — каза Годисар на Фино.

— Тема за статия във вестниците — отвърна журналистът.

— А, това сте вие — каза съдията, който позна в тоя момент търговския пътник. — Какво правите тук?

— Господин Попино, искам да помогна с всичките си скромни възможности за преуспяването на вашия скъп племенник. Ние току-що разменихме мисли върху рекламата за неговото масло, а в лицето на този пък господин виждате автора на рекламата, която според нас е едно от най-хубавите произведения от всичко, което е писано във връзка с косите. (Съдията погледна Фино.) Представям ви — продължи Годисар — Андош Фино, един от нашите най-изтъкнати млади литератори, който пише в правителствените вестници за голямата политика и за малките театри, човек, който има качества на министър и е на път да стане писател.

Фино дърпаше Годисар за редингота.

— Добре, момчета — каза съдията, който при тези думи си обясни на какво се дължаха остатъците на това пиршество. — Анселм — обърна се той към Попино, — облечи се, отиваме тази вечер у господин Бирото, на когото дължа едно посещение. Двамата ще подпишете договор, който много внимателно съм проучил. Тъй като фабриката за вашето масло ще бъде в предградието Тампл, мисля, че трябва да наемеш работилницата с договор, Бирото може да има и представители, а добре уредените въпроси предотвратяват споровете... Тези стени ми се виждат влажни, Анселм, сложи рогозки около леглото си.

— Разрешете ми да ви обясня, господин съдия — каза Годисар с подчертаната вежливост на царедворец. — Ние сами сме слагали тапетите днес и... те... не... са... още изсъхнали.

— Правите икономии? Много добре! — каза съдията.

— Вижте какво — прошепна Годисар на ухото на Фино, — приятелят ми Попино е порядъчен младеж, той отива у чичо си, хайде

пък ние да довършим вечерята при някои братовчедки.

Журналистът показва подплатата на джоба на жилетката си. Попино забеляза жеста му и подаде незабелязано двадесет франка на съчинителя на рекламата.

Съдията бе оставил файтона, с който бе дошъл, на ъгъла на улицата и отведе племенника си у Бирото. Когато влязоха, те завариха Пийро, господин и госпожа Рагон и Роген да играят на карти; Сезарин бродираше шалче. Роген, който бе партньор на госпожа Рагон, до която седеше Сезарин, забеляза радостта на девойката при влизането на Анселм; с един жест той показва на Александър Крота поруменялото ѝ като ябълка лице.

— Значи, днес е ден на договори? — каза Бирото, когато след поздравите съдията му съобщи повода за посещението си.

Сезар, Анселм и съдията се качиха на втория етаж във временния кабинет на парфюмериста да обсъдят съставения от съдията съдружнически договор. Те се споразумяха наемането на работилницата да стане за срок от осемнадесет години, за да съвпадне с договора за магазина на улица Сен-Диаман, обстоятелство, което наглед нямаше особено значение, но което впоследствие щеше да се окаже от полза за Бирото. Когато Сезар и съдията слязоха отново долу, съдията се учуди от голямата бъркотия, от присъствието на работници в неделя у такъв набожен човек и запита какво става, а парфюмеристът само това и чакаше.

— Макар че не участвате в светския живот, едва ли ще осъдите намерението ни да отпразнуваме освободението на страната. А освен това събирам няколко души приятели, за да ознаменуваме награждаването ми с ордена на „Почетния легион“.

— Така ли? — рече съдията, който не беше между наградените.

— Изглежда, че съм заслужил това високо кралско отличие като член на... Търговския съд и сражавайки се за Бурбоните по стъпалата на...

— Да, да, да — каза съдията.

— ... църквата „Сен-Рок“, на тринадесети вандемиер, когато бях ранен от Наполеон.

— Ще дойда с удоволствие — отвърна Попино. — Ако жена ми е добре със здравето, ще дойдем двамата.

— Ксандро — каза Роген на помощника си на излизане от дома на Бирото, — не мисли за женитба със Сезарин; след шест седмици ще видиш, че съм ти дал добър съвет.

— Защо? — запита Крота.

— Драги мой, Бирото ще похарчи за този бал сто хиляди франка; освен това, въпреки предупрежденията ми, залага цялото си състояние в сделката с празните места. След шест седмици тези хора няма да имат и хляб да ядат. Ти по-добре се ожени за госпожица Лурдоа, дъщерята на предприемача, тя има триста хиляди франка зестра; аз съм подготвил тази работа! Ако искаш да поемеш кантората ми, брой ми само сто хиляди франка и ще я имаш още утре.

---

[1] Игра на думи, тъй като думата *esprit* означава ум, духовитост, остроумие, спирт. ↑

[2] Пиесата е била написана с оглед да се играе от голяма актриса, а е била представена в един третостепенен булеварден театър. ↑

[3] Пиер-Жан Беранже (1780–1857) — поет и куплетист, автор на песни със злободневна и народностна тематика. ↑

[4] Юридически термин, който показва, че всички формалности са спазени. Клапарон, който е невежа, го употребява съвсем не на място. ↑

[5] Навзикая — царска дъщеря, героиня от „Одисеята“. ↑

СЕДМА ГЛАВА

БАЛЪТ

Великолепният бал, който парфюмеристът подготвяше и който бе оповестен на света чрез пресата, се разгласяваше в търговските среди по друг път, тоест чрез слуховете, предизвикани от денонощната работа в дома му. Едни казваха, че Сезар е наел за тази цел три сгради, други — че поставя позлата в салоните си, трети, че ястията, които ще бъдат поднесени на вечерята, ще бъдат нещо специално, създадени за случая; някои твърдяха, че на бала нямало да бъдат канени търговци, а само правителствени лица, други порицаваха строго парфюмерията за големите му амбиции, подиграваха се с политическите му претенции и отричаха да е бил раняван. Особено много интриги породиха балът във Втори парижки район; приятелите на Бирото изчакваха спокойно, но хора, които му бяха само познати, наистина надминаваха всякакви граници с исканията си. Всяко благополучие поражда ласкатели. Мнозина се разсипаха да тичат, за да получат покана за бала. Съпрузите на Бирото бяха изумени от големия брой приятели, които те не познаваха. Тези ходатайства плашеха госпожа Бирото и колкото повече приближаваше денят на тържеството, толкова по-мрачно ставаше лицето ѝ. Преди всичко тя признаваше пред Сезар, че няма да знае как да се държи, ужасяваше се от неизброимите подробности, свързани с подобно празненство; откъде например щяха да вземат толкова сребърни сервизи, стъклария, чинии, напитки, прислуга? И кой ще следи за всичко това? Тя молеше Бирото да застане на входа на апартамента и да пуска само лица с покани, тъй като била чувала страшни неща за хора, които ходели по баловете в буржоазните домове, уж по покана на приятели, чиито имена не знаели. Когато десет дена преди бала Брашон, Грендо, Лурдоа и предприемачът на сградата Шафару потвърдиха, че апартаментът ще бъде готов за знаменитата неделя — седемнадесети декември, — едно смешно съвещание се състоя след вечеря в скромния малък салон на мецанина между Сезар, жена му и дъщеря му, с цел да се състави списъкът на поканените и да се попълнят поканите, които същата сутрин бяха

изпратени от печатницата, красиво написани на розова хартия съобразно установените правила на приличие и шаблонна учтивост.

— Да внимаваме сега да не пропуснем някого! — каза Бирото.

— И да забравим някого — отвърна Констанс, — сами ще ни подсетят. Госпожа Дервил, която никога не е идвала у дома, снощи най-тържествено ни се изтърси.

— Много хубава беше — каза Сезарин. — Хареса ми.

— Да, ама преди да се ожени, стоеше много по-ниско от мене — продължи Констанс. — Шиеше бельо в една работилница на улица Монмартр. Ризите на баща ти тя ги шиеше.

— Хубаво де! — каза Бирото. — Да започнем списъка от най-важните клечки. Пиши, Сезарин: херцог и херцогиня дьо Лънонкур.

— Боже господи, Сезар! — извика Констанс. — Не изпращай покани на хора, които познаваш само като техен доставчик. Да не вземеш да поканиш и принцеса дьо Бламон-Шоври, която е по-близка роднина на покойната ти кръстница, маркиза д'Юксел, от херцог дьо Лънонкур? Нима ще поканиш братята дьо Ванденес, господин дьо Марее, господин дьо Ронкьорол или господин д'Егльомон, които са все твои клиенти? Ти си полудял, манията за величие съвсем те е побъркала...

— Ами няма ли да поканим граф дьо Фонтен и семейството му? Някога, преди тринадесета вандемиер, той идваше в „Кралицата на розите“ под името Големия Жак заедно с маркиз дьо Монтобан, чийто прякор беше Момъка, и господин дьо Ла Бийардиер, наричан Нантчанина. Какво стискане на ръцете беше тогава! „Смелост, скъпи Бирото! Дайте си като нас живота за справедливата кауза...“ Ние сме стари другари-конспиратори.

— Пиши го! — каза Констанс. — Ако господин дьо Ла Бийардиер и синът му дойдат, ще трябва да има с кого да разговарят.

— Пиши, Сезарин! — каза Бирото. — Първо: префекта на Сена; може да дойде, може и да не дойде, но той командва общинския съвет. *Всекиму заслуженото!* Кмета, господин дьо Ла Бийардиер и сина му. Пиши бройката на поканените на края. Колегата ми, господин Гране, помощник-кмет, и съпругата му. Много е грозна, но няма как, не можем да не я поканим! Господин Кюрел, златаря, полковник от Националната гвардия, жена му и двете му дъщери. Това се казва представители на властта. Сега идва ред на високопоставените

личности. Граф и графиня дьо Фонтен и дъщеря им Емилия дьо Фонтен.

— Нахалница, която, каквото и да е времето, все ме кара да излизам чак на улицата и да разговарям с нея пред вратата на колата й — каза госпожа Бирото.

— Ако дойде, то ще е само за да се подиграва с нас.

— Значи, може би ще дойде — отвърна Сезар, който непременно искаше да има аристократично общество в дома си. — Продължавай, Сезарин. Граф и графиня дьо Гранвил, хазяите ни. Дервил каза за него, че е най-умната глава в кралския дворец. А, щях да забравя: орденът ще ми бъде връчен от секретаря на „Почетния легион“ граф дьо Ласепед. Редно е да му пратя и на него една покана за вечерята и за бала. Господин Воклен. Пиши: бал и вечеря, Сезарин. И да не забравим семейства Шифрьовил и Проте. Госпожа и господин Попино, член на окръжния съд в департамента. Госпожа и господин Тирион, писар в кралския кабинет, приятели на Рагонови, и дъщеря им, която, казват, щяла да се омъжи за един от синовете от първия брак на господин Камюзо.

— Сезар, да не забравиш младия Орас Бианшон, племенника на господин Попино, братовчед на Анселм — каза Констанс.

— Разбира се! И без това Сезарин е поставила едно „четири“ при семейство Попино. Госпожа и господин Рабурден, началник-секция в отдела на господин дьо Ла Бийардиер. Господин Кошен от същата служба, жена му и сина му, съдружниците на Матифа и понеже стана дума за тях, господин и госпожа Магифа.

— Матифа — забеляза Сезарин — искаха покана и за семейство Сайар, както и за господен и госпожа Колвил и господин и госпожа Тюйе — техни приятели.

— Ще видим — отвърна Сезар, — нашия борсов агент господин и госпожа Жюл Демаре.

— Тя ще бъде най-красивата на бала — каза Сезарин. — Ах, как ми харесва тази жена, харесва ми най-много от всички.

— Дервил и жена му.

— Я сложи и господин и госпожа Коклен, приемниците на вуйчо Пийро — каза Констанс. — Те са така уверени, че ще получат покана, че горката женица си шие при моята шивачка великолепна бална рокля: подплатата е от бял сатен, а роклята е тюлена с бродерии, на

лилави цветчета. Малко остана да си направи рокля от ламе, както се ходи на дворцовите приеми. Ако не ги поканим, ще ни станат смъртни врагове.

— Пиши ги, Сезарин; трябва да зачитаме търговския свят, и ние принадлежим към него. Господна и госпожа Роген.

— Мамо, госпожа Роген ще си сложи сигурно огърлицата, диамантите и прекрасната си дантелена рокля.

— Господин и госпожа Лъоба — продължи Сезар. — Пиши и председателя на Търговския съд, жена му и двете им дъщери. Забравих да ги сложа при представителите на властта. Господин и госпожа Лурдоа и дъщеря им. Господин Клапарон, banker. Господин дю Тийе, господин Грендо, господин Молиньо, Пийро и хазаина му, господин и госпожа Камюзо, богати търговци на копринени платове, заедно със синовете им, студента в Екол политекник и адвоката.

— Ще го назначат съдия заради женитбата му с госпожица Тирион, но в провинцията — каза Сезарин.

— Господин Кардо, тъст на Камюзо, заедно с децата му. Чакай! Сложи и семейство Гийом от улица Коломбие, тъста и тъщата на Лъоба, стари хора, които ще си стоят седнали през цялото време. Александър Крота, Селестен...

— Татко, да не забравите господин Андош Фино и господин Годисар, двама млади хора, които много помагат на Анселм.

— Годисар? *Дето го съдиха?* Все едно, той ще заминава след няколко дена и ще пътува, за да рекламира маслото ни, пиши го! Ами какъв ни е на нас този Андош Фино?

— Анселм казва, че щял да стане голям човек, бил остроумен като Волтер.

— Писател ли е? Всички писатели са безбожници.

— Поканете го, татко; и без това танцьорите ни не са много. Впрочем хубавата реклама за маслото ви е написана от него.

— Щом вярва в успеха на маслото ни, детето ми — каза Сезар, — пиши го и него.

— Ще сложа и моите протежета — добави Сезарин.

— Пиши съдебния ми изпълнител господин Митрол, сложи и господин Одри, домашния ни лекар, само за форма, той няма да дойде.

— Ще дойде да играе на карти — отвърна Сезарин.

— Слушай, Сезар, надявам се, че ще поканиш за вечерята абат Лоро.

— Писах му вече — отговори Сезар.

— О, да не забравим балдъзата на Льоба, госпожа Огюстин дьо Сомервийо — каза Сезарин. — Горката жена! Льоба ни каза, че страдала ужасно, умираше от мъка.

— Ето какво значи да се жениш за артист — възкликна парфюмеристът. — Погледни майка си, заспива вече — каза той тихичко на дъщеря си. — Е хайде, лека нощ, госпожа Бирото.

— А какво става с роклята на майка ти? — обърна се той пак към Сезарин.

— Всичко ще бъде готово, татко. Мама смята да си направи рокля от крепдешин като моята; шивачката е сигурна, че няма да има нужда от проба.

— Колко станаха поканените? — запита Сезар високо, щом забеляза, че жена му си отваря очите.

— Сто и девет души със служителите в магазина — отвърна Сезарин.

— Къде ще поберем толкова свят? — запита госпожа Бирото. А после добави наивно: — Добре, че след неделя идва понеделник.

Но нищо не става така просто у хора, които се изкачват от едно обществено стъпало на друго. Нито госпожа Бирото, нито Сезар, нито който и да е друг можеше да проникне под някакъв предлог на първия етаж. Сезар бе обещал на прислужника в магазина Раге нов костюм за деня на бала при условие, че ще спазва нарежданията му и че няма да пуска никого вътре. Подобно на Наполеон, когато са възстановявали замъка му в Компьен преди женитбата му с Мария-Луиза Австрийска, и той не искаше да вижда ремонта на части, а желаше да се наслади на *изненадата*. Без да подозират това-, Двамата някогашни противници отново се срещаха, но не на бойното поле, а в областта на буржоазната суетност. Наложил се господин Грендо да хване Сезар за ръка и да му покаже апартамента, също както чичероне показва картинна галерия на някой любознателен посетител. Впрочем всеки в къщи бе измислил по една изненада. Сезарин, миличката, бе похарчила всичките си пари — сто луидора, — за да купи книги на баща си. Една сутрин господин Грендо й бе доверил, че в стаята, която ще служи за кабинет на баща й, ще има две библиотеки: това бе изненадата на

архитекта. Тогава Сезарин остави всичките си момински спестявания на касата в една книжарница, за да подари на баща си произведенията на Босюе, Расин, Волтер, Жан-Жак Русо, Монтескьо, Молиер, Бюфон, Фенелон, Дьо Лил, Бернарден дьо Сен-Пиер, Лафонтен, Корней, Паскал, Ла Арп, с една дума, известните книги, които срещахме навсякъде и които баща ѝ никога нямаше да прочете. Само за подвързията тя трябваше да плати огромна сума. Прочутият подвързвач Тувнен, който бе неточен, но артист в своята област, ѝ бе обещал да предаде книгите на шестнадесети по обед. Сезарин сподели затруднението, в което се намираше, с вуйчо си Пийро, който прие да плати сметката. Изненадата на Сезар за жена му бе една рокля от вишневочервено кадифе с дантелена гарнитура, за която той се бе съветвал с дъщеря си — негова съучастница. А изненадата на госпожа Бирото за новия кавалер на ордена се състоеше от чифт златни токи за обуца и една игла с брилянт за вратовръзка. И най-последно изненадата за цялото семейство беше апартаментът, а тя щеше да бъде последвана през петнадесетте следващи дни от още по-голямата изненада на сметките, които трябваше да се изплатят.

Сезар прецени най-обстойно кои от поканите да се връчат лично и кои — да бъдат изпратени по Раге още същата вечер. Той взе кола, качи се в нея с жена си, която се бе загрозила с една шапка с пера и с кашмирения шал — последния подарък от мъжа ѝ, за който бе мечтала цели петнадесет години. Празнично облечени, двамата съпрузи направиха двадесет и две посещения за една сутрин.

Сезар бе освободил жена си от тежкото задължение да приготви в къщи различните ястия, необходими за този великолепен празник. Между него и прочутия Шьове бе сключен дипломатически договор: Шьове се задължаваше да достави чудесен сребърен сервиз, за който щеше да му се заплати голям наем; той трябваше да достави ястията, вината, келнерите и метр-д'отела — човек с много прилична външност, — все хора, които си знаеха работата. Шьове поиска да му бъдат предоставени кухнята и трапезарията в мецанина, за да настани там главната си квартира; без да се отлъчва оттам, той имаше задължението да поднесе вечеря за двадесет души в шест часа и богата закуска в един часа сутринта. Бирото се бе споразумял с „Кафе дьо Фоа“ да му изпратят плодов сладолед в сребърни подноси, в красиви

чаши, с лъжички от позлатено сребро. Танрад, друга знаменитост, бе поел доставката на напитките.

— Бъди спокойна — каза Сезар на жена си, като я виждаше колко се тревожи два дни преди празника. — Шьове, Танрад и хората от „Кафе дьо Фоа“ ще заемат мецанина; Виржини ще пази втория етаж, а магазинът ще бъде заключен; ние ще се разположим в първия етаж.

На шестнадесети в два часа господин дьо Ла Бийардиер дойде да вземе Сезар, за да го заведе в канцеларията на „Почетния легион“, където с още десетина души щеше да бъде произведен кавалер на „Почетния легион“ от граф дьо Ласепед. Кметът завари парфюмериста просълзен: Констанс току-що му бе подарила златните токи и брилянтната карфица.

— Много е приятно човек да бъде обичан така — каза той, като се качваше във фойтона в присъствието на натрупалите се служители, Сезарин и Констанс. Те всички гледаха Сезар, облечен в черни копринени панталони, копринени чорапи и с нов светлосин фрак, на който щеше да блесне панделката с ордена, която според Молиньо била напоена с кръв.

Когато Сезар се завърна, той бе побледнял от радост, разглеждаше ордена си във всички огледала, защото в първото си опиянение не можеше да се задоволи само с панделката; той се радваше на славата си без престорена скромност.

— Жено — рече той, — главният секретар е очарователен човек; само една дума от Ла Бийардиер бе достатъчна той да приеме поканата ми. Ще дойде с господин Воклен. Господин дьо Ласепед е забележителен мъж, да, удивителен, както и господин Воклен. Написал е четиридесет тома! Освен това е и пер на Франция. Да не забравим, че трябва да му викаме „ваше превъзходителство“ или „господин графе“.

— Хайде, яж — каза жена му. — Баща ти е същинско дете — обърна се тя към Сезарин.

— Колко отива панделката на петелката ти, татко — каза Сезарин. — Като излизаме заедно, войниците ще застават мирно.

— Навсякъде, където има войници на пост, ще ми отдават чест.

В този миг при тях слязоха Грендо и Брашон. Следобед господин, госпожа и госпожица Бирото, казаха те, можели вече да хвърлят един поглед на апартамента; работникът на Брашон

привършвал заковаването на няколко закачалки, а трима души палели свещите.

— Ще ми трябват сто и двадесет свещи — каза Брашон.

— Това значи, че ще дължим двеста франка на Трюдон — рече госпожа Бирото, но оплакването ѝ секна от погледа, който ѝ хвърли новият кавалер на ордена на „Почетния легион“.

— Празникът ви ще бъде чудесен, господин кавалер на „Почетния легион“ — каза Брашон.

Бирото си помисли: „Ето ги ласкателите! Абат Лоро добре ми заръча да се пазя да не попадна в клопките им и да си остана скромнен. Винаги ще помня какво съм бил.“

Сезар не разбра намека на богатия тапицер от улица Сент-Антоан. Брашон направи единадесет безполезни опита да получи покана за себе си, жена си, дъщеря си, тъща си и леля си. Така стана враг на Бирото. На излизане той не го нарече вече „господин кавалер“.

Генералната репетиция започна. Сезар, жена му и дъщеря му излязоха от магазина и влязоха в дома си през улицата. Вратата на къщата бе възстановена в монументален стил, с две крила, всяко от които се състоеше от няколко еднакви квадратни табла, с архитектурен цветен молив по средата, излят от Стомана. Врата като тази, която днес е нещо обикновено в Париж, на времето бе новост. В дъното на преддверието се виждаше разклонената в две, крила врата, между които се намираше цокълът, който толкова много смущаваше Бирото — нещо като кутия, където можеше да се настани една стара жена. Това преддверие, със стени, боядисани като мрамор, а подът от черни и бели мраморни плочки, се осветяваше от старинен полилей с четири лампи. Архитектът бе съчетал разкоша с простотата. Тесен червен килим подчертаваше белите мраморни стълби, чиито стъпала бяха от дребнозърнест излъскан варовик. Първата площадка водеше към мецанина. Вратата към апартамента приличаше на входната врата, но бе украсена с резба.

— Какво изящество! — каза Сезарин. — И при това няма нищо, което да дразни.

— Точно така, госпожице, изящността идва от точното съотношение между основните подпори, подножията на колоните, корнизите и украшенията; аз нищо не съм позлатил, а освен това тоновете не са никак крещящи.

— Това е цяла наука — забеляза Сезарин.

След това всички влязоха в просторен хол, подреден с вкус, но не претрупан. После следваше салон в бяло и червено с три прозореца към улицата, с елегантно открояващи се корнизи и изящни тонове, в които нищо не дразнеше. Върху бяла мраморна камина с колони бяха поставени изящни дреболии, подбрани с добър вкус и съответстващи на всичко останало. Тук цареше нежна хармония, която само художник е в състояние да създаде, тъй като той се ръководи от цяла декоративна система, непозната на буржоазията и пълна с изненади за нея, система, която обхваща и най-малките подробности. Под светлината на полилея с двадесет и четири свещи се открояваше блясъкът на червените копринени завеси, а паркетът бе така примамливо излъскан, че Сезарин не можа да се сдържи да не затанцува. През малък будоар в зелено и бяло се отиваше в кабинета на Сезар.

— Тук поставих легло — каза Грендо, като разтвори двете крила на умело прикритата между библиотеките ниша, — може да се случи вие или госпожата да се разболеете и тогава всеки ще си има стаята.

— Ами тази библиотека с толкова подвързани книги! О, милата ми жена! — възкликна Сезар.

— Не, това е изненада от Сезарин.

— Извинете бащинското ми вълнение — каза Сезар на архитекта, като прегръщаше дъщеря си.

— Не се стеснявайте, господине — отвърна Грендо. — Вие сте у дома си.

В този кабинет преобладаваха кафявите тонове, но те бяха подчертани от зелена украса, а всичките стаи в апартамента се свързваха чрез хармонично преливащи се багри. Така основният цвят в една стая подчертаваше красотата на друга и обратно. Гравюрата „Еро и Леандър“ блестеше в рамката си в кабинета на Сезар.

— Ето, ти ще ни платиш всичко това — каза весело Сезар.

— Тази хубава картина ви е подарък от господин Анселм — каза Сезарин.

— Анселм също си бе позволил да им направи изненада.

— Милото момче, той прави за мен това, което аз направих за господин Воклен.

После влязоха в стаята на госпожа Бирото. Архитектът бе проявил цялото си изкуство, за да се хареса на тези добри хора, които

искаше да очарова, и наистина удържа думата си при работите по тази „реставрация“. Стените на стаята бяха тапицирани със синя коприна с бяла украса, а мебелите бяха облечени във фин бял вълнен плат със синя украса. Часовникът върху бялата мраморна камина представляваше Венера, приклепнала върху хубав мраморен блок; красив килим с персийски десен съединяваше тази стая със стаята на Сезарин, която бе тапицирана с индийска тъкан: там всичко излъчваше кокетство: пианото, красивият гардероб с огледало, тясното целомъдрено легло с простички завеси, както и онези дреболии, които младите момичета толкова много харесват. Зад спалнята на Бирото и на жена му се намираше трапезарията: в нея се влизаше откъм стълбището; тя бе подредена в стил Луи XIV с часовник, инкрустирай с медни плочки, като часовниците на Бул, с бюфети също с инкрустации и с тапети от плат, закован със златни пирончета. Радостта на тримата бе неописуема особено когато, връщайки се в спалнята си, госпожа Бирото намери на леглото роклята от вишнево кадифе с дантелена гарнитура, подарък от мъжа ѝ и донесена скритом от Виржини.

— Апартаментът ни ще ви донесе чест и слава, господине — каза Констанс на Грендо. — Утре вечер тук ще бъдат повече от сто души и няма да има човек да не ви похвали.

— Аз ще ви препоръчам на всички — каза Сезар. — Вие ще видите у дома цвета на търговията и за една вечер ще се сдобиеете с повече познати, отколкото ако бяхте построили сто къщи.

Развълнувана. Констанс не мислеше вече за разходите, нито пък ѝ идваше на ум да съди мъжа си. И ето защо: същата сутрин, донасяйки „Еро и Леандър“, Анселм Попино, когото Констанс ценеше като високо интелигентен и способен момък, я беше уверил в успеха на „Кефалическото масло“, за който той сам работеше с безпримерно усърдие. Влюбеният младеж ѝ беше обещал, че независимо от огромната цифра, на която щяха да възлязат лудостите на Бирото, разходите ще бъдат покрити след шест месеца от частта, която той щеше да получи от печалбата. След като бе треперила цели деветнадесет години, толкова бе сладко да се отдаде макар и за един ден на радостта. И Констанс обеща на дъщеря си да не отравя с разсъжденията си щастието на мъжа си, а и сама да се отдаде на

опиянението. Така че, когато към единадесет часа господин Грендо си тръгна, тя се хвърли на врата на мъжа си и каза, разплакана от щастие:

— Ах, Сезар, какви лудости правиш! Много съм щастлива!

— Дано само да е за дълго! — каза усмихнато Сезар.

— За дълго ще бъде, не се страхувам вече — отговори госпожа Бирото.

— Е, слава богу! — каза парфюмеристът. — Най-последно и ти ме оцени.

Честните хора ще признаят, че бедното сираче, което преди осемнадесет години бе работило като старша продавачка в „Пти-Матло“ на остров Сен-Луи, и сиромашът, дошъл пеш от Турен до Париж, с тояга в ръка и подковани обувки, имаше от какво да се чувстват удовлетворени и честити, че устройват празненство при толкова достойни за похвала обстоятелства.

— Боже мой, сто франка давам да ни дойде сега някой на гости — каза Сезар.

— Абат Лоро е тук — отвърна Виржини.

В този момент влезе абат Лоро. По това време той бе викарий на църквата „Сен-Сюлпис“. Едва ли има друг човек, в когото нравствената сила да се е откроявала с такава яркост; общуването с него бе оставило дълбоки следи в паметта на всички, които го познаваха. Намръщаното му, грозно и дори отблъскващо лице се одухотворяваше от християнските му добродетели; още приживе то сияеше от небесна величавост. Чистосърдечието, преливащо в кръвта му, придаваше друг облик на некрасивите му и неправилни черти, а пламъкът на милосърдието ги проясняваше поради причини, обратни на причините, свели у Клапарон всичко до животинска изроденост. В бръчките му се съчетаваха красотата на три възвишени човешки добродетели: вяра, надежда и любов към ближния. Речта му бе сладка, спокойна и проникновена. Той се обличаше подобно на всички свещеници в Париж, разрешавайки си правото да носи тъмнокафяв редингот. В невинното му сърце, което ангелите щяха да представят пред бога в първородната му чистота, нямаше никакви амбиции. Трябваше дъщерята на Луи XVI да се намеси и да настои пред него, за да го накара да приеме една от най-скромните енории в Париж.

Абат Лоро хвърли тревожен поглед върху цялото това великолепиe, усмихна се на потъналото във възторг семейство Бирото

и поклати побелялата си глава.

— Чада мои — каза той, — моята роля не е да ходя по празненства, а да утешавам страдащите. Дойдох да благодаря на господин Сезар и да ви честитя. Само на едно тържество искам да дойда тук — за сватбата на това хубаво дете.

Като поседя четвърт час, свещеникът си отиде, без парфюмеристът или жена му да се осмелят да му покажат апартамента. Сериозната му осанка бе хвърлила няколко капки на отрезвление в кипналата радост на Сезар. Всеки легна да спи в собствения си разкош, влизайки във владение на малкото красиви мебели, които бе желал да притежава. Сезарин помогна на майка си да се съблече пред бялата мраморна тоалетка с голямото огледало. Сезар си бе купил някои дреболии, които му се доця веднага да употреби. Всички заспаха, като предвкушаха радостта от утрешния ден.

Сутринта Сезарин и майка ѝ отидоха на църква, прочетоха молитвата си и към четири часа се облякоха; още преди това те бяха предоставили мецанина за временно разпореждане на хората на Шьове. Никой тоалет не бе отивал на госпожа Бирото така добре, както гарнираната с дантели рокля от вишнево кадифе с къси ръкави: красивите ѝ, младежки запазени ръце, снежнобялата ѝ гръд, шията ѝ и чудесно очертаните рамене изпъкваха още повече на фона на скъпия плат и на възхитителния му цвят. Наивното задоволство, присъщо на всяка жена при вида на безспорната ѝ красота, придаваше особена прелест на гръцкия профил на госпожа Бирото, изящен като камей. Сезарин, облечена в рокля от бял крепдешин, носеше на главата си венец от бели рози; бяла роза кичеше и талията ѝ; един шарф покриваше целомъдрено раменете и корсажа ѝ; тя просто подлуди Анселм.

— Тези хора искат да ни смажат — каза госпожа Роген на мъжа си, като разглеждаше апартамента.

Тя бе въвн от себе си, че не може да се мери по красота с госпожа Бирото, защото всяка жена винаги съзнава дали съперницата ѝ я превъзхожда, или не.

— Не бери грижа! Това няма да продължава все така; скоро ще изпръскаш с калта от колата си горката жена, като я срещнеш по улиците, тръгнала пеш, без пет пари в джоба — отвърна тихичко нотариусът на жена си.

Воклен бе въплъщение на изисканост; той пристигна заедно с господин дьо Ласепед — негов колега от Френския институт, — който го бе довел с колата си. Като видяха сияещата от хубост съпруга на парфюмериста, двамата учени ѝ направиха комплименти в академичен стил.

— Госпожо, вие сте така млада и красива, че сигурно притежавате някаква тайна, неоткрита още от науката — каза химикът.

— Господин академик, смятайте се у дома си — каза Бирото на Воклен. — Да, господин графе — обърна се той към главния секретар на „Почетния легион“, — аз дължа богатството си на господин Воклен. Имам чест да представя на ваше превъзходителство председателя на Търговския съд. Запознайте се с господин граф дьо Ласепед, пер на Франция и един от великите мъже на нашата страна. Написал е четиридесет тома книги — пошушна той на Жозеф Льоба, който придружаваше председателя на Търговския съд.

Гостите пристигнаха точно навреме. Както при всички угощения, давани от търговското съсловие, настроението по време на вечерята бе много весело, без всякакви превземки и изпъстрено с простовати шеги, на които хората обикновено се смеят. Чудесните ястия и отличните вина бяха много високо оценени. Когато гостите се върнаха в салоните за кафето, часът бе девет и половина. Няколко коли бяха довели нетърпеливи любителки на танца. Един час по-късно салонът се изпълни с гости и балът прие облика на бал във висшето общество.

Господин дьо Ласепед и господин Воклен си отидоха за голямо огорчение на Бирото, който ги съпроводи чак до стълбището, като напразно ги молеше да постоят още. Той успя все пак да задържи съдията Попино и господин дьо Ла Бийардиер. С изключение на госпожица дьо Фонтен, госпожа Жюл и госпожа Рабурден, които представляваха респективно аристокрацията, финансовите кръгове и висшите административни сфери и чиито облекла, маниери и замайваща красота правеха рязко впечатление в това общество, останалите жени носеха тежки, неизящни, натруфени тоалети, които придават на буржоазията нещо просташко, и то се подчертаваше още по-жестоко от елегантността и грацията на трите дами.

Буржоазният свят от улица Сен-Дьони показваше с перчене великолепието си и цялата си комична глупост. Това са хора, които обличат децата си в кавалерийска или гвардейска униформа, купуват

книги като „Победи и завоевания“ или „Войникът-земеделец“, възхищават се от гравюри като „Погребалното шествие на бедняка“, ходят да се любуват на смяната на дворцовия караул, отиват неделен ден в извънградските си къщи, тревожат се от мисълта дали са достатъчно изискани и мечтаят за общински почести; макар и преизпълнени със завист, тези буржоа са все пак добри хора, услужливи, чувствителни, предани, готови да съчувстват на нещастieto; те отпускат помощи за децата на генерал Фоа или за гърците^[1], за чиито разбойнически деяния нищо не знаят, или пък за Шан-д'Азил, макар и Шан-д'Азил вече да не съществува; жертва на собствените си добродетели, те са прицел на подигравките на обществото, което не може да се мери с тях, с тяхната сърцатост и незачитане на условностите; тези добродетелни буржоа отглеждат дъщери, незлобиви, трудолюбиви, надарени с качества, накърнени, щом влязат в допир с по-високостоящите от тях класи, прости момичета, измежду които добрякът Кризал^[2] би си намерил подходяща съпруга; накратко казано, тези буржоа бяха отлично представени от семейство Матифа, дрогеристи на улица Ломбар, чиято фирма вече шестдесет години бе доставчик на „Кралицата на розите“.

В желанието си да изглежда по-достойна, госпожа Матифа танцуваше с тюрбан на главата; тя бе облечена с тежка червена рокля, със златни нишки — тоалет, подходящ за човек с надменен израз, с римски нос и с великолепен тъмнорумен цвят на лицето. Господин Матифа, който бе много внушителен на парадите на националната гвардия, където от петдесет крачки се виждаше закръгленото му шкембенце с блестящата по него верижка за часовник и още куп други дрънкулки, бе напълно подчинен на тази властна като Екатерина II блюстителка на приходите в магазина. Нисък и дебел, със смешно големи кръгли очила, с висока яка, която отзад стигаше чак до малкия му мозък, той правеше впечатление с плътния си басов глас и с богатството на езика си. Той никога не казваше само „Корней“, а винаги „великия Корней“! Расин бе „чувствителният Расин“. А Волтер! О, Волтер бе „на второ място във всички литературни родове“, той бе „не толкова гениален, колкото остроумен“ и все пак бе „човек с необикновени дарования“. Русо бе „мнителен, горд човек, който завършил със самоубийство“. Матифа разказваше просташки анекдоти за Пирон, на когото буржоазията гледа като на необикновена личност.

Тъй като се увличаше по живота на артистите, той имаше известна склонност към теми с неприлично съдържание; по примера на простодушния Кардо, предшественика на Камюзо — богатия Камюзо, — и той имаше любовница. Понякога госпожа Матифа, като виждаше, че се кани да разкаже някакъв анекдот, го предупреждаваше: „Внимавай какво говориш, дебеланко!“ Пред близки тя така го наричаше. Тази обемиста кралица на билките накара госпожица дьо Фонтен да забрави аристократичната си сдържаност; надменната девойка не можа да не се усмихне, като чу госпожа Матифа да казва на мъжа си:

— Дебеланко, да не се нахвърлиш на сладоледа! Не е прилично!

За буржоазията е много по-лесно да заличи разликата между себе си и висшето общество, отколкото да я обясни. Стеснени във вечерните си тоалети, тези жени чувстваха, че са празнично облечени, издаваха наивно радостта си, а с това показваха, че балът е рядкост в отрудения им живот; докато трите дами, всяка от които възпяваше отделна сфера на висшето общество, бяха такива, каквито щяха да изглеждат и на следния ден; не можеше да се каже, че са се облекли нарочно, те не се вглеждаха в труфилата си, като че ли са нещо необикновено, и не се грижеха за впечатлението, което правят: за тях всичко бе свършило в момента, в който пред огледалото бяха облекли балния си тоалет; лицата им не издаваха нищо, те танцуваха с онова изящество и онази непринуденост в движенията, с които известни божества даряват античните статуи. Обратно, другите, които бяха белязани с печата на труда, се държаха просташки и се забавляваха повече, отколкото трябва; погледите им бяха прекалено любопитни, разговорите им не се свеждаха до оня лек шепот, който придава на балния шум неподражаема пикантност; те не притежаваха — и това бе същественото — нахалната сериозност, в която се крие зародишът на подигравката, нито спокойното държане, по което се познават хора, свикнали да се владеят. Така че госпожа Рабурден, госпожа Жюл и госпожица дьо Фонтен, всяка от които си бе казала, че ще се забавлява безкрайно на бала у този парфюмерист, се открояваха на фона на този буржоазен свят с небрежната си грациозност, с изящните си тоалети и с начина си да танцуват точно, както три примабалерини изпъкват сред тежката кавалерия от фигурантки. Всички ги гледаха с тъпи, завистливи очи. Госпожа Роген, Констанс и Сезарин образуваха нещо

като съединителна връзка между търговското съсловие и тези три представителки на женската аристокрация. Както при всички балове и тук настъпи един момент на оживление, при който потоците светлина, радостта, музиката и увлечението от танца създадоха някакво опиянение и в общото „crescendo“ на тази „симфония“ изчезнаха всякакви нюанси. Балът ставаше все по-шумен и госпожица дьо Фонтен пожела да се оттегли; когато обаче тя понечи да хване под ръка достопочтения вандеец Бирото, жена му и дъщеря му се притекоха, за да попречат на аристокрацията да напусне увеселението им.

— В този апартамент се носи някакъв аромат на добър вкус, който наистина ме учудва — каза безочливо госпожица дьо Фонтен на парфюмерията. — Моите поздравления!

Бирото бе толкова опиянен от похвалите на хората, че не разбра намека; но жена му се изчерви и не можа нищо да отговори.

— Това е истински национален празник, който ви прави чест — му каза Камюзо.

— Рядко съм виждал толкова хубав бал! — рече господин дьо Ла Бийардиер, комуто нищо не струваше да изкаже една вежлива лъжа.

Бирото приемаше всички комплименти за чиста монета.

— Каква очарователна гледка! Какъв хубав оркестър! Ще давате ли често такива балове? — запита госпожа Лъоба.

— Какъв чудесен апартамент! По ваш вкус ли е нареден? — каза госпожа Демаре.

Бирото излъга смело, като я остави да си мисли, че всичко е подредено по негови внушения. Сезарин, която не пропусна нито един танц, разбра тази вечер колко внимателен е Анселм.

— Ако се вслушвах само в желанието си — пошушна и той, като ставах от масата, — щях да ви помоля да ми посветите поне един кадрил; но това щастие би се отразило скъпо на взаимното ни честолюбие.

Сезарин, която вече намираше, че мъжете, които не куцат, не вървят грациозно, пожела да открие бала с Попино. Насърчен от леля си, която го посъветва да бъде по-смел, Анселм намери сили да заговори по време на кадрила за любовта си, но със заобикалките, с каквито си служат свенливите влюбени.

— Преуспяването ми зависи от вас, госпожице.

— Как така?

— Само една надежда ми трябва, за да успея.

— Надявайте се тогава.

— Съзнавате ли какво ми казвате с тези думи?

— Надявайте се, че ще успеете — добави Сезарин с дяволита усмивка.

— Годисар! Годисар! — каза след кадрила Анселм на приятеля си, като му стисна ръката с херкулесова сила. — Трябва да успеем, иначе ще се самоубия. Аз трябва да успея и тогава ще се ожения за Сезарин, тя току-що ми го каза, погледни колко е хубава!

— Да, добре се е докарала — отвърна Годисар, — а на това отгоре е и богата. И нея ще опържим в маслото.

Госпожа Бирото забеляза близостта на госпожица Лурдоа с Александър Крота, за когото се знаеше, че ще замести господин Роген, и не без мъка се отказа от мечтата си да види дъщеря си съпруга на парижки нотариус. Като размени поздрав с дребничкия господин Молиньо, вуйчо Пийро се настани в едно кресло до библиотеката; той гледаше играчите на карти, слушаше и разговорите им, но от време на време ставаше и хвърляше от вратата по един поглед към танцуващите, чиито глави образуваха нещо като цветна въртележка. Той се държеше като истински философ. Що се отнася до мъжете, те всички бяха ужасни, с изключение на дьо Тийе, който вече бе усвоил светски маниери, на младия дьо Ла Бийардиер — едно току-що проходило конте, — на господин Жюл Демаре и на официалните лица. Но между всички повече или по-малко смешни физиономии, които придаваха облика на това общество, тук се намираше едно особено невзрачно лице, като изтъркана републиканска монета, което привличаше вниманието с облеклото си. Сещате се, че става дума за дребничкия тиранин от Батавския дом; той се бе издокарал с фино, но пожълтяло от времето бельо, с дантелен, останал от дядо му нагръдник, забоден със синкава игла, с къси, черни копринени панталони, очертаващи вретеновидните му крака, на които той безстрашно се държеше. Сезар му показва тържествено четирите стаи, преустроени от архитекта в първия етаж на сградата.

— Ехе! Това си е ваша работа, господине — му каза Молиньо. — Така, както е подреден, моят първи етаж ще струва повече от хиляда екю годишно.

Бирото отвърна с някаква шега, но тонът, с който дребният старец бе изрекъл тези думи, го бодна като игла.

„Този човек се разорява и аз скоро ще вляза във владение на първия етаж!“ — такъв бе смисълът на думите „ще струва“, изречени като кльване от змия.

Бледото лице и смъртоносният поглед на Молиньо поразиха дю Тийе, чието внимание отначало бе привлечено от верижката му за часовник, на която висяха около половин килограм най-различни дрънкулки, а после и от фрака му в зелен меланж, чиято странно извита яка придаваше на стареца вид на гърмяща змия. Банкерът полюбопитства да узнае защо лихварят се радва толкова много.

— Защото тук — отвърна Молиньо, като стъпи с единия си крак в будоара — съм в къщата на господин граф дьо Гранвил; тук обаче — продължи той, като показа другия си крак — съм в моя собствен дом; защото, господине, трябва да ви кажа, че аз съм собственик на тази сграда.

Молиньо бе така словоохотлив, когато намереше човек, който да го слуша, че вдъхновен от вниманието на дю Тийе, обрисова най-напред себе си, после каза какви са привичките му, говори и за нахалното държане на така наречения Жандрен и за спогодбата си с парфюмериста, без която балът нямаше да се състои.

— Аха, значи, господин Сезар ви изплати предварително наема — забеляза дю Тийе, — той обикновено не постъпва така.

— О, аз поставих такова условие, аз винаги се грижа за моите наематели.

„Ако Бирото фалира — каза си дю Тийе, — този чудак ще стане отличен синдик. Дребнавостта му е извънредно ценна; сигурно и той като император Домициан се забавлява, когато е самичък в къщи, с избиване на мухи.“

Дю Тийе отиде да играе на карти и седна на масата, където Клапарон играеше вече по негово нареждане — той смяташе, че под прикритието на абажура мнимата му външност на banker ще остане незабелязана. Седнали един срещу друг, Клапарон и дю Тийе се държаха като непознати, така че и най-подозрителният наблюдател не би могъл да открие склученото между тях споразумение. Годигар, който знаеше за забогатяването на Клапарон, не посмя да се доближи до него, особено след като бившият търговски пътник го погледна със

студена тържественост, поглед на парвеню, който не желае да бъде поздравен от някогашния си другар.

Подобно на бляскава ракета, балът затихна към пет часа сутринта. По това време от стоте и няколко файтона, наредени преди това на улица Сент-Оноре, бяха останали около четиридесет. Вътре танцуваха буланжер и котилъон — танци, които впоследствие бяха изместени от английски галоп. Дю Тийе, Роген, Гардо-син, граф дьо Гранвил и Жюл Демаре играеха на карти. Дю Тийе бе вече спечелил три хиляди франка. После се появиха светлините на деня, от които свещите избледняха, и играчите станаха да погледат последния кадрил. Веселбите в домовете на буржоазията обикновено завършват с известно нарушение на добрия тон. По-важните гости вече са си отишли; опиянението от танците, разгорещеността, която заразява и хората, настроението, което идва и от най-невинните напитки, размекват мазолите на старите жени, които, за да направят удоволствие на другите, вземат участие в кадрила и се поддават на лудостта на момента; мъжете се разгорещават, разрошените къдрици увисват по лицата им и те възбуждат смях; младите жени стават по-лекомислени, цветята от косите им започват да падат. Ето тогава се появява и буржоазният Момюс, богът на подигравката, заобиколен от шегите си! Отвсякъде избухват смехове и всеки се отдава на весели закачки с мисълта, че на другия ден сериозните задължения отново ще изявят правата си. Матифа танцуваше с една женска шапка на главата; Селестен се занимаваше с каламбури. Няколко дами пляскаха силно с ръце при определени фигури на този безкраен кадрил.

— Как се забавляват! — казваше щастливият Бирото.

— Дано само нищо не счупят! — каза Констанс на вуйчо си.

— От всички балове, които съм виждал, вашият е най-великолепният! — каза на тръгване дю Тийе на бившия си работодател.

В симфониите на Бетовен има една фантазия — величествена поема, която взема превес над финала на симфонията в до минор. Когато след едно бавно темпо — встъпление за твореца-чародей — възторженият диригент повдигне с едно движение на палката богатата завеса на декора, извеждайки по този начин на сцената възхитителния мотив, в който се съсредоточава богато и мощно съзвучие, сърцата на поетично настроените хора потрепват; те именно ще разберат защо

този бал произведе в живота на Бирото същото въздействие, което произвежда върху тях оня богат мотив, превръщащ симфонията в до минор в нещо по-значително от блестящите ѝ сестри. Сякаш някаква сияйна вълшебница махва с магическата си пръчица. Долита шумоленето на вдигнатите от ангели пурпурночервени завеси. Златни порти, изваяни като флорентински кръщелен купел, се разтварят на диамантените си панти. Погледът потъва във великолепни гледки. Пред него се нижат чудни дворци, а от тях плъзват неземни същества. Тамяният на благоденствието ухае, олтарът на щастието пламти! Навсякъде се носят благовония! Пред очите ви минават безшумно божествено усмихнати същества, облечени в бели туники, подшити със синьо, и те ви показват нечовешки красивите си лица и безкрайно нежните си форми. Прелитат амури, разпръскващи пламъци от факлите си! Вие се чувствате обичан, потъвате в блаженство, към което се стремите, без да го разбирате, къпете се във вълните на някаква хармония, която се лее и поднася всекиму избраната от него амброзия. Най-съкровени мечти на сърцето ви за миг биват осъществени. След като ви разходи в небесата, вълшебникът ви връща посредством дълбоките и тайнствени тонове на басовите инструменти в блатото на студената действителност, за да ви измъкне отново оттам, щом зажаднеете за божествената мелодия и щом душата ви отново се провикне: „Още!“ Разказът на психологическото въздействие на връхния момент във финала на симфонията е същевременно разказ за вълненията, изпитани от Констанс и Сезар по време на този празник. А финалът на тяхната търговска симфония сякаш бе композиран за кларнет от Колине^[3].

Капнали от умора, но щастливи, тримата Бирото заспах на разсъмване все още под впечатлението на този празник, който заедно с ремонта, мебелировката, библиотеката, платена от Сезарин, тоалетите и разходите по вечерята възлизаше, без Сезар и да допуска това, на шестдесет хиляди франка. Ето колко струваше съдбоносната червена панделка, закачена от краля в петелката на един парфюмерист! Ако някое нещастие сполетеше Сезар Бирото, тези луди разходи щяха да бъдат достатъчни, за да го подведат под съдебна отговорност. Търговецът изпада в обикновен банкрут, щом се докаже, че е направил прекомерни разходи. И може би е по-страшно да бъдеш изправен пред изправителния съд за глупави и дребни нарушения, отколкото пред

углавния за някое едро мошеничество. Според някои хора е по-добре да си престъпник, отколкото глупец.

---

[1] Става дума за жертвите на гръцкото въстание през 1821 година и за духа, завладял Франция да се притече на помощ на въстаниците. ↑

[2] Намек за един от героите на Молиер от пиесата му „Учени жени“, който произнася цяла тирада за това, какво е нужно на една жена, за да бъде добра съпруга. ↑

[3] Колине е бил по времето на Балзак учител по музика, композитор и търговец на музикални инструменти; станал е популярен с танцовите си мелодии. ↑

II
СЕЗАР СЕ БОРИ СРЕЩУ ЗЛОЧЕСТИЕТО

ОСМА ГЛАВА

ПЪРВИТЕ СВЕТКАВИЦИ

Осем дни след празника — последно пламъче на осемнадесетгодишно благоденствие, което като лумнала плява бе на загасване — Сезар гледаше минувачите през прозорците на магазина си и мислеше за обхвата на сделките си, чието бреме започваше да му тежи. Дотогава всичко бе толкова просто: той произвеждаше известни артикули и ги продаваше или пък купуваше други, за да ги препродава. А сега сделката с празните места, участието му във фирмата „А. Попино и сие“, изплащането на полици за сто хиляди франка, вече пуснати на пазара, което щеше да го принуди или да подпише нови полици и да предизвика неодобрението на жена си, или да разчита на някакви нечувани печалби при Попино — всичко това плашеше клетия човек поради сложното положение и той чувстваше, че няма да може да удържи в ръцете си толкова много нишки. Дали Анселм щеше да се справи с кормилото на своя кораб? Бирото се отнасяше към Попино, както учителят по реторика със своя ученик, тоест не се доверяваше много на възможностите му и съжаляваше, че не може да бъде винаги зад него, за да му се притече на помощ. Предупредителното настъпване по крака у Воклен, за да го накара да млъкне, обяснява страховете, които му вдъхваше младият търговец. Бирото се пазеше да не се издаде пред жена си, дъщеря си или пред помощника си; но той беше в положението на прост лодкар от Сена, комуто някой големец случайно е поверил командването на военен кораб. Тези мисли внасяха хаос в несвикналия му на разсъждения ум и сега, застанал прав, той се мъчеше да види ясно нещата. Точно в този момент на улицата се появи едно лице, към което той хранеше голяма антипатия; това бе вторият собственик на дома, дребничкият Молиньо. Всеки от нас е сънувал пълни със събития сънища, които са като история на целия ни живот и в които често се появява някакво фантастично същество — вестител на зла прокоба или предвестник на коварство. На Бирото му се струваше, че самата съдба е натоварила Молиньо да играе подобна роля в живота му. По време на празненството Молиньо се бе хилил демонично и бе

наблюдавал великолепията с поглед, изпълнен с омраза. Виждайки го сега, Бирото си спомни още по-ясно впечатлението, което му бе направила тази „пинтия“ (думата бе от речника на Молиньо), толкова повече, че както се беше замислил, Молиньо предизвика у него с внезапната си поява ново отвращение.

— Господине — му каза човечето с някакъв жестоко омайващ глас, — оня ден така набързо уредихме нашата работа, че сте забравили да се подпишете върху договора ни.

Бирото взе договора, за да поправи грешката си. В това време влезе архитектът, поздрави парфюмериста и дипломатично се завъртя около него.

— Господине — пошепна му най-сетне той на ухото, — знаете колко са трудни първите стъпки в една професия; вие останяхте доволен от мене и ще ви бъда много задължен, ако изплатите хонорара ми.

Бирото, който в момента не разполагаше с никакви пари, каза на Селестен да приготви полица за две хиляди франка, платима в тримесечен срок, и да напише разписка.

— Радвам се, че се съгласихте да платите наема на съседа ви — рече Молиньо с лукаво подигравателен вид. — Моят портиер ми съобщи тази сутрин, че оня господин Керон изчезнал и мировият съдия наредил да запечатат магазина му.

„Дано само не пропаднат моите пет хиляди франка!“ — помисли си Бирото.

— Той минаваше за много опитен търговец — каза Лурдоа, който току-що бе дошъл, за да представи сметката си на парфюмериста.

— Търговецът е на завет от такива превратности само когато се оттегли от търговията — каза Молиньо, като сгъваше с дребнава грижливост договора си.

Архитектът разгледа старчето е удоволствието на художник пред карикатура, потвърждаваща мнението му за буржоазията.

— Когато вали, а човек има над главата си чадър, той обикновено смята, че тя е на сухо — възрази той.

Молиньо се вгледа в Грендо, но не в лицето му, а в мустаците и брадата му, и веднага почувства към архитекта презрение, равно на онова, което самият Грендо изпитваше към него. Той поостана още малко, за да може, преди да си тръгне, да си покаже ноктите. От

дългото съжителство с котките Молиньо бе придобил в маниерите и в погледа си нещо от нрава им.

В този момент влязоха Рагон и Пийро.

— Говорихме по нашата работа със съдията — каза Рагон на ухото на Сезар. — Той твърди, че в такъв род сделки ще ни трябва квитанция от продавачите и че за да станем действителни собственици без подялба, е необходимо да се заверят актовете...

— А, навярно говорите за сделката с местата при „Мадлената“? — каза Лурдоа. — Чух вече за нея, казват, че там ще строят къщи!

Майсторът-бояджия, който бе дошъл с намерението да си получи бързо парите, счете, че интересите му диктуват да не притеснява парфюмериста.

— Предадох ви сметката, защото е краят на годината — каза той на ухото на Сезар, — но засега нямам нужда от пари.

— Какво ти е, Сезар? — запита Пийро, като забеляза изненадата на племенника си, който бе така смаян от сметката, че не отговори нито на Лурдоа, нито на Пийро.

— О, дребна работа; взех от съседа, търговеца на чадъри, полици за пет хиляди франка, а той фалирал. Ако ми е дал фалшиви документи, вътре съм.

— Откога ви разправям аз! — викна Рагон. — Давещият се, за да се спаси, се лови за крака на баща си, че и него увлича със себе си. Малко ли фалити са ми минали пред очите! Отначало като изпаднат в беда, хората не винаги са мошеници, но впоследствие по необходимост стават такива.

— Вярно е това — каза Пийро.

— О, да можех да стана депутат или пък да имах известно влияние сред правителствените кръгове... — рече Бирото, повдигайки се на пръсти, след което отново се отпусна на петите си.

— Какво бихте направили? — запита Лурдоа. — Защото вие сте мъдър човек.

Молиньо се интересуваше от всички правни въпроси, затова остана в магазина; а тъй като обикновено, щом един внимава, и другите се заслушват в разговора, макар че знаеха становището му, Рагон и Пийро изслушаха сериозно, както и тримата външни хора, думите на Сезар.

— Щях да предложа да се създаде углавен съд с несменяеми съдии и с прокурорски паркет. След следствието, което ще се води от съдия, изпълняващ функциите на сегашните агенти, синдици и съдебни комисари, търговецът ще бъде обявен във фалит с „право на реабилитация“ или в банкрут. Като фалирал, но с право на реабилитация, той ще бъде задължен да изплати всичко; по този начин ще го оставят да съхранява имуществото си, както и имуществото на съпругата си, защото и правата му, и всичко, което би наследил, ще принадлежи на кредиторите му; той ще управлява имота си за тяхна сметка и под техен надзор; така ще продължава търговската си дейност, но ще се подписва: „Еди-кой си, обявен във фалит“ дотогава, докато не изплати всичко. Ако пък е обявен банкрут, ще бъде осъден, както някога, на поругание, да стои два часа със зелена шапка на главата на позорния стълб в борсовата зала. Всичко, което притежава, правата му, както и имуществото на жена му ще бъдат прехвърлени на кредиторите, а той ще бъде изгонен от страната.

— Да, търговията би станала по-сигурна — каза Лурдоа, — а и хората ще си отварят малко повече очите, преди да се заловят с някоя сделка.

— Настоящият закон никак не се съблюдава — продължи раздразнено Сезар. — Повече от петдесет на сто от търговците едва успяват да намерят покритие до двадесет и пет на сто за сделките, които вършат, а има и такива, които продават с двадесет и пет на сто под инвентарната цена, като по този начин опропастяват търговията.

— Господинът е прав — каза Молиньо, — настоящият закон дава много свобода. Налага се или пълна конфискация, или позорният стълб.

— Дявол да го вземе — продължи Сезар, — както са тръгнали работите, търговецът ще стане патентован крадец, защото с подписа си може да бърка във всички каси.

— Много сте суров господин Бирото — каза Лурдоа.

— Той е прав! — намеси се старият Рагон.

— Всички фалирали търговци будят подозрение — каза Сезар, ядосан от загубата на малката сума, която звънеше в ушите му като първия сигнал на рога, с който започва ловът на елени.

В тоя момент метр-д'отелът на банката донесе фактурата на Шьове. След него донесоха сметките си помощникът на Феликс, един

келнер от кафене „Фоа“ и кларнетистът от оркестъра на Колине.

— Дойде часът на заплащането — рече усмихнато Рагон.

— Много хубаво празненство беше! — каза Лурдоа.

— Зает съм сега — обърна се Сезар към момчетата, които оставиха фактурите.

— Господин Грендо — каза Лурдоа, който видя, че архитектът сгъва една полица, подписана от Сезар, — вие нали ще проверите и ще уредите сметката ми? Трябва само да хвърлите един поглед, всички цени са уговорени с вас от името на господин Бирото.

Пийро втренчи поглед в Лурдоа и Грендо.

— Цени, уговорени между архитект и предприемач? — пошепна той на ухото на племенника си. — Тебе са те ограбили!

Грендо излезе, а след него си тръгна и Молиньо, който се доближи до архитекта с тайнствено изражение.

— Господине — рече му той, — вие ме чухте, но не ме разбрахте. Пожелавам ви да се снабдите с чадър.

Страх обхвана Грендо. Колкото по-незаконна е една печалба, толкова повече човек държи на нея — така са устроени хората. Наистина архитектът бе проучил с любов апартамента, бе вложил в него цялото си изкуство и му бе посветил много време; той бе положил труд за десет хиляди франка, но бе станал жертва на самолюбие то си, така че за предприемачите не бе трудно да го съблазнят. Необоримите доводи и неприкритата заплаха, че ще го наклеветят, не му повлияха все пак толкова, колкото забележката, направена от Лурдоа относно сделката с празните места около „Мадлената“ — че Бирото не смята ни най-малко да ги застроява, а да спекулира с цените им. Архитектите и предприемачите са като драматичния автор и актьорите: те зависят едни от други. Натоварен от Бирото да определи цените, Грендо взе страната на хората от своя бранш против него. Ето защо тримата големи предприемачи, Лурдоа, Шафару и Торен, който се занимаваше с дърводелската част, заявиха, че той е „чудесно момче, с което е цяло удоволствие да се работи“. Грендо отгатна, че сметките, от които той щеше да получи една част, както и неговият собствен хонорар, щяха да бъдат изплатени чрез полици, а ето че сега това старче го бе изпълнило със съмнения относно заплащането им. Затова, подобно на всички архитекти — най-жестоко настроените хора спрямо буржоазията, — Грендо реши да бъде безмилостен към Бирото.

Към края на декември на Сезар бяха връчени фактури за шестдесет хиляди франка. Феликс, съдържателят на кафене „Фоа“, Танрад и някои други малки кредитори, на които обикновено се плаща в брой, бяха пращали вече три пъти при парфюмериста, за да получат парите си. В търговията тези дреболии вредят дори повече, отколкото по-големите беди: те са техни предвестници. На загубите размерите са известни, но за паниката няма предели. Бирото се оказа без пари в касата си. Никога през цялата му търговска кариера не бе му се случвало такова нещо и той бе обзет от ужасен страх. Както става с всички, незакалени в борбата, малодушни по природа, това толкова обикновено положение в живота на повечето дребни парижки търговци внесе смут в душата на Сезар.

Той нареди на Селестен да изпрати на клиентите фактурите на извършените от тях покупки; преди да го изпълни, първият помощник поиска да му повторят това нечувано досега нареждане. „Клиент“ се смяташе благородно наименование, с което търговците си служеха в практиката и Сезар също го употребяваше въпреки възраженията на жена си, която накрая все пак каза: „Добре де, наричай ги както щеш, само да плащат!“ — а клиентите на Бирото бяха все богати хора, с които той никога не рискуваше да загуби; те плащаха, когато им хрумне, и много пъти дължаха на Сезар по петдесет или шестдесет хиляди франка. Вторият помощник взе фактурната книга и започна да преписва най-големите суми. Сезар се боеше от жена си. За да не издаде пред нея уничието, в което го увличаше вихърът на нещастиято, той реши да излезе.

— Добър ден, господин Бирото — каза Грендо, влизайки в този момент с онзи незаинтересован вид, с който артистите говорят по парични въпроси, които уж никак не ги засягат. — Никакви пари не мога да намеря с вашата полица, ето защо съм принуден да ви помоля да ми я изплатите в брой; това не ми е приятно, но не умея да говоря с лихварите и не бих искал да разнасям пред тях подписа ви, все пак и аз разбирам нещичко от търговия и знам, че това означава да ви изложат; така че във ваш интерес е да...

— Господине — отвърна Бирото смаян, — моля ви се, говорете по-тихо, вие наистина ме изненадвате...

Влезе и Лурдоа.

— Лурдоа — каза усмихнато Бирото, — можете ли да си представите...

Но той прекъсна думите си. Като добросъвестен и сигурен в себе си търговец, горкият човек смяташе да се подиграе малко с Грендо и да помоли Лурдоа да вземе той полицата на архитекта; но той забеляза едно облаче по челото на Лурдоа и изтръпна при мисълта за неблагоприятното, което щеше да извърши. Тази невинна шега щеше да бъде смъртната присъда за кредита му, над който и без това вече бяха надвиснали подозрения. При подобен случай състоятелният търговец си взема обратно полицата и не я предлага другиму. Бирото стоеше замаян, като че ли надвесен над стръмна пропаст.

— Драги господин Бирото — каза Лурдоа, като го дръпна в дъното на магазина, — сметката ми е изчислена, проверена, огледана от всички страни и аз ви моля да ми пригответе парите за утре. Женя дъщеря си за младия Крота, а на него му трябва пари; знаете, че нотариусите не търпят уговорки, освен това никой не познава моя подпис.

— Обадете се вдругиден — каза гордо Бирото, който разчиташе, че дотогава ще събере парите от клиентите си. — Също и вие — обърна се той към Грендо.

— А защо не веднага? — запита архитектът.

— Защото днес плащам на работниците си в предградието — отвърна Сезар, излъгвайки за пръв път в живота си.

Той взе шапката си, за да излезе заедно с тях. Но зидарят Шафару и Торен го спряха тъкмо когато затваряше вратата.

— Господине — каза му Шафару, — имаме голяма нужда от пари.

— Е! Аз пък да не притежавам златни мини в Перу — отвърна Сезар нетърпеливо и се отдалечи бързо на сто крачки от тях. „Тук има нещо — каза си той. — Проклетият му бал! Хората ме мислят за милионер! И все пак държането на Лурдоа бе особено, тази работа не ми се вижда чиста!“

Той вървеше по улица Сент-Оноре без посока, съвсем разстроен.

ДЕВЕТА ГЛАВА МЪЛНИЯТА

На ъгъла на една улица Сезар се сблъска с Александър Крота, като овца или като математик, погълнат от решението на някаква задача.

— А, господине — обърна се към него бъдещият нотариус, — точно исках да ви питам нещо! Роген даде ли вашите четиристотин хиляди франка на господин Клапарон?

— Нали ги даде пред вас... господин Клапарон не ми издаде разписка... моите полици трябваше да се пуснат на пазара... Роген сигурно му е предал... моите двеста и четиридесет хиляди франка в брой... казахме, че актовете за продажба ще бъдат окончателно реализирани... Господин Попино, съдията, мисли, че... Разписка?... Но... защо ми задавате този въпрос?

— Защо ви задавам такъв въпрос! За да разбере къде са вашите двеста и четиридесет хиляди франка: у Рагон или у Клапарон. Роген е ваш стар приятел, възможно е от добри чувства към вас да е предал тази сума на Клапарон и в такъв случай вие се отървявате евтино! Ама какво говоря!... Той ги е задигнал заедно с парите на господин Клапарон, който за щастие му е предал само сто хиляди франка. Роген е избягал, той получи от мене сто хиляди франка за кантората си и не ми даде никаква разписка, а аз му ги предадох, както бих поверил на вас кесията си. Вашите продавачи на места не са получили нито стотинка, преди малко бяха при мене. Парите от заема ви върху терените все едно, че не са съществували нито за вас, нито за заемодавците ви, Роген ги е изял, както и вашите сто хиляди франка... които от сума време... не бяха при него... И последните ви сто хиляди франка са взети, спомням си, че ходих да ги изтегля от банката.

Зениците на Сезар се разшириха, той виждаше само червени пламъци.

— Вашите сто хиляди франка, моите сто хиляди франка за нотариалната кантора, сто хиляди франка от господин Клапарон — ето ви триста хиляди франка задигнати, без да смятаме другите кражби,

които тепърва ще се разкриват — продължи младият нотариус. — Всички се тревожат за госпожа Роген, господин дю Тийе е прекарал цялата нощ при нея. Виж, дю Тийе евтино се е отървал. Роген го е измъчвал цял месец да го вмъкне в сделката с местата, но за негово щастие всичките му капитали били вложени в някаква спекула с Нюсенжан. Роген написал на жена си ужасно писмо, току-що го прочетох. От пет години той злоупотребявал с парите на клиентите си и защо? За любовницата си Прекрасната холандка! Напуснал я и нея петнадесет дни преди тази история. А тази разсипница била без пукната пара и сега продавали мебелите ѝ, подписала била сума полици. За да избегне преследванията, тя се скрила в един дом при Пале-Роял, където снощи била убита от някакъв капитан. Бързо я е постигнало божието наказание, защото сигурно тя е изяла имуществото на Роген. Има жени, за които не съществува нищо свято, да разсипе, моля ви се, цяла нотариална кантора! За госпожа Роген ще остане нещо само ако използва правата си над законната ипотека, защото дълговете на този мръсник надхвърлят имотното му състояние. Кантората му е продадена за триста хиляди франка! Аз мислех, че правя отлична сделка, а всъщност платих сто хиляди франка повече, за които нямам квитанция; сигурно ще има и други разноски за кантората и за митата и кредиторите ще сметнат, че съм му съучастник, ако заговоря за стоте хиляди франка; в началото на кариерата си човек трябва да внимава за доброто си име. Вие едва ли ще получите повече от тридесет на сто. Да ме натопи на моите години в такава каша! Мъж на петдесет и девет години да се разори за една жена! Стар развратник! Още преди двадесет дни ми каза да не се женя за Сезарин, защото скоро сте щели да останете без хляб! Чудовище такова!

Александър можеше да говори още дълго; Бирото стоеше като закован, вкаменен. Всяка дума бе като удар от чук по главата му. Той чуваше само звън на погребални камбани, както виждаше само пламъците на пожара, в който гореше. Александър Крота, който смяташе парфюмериста за умен и силен човек, се ужаси от бледността и неподвижността му. Приемникът на Роген не знаеше, че нотариусът бе отвлякъл нещо повече от парите на Бирото. Мисълта за самоубийство мина за миг през ума на този така дълбоко вярващ търговец. В такива случаи самоубийството е средство да се избягнат

хиляди смъртни мъки и съвсем логично е да се приеме само една от тях. Александър Крота хвана Сезар под ръка, като че ли бе пиян.

— Какво ви е? — запита Крота. — Драги господин Сезар, овладейте се! Нали никой не е умрял! Впрочем вие сигурно ще си получите обратно четиридесет хиляди франка, тъй като заемодавецът нямаше в себе си тази сума и тя не ви е била предадена. Ще искате договора да бъде обявен за недействителен.

— Балът, орденът, полици за двеста хиляди франка, пуснати вече на пазара, и нищо в касата!... Рагонови, Пийро... Ах, колко права беше жена ми!

Порой от несвързани думи, будещи стотици потискащи мисли и нечувани страдания, падаше като градушка и прекършваше всички цветя от градината на „Кралицата на розите“.

— Ще ми се някой да ми отреже главата — каза най-сетне Бирото, — толкова много ми тежи, пък и за нищо не ми служи...

— Ох, горкият човек! — каза Александър. — Значи, вас ви грози опасност?

— И каква опасност още!

— Смелост! Борете се!

— „Борете се“! — повтори парфюмеристът.

— Дю Тийе беше на работа при вас, на него умът му сече, той ще ви помогне.

— Дю Тийе ли?

— Хайде, елате с мене!

— Боже мой, не бих искал да се върна в къщи в такова състояние — каза Бирото. — Вие сте мой приятел, ако наистина още са ми останали приятели, обядвали сте у дома, а и аз винаги съм се интересувал от вас, Ксандро, в името на жена ми, моля ви, поразходете ме малко с кола, придружете ме...

Крота вкара доста трудно в един файтон безчувственото тяло, носещо име Сезар.

— Ксандро — каза парфюмеристът с глас, задавен от сълзи, защото в този миг сълзи рукнаха от очите му и отпуснаха малко железния обръч, който стягаше черепа му, — да отидем у дома и поговорете от мое име на Селестен. Кажете му, приятелю, че се касае за живота ми и за живота на жена ми. Нека никой не говори под каквото и да било предлог за изчезването на Роген. Повикайте Сезарин

и я помолете да гледа никой нищо да не говори за тази афера пред майка ѝ. Трябва да се пазим от най-добрите си приятели, Пийро, Рагонови и останалите.

Промяната в гласа на Бирото порази дълбоко Крота, който разбра важността на това поръчение. Улица Сент-Оноре водеше към дома на съдията; той изпълни поръчката на парфюмериста. Селестен и Сезарин изпаднаха в ужас пред безмълвния, блед и вцепенен Сезар в колата.

— Пазете в тайна всичко! — повтори парфюмеристът.

„Ох! — каза си Ксандро. — Свестява се! Мислех, че е загубен!“

Съвещанието между Александър Крота и съдията трая дълго: изпратиха да повикат председателя на парижките нотариуси; Сезар го мъкнеха навсякъде като вързоп, защото той нито можеше да се движи, нито пък продумваше. Към седем часа вечерта Александър Крота заведе Сезар в дома му. Мисълта, че ще се появи пред Констанс посъживи Бирото. Младият нотариус има съобразителността да влезе пръв и да предупреди госпожа Бирото, че мъжът ѝ е получил малък удар.

— Мислите му са объркани — поясни той, като с жест показва състоянието на Бирото, — може би трябва да му се пусне кръв или да му се сложат пиявици.

— Това не можеше да не се случи — каза Констанс, която бе на километри далеч от постигналото ги нещастие, — той не си е вземал лекарството още от началото на зимата, а от два месеца насам работи като каторжник, сякаш не си е спечелил вече хляба.

Жената и дъщерята на Сезар го положиха да си легне, а после пратиха да повикат стария доктор Одри, техния домашен лекар. Доктор Одри бе истински Молиеров герой, имаше голяма практика, обичаше някогашните аптекарски формули и тъпчеше болните си с лекарства, съвсем като шарлатанин, макар че даваше добри съвети. Той пристигна, прегледа лицето на Сезар и веднага предписа синапени бани за краката: откри признаци от прилив на кръв в мозъка.

— От какво може да му е станало това? — запита Констанс.

— От влажното време — отговори докторът, на когото Сезарин бе прошепнала нещо на ухото.

Лекарите често са принудени нарочно да говорят глупости, за да запазят честта или живота на близките на болния. Старият доктор бе

видял толкова много неща през живота си, че разбра всичко от половин дума. Сезарин излезе с него на стълбата и го запита какво да правят за болния.

— Спокойствие и тишина, а след като се пооблекчи главата, ще опитаме нещо за засилване.

Два дни госпожа Бирото не се отдели от болния си мъж; струваше й се, че той често бълнува. Настанен в хубавата синя стая на жена си, той й говореше неразбираеми неща за завесите, за мебелите и за цялото това скъпо великолепие.

— Той е полудял — каза тя на Сезарин, когато, седнал в леглото, Сезар изричаше с тържествен глас откъси от търговския кодекс.

— ... ако се сметне, че разходите надминават допустимото... Махнете завесите!

След три ужасни дни, през които имаше опасност за разсъдка на Сезар, силният му селски организъм надделя; на главата му олекна; доктор Одри го накара да вземе лекарства, укрепващи сърцето, и силна храна; след чашка навреме предложено кафе търговецът се вдигна от легло. Тогава пък изтощената Констанс зае мястото на мъжа си.

— Горкичката! — каза Сезар, като видя, че е заспала.

— Хайде, татко! Смелост! Вие не сте като другите хора, вас няма да ви победят. Нищо лошо няма да стане. И господин Анселм ще ви помогне.

Това бяха общи приказки, но изречени нежно от Сезарин, те успокояваха поради вложената в тях обич, връщаха смелостта и на най-потиснатия човек, както майчината песен уталожва болката на измъчваното от първите зъбки дете.

— Да, детето ми: ще се боря; но никому нито дума, нито на Попино, който ни обича, нито на вуйчо ти Пийро. Най-напред ще пиша на брат си; мисля, че беше каноник, викарий в една катедрала; той едва ли харчи много и сигурно има пари. Ако е икономисвал по хиляда екю на година, за двадесет години трябва да е събрал сто хиляди франка. В провинцията свещениците се ползват с доверие.

Разбързала се да му донесе малката масичка заедно с всичко необходимо за писане, Сезарин му подаде и останалите покани за бала, отпечатани на розова хартия.

— Да изгориш всичко това! — викна парфюмеристът. — Сам дяволът ме накара да дам този бал! Ако претърпя неуспех, всички ще

ме вземат за мошеник. Хайде, стига приказки!

Писмо на Сезар до Франсоа Бирото:

„Скъпи братко,

Изпаднал съм в тежки търговски затруднения, затова те моля горещо да ми изпратиш всичките пари, с които разполагаш. Ако трябва, вземи дори и назаем.

Твой предан
Сезар

П.П. Племенницата ти Сезарин, която е до мен, като ти пиша това писмо, докато горката ми жена спи, се присъединява, към молбата ми и ти изпраща нежни привети.“

Постскриптумът бе добавен по молба на Сезарин, която предаде писмото на Раге.

— Татко — каза тя, като се върна в стаята, — дошъл е господин Льоба, иска да говори с вас.

— Господин Льоба ли? — извика Сезар изплашено, като че ли нещастieto му го правеше престъпник. — Съдията!

— Драги господин Бирото — каза богатият търговец на платове, като влезе, — вие знаете колко при сърце вземам вашите интереси, ние се познаваме толкова отдавна, заедно бяхме избрани за съдии първия път, ето защо не мога да не ви кажа, че някой си Бидо, наричан Жигоне, лихвар, притежава подписани от вас полици *без поръчители*, прехвърлени му от банката „Клапарон“. Горните две думи са не само оскърбление за вас, но просто нанасят смъртен удар на кредита ви.

— Господин Клапарон иска да говори с вас — каза в това време появилият се на вратата Селестен. — Да го покания ли?

— Сега ще разберем причината за тази обида — каза Льоба.

— Господине — каза парфюмеристът на влизания Клапарон, — да ви представя господин Льоба, съдия в Търговския съд и мой приятел...

— А! Вие ли сте господин Льоба? — каза Клапарон, като го прекъсна. — Много се радвам, значи, господин Льоба, член на

Търговския съд, защото има толкова други със същото име...

— Той видял — продължи Бирото, прекъсвайки бърбовеца, — видял полиците, които ви дадох и които, както ме уверявахте, нямало да бъдат пуснати в обръщение — на тях било отбелязано: *без поръчители*.

— Добре де — отвърна Клапарон, — те наистина няма да бъдат пуснати в обръщение, те са в ръцете на един човек, Бидо, с когото имам доста сделки. Ето защо и поставих „без поръчители“. Ако трябваше тези полица да бъдат пуснати, вие щяхте да ги издадете направо на негова заповед. Господин съдията ще разбере в какво положение съм. Какво представляват тези полица? Цената на един недвижим имот, платим от кого? От Бирото. А защо трябва да поръчителствам на Бирото с подписа си? Всеки от нас трябва да плати поотделно частта си от цената на местата. Не е ли достатъчно, че носим солидарна отговорност по отношение на продавачите? За мене търговското правило е неотменимо: без нужда не давам гаранции, както не издавам разписка за сума, която още не съм получил. Всичко може да се случи. Който подписва, плаща. Не искам да се излагам да плащам три пъти.

— Три пъти! — възкликна Сезар.

— Да, господине — отвърна Клапарон. — Поръчителствах вече на Бирото пред продавачите, защо трябва да му гарантирам и пред bankerите? Обстоятелствата, в които се намираме, са много тежки; Роген вече ми задигна сто хиляди франка. Така че моята половина от местата ми струва досега петстотин вместо четиристотин хиляди франка. Роген завлича двеста и четиридесет хиляди франка от Бирото. Какво бихте направили на мое място вие, господин Лъоба? Влезте в положението ми. Нямам честта да ме познавате, както и аз познавам малко господин Бирото. Следете мисълта ми. Сключваме общо една сделка наполовина. Вие внасяте цялата сума за вашата част, аз пък уреждам моята с ценни книжа; аз ви ги предлагам, вие от прекалена учтивост се нагърбвате да ги превърнете в пари. В това време научавате, че Клапарон, bankerът Клапарон, богат, честен и уважаван човек (нека приемем, че притежавам всички човешки добродетели) е изпаднал в несъстоятелност с шест милиона франка пасив: ще сложите ли в такъв именно момент подписа си, за да гарантирате моя подпис? Трябва да сте луд, за да направите такова нещо! Е, добре, господин

Льоба, Бирото е в положението, в което теоретически поставихме Клапарон. Не виждате ли, че ако постъпя така, ще трябва да плащам на купувачите един път като солидарен длъжник и втори път като поръчител на Бирото за съответните му полици, без да...

— На кого да платите? — прекъсва го парфюмеристът.

— ... без да притежавам неговата половина от местата — продължи Клапарон, без да обръща внимание на въпроса му, — защото няма да имам никакво предимство; значи, ще трябва да купувам и това предимство; ето защо може да се наложи да плащам три пъти.

— На кого да платите? — повтори въпроса си Бирото.

— На кого? На третото лице, носител на книжата, ако се наложи да ги джиросам, в случай че ви сполети нещастие.

— Аз ще устоя на задълженията си, господине — каза Бирото.

— Добре — отвърна Клапарон. — Били сте съдия, опитен търговец сте, знаете, че човек всичко трябва да предвиди, затова не се учудвайте, че и аз си върша работата.

— Господин Клапарон е прав — каза Льоба.

— Прав съм от търговска гледна точка — допълни Клапарон. — Но в случая се касае за празните места. Така че от какво се нуждая аз в момента? От пари, защото трябва да платим на хората, от които сме ги купили. Да оставим настрана двеста и четиридесетте хиляди франка, които съм сигурен, че господин Бирото ще намери — каза Клапарон, като гледаше Льоба. — Дошъл съм за една съвсем дребна сума, искам от вас двадесет и пет хиляди франка — обърна се той към Сезар.

— Двадесет и пет хиляди франка ли? — викна Сезар, който чувстваше как леденее кръвта в жилите му. — И на какво основание?

— Е, драги господине, трябва да заверим продажбите пред нотариуса. Ако е само за цената, все ще можем да се споразумеем помежду си: но с фиска — дума да не става! Държавата не обича да се шегува и да говори празни приказки, тя си събира парите и ние още тази седмица трябва да ѝ наброим четиридесет и четири хиляди франка. Никак не очаквах, като идвах при вас, че ще ме посрещнете с укори, защото, смятайки, че може да сте притеснен за тези двадесет и пет хиляди франка, се канех да ви съобщя, че по една много голяма случайност ви отървах...

— Какво? — викна Бирото с отчаяние, което всекиго би покъртило.

— Дребна работа! Кредитирах ви полиците за двадесет и пет хиляди франка на разни заповеди, които ми бяха предадени от Роген за шкантиране; ще ви изпратя сметка за разноските. Като приспаднеме разходите по шконтото, ще останете да ми дължите шест-седем хиляди франка.

— Всичко това ми се вижда напълно в реда на нещата — каза Льоба. — И аз на мястото на господина, който, виждам, добре си разбира от работата, бих постъпил по същия начин спрямо човек, когото не познавам.

— Господин Бирото няма да умре от това — продължи Клапарон, — стар вълк не се убива с един удар; виждал съм вълци да тичат с куршум в главата като... като истински вълци.

— Кой можеше да предвиди, че Роген е такъв мошеник! — каза Льоба, поразен не само от мълчанието на Бирото, но и от огромната спекула, която нямаше нищо общо с парфюмерията.

— Малко остана да дам квитанция за четиристотин хиляди франка на господин Бирото — каза Клапарон — и сега щях да съм вътре. Предния ден бях дал сто хиляди франка на Роген. Спаси ме взаимното ни доверие. И на двама ни беше все едно дали в деня на окончателното сключване на договорите парите ще останат в кантората му или у мене.

— Най-правилно е било всеки да държи парите си в банката до деня на плащането — възрази Льоба.

— За мене Роген бе банката — каза Сезар. — Но и той участва в сделката — добави той, като гледаше Клапарон.

— Да, но за една четвърт, и то по словесно задължение — отговори Клапарон.

— След глупостта, която направих, като се оставих да ме обере, втора, още по-голяма глупост щеше да е да му дам отгоре на това и други пари! Ако ми върне стоте хиляди франка и ако ми изпрати и още двеста хиляди за неговата част, тогава може да си помислим! Но той сигурно ще се въздържи да праща суми за сделка, която трябва да ври на огъня пет години, преди от нея да стане супа. А ако е задигнал, както казват, само триста хиляди франка, ще му трябват поне петнадесет хиляди рента, за да живее сносно в чужбина.

— Какъв мошеник!

— Е, боже мой, страстта докара Роген дотам — каза Клапарон. — Кой старец може да гарантира, че няма да позволи да го увлече и завладее последната му любовна прищявка? Никой от нас, колкото и да сме мъдри, не знае какъв ще бъде краят му. Дума да не става, последната любов е най-силна! Я погледнете кардовци, камюзовци, матифовци!... Всичките имат любовници! И няма ли да е наша грешка, ако попаднем в мрежите им? Как така не се усъмнихме в нотариус, който участва в спекулации? Всеки нотариус, всеки борсов агент, всеки посредник, който участва в сделка, буди подозрение. За тях фалитът е мошенически банкрут, затова, за да не бъдат изправени пред углавния съд, те предпочитат да се прехвърлят в чужбина. А, този урок ми стига. Така е, не сме достатъчно твърди, за да поискаме задочна присъда за хора, които са ни канили на вечеря, които са ни давали разкошни балове, с една дума, хора от висшето общество! Никой не се оплаква, там ни е грешката.

— Голяма грешка — потвърди Бирото. — Трябва да се измени законът за фалитите и за изпадането в несъстоятелност.

— Можете да разчитате напълно на услугите ми, ако имате нужда от мене — каза Лъоба на Бирото.

— Господин Бирото не се нуждае от ничия помощ — продължи неуморимият бърбивец, у когото дю Тийе бе вдигнал шлюзовете на водата, която сам бе налял. (Клапарон само повтаряше ловко предадения му от дю Тийе урок.) — Положението му е ясно: както ми каза младият Крота, фалитът на Роген ще даде петдесет на сто дивиденти. Господин Бирото ще получи и четиридесет хиляди франка, които не са му били отпуснати от кредитора му; освен това ще може да сключи заем срещу имотите си. Имаме да плащаме двеста хиляди франка на собствениците на местата, но чак след четири месеца. Дотогава господин Бирото ще изплати полиците си, за което сигурно не е разчитал на задигнатите от Роген суми. Но дори и ако господин Бирото се озове малко натясно... е, все ще намери начин да се оправи.

Като слушаше Клапарон да анализира и да резюмира положението му, при което му бе начертал, така да се каже, дори план на действие, парфюмеристът се посъвзе. Той си създаде високо мнение за способностите на бившия търговски пътник, и в държането му проличаха твърдост и решителност. Сам дю Тийе бе сметнал за уместно да се представи пред Клапарон за жертва на Роген. Той бе заел

сто хиляди франка на Клапарон, за да ги даде на Роген, който впоследствие му ги бе върнал. Така че Клапарон бе истински загрижен и играеше ролята си естествено, като казваше на всички, че Роген му струвал сто хиляди франка. Смятайки, че Клапарон не е съвсем обигран и че у него все още са се запазили принципи на честност и деликатност, дю Тийе не му се бе доверил напълно; от друга страна, той го считаше неспособен да отгатне намеренията му.

— Първият ни приятел трябва да стане и първата ни жертва, иначе няма да намерим друга — заяви той на Клапарон в деня, в който търговският „посредник“ му отправи известни упреци, и с това го преломи като ръждясал инструмент.

Господин Лъоба и Клапарон си тръгнаха заедно.

„Ще съумея да се справя — каза си Бирото, — задълженията ми в полици възлизат на двеста тридесет и пет хиляди франка, тоест седемдесет и пет хиляди за къщата и сто седемдесет и пет хиляди за местата. За да ги посрещна, разполагам с дивидента на Роген, който може би ще възлезе на сто хиляди франка. Мога също да унищожа заема върху местата, стават всичко сто и четиридесет хиляди. Въпросът е сега да спечеля сто хиляди франка с «Кефалическото масло» и да изчакам с временни полици или чрез кредит от някой банкер момента, в който цената на местата ще се вдигне и ще мога да покрия загубите си.“

Успее ли изпадналият в беда да си изгради роман от надежди в резултат на редица сравнително верни разсъждения, с които сам прави пълнежа на възглавницата за уморената си глава — той често бива спасен. Мнозина са смятали вярата, породена от илюзиите, за признак на сила. Възможно е надеждата да съставлява половината от човешката смелост, затова и католическата религия я е провъзгласила за добродетел. Но нима надеждата не е крепила множество слабодушни хора, като им е помагала да изчакат превратностите на живота?

ДЕСЕТА ГЛАВА

ВИСШИТЕ БАНКЕРСКИ КРЪГОВЕ

Бирото реши, преди да се обърне другаде за помощ, да отиде у вуйчото на жена си и да му изложи положението; когато измина улица Сент-Оноре и стигна до улица Бурдоне, изпита такава непозната и силна тревога, че наистина се уплаши за здравето си. Той цял гореше. Вярно е, че хора с болен стомах изпитват болки в диафрагмата; че страдащите от заболявания в главата изпитват болки в мозъка. При големите кризи организмът бива засегнат там, където според темперамента на индивида се намира центърът на неговата жизнеспособност: слабите хора получават стомашно разстройство, Наполеон пък заспивал. Преди да превземат с пристъп нечие доверие, при което преминават през всички прегради на гордостта, хората, които имат чувство за чест, усещат без всякакво съмнение как в сърцето им се забиват, и то не еднократно, шпорите на оня неуморим конник, който носи име „необходимост“! Тези шпори Бирото ги бе усещал цели два дни, преди да се реши да отиде при вуйчо си, и само семейни съображения го принудиха да тръгне: тъй или иначе, той трябваше да обясни положението на строгия търговец на железария. И все пак, когато стигна до вратата, той почувства онази вътрешна отмалнялост, присъща на децата, когато отиват при зъболекар; тази сърдечна слабост се дължеше не на временна болка, тя засягаше целия му живот. Бирото се изкачи бавно. Той завари стареца да чете вестник „Конститусионел“ до запалената камина, пред кръглата масичка, на която бе сложена скромната му закуска: едно хлебче, масло, сирене и чаша кафе.

„Ето го истинския мъдрец“ — каза си Бирото, мислейки със завист за живота на вуйчо си.

— Добре, че дойде — каза Пийро, като свали огромните си очила. — Чух вчера в кафене „Давид“ за историята с Роген и за убийството на любовницата му Прекрасната холандка! Надявам се, че си взел разписка за парите от Клапарон, след като те предупредихме, че искаме да станем действителни собственици.

— Уви, вуйчо! Там е работата, че не съм взел; вие просто сложихте пръст в раната ми.

— Туйто! Ами тогава ти си разорен! — каза Пийро и изпусна вестника.

Бирото го вдигна, макар че това беше вестник „Конститусионел“.

Пийро бе така силно поразен от собствените си изводи, че строгото му и неподвижно лице промени цвета си подобно на обработван метал: той остана като прикован, погледна през прозореца отсрещната стена, без да я вижда, заслушан в дългото обяснение на Бирото. Той явно слушаше и преценяваше думите на Сезар, претегляше всички „за“ и „против“ с неумолимостта на Минос^[1], той, който бе пребродил вече Стикса^[2] на търговията и бе напуснал кея на железарите, за да се оттегли в скромната квартира на третия етаж.

— Какво ще кажете, вуйчо? — запита Бирото, който бе приключил обяснението си с молба Пийро да купи от него ценни книжа за шестдесет хиляди франка и сега чакаше отговора му.

— Ще кажа, драги племеннико, че не мога, положението ти е извънредно разклатено. Рагонови и аз ще загубим по петдесет хиляди франка. Тия добри хора продадоха по мой съвет акциите си от мините Ворчин; чувствам се задължен, ако загубят, не да им върна капитала, но да ги подпомогна, а също така да помогна на племенницата си и на Сезарин. Може би ще потрябва хляб за всички би, ще го намерите при мен...

— Хляб ли, вуйчо?

— Да, да! Хляб! Погледни нещата такива, каквито са: *няма да успееш да се справиш с това положение!* От пет хиляди и шестстотин франка рента мога да отделя четири хиляди да си ги поделите с Рагонови. Аз познавам Констанс: щом си в беда, тя ще работи като безумна, ще се лиши от всичко, както и ти, Сезар!

— Положението не е толкова отчаяно, вуйчо.

— Аз така го виждам.

— Ще ви докажа обратното.

— Това най-много ще ме зарадва.

Бирото напусна Пийро без да каже нищо повече. Той беше дошъл да търси утеха и сили. А ето че бе получил втори удар, наистина не толкова, силен както първият; само че този път бе засегната не

главата, а сърцето, сърцето, където се съсредоточаваше целият живот на нещастния човек.

Той слезе няколко стъпала, после се върна.

— Господине — каза той хладно. — Констанс не знае нищо, запазете поне всичко това в тайна. И помолете Рагонови да не ми отнемат домашното спокойствие, от което толкова много се нуждая, за да мога да се преборя с това нещастие.

Пийро кимна, че е съгласен.

— Смелост, Сезар — каза той, — виждам, че ми се сърдиш, но по-късно, като помислиш за жена си и дъщеря си, ще видиш, че съм бил прав.

Обезсърчен от думите на вуйчо си, когото смяташе за особено прозорлив, Сезар падна от върховете на надеждите в тинестото блато на съмнението. Ако в страшните бури на търговията човек не притежава калената душа на Пийро, той става играчка на събитията и като пътник, залутан в светлинките на блуждаещи огънове, се вслушва ту в становището на другите, ту в себе си. Той се оставя да го отнесе вихрушката, вместо или да легне и да не я гледа, или пък да остане прав, за да проследи посоката ѝ, та да се изплъзне от нея. Потънал в мъката си, Бирото си спомни за заема и свързания с него процес. Той се запъти към улица Вивиен, при Дервил, за да заведе час по-скоро дело, в случай че адвокатът откриеше някаква възможност да се анулира договорът. Парфюмеристът завари Дервил край огъня в халат от бял мек вълнен плат, спокоен и важен, както всички адвокати, свикнали с най-страшни изповеди. Бирото забеляза за първи път онази преднамерена хладина, която вледенява дълбоко развълнувания и наранен човек, болезнено засегнат и треперещ за благосъстоянието си, за живота, честта, жена си и децата си — каквото чувстваше той сега, говорейки за нещастieto си.

След като го изслуша, Дервил каза:

— Ако се докаже, че заемодавецът не е имал у Ротен сумата, която именно Роген е искал от вас да заемете, тоест не е имало реализиране на заема в брой, може да се допусне унищожението на договора: в такъв случай заемодавецът ще прибегне до гаранцията, както вие — за вашите сто хиляди франка. Тогава отговарям за процеса, доколкото изобщо може да се отговаря, защото няма дело, което да се смята предварително спечелено.

Мнението на един толкова вещ юрист възвърна малко смелостта на парфюмериста; той замоли Дервил да издейства съдебно решение в срок от две седмици. Адвокатът обаче отговори, че се надява да получи съдебното решение за анулиране на договора в срок от три месеца.

— Три месеца! — извика парфюмеристът, който смяташе, че вече е намерил източник за пари.

— Дори и да успеем да насрочим бързо делото, не можем да наложим на противника нашето темпо; той ще използва предвидените от процедурата пресрочвания; и адвокатите не са винаги налице; кой знае дали противната страна няма да предпочете да бъде осъдена задочно. Не всичко става, както го искаме, драги господине — каза Дервил усмихнато.

— Но в Търговския съд... — започна Бирото.

— О! — прекъсна го адвокатът. — Съдиите от Търговския съд нямат нищо общо със съдиите от окръжния съд. Вие претрупвате делата на бърза ръка! А в Съдебната палата се спазват формалностите. Формалността е покровителка на правосъдието. Бихте ли предпочели присъда, издадена надве-натри, от която да загубите четиридесет хиляди франка? Същото е и за вашия противник, който, като види, че може да загуби тази сума, ще се защитава. Сроковете са бойното средство на съдебната процедура.

— Прав сте — каза Бирото, сбогува се с Дервил и излезе като убит.

— Те всички са прави! Пари! Пари! — повтаряше на висок глас парфюмеристът по улиците, разговаряйки сам със себе си като всички забързани хора в шумния и кипящ Париж, който един съвременен поет бе нарекъл „казан“.

Когато влезе в магазина си, служителят, който трябваше да обиколи всички клиенти със сметките, му каза, че тъй като приближавала Нова година, никой нищо не платил, но задържали фактурите.

— Значи, няма пари отникъде! — рече парфюмеристът високо.

Но прехапа устни, защото всички служители го гледаха.

Така изминаха пет дни, пет дни, през които Брашон, Лурдоа, Торен, Шафару — все кредитори, чиито сметки не бяха уредени — минаха през всички фази на хамелеона, от спокойствието — плод на доверието, до кървавочервените багри на търговската богиня на

войната. В Париж обръчът на недоверието се затяга толкова бързо, колкото е бавен пътят, по който се излива доверието; попадне ли веднъж в ограничителната система от страхове и търговски предпазни мерки, кредиторът стига до страшни подлости, при които се излага много повече от длъжника: Кредиторите на Бирото започнаха със сладникава учтивост, но после, като преминаха през огъня на нетърпението, през мрачните пукотевици на настояванията, през светкавиците на личните разочарования, през вледеняващата студенина на предубеждението, те стигнаха до черното безочие на съдебните призовки. Огънят бе открит от Брашон, богатия тапицер от квартал Сент-Антоан, който не бе поканен на бала; засегнат в честолюбието си, този кредитор пожела да си получи парите в двадесет и четири часа; поиска гаранции, но не залог от движими вещи, а ипотека, вписана след четиридесетте хиляди франка върху местата около „Мадлената“. Въпреки настоятелните искания тези хора оставиха все пак Бирото за малко на мира, колкото да отдъхне. Но вместо да се опита да излезе от тежкото положение, в което бе изпаднал, с решителна позиция, Сезар само гледаше как да попречи на жена си да научи истината, а тя бе единственият човек, който би могъл да му даде съвет. Той стоеше на стража пред прага на вратата ѝ и около магазина. Бе посветил Селестен в тайната на временните си затруднения и Селестен наблюдаваше господаря си и учудено, и любопитно: Сезар бе загубил много в неговите очи, както губят обикновено хора, попаднали в беда, но свикнали да имат успехи, хора, чиято сила произтича главно от въздействието на опитността им върху посредствените умове. Без да притежава необходимата енергия, за да се защити по всичките тези едновременно заплашващи го пунктове, Сазар има все пак смелостта да прецени положението си. За края на месец декември и за петнадесети януари му трябваша за домашни нужди, за да плати наемите си и да посрещне падежите я задълженията си, шестдесет хиляди франка, от които тридесет хиляди за тридесет и първи декември; той можеше да събере едва двадесет хиляди франка, следователно му липсваха десет хиляди. Това положение не му се видя отчайващо, защото за него, както за авантюристите, които живеят ден за ден, важен беше вече само настоящият момент. Преди още да се бе разпространил слухът за материалните му затруднения, той намисли да направи един опит, който му се стори щастливо хрумване: реши да се

обърне към прочутия Франсоа Келер — банкир, оратор и филантроп, известен с благотворителността си и със стремежа си да помага на парижките търговци, чрез които си осигуряваше на вечни времена депутатски мандат в камарата. Банкерът бе с либерални убеждения, а Бирото — роялист, но парфюмеристът, преценявайки го тъй, както му диктуваше сърцето, сметна, че различието в политическите им възгледи може дори да бъде основание да му бъде открит кредит. В случай че станеше нужда от полици, той имаше пълна вяра в предаността на Попино, от когото смяташе да поиска записи за тридесетина хиляди франка, които щяха да му помогнат да изчака парите от делото, предложени като гаранция на най-нетърпеливите му кредитори. Този излиятелен човек, който споделяше вечер със скъпата си Констанс и най-малките вълнения в живота си, черпейки смелост от тези изповеди и откривайки чрез тях правилния отговор на въпросите си, не можеше сега да разговаря за положението си нито с първия си помощник, нито с вуйчо си, нито с жена си. Затова мислите му тежаха двойно повече. Самоотвержен мъченик обаче, той предпочиташе да страда, отколкото да хвърли в душата на жена си пламнала жарава; искаше да ѝ разкаже за опасността, когато тя премине. А може би просто се стъписваше пред страшната изповед. Страхът, който изпитваше от жена си, му даваше сили да мълчи. Всяка сутрин ходеше в „Сен-Рок“ и там пред бога изповядваше мъката си.

„Ако на връщане от «Сен-Рок» не срещна войник, молбата ми ще успее. Това ще бъде божият отговор“ — казваше си той, след като бе искал помощ от небето.

И не срещнеше ли войник, той се чувстваше щастлив. Но сърцето му бе угнетено до крайност, то копнееше за друго сърце, пред което да се изплаче. Той се бе доверил пред Сезарин още при получаването на злокобната новина и тя знаеше цялата му тайна. Те си разменяха скришом погледи, изпълнени с отчаяние и сподавени надежди, пламенни молби, въпроси и отговори; търсеха взаимно съчувствие — лъч на светлина от една душа към друга. Бирото се преструваше на весел и жизнерадостен заради жена си. Запиташе ли Констанс за нещо — о, всичко е наред! Попино, за когото Сезар дори и не се сещаше, преуспявал! Маслото просто го разграбвали! Полиците у Клапарон щели да бъдат изплатени, нямало основание за тревога! Страшна бе тази престорена радост. Но заспеше ли жена му в

разкошното си легло, Бирото седнаше и потъваше в размисли за нещастieto си. Понякога Сезарин идваше по нощница, боса, наметнала някакъв шал на белите си рамене.

— Татко, чух те, че плачеш — казваше и тя разплакана.

След като написа писмото, с което искаше среща от големият банкер Франсоа Келер, Бирото изпадна в такова униение, че дъщеря му го изведе на разходка из Париж. Чак тогава той забеляза по улиците огромни червени афиши, а погледът му бе поразен от думите: „Кефалическо масло“.

Докато „Кралицата на розите“ катастрофално залязваше, фирмата „А. Попино“ възхождаше сияйно в пламъците на изгряващия успех. По съветите на Годисар и на Фино Анселм направи смела реклама на своето масло. Две хиляди афиша бяха поставени на най-видните места в Париж. Невъзможно бе човек да не се сблъска с „Кефалическото масло“ и да не прочете сбитата фраза, съчинена от Фино, че не е възможно да се подпомогне никненето на косите и е опасно те да бъдат боядисвани; към нея бе прибавен цитат от доклада на Воклен пред Академията на науките, истинско свидетелство, че косата може да се запази, ако се употребява „Кефалическото масло“. Всички парижки коафьори, перукери и парфюмеристи бяха окичили вратите си с гравюрата „Еро и Леандър“, възпроизведена в малък формат върху фина хартия и поставена в златна рамка с надпис: „Древните народи са запазвали косите си благодарение употребата на «Кефалическото масло»“.

— Намерил е формата на вечната реклама! — промърмори Бирото, застанал смаян пред витрината на луксозния магазин „Клош д'Аржан“.

— Нима не видя в къщи картината, която лично господин Анселм донесе, когато остави на Селестен триста флакона масло? — запита дъщеря му.

— Не — отвърна той.

— Селестен е продал от тях вече петдесет на случайни хора и шестдесет на наши клиента.

— Аха! — каза Сезар.

Замаян от хилядите камбани, чрез които мизерията ехти в ушите на жертвите си, парфюмеристът живееше в някакъв шеметен свят; предната вечер Попино го бе чакал цял час и си бе отишъл, след като

побъбри с Констанс и Сезарин, които му бяха казали, че Сезар е погълнат изцяло от голямата си сделка.

— А, да, сделката с местата.

За щастие Попино, който от един месец не бе излизал от улица Сен-Диаман, и денонощно, и неделен ден, се трудеше във фабриката, не бе виждал нито Рагонови, нито Пийро, нито пък чичо си, съдията. Горкото момче спеше само по два часа! Помощниците му бяха двама, но както вървяха работите, скоро щяха да му потрябват четирима. В търговията всичко е въпрос на късмет. Оня, който не яхне успеха си, като се задържи за гривата му, пропуска щастието си. Попино си мислеше колко хубаво ще го посрещнат, когато след шест месеца каже на леля си и на чичо си: „Спасен съм, създадох си вече състояние!“, и как ще го посрещне Бирото, когато след шест месеца му занесе припадащата му се част от тридесет-четиридесет хиляди франка. Тъй като не знаеше нищо за бягството на Роген, за бедите и затрудненото положение на Сезар, той нищо не издаде пред госпожа Бирото. Попино бе обещал на Фино петстотин франка за всеки голям вестник — а имаше десет такива вестници — и по триста франка за по-малките — и те също бяха десет, — стига три пъти месечно да поместват нещо за „Кефалическото масло“. Фино видя в тези осем хиляди франка печалба от три хиляди франка за себе си, тоест първия влог, който щеше да сложи на зеления и огромен килим на спекулата! Затова се бе спуснал като лъв към приятели и познати; не пропускаше редакциите, рано сутрин проникваше в спалните на редакторите, а вечер обикаляше фойетата на всички театри. „Сещай се за това масло, приятелю, аз никак не съм заинтересован, но просто една другарска услуга, нали разбираш? Годисар е такъв веселяк!“ С тези думи Фино започваше и свършваше всичките си разговори. Той нахлу в последните колони на вестниците, където помести статиите си, като остави хонорара на редакторите. Хитър като фигурант, който иска да мине за актьор, подвижен като прислужник в адвокатска кантора, който печели шестдесет франка на месец, той написа множество хитроумни писма, поласка много честолюбиви амбиции, направи безчетни услуги на главните редактори, само и само да обнародват статиите му. Пари, вечери, низости — всичко подпомагаше трескавата му дейност. Той подкупваше с билети за театър печатарските работници, които привършват към полунощ колоните на вестниците, като ги попълват с

някои дребни предварително подготвени съобщения. Фино се озоваваше по това време в печатницата, уж за да хвърли още един поглед на някоя своя статия. Тъй като бе приятел на всички, той наложи „Кефалическото масло“ и срази крема „Реньо“ и „Бразилската смес“, както и създателите на всички подобни открития, които първи прозряха какво значи влиянието на пресата и какво въздействие има върху публиката машинката на често повтаряната реклама. В онези блажени времена мнозина журналисти бяха като говеда, не познаваха още силите си и пишеха за разни актриси — Флорин, Тюлия, Мариет и други. Те даваха тон на всичко, но за себе си не извличаха никаква полза. Амбициите на Андош не се отнасяха до успеха на артистките, нито до постановката на някоя пиеса, той не се стремеше да приемат водевилите му, нито пък да плащат статиите му; обратно, той предлагаше пари в най-благоприятния момент или канеше своевременно на вечеря; затова не остана вестник, който да не заговори за „Кефалическото масло“ и за свойствата му, съответстващи на анализите на Воклен; не остана вестник да не се присмее на онези, които вярват, че косите могат отново да поникнат, или да не разгласи опасността от боядисването им. Тези статии пълнеха с радост душата на Годисар; той се въоръжаваше с тях, за да разсипе предразсъдъците, и вършеше в провинцията, онова, което по-късно спекулантите нарекоха според собствените му думи „настъпление по всички линии“. По това време парижките вестници господстваха и в департаментите, защото те, горките, още си нямаха свои печатни органи! Там вестниците се четяха най-сериозно, от заглавието до името на печатаря, до последния ред, където можеха да се крият ироничните бележки на хора, преследвани поради убежденията им. Опирайки се на пресата, Годисар има огромен успех още в първите селища, които атакува със словото си. Всички провинциални търговци пожелаха да имат рамките с рекламата и гравюрите с Еро и Леандър. Фино измисли за „Макасарското масло“ чудесна шега, която страшно размиваше публиката в театър „Фюнамбюл“ — Пиеро вземаше стара проскубана метла, намазваше я с „Макасарско масло“ и тя се превръщаше изведнъж в кичест храст. Тази изпълнена с ирония сцена будеше всеобщ смях. По-късно Фино весело разказваше как без трите хиляди франка щял да умре от глад и от мъка. За него те бяха цяло състояние. В тази борба той пръв отгатна силата на рекламата и съумя умно и

нашироко да я използва. Три месеца по-късно той стана главен редактор на един малък вестник, който по-късно успя да откупи и така положи основите на благосъстоянието си. „Настъплението по всички линии“, извършено от „знаменития“ Годисар — тази звезда на търговските пътници, — осигури не само тържеството на търговската фирма „А. Попино“, то завладя и общественото мнение благодарение на отчаяния щурм и борбата, която води с „Бразилската смес“ и с крема „Реньо“. На първо време това настъпление към общественото мнение създаде успех на трима души и те и тримата направиха състояние, но той причини нашествието на хиляди амбиции, които впоследствие се появиха в бойни редици на вестникарската арена и предизвикаха огромната революция на плащаните реклами! В този момент фирмата „А. Попино и Сие“ се кипреше по стените и всички витрини. Тъй като не бе в състояние да прецени колко важна е подобна реклама, Бирото каза на Сезарин само: „Младият Попино върви по моите стъпки!“ — той не схващаше, че времената са се изменили и не си даваше сметка за силата на новите средства на действие, чиято бързина и обхват достигаха много по-стремително, отколкото някога до търговския свят. Бирото не беше стъпвал във фабриката си от деня на бала: той нищо не знаеше за оживлението и за дейността, която развиваше там Попино. Анселм бе взел всички негови работници; той спеше във фабриката; Сезарин му се привиждаше непрекъснато; ту седнала на касите, ту легнала по пакетите, готови за експедиция, ту отпечатана по фактурите; без сако, той зачукваше яростно гвоздеите на някой сандък в отсъствието на помощниците си, отишли по поръчки, и си повтаряше: „Тя ще бъде моя жена!“

На другия ден, след като бе мислил цяла нощ какво трябва и какво не трябва да казва пред един от най-изтъкнатите представители на висшите bankerски кръгове, Сезар се озова на улица Усе и влезе с ужасно сърцебиене в сградата на банкера-либерал, който принадлежеше към партията, обвинявана с основание, че иска да сваля Бурбоните. Подобно на всички дребни парижки търговци парфюмеристът не знаеше нищо за нравите и за хората от висшите bankerски среди. Между тях и търговския свят в Париж действат второстепенни bankerски къщи — полезни посредници на банките, които в тяхно лице имаха една гаранция повече. Констанс и Бирото никога не се бяха простирали по-далеч от възможностите си, винаги

бяха имали пари в касата си, бяха държали книгата си в изправност и не бяха прибягвали до тези посреднически звена; затова и бяха неизвестни във висшите bankerски кръгове. Може би е правилно човек да си създаде кредит в някоя банка, дори и да няма нужда от него; различни са мненията по този въпрос. Както и да е, Бирото много съжеляваше, че не е използвал досега подписа си. Но смятайки, че е известен като помощник-кмет и като политически деец, той сметна, че е достатъчно да си каже името, за да влезе. Той нямаше понятие от почти дворцовия облик, с който се отличаваше обществото, чакащо да влезе при този banker. Въведен в салона, съседен на кабинета на многоизвестната личност, Бирото попадна сред депутати, писатели, журналисти, борсови агенти, едри търговци, спекуланти, инженери и най-вече близки познати на Келер, които прекосяваха групите, почукваха по специален начин на вратата на кабинета и влизаха по привилегия преди другите.

„Какво представлявам аз пред всички тези хора?“ — каза си Бирото, зашеметен от оживлението в тази ковачница на човешкия интелект, където всеки ден се омесваше хлябът на опозицията и се репетираха ролите на голямата трагикомедия, играна от левицата. Вдясно спореха по въпроса за заема, необходим за довършването на главните канали и предложен от дирекцията по мостовете и шосетата; ставаше дума за милиони! Вляво група журналисти разговаряха за вчерашното заседание и за импровизираната от bankера реч, подтиквани от мисълта да използват тщеславието му. През двучасовото си чакане Бирото видя три пъти bankера-политик да изпраца на три крачки от вратата на кабинета си някои важни личности. Последния, генерал Фоа, Франсоа Келер съпроводи чак до другия край на салона.

„Загубен съм!“ — каза си Бирото със свито сърце.

Всеки път, когато bankерът се завръщаше в кабинета си, тълпата ласкатели, приятели и заинтересовани лица се втурваха към него като кучета след хубава кучка. Някои по-смели псета се промъкваха след него в „светилището“ му. Разговорите продължаваха пет, десет минути, четвърт час. Едни си отиваха навъсени, други изглеждаха доволни или пък си придаваха важност. Времето течеше и Бирото поглеждаше неспокойно стрелките на часовника. Никой не обръщаше ни най-малко внимание на затаената мъка, безмълвното стенание на човека в позлатеното кресло до камината, до самата врата на кабинета,

обитаван от бога-целител на всички мъки: кредита! Сезар мислеше скръбно, че и той като този човек бе царувал в дома си и си даваше сметка за дълбоката пропаст, в която бе пропаднал. Горчиви мисли!... И колко много сподавени сълзи през часовете, прекарани там!... Колко пъти само Бирото отпрати молитви към бога да направи Келер снизходителен към него, защото под грубоватата обвивка на добродушие и леснодостъпност, той откриваше безочие, бясна тираничност, груб стремеж към господство, които изпълваха с ужас чувствителното му сърце. Накрая, когато останаха десетина-дванадесет души, Бирото реши, щом скръцне външната врата на кабинета, да стане, да се приближи до големия оратор и да му каже: „Аз съм Бирото!“ Гренадирът, който пръв се е хвърлил в атака на московския редут, едва ли е проявил повече смелост от парфюмериста при изпълнението на тази маневра.

„В края на краищата нали съм помощник-кмет!“ — рече си той, като стана, за да каже името си.

Лицето на Франсоа Келер придоби вежлив вид; очевидно искаше да се покаже любезен. Той погледна червената лентичка на парфюмериста, поотстъпи, отвори вратата на кабинета си, покани го да влезе и поговори с двама души, които се втурнаха като вихър откъм стълбата.

— Деказ иска да говори с вас — рече единият.

— Трябва да се разбие главната квартира на десницата! Кралят вижда ясно нещата и затова клони към нас! — възкликна другият.

— Ще отидем заедно в камарата — отговори bankerът, заемайки позата на жабата, която искала да подражава на вола.

„Кога му остава време да мисли за собствените си работи?“ — питаше се напълно разстроеният Бирото.

Слънцето на превъзходството сияеше и заслепяваше парфюмериста, както светлината ослепява насекомите, устремили се към меките лъчи или към полузрака на някоя хубава нощ. Той видя върху една огромна маса проектите по бюджета и стотиците печатни издания на камарата, цели томове от Държавния вестник разтворени, проучвани и анотирани, с цел да се хвърлят в лицето на някой министър по-раншните му, забравени вече слова и той да бъде принуден да признае, че си противоречи при аплодисментите на тълпа от глупци, неспособни да разберат, че събитията променят всичко. На

другата маса имаше натрупани папки, доклади, проекти, хиляди данни, поверени на човек, от чиято каса се опитваха да черпят всички зараждащи се индустрии. Царският разкош на този пълен с картини, статуи и творби на изкуството кабинет, задръстената с предмети камина, струпаните като вързопи национални и чужди интереси, всичко смайваше Бирото, караше го да се чувства нищожен, засилваше страховете му и смразяваше кръвта му. На бюрото на Франсоа Келер лежаха цели пачки полици, търговски книжа и циркуляри. Банкерът седна и бързо започна да подписва писма, които не се нуждаеха от проучване.

— На какво дължа честта да ме посетите, господине? — запита той.

— При тези думи, отправени към него от гласа, който говореше на цяла Европа, докато алчната ръка се движеше по листа, клетият парфюмерист почувства нещо като накалено желязо в корема си. Той си придаде оня приветлив вид, който bankerът наблюдаваше вече десет години у хора, стараещи се да го забъркат в някоя сделка, изгодна само за тях, а това вече му осигуряваше предимство над посетителя. Затова той хвърли към Сезар един наполеоновски поглед, който просто му прониза мозъка. Подражанието на Наполеоновия поглед бе по това време смешна привичка, присъща на отделни парвенюта, които не можеха да се мерят и с малкото пръстче на императора. Този поглед се стовари върху Бирото, човек от десницата, оръдие на властта и избирател на монархията така, както печатът на митничаря върху стоката.

Господин Келер, не желая да злоупотребявам с времето ви и ще бъда кратък. Идвам по чисто търговска работа: искам да разбера мога ли да разчитам на кредит от вас. Бивш член съм на Търговския съд и съм познат в bankerските среди, но вие сам ще разберете, че ако кесията ми беше пълна, щях да се обърна към учреждението, на което сте управител. Имах чест да заседавам в съда заедно с господин барон Тибон, управител на шконтония комитет, и съм сигурен, че той не би ми отказал. Но никога досега не съм ползвал кредит, нито съм използвал подписа си; подписът ми е непознат, а вие знаете в такъв случай колко трудно могат да се водят преговори.

В този момент Келер поклати глава и Бирото схвана това като признак на нетърпение.

— Господин Келер — продължи той, — ето за какво става дума. Залових се с една сделка с недвижими имоти извън търговията ми...

Франсоа Келер, който продължаваше да чете и да подписва писмата, без да дава вид, че слуша Сезар, вдигна глава и кимна одобрително — това насърчи Бирото. Той сметна, че работите му се нареждат и си отдъхна.

— Продължавайте, слушам ви — каза Келер добродушно.

— Закупих половината от местата около „Мадлената“...

— А, да, чух вече да се говори при Нюсенжан за тази огромна сделка, предприета от банката „Клапарон“.

— Точно така — продължи парфюмеристът. — Затова един кредит от сто хиляди франка, гарантиран от моята част в тази сделка или от търговското ми имущество, би ми позволил да изчакам и да реализирам печалби, които очаквам в най-близко време от една друга работа от чисто парфюмериен характер. Ако това е необходимо, бих могъл да ви представя покритие под формата на записи от една нова фирма, фирмата „Попино“, ново предприятие, което...

Келер обаче не се интересува много от фирмата „Попино“ и Бирото разбра, че е тръгнал по погрешен път; той млъкна, после, изплашен от мълчанието, продължи:

— А колкото за лихвите, ние...

— Да, да — каза банкерът, — тази работа може да се уреди, не се съмнявайте в желанието ми да ви услужа. Но тъй като съм много зает — всички европейски финанси са на плещите ми, а и Камарата ми отнема всеки свободен миг, не бива да ви е чудно, ако ви кажа, че оставям цял кош работи да се проучват в бюрото ми. Слезте долу и вижте брат ми Адолф, обяснете му какви са гаранциите ви, ако той одобри тази работа, елате пак с него утре или вдругиден в пет часа сутринта, когато проучвам основно такива сделки. Ще бъдем щастливи и горди, ако спечелим доверието ви, вие сте един от онези последователни роялисти, на които може да сме политически противници, но чието уважение е ласкателно за нас...

— Господин Келер — каза парфюмеристът, възхитен от ораторската фраза, — мисля, че съм достоен за честта, която ми оказвате, както и за високото кралско отличие... Аз съм го заслужил като член на Търговския съд и сражавайки се...

— Да — прекъсна го банкерът, — репутацията, която сте си създали, ви отваря навсякъде вратите, господин Бирото. Предложените сделки могат да бъдат само надеждни. Така че — разчитайте на нашата подкрепа.

Една жена — госпожа Келер, дъщеря на граф дьо Гондрьовил, пер на Франция — отвори някаква врата, която Бирото не беше забелязал.

— Надявам се, че ще те видя, преди да отидеш в Камарата, мили — каза тя.

— Вече е два часът! — извика Келер. — Битката е започнала. Извинявайте, господине, става дума да се свали правителството... Срещнете се с брат ми.

Той изпрати Бирото до вратата на салона и каза на един от хората си:

— Заведете господина при господин Адолф.

Докато прекосяваше лабиринта от стълби, следвайки един човек в ливрея към друг един кабинет, не така разкошен като кабинета на шефа на банката, но с по-делова атмосфера, парфюмеристът, който се бе хванал за думата „ако“ — най-сладката опора на надеждата, поглаждаше брадичката си и смяташе за добър знак ласкателствата на знаменитата личност. Съжаляваше само, че един противник на Бурбоните може да е така любезен и способен и на това отгоре и голям оратор.

Изпълнен с илюзии, той влезе в неприветлив кабинет, без никаква украса; мебелировката се състоеше от писалища, няколко грозни кресла, съвсем занемарени пердета и един прост килим. Сравнен с другия, този кабинет беше нещо като кухнята пред трапезарията или работилницата пред магазина. Тук разкриваха банковите и търговските сделки в пълната им голота, проучваха положението на предприятията и изтръгваха процентите от печалбите на индустрии, които минаваха за доходни. Тук се комбинираха онези смели удари, чрез които Келерови се прочуха в едрата търговия и които им създадоха само за няколко дни монополи, бързо експлоатирани от тях. Тук се изучаваха недостатъците на законодателството и се уговаряше без всякакъв срам така нареченият на борсата „лъвски пай“ — комисиони, изисквани и за най-малките услуги, като например да се подкрепи някое предприятие с името на

банката и да му се отпусне кредит. Тук най-сетне се плетяха и пъстреха с украсата на законността мрежите на измамнически дела, като кредитиране без задължение на съмнителни предприятия, с цел да се изчака успеха им, след което да им се нанесе смъртен удар, за да се сложи ръка на тях, и в критичния момент да се изискат обратно капиталите: отвратителни маневри, в които бяха заплетени толкова акционерни дружества!

Двамата братя си бяха разпределили ролите. На горния етаж Франсоа, който бе блестящ ум и политически мъж, се държеше като цар, раздаваше обещания и милости и гледаше да бъде приятен на всички. При него всичко изглеждаше твърде лесно; той подемаше сделките много изискано и опиваше новите си посетители и току-що излюпените спекуланти с виното на своята благосклонност и с омайните си слова, като развиваше пред тях техните собствени идеи. На долния етаж пък Адолф извиняваше брат си с политическата му заетост и ловко отбираше нужното от ненужното; той минаваше за неуспял в живота, несговорчив човек. Така че с тази коварна банкерска къща човек можеше да сключи сделки само ако е двуличен. Често любезното „да“ в разкошния кабинет се превръщаше в кабинета на Адолф В сухо „не“. Тази тактика на отлагане позволяваше на Келерови да размислят и често залъгваше неопитните конкуренти.

Братът на банкера разговаряше с известния Палма, доверено лице на банката Келер, който се оттегли при влизането на парфюмериста. Когато обясни за какво е дошъл, Адолф, който бе похитрият от двамата братя и приличаше на истински рис с острия си поглед, с тънките си устни и неприятен цвят на кожата, както бе навел глава, хвърли към Бирото над очилата си присъщия на банкера поглед: алчен и равнодушен, ясен и непроницаем, искрящ и същевременно мрачен.

— Бъдете така добър да ми изпратите актовете за сделката с местата около „Мадлената“ — каза той, — в тях е гаранцията за текущата сметка, която искате; трябва най-напред да ги проучим и да обсъдим лихвите. Ако сделката е приемлива, можем, за да не ви затрудним, да се задоволим вместо с шконто с част от печалбата.

„Няма как! — каза си Бирото, връщайки се в къщи. — Виждам каква е работата. Като преследвания бобър и аз ще трябва да оставя част от козината си. Но по-добре да бъдеш остриган, отколкото одран.“

Този ден той се качи засмян в апартамента си и веселостта му не беше престорена.

— Спасен съм! — каза той на Сезарин. — Келерови ще ми отпуснат кредит.

Но Бирото бе приет отново в кабинета на Адолф Келер едва на двадесет и девети декември. Първия път му казаха, че Адолф отишъл на шест левги от Париж да огледа някакъв имот, който „големият“ оратор искал да купи. Втория — двамата Келер бяха заети цялата сутрин: отнасяло се до някакъв заем, предложен на двете камари и те молели господин Бирото да дойде следващия петък. Тези отлагания просто убиваха парфюмериста. Но най-сетне дойде и този петък. Бирото се озова отново в кабинета, той, седнал от едната страна на камината, срещу светлината, Адолф Келер — от другата страна.

— Добре, господине — каза bankerът, като сочеше актовете, — но колко платихте за местата?

— Сто и четиридесет хиляди франка.

— В брой?

— В полици.

— Платени ли са?

— Срочни са.

— Но ако вие сте надплатили местата с оглед на настоящата им стойност, къде остава нашата гаранция? Само в доброто име и в уважението, с което се ползвате? Сделките не могат да се основават на чувства. Ако бяхте платили двеста хиляди франка и да предположим, че сте дали сто хиляди в повече, за да турите ръка на местата, тогава бихме могли да ви дадем гаранция от сто хиляди франка срещу шкантираните сто хиляди. И резултатът за нас ще бъде, че плащайки вместо вас, ние ще станем собственици на вашата част, затова трябва да знаем дали сделката е добра. Но да чакаме пет години, за да се удвои дотогава капиталът! По-добре да си вложи човек парите в банката! Толкова работи могат да се случат! Вие търсите обръщение, за да платите срочни записи, това е опасна маневра! Отстъпвайте, за да скочите по-добре. Не, сделката не ни изнася.

Последните думи подеждяха на Бирото, сякаш палачът бе жигосал рамото му с нажежено желязо; той загуби ума и дума.

— Вижте какво — каза Адолф, — брат ми се интересува живо от вас, говорил ми е много за вас. Да видим в какво състояние са вашите

работи — продължи той, като хвърли на парфюмериста поглед на куртизанка, която няма откъде да плати наема си.

Бирото заприлича на Молиньо, на когото се бе присмял така високомерно. Подтикван от банкера, комуто се бе понравилось да размотава кълбото на мислите на нещастния човечец, бе му се прищяло да поразпита един търговец така, както съдията Попино умееше да изтръгва признания от престъпниците, Сезар разказа всичко от игла до конец: за „Двойния крем на султанките“ и за „Пречистващата вода“, и за аферата Роген, и за делото, което бе завел във връзка с ипотекирания заем и от което нищо не бе получил. Като виждаше усмихнатото и внимателно лице на Келер, който одобрително кимаше с глава, Бирото си казваше: „Слуша ме! Заинтересувал съм го! Ще получа кредит!“ А Адолф Келер се подиграваше с Бирото, както той самият се бе надсмивал над Молиньо. Увлечен от многословието, свойствено на хора, замаяни от нещастиято, Сезар се разкри във всичките си измерения: той предложи за гаранция „Кефалическото масло“ и последния си коз — фирмата „Попино“. Подмамен от напразни надежди, човечецът се подаде на сондажите и проучванията на Адолф Келер, който откри в лицето на парфюмериста един глупец-роялист на път да фалира. Възхитен от мисълта, че вижда провала на този помощник-кмет, току-що награден, човек на правителството, Адолф каза тогава съвсем открито на Бирото, че не е в състояние да му открие сметка, нито пък може да поговори за него на брат си — големия оратор. Франсоа се увличал в безсмислени щедрости, като подпомагал хора с разбираня, противни на неговите, негови политически врагове, но той, Адолф, щял да се противопостави с всички сили на тази глупава игра и щял да му попречи да подаде ръка на един стар противник на Наполеон и отгоре на всичко раняван при „Сен-Рок“. Раздразнен, Бирото поиска да каже нещо за алчността на големите банки, за коравосърдечието им и за измамното им човеколюбие; но той бе обхванат от такава силна болка, че едва успя да смотолевя няколко фрази за френската народна банка, от която Келерови черпеха с пълни шепи.

— Банката обаче — възрази Адолф Келер — никога не би направила шконто, което всеки обикновен банкер би отхвърлил.

— Струва ми се — каза Бирото, — че банката не отговаря на предназначението си, когато, обявявайки печалбите си, се хвали, че е

изгубила само сто или двеста хиляди франка с парижката търговия, та нали тя е под нейна закрила!

Адолф се усмихна и стана отегчено.

— Ако националната банка се залови да кредитира хората, изпаднали в затруднение в най-мошеническата и най-несигурна област на финансовите сфери, тя ще фалира за една година. Тя и без това с мъка се брани срещу пускането в обръщение на фалшиви ценности, та какво остава, ако започне да проучва и делата на онези, които биха искали подкрепата ѝ!

„Ох! Откъде да намеря десет хиляди франка до утре, събота, тридесето число?“ — се питаше Бирото, като пресичаше двора.

Защото обикновено когато тридесет и първи е неприсъствен ден, плащанията стават на тридесети.

---

[1] Минос (мит.) — съдия на душите след смъртта на хората. ↑

[2] Стикс (мит.) — река в подземното царство, която душите на умрелите трябвало да преминат, преди да се явят пред Минос. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА ПРИЯТЕЛЯТ

Парфюмеристът стигна с насълзени очи до входа и едва забеляза плувналия в пот хубав кон, английска порода, впрегнат в един от най-красивите кабриолети, мяркащи се тогава по парижките улици, който тъкмо спря. Поиска му се кабриолетът да го смаже, да умре при злополука, тогава всичките му неуредици щяха да бъдат приписани на това нещастие. Той не позна дю Тийе, строен и в елегантно утринно облекло, който хвърли юздите на слугата си и метна една покривка върху потния гръб на породистия кон.

Каква случайност ви води насам? — запита той бившия си работодател.

Дю Тийе отлично знаеше какво е довело Бирото тук, тъй като Келерови бяха поискали сведения за него от Клапарон, който по поръка на дю Тийе бе опетнил доброто име на парфюмериста. Сега, макар и пресъхнали, сълзите на нещастния търговец издаваха красноречиво състоянието му.

— Да не би да сте ходили да искате услуга от тези безбожници, от тия убийци на търговията, които са извършили толкова мошеничества? Те закупуват индигото, а после качват цената му, смъкват цената на ориза, за да принудят производителите му да им го продадат евтино, а като го изкупят, да държат пазара; това са хора, които нямат нито вяра, нито сърце, за тях не съществуват закони! Та вие не знаете ли на какво са способни те? Могат да ви открият кредит, ако сте направили някоя хубава сделка, и после да ви го закрият точно в момента, когато сте затънали в доуреждането ѝ, та по този начин да ви принудят да им я отстъпите на нищожна цена. Хавър, Бордо и Марсилия могат да ви разкажат страшни работи за тях. Политиката им служи да прикриват нечистите си сделки, това е! Затова пък аз ги използвам най-безогледно! Елате да се поразходим малко, драги господин Бирото! Жозеф, я поразтъпчете малко коня, горещо му е, не искам да загубя хиляда екю.

Те тръгнаха към булеварда.

— И така, любезни шефе — нали сте ми били шеф? — от пари ли имате нужда? Тия проклетници сигурно са ви поискали гаранции. Аз ви познавам, затова мога да ви предложа пари срещу полиците ви. Състоянието си съм го спечелил почтено с неимоверни усилия. Това богатство ходих да го търся чак в Германия! Сега мога да ви го кажа: на времето откупих полици с подписа на краля с шестдесет на сто отстъпка, тогава вашето поръчителство ми бе от голяма полза и аз съм ви признателен, не е ли така? Ако имате нужда от десет хиляди франка, те са на ваше разположение.

— Как! Дю Тийе, наистина ли? — извика Бирото. — Не се ли подигравате с мене? Да, вярно, затруднен съм, но само временно...

— Зная, аферата Роген! — отговори дю Тийе. — Е, и аз хлътнах с десет хиляди франка, които оня стар развратник взе от мене назаем, преди да забегне; госпожа Роген обаче ще ми ги върне, като получи частта си. Нещастната жена, посъветвах я да не бъде толкова глупава да плаща с парите си дълговете, направени за някаква уличница; добре щеше да бъде да изплати всичко, но как може да се предпочетат едни кредитори за сметка на други? Аз вас ви познавам, вие не сте като Роген — продължи дю Тийе, — вие по-скоро ще си пръснете черепа, отколкото да ме оставите да загубя и една стотинка. Тъкмо сме дошли до улица Шосе д'Антен, качете се у дома.

Вместо да го въведе в кабинета си, парвенюто преведе с особено удоволствие бившия си господар през целия апартамент. Той вървеше бавно, за да му покаже красивата и пищно подредена трапезария, чиито стени бяха украсени с картини, донесени от Германия, после двата елегантни и луксозни салона, каквито Бирото бе виждал само у граф дьо Льонкур. Сезар остана заслепен от толкова позлата, предмети на изкуството, скъпи дребни украшения, скъпоценни вази и хиляди други подробности, пред които бледнееше разкошът в апартамента на Констанс. Знаейки цената на това разточителство, той се питаше: „Откъде ли е взел толкова милиони?“ Той влезе в една спалня, в сравнение с която спалнята на жена му му се стори като жалката квартира на някоя дребна актриса спрямо двореца на примабалерината от операта. Виолетовият атлаз, с който бе тапициран таванът, изпъкваше още повече наред с драпирания бял сатен. Пред леглото, върху лилавите тонове на персийския килим се открояваше хермелинова кожа. Мебелите и всички вещи в стаята бяха в

причудливи форми и подбрани с особен вкус. Парфюмеристът се спря пред един великолепен стенен часовник с Амур и Психея, изработен наскоро по поръчка на някакъв прочут banker, чрез когото дю Тийе бе успял да получи единствения втори екземпляр. Най-после някогашният работодател и бившият му служител влязоха в елегантен и кокетен кабинет, който предразполагаше по-скоро към любов, отколкото към финанси. Сигурно госпожа Роген му бе подарила от благодарност за положените грижи гравирани златен нож-разрезвачка, малки тежести от малахит, украсени със злато, за притискане на книжа — все скъпи предмети, белег на необуздало разточителство. Килимът — един от най-пищните килими, произведени в Белгия, смайваше не само погледа — краката просто потъваха в меката вълна. Дю Тийе настана до камината клетия парфюмерист, зашеметен, объркан.

— Искате ли да обядвате с мене?

Той позвъни. Влезе лакей, облечен по-добре от Бирото.

— Кажете на господин Льогра да се качи, а после съобщете на Жозеф да се върне, ще го намерите при банката „Келер“. Кажете на Адолф Келер, че няма да отида при него, но ще го чакам тук до часа на борсата. Наредете сега бързо да поднесат обед!

Тези думи смаяха парфюмериста.

„Той кара страшния Адолф Келер да дойде при него, подсвирква му като на куче! Той, дю Тийе!“

Прислужникът — педя човек — разгъна пред тях толкова тясна маса, че Бирото не я бе забелязал, а след това им донесе пастет от гъши дроб, бутилка бордо и много други вкусни неща, които у Бирото се поднасяха два пъти в трите месеца, и то на големи дати. Дю Тийе ликуваше. Омразата му спрямо единствения човек, който бе в правото си да го презира, разцъфваше така страстно, че като гледаше Бирото, го пронизваше усещането, което би предизвикало зрелището на овца, бореща се срещу тигър. През ума му мина една великодушна мисъл; той се запита дали вече не си е отмъстил достатъчно и се поколеба между внушенията на пробудилото се снизхождение и полузадрямалата ненавист.

„Аз мога да унищожа този човек като търговец — мислеше си той, — аз държа в ръцете си живота и смъртта и на него, и на жена му, която ме отхвърли, и на дъщеря му, за която някога мечтаех да се оженя. Сега, когато парите му са моя собственост, можем да се

задоволим с това и да оставим тоя нещастник да поплува, но вързан за въжето, което аз ще държа.“

Честните хора нямат такт и тъй като им липсват прикрити или задни мисли, те нямат мярка и за доброто. Бирото сам си докара бедата; той раздражни „тигъра“ и без да разбере, го прониза в сърцето; с една дума, една добродушна похвала, които издаваха добротата и честността му, той направи дю Тийе неумолим. Когато касиерът влезе, дю Тийе му каза, посочвайки Сезар:

— Господин Льогра, донесете ми десет хиляди франка и един запис на моя заповед, платим в срок от деветдесет дни от господин Бирото, нали го познавате?

Дю Тийе предложи на парфюмериста пастет, наля му чаша бордо, а Сезар, пиян от чувството на избавление, се смееше нервно, галеше верижката на часовника си и хапваше по някой залък само когато бившият му служител кажеше: „Ама вие нищо не ядете!“ По този начин той издаваше дълбочината на бездната, в която го бе запратила ръката на дю Тийе и откъдето сега го изтегляше, но можеше отново да го захвърли. Когато касиерът се върна, а Бирото подписа полицата и почувства десетте банкноти в джоба си, той не можа да се овладее. Само преди миг положението бе такова, че кварталът, в който живееше, и банката щяха да узнаят, че не е в състояние да посрещне плащанията си и той трябваше да признае пред жена си, че е разорен; сега всичко се бе оправило! Щастие от освобождението бе равностойно по сила на мъките пред разорението. Очите на нещастника се овлажниха въпреки волята му.

Какво ви става, драги шефе? — запита дю Тийе. — Нима утре вие не бихте направили за мене това, което аз правя днес за вас? Не е ли това съвсем естествено?

— Дю Тийе — отвърна тържествено и тежко Сезар, като стана и хвана ръката на бившия си служител, — възвръщам уважението си към тебе.

— А защо го бях загубил? — запита дю Тийе, така дълбоко засегнат в благополучието си, че цял почервеня.

— О... не точно загубил... — каза парфюмеристът, който светкавично си даде сметка каква глупост е казал — само че бяха ми разказвали някои работи за връзките ви с госпожа Роген. Дявол да го вземе! Да отнемеш жената на някого...

„Какви ми ги дрънкаш, приятелче!“ — помисли си дю Тийе, като си послужи с един от някогашните си изрази. И казвайки си тези думи, той се върна към първоначалното си намерение да смаже тази добродетел, да я стъпче в краката си, да привлече презрението на всички към този почтен и порядъчен човек, който го бе хванал да бърка в чуждия джоб. Всички видове омраза, политическа или лична, омразата между жени или мъже, се дължи обикновено на подобни причини. Хората не се ненавиждат заради оцетени интереси, за нанесена рана, нито дори за ударена плесница: това са все поправими неща. Но когато заловиш някого в подлост... двубоят, подет между престъпника и свидетеля на престъплението, може да завърши само със смъртта на един от тях.

— О, госпожа Роген... — повтори подигравателно дю Тийе — напротив, не са ли тези работи нещо като перо, закичено в шапката на един млад човек? Разбирам за какво намеквате, драги шефе: сигурно са ви казали, че тя ми е дала пари. Обратно! Аз ѝ помогнах да си оправи сметките, объркани от сделките на мъжа ѝ. Източниците на богатството ми са чисти, преди малко ви казах какви са. Знаете, че започнах от нищо! Младите хора се намират понякога в ужасни затруднения. Човек може да изпадне в пълна оскъдица. Но ако по примера на републиката правиш принудителни заеми — е няма как! — тогава трябва да ги връщаш, така че излизам по-честен и от Франция.

— Точно така — отвърна Бирото. — Дете мое... Боже мой... Нали Волтер е казал: „Той направи от разкаянието човешка добродетел.“

Дю Тийе, засегнат отново от този цитат, продължи:

— Стига само човек да не отмъкне имота на съсела си, и то подло и коварно, както например, ако случайно, преди да изтекат трите месеца, вие изпаднете в несъстоятелност и моите десет хиляди франка изгорят...

— Аз да изпадна в несъстоятелност! — извика Бирото, който бе изпил три чашки вино и бе опиянен от щастие. — Всички знаят какво мисля за фалита! Фалитът е смъртта на търговеца, то би означавало, че съм мъртъв!

— Наздраве! — каза дю Тийе.

— Пия за благополучието ти! — отвърна парфюмеристът. — После добави: — Защо не купувате вече от мен?

— Как да ви кажа — отвърна дю Тийе, — да си призная, изпитвам страх от госпожа Бирото, тя винаги ми е правила едно такова впечатление! И ако не ми бяхте шеф, бога ми... щях...

— А, ти не си първият, който я харесва, мнозина са я пожелавали, но тя ме обича! Вижте какво, дю Тийе — продължи Сезар, — приятелю, не вършете нещата наполовина!

— Какво искате да кажете?

Бирото обясни как стои въпросът с терените около „Мадлената“ на дю Тийе, който ококори очи и поздрави парфюмериста за проницателността и предвидливостта му и се изказа много похвално за сделката.

Добре, доволен съм, че одобряваш тази работа; на вас гледат като на един от най-умните хора в банкерските среди, дю Тийе! Вижте какво, моето момче, вие можете да ми осигурите кредит от националната банка, докато изчакам резултата от „Кефалическото масло“.

— Мога да ви препоръчам банкерската къща „Нюсенжан“ — отговори дю Тий, като същевременно се заричаше да накара жертвата си да изиграе всичките фигури от танца на фалиралите.

И Фердинан седна пред бюрото си и написа следното писмо:

„До господин барон дьо Нюсенжан
Париж
Драги бароне,

Приносителят на това писмо господин Сезар Бирото, помощник-кмет във Втори парижки район и един от най-известните индустриалци в парижката парфюмерия, желае да влезе във връзка с вас. Изпълнете на доверие желанието му. По този начин правите услуга на

Вашия приятел
Ф. дю Тийе“

Дю Тийе обаче не сложи запетайка на „й“-то в името си. Тази преднамерена грешка бе условен белег за хората, с които бе в делови отношения. В такъв случай и най-настойчивите препоръки, най-

горещите и благоприятни ходатайства на писмото не означаваха абсолютно нищо. То можеше да е изпълнено с цял куп удивителни знаци и дю Тийе можеше да моли в него на колене, този знак обаче означаваше, че писмото е било изтръгнато поради важни съображения, че дю Тийе не е могъл да откаже и следователно все едно, че не е било писано. Видеше ли „й“-то без запетайка, приятелят му можеше да поръси просителите със светена вода. Много хора с обществено положение, и то измежду най-видните, са били изигравани по този начин като деца от спекулантите, bankerите, адвокатите, които до един имат по два подписа: единият — валиден, а другият — невалиден. И най-хитрите са се улавяли на тази клопка. За да откриете подобна уловка, трябва да сте изпитали двойното въздействие на действителното и мнимото писмо.

— Вие ме спасявате, дю Тийе! — каза Сезар, като четеше писмото.

— Боже мой — отвърна дю Тийе, — вървете, искайте пари! Като прочете бележката ми, Нюсенжан ще ви даде толкова, колкото ви са необходими. За нещастие за известно време капиталите ми не са свободни, иначе не бих ви пращал при краля на bankerите, защото Келерови са пигмеи пред барон дю Нюсенжан, който е втори Лоу^[1]. С това, което ще получите срещу писмото ми, можете да посрещнете петнадесети януари, а по-нататък ще видим. С Нюсенжан сме големи приятели, тон не би ми отказал и един милион.

„Това е все едно като поръчителство — помисли си Бирото на връщане, изпълнен с признателност към дю Тийе. — Така е! Доброто дело никога не отива напразно!“

И той се разфилософства в този дух до забрава. Една мисъл обаче помрачаваше щастието му. От няколко дни не даваше на жена си да се бърка в търговските книги, касата бе прехвърлена на Селестен, комуто той лично помагаше; искаше жена му и дъщеря му само да се радват на хубавия апартамент, който им бе подредил и мебелирал; но свършеха ли тези първи малки радости, госпожа Бирото щеше да предпочете да умре, но не и да се откаже от личния надзор върху фирмата, нито пък, според собствения ѝ израз, от правото да държи сама „дръжката на тигана“. Така че Бирото вече се виждаше притиснат до стената, той бе изчерпал всичките си хитрини, за да скрие от жена си в какво затруднено положение са изпаднали. Констанс остро

възрази срещу изпратените сметки, скара се на служителите и обвини Селестен, че иска да провали доброто име на фирмата им, смятайки, че това е било лично негово хрумване. По нареждане на Бирото Селестен бе понесъл безропотно укорите. Всички служители знаеха, че в къщи се чува думата на госпожа Бирото, защото външните хора могат лесно да се излъжат, но домашните винаги виждат кой всъщност командва в семейството. Сега обаче се налагаше Бирото да признае пред жена си докъде са стигнали, защото сметката с дю Тийе изискваше известно обяснение.

Като се върна в къщи, Сезар изтръпна при вида на Констанс, която седеше на писалището и проверяваше книгата със срочните задължения, като в същото време сигурно правеше и проверка на касата.

— С какво ще платиш утре? — пошепна тя на ухото му, когато той приседна до нея.

— С пари — отговори той, извади банкнотите от джоба си и даде знак на Селестен да ги прибере.

— Откъде са тези пари?

— Довечера ще ти кажа. Селестен, запишете: За края на месец март една полица от десет хиляди франка, платима на дю Тийе.

— Дю Тийе! — повтори Констанс, изтръпнала от ужас.

— Ще намина да видя Попино — рече Сезар. — Не е хубаво от моя страна, че още не съм отишъл да го видя. Върви ли маслото му?

— Тристате флакона, които ни е дал, са продадени до един.

— Бирото, не излизай, трябва да ти кажа нещо — каза Констанс, хвана мъжа си под ръка и го повлече към стаята си така припряно, че при други обстоятелства това би изглеждало смешно. — Дю Тийе! — повтори отново тя, когато остана сама с мъжа си и се увери, че освен Сезарин при тях няма никой друг. — Дю Тийе, който ни открадна три хиляди франка!... Ти имаш вземане-даване с това чудовище дю Тийе... който искаше да ме прельсти... — му пошепна тя на ухото.

— Младежки лудории — отвърна Бирото, станал изведнъж много самоуверен.

— Слушай, Бирото, нещо става с теб, ти вече не ходиш във фабриката. Чувствам, че има нещо! И ти ще ми кажеш какво е, искам да го зная!

— Добре — отвърна Бирото. — Щяхме да фалираме, дори и тази сутрин още имаше такава опасност, но сега всичко е наред.

И той ѝ разказа в какъв ужас бе живял цели две седмици.

— А, значи това е било причината за болестта ти! — викна Констанс.

— Да, мамо — намеси се и Сезарин. — Наистина татко прояви голямо мъжество. Едно-единствено желание имам: да ме обичат така, както той те обича. Та той мислеше само колко ще страдаш, ако научиш.

— Сънят ми се сбъдна — промълви нещастната жена и мъртвобледа от ужас, се отпусна на канапето край огъня. — Знаех си аз, че така ще се случи. И ти го казах в онази съдбоносна нощ, в старата ни спалня, която ти разруши; казах ти, че ще ни останат само очите, да плачем. Бедничката ми Сезарин! Аз...

— Хайде, пак почваш! — викна Сезар. — Такава нужда имам сега от смелост, не ми отнемай мъжеството!

— Прости ми, скъпи мой — каза Констанс, като взе ръката на Сезар и я стисна с нежност, която отекна дълбоко в сърцето на нещастния човек. — Виновна съм, станалото — станало, няма да ги кажа нищо повече, но ще се въоръжа с примирение и сили. Не, няма вече да ме чуеш да се оплаквам. — Тя се хвърли в обятията на Сезар и допълни разплакана: — Дръж се, мили мой, имай смелост! Ако стане нужда, аз ще бъда силна и за двама ни.

— Маслото, жено, маслото ще ни спаси!

— Дано бог ни закриля — каза Констанс.

— Нима Анселм няма да се притече на помощ на баща ми? — запита Сезарин.

— Отивам да го видя — заяви Сезар, дълбоко по-къртен от сърцераздирателния глас на жена си, която той все още не познаваше напълно въпреки деветнадесетгодишния брачен живот.

— Не бой се, Констанс! Гледай, прочети писмото на дю Тийе до господин дьо Нюсенжан, няма съмнение, че ще получим кредит. А дотогава и делото ми ще бъде спечелено. Впрочем — добави той една лъжа, която в случая беше необходима, — нали имаме и вуйчо Пийро, само не бива да падаме духом.

— О, ако е само до това... — отвърна Констанс с усмивка.

Облекчен от голям товар, Сезар закрочи като затворник, пуснат на свобода, макар че в себе си чувстваше онази неизразима умора — последица от прекомерни душевни борби, в които се изразходва повече нервно напрежение и повече воля, отколкото в ежедневието, и при които човек прибягва, така да се каже, до запасите си от жизнени сили. Бирото бе остарял.

Предприятието „А. Попино“ на улица Сен-Диаман бе претърпяло доста промени от два месеца насам. Магазинът бе преобоядисан. Почистените и пълни с шишета рафтове радваха окото на всеки търговец, който познава белезите на успеха. Подът на магазина бе затрупан с амбалажна хартия. Виждаха се и малки бъчвички с различни масла, доставени на комисионни начала от предания Годисар. Счетоводството и търговските книги бяха на втория етаж, над магазина и над вътрешната стая. Една възрастна готвачка водеше домакинството на Попино и на тримата му служители. Затворен в един ъгъл на магазина, отделен от стъклена преграда, Попино се появяваше от време на време в престилка, с ръкавели от зелено платно и със забодено над ухото перо; обикновено той седеше сред купища книжа — така го завари Бирото, — погълнат от четене на писма, полици, поръчки. Като чу думите: „Как е работата, моето момче?“, изречени от бившия му работодател, Анселм вдигна глава, заключи кантонерката и пристъпи радостно, със зачервен нос. Магазинът не беше отоплен, а вратата стоеше отворена.

— Страх ме беше, че никога няма да дойдете — отвърна той почтително.

Служителите на Попино се притекоха да видят прочутия парфюмерист, който като помощник-кмет бе награден с ордена на „Почетния легион“, а същевременно бе и съдружник на господаря им. Това безмълвно уважение поласка парфюмериста. И той, който вчера така се бе смалил у Келерови, в този момент почувства нужда да им подражава: поглади брадата си, подскокна тщеславно на токовете си и наговори цял куп изтъркани приказки.

— Е как е, приятелю, ставаме ли рано? — запита той.

— Не, но не винаги си лягаме да спим — отвърна Попино, — необходимо е да задържим успеха...

— Аз какво ти казвах? Маслото ми не е ли цяло състояние?

— Да, господин Бирото, но и начините за осъществяването на това състояние не са без значение; аз много изкусно монтирах диаманта, който вие ми дадохте.

— Всъщност — каза парфюмеристът — какво е положението? Имаме ли вече печалби?

— Чак след месец! — каза Попино. — Как си мислите вие? Приятелят ми Годисар е на път едва от двадесет и пет дена и при това е наел кола, без да ме уведоми. О! Той ни е много предан! Задължени сме и на чичо ми. Само вестниците — пошушна Анселм на ухото на Бирото — ще ни струват дванадесет хиляди франка.

— Вестниците ли? — възкликна помощник-кметът.

— Вие не четете ли вестници?

— Не.

— Значи, нищо не знаете! — каза Попино и обясни: — Двадесет хиляди франка за реклама, за рамки и за репродукция на картината!... Сто хиляди шишенца са продадени!... Да, но в тоя момент все още сме в периода на жертвите. Производството на маслото се върши в големи мащаби. Да бяхте наминали във фабриката, където много често оставам и нощем, щяхте да видите една малка лешникотрошачка — мое изобретение, което съвсем не е лошо. Освен това през последните дни спечелих за моя сметка три хиляди франка само от комисиони за разни дрогерийни масла.

— Умна глава! — каза Бирото, като разроши косата на Анселм, сякаш той беше някакво момченце. — Знаех си аз.

В това време влязоха няколко души.

— Довиждане, до неделя, нали сме на вечеря у леля ти Рагон — каза Бирото и остави Попино да си гледа работата, като видя, че прясното месо, за което бе дошъл, не е още разсечено. „Странна работа! — мислеше си той, като все още не можеше да дойде на себе си от щастieto и увереността, които бе видял у Попино, както и от разкоша на дю Тийе. — За двадесет и четири часа довчерашият чиновник стана търговец! Анселм дори се понацупи, като погалих косата му, сякаш че е вече Франсоа Келер!“

Бирото и не помисли, че тримата служители ги гледаха и че шефът на едно предприятие трябва да пази достойнството си. Както при дю Тийе и тук простодушният човечен извърши глупост, от сърдечна доброта и защото не можеше да сдържи искреното си

чувство, а го изразяваше просташки, с което би могъл да обиди всеки друг, но не и Анселм.

Тази неделна вечер у Рагонови щеше да бъде последната безоблачна, радост в деветнадесетгодишния щастлив съпружески живот на семейство Бирото. Рагонови живееха на улица Пти-Бурбон-Сен-Сюлпис, на втория етаж в старинен благоприличен дом, в стар апартамент, с големи стенни огледала, с гравирани танцуващи овчарки с кринолини, които пасяха стадо овце; един от онези апартаменти на осемнадесетия век, чиито обитатели — сериозни и важни буржоа, проникнати от уважение към аристокрацията и от преданост към краля и църквата, буржоа със смехотворни нрави — бяха отлично представени от Рагонови. Мебелите, стенните часовници, бельото, приборите за ядене — всичко изглеждаше патриархално, в нови линии, но възпроизвеждащи нещо много старо. Салонът бе тапициран в копринена дамаска и украсен със завеси от брокат; погледът се спираше на канапетата, на старинните писалищни масички, на един великолепен портрет на Попино, бащата на госпожа Рагон, нарисуван от Латер като кралски съдия в Сансер; милият човек бе чудесен на тази картина, той се усмихваше досуц като парвеню, стигнал до върха на благополучието си. В къщи неизменното допълнение на госпожа Рагон беше кученцето английска порода, от типа на кучетата на крал Хенрих II; то правеше чудесно впечатление върху малкия твърд диван в стил рококо, който естествено никога не бе играл ролята на канапето на Кребийон^[2]. Между другите си качества Рагонови бяха известни и със старите си и отлично запазени вина и с някои ликьори на Мадам Анфу^[3], донесени чак от Хавайските острови за красивата госпожа Рагон от нейни упорити поклонници (влюбени в нея съвсем „безнадеждно“ според някои). Ето защо познатите им ценяха високо малките вечери, които те даваха! Жанет, старата готвачка, прислужваше на двамата старци със сляпа преданост, тя бе способна да открадне, за да им направи разни сладка! Вместо да си слага парите в спестовната каса, бе се изхитрила да участва в държавната лотария с надеждата някой ден да поднесе на господарите си най-голямата печалба. В неделя, когато имаха гости, тя въпреки шестдесетте си години тичаше в кухнята да наглежда яденетата и в трапезарията да ги поднася с пъргавина, на която би завидяла госпожица Марс в ролята на Сюзан от „Сватбата на Фигаро“.

Този път гостите бяха съдията Попино, вуйчо Пийро, Анселм, семейство Бирото, семейство Матифа и абат Лоро. Госпожа Матифа на бала танцуваше с тюрбан на главата, а сега пристигна с рокля от синьо кадифе, дебели памучни чорапи и обуца от шевро, кожени ръкавици със зелен кадифен кант и шапка с розова подплата, украсена с листа от меча стъпка... Поканените, на брой десет души, пристигнаха в пет часа. Старите Рагонови винаги молеха гостите си да бъдат точни. А всички, които канеха това достопочтено семейство, имаха грижата вечерята да се поднесе в същия час, защото седемдесетгодишните стомаси не можеха да се нагодят към часовете, диктувани от добрия тон.

Сезарин знаеше, че госпожа Рагон ще я постави до Анселм: няма жена, дори и най-набожната и най-глупавата, която да не разбира от любовните работи. Затова пък дъщерята на парфюмериста се бе нагласила така, че съвсем да замае главата на Попино. Констанс, отказала се не без болка от мисълта за нотариуса, който във въображението ѝ бе нещо като „чаровния принц“, също помогна за този тоалет, макар и не без горчиви размишления. Предвидливата майка свали малко по-ниско целомъдреното газено шалче, за да пооткрие раменете на Сезарин и да изтъкне необикновената грациозност на врата ѝ. Горната част на тоалета, който бе в гръцки стил и се състоеше от пет басти, кръстосани отляво надясно, се разтваряше леко и показваше прелестни закръглени форми. Мериносовата рокля в оловносив цвят, с воланчета, обшити със зелена гарнитура, очертаваше ясно фигурата на Сезарин, която бе по-тънка и по-гъвкава от всякога. На ушите си тя носеше висящи обици от ковано злато. Косите ѝ бяха вдигнати като у китайките; поради това очите обхващаха цялата сладостна свежест на кожата, синкавите оттенъци от вените и по-матовите места, където сякаш туптеше самият живот. С една дума, Сезарин бе така примамливо красива, че дори госпожа Матифа го подчерта, без да схване, че както майката, така и дъщерята бяха разбрали необходимостта малкият Попино да бъде омагьосан.

Нито Бирото, нито жена му, нито дори госпожа Матифа — никой не смути сладкия задушевен разговор на двамата млади, пламнали от любов, до един прозорец, през който навлизаха повеите на външния студ. Впрочем разговорът на по-възрастните се оживи, когато съдията Попино спомена нещо във връзка с бягството на Роген, като отбеляза,

че това е вече втори такъв случай и че в миналото не са били известни подобни престъпления. Като чу името на Роген, госпожа Рагон побутна с крак брат си, Пийро започна да говори по-високо, а и двамата му посочиха госпожа Бирото.

— Аз зная всичко — каза Констанс на приятелите си с измъчен и тих глас.

— Колко пари ви задигна Роген? — запита госпожа Матифа Бирото, който смирено бе навел глава. — Ако слуша човек приказките на хората, вие сте били разорен.

— Бях му дал двеста хиляди франка. А за други четиридесет хиляди, които уж ми беше заел от името на някакъв негов клиент, когото той също е ограбил, сега водя дело.

— Делото ще се гледа тази седмица — каза Попино. — Вярвам, няма да ми се разсърдите, че дадох на председателя на съда някои обяснения относно вашия случай; той е наредил да се представят книгата на Роген пред съвета, за да се види кога е станала злоупотребата със сумите на заемодавеца, а също и за да се разгледат доказателствата, представени от адвоката Дервил, който лично е пледирал, да ви освободи от разноски.

— Ще спечелим ли? — запита госпожа Бирото.

— Не зная — отговори Попино. — Макар че и аз съм член на съвета, където е постъпило делото, ще се въздържа да участвам в разискванията, дори и да ме поканят.

— Нима могат да възникнат съмнения при процес, където всичко е толкова просто? — запита Пийро. — В самия акт не трябваше ли да се спомене за плащането на парите в брой, а и нотариусът не бе ли задължен да отговори, че е видял заемодавеца да връчва сумата на длъжника? Ако беше в ръцете на правосъдието, Роген щеше да бъде пратен на каторга.

— По моему заемодавецът трябва да заведе дело.

— Срецу Роген по стойността на иска и на гаранцията; случва се обаче понякога, дори и при много по-ясни дела, гласовете на членовете в кралския съд да бъдат шест на шест — отговори съдията.

— Как, госпожице, господин Роген избягал ли е? — запита Попино, който най-последно чу за какво се говори. — И господин Сезар да не ми каже нищо, на мен, който съм готов да дам и кръвта си за него!...

Сезарин разбра, че думите „за него“ обхващаха цялото семейство, защото дори и да не беше схванала това по тона, невинната девойка не можеше да се излъже в погледа на Анселм, който я обгърна с пурпурен пламък.

— Аз знаех и съм му го казвала, но той скри всичко и от майка ми и се довери само на мен.

— Значи, вие сте му говорили за мене при тези обстоятелства — продължи Попино. — Умеете да четете в сърцето ми, но четете ли всичко?

— Може би.

— Много съм щастлив — каза Попино. — Ако съм съвсем сигурен във вас, след една година ще бъда толкова богат, че баща ви няма да ме посрещне зле, когато му заговоря за нашата женитба. Ще спя само по пет часа на нощ...

— Да не се разболеете — отговори Сезарин с нещо неподражаемо в интонацията, при което погледна така Попино, че той разбра цялата й мисъл.

— Жено — каза Сезар, ставайки от масата, струва ми се, че младите се обичат.

— Толкова по-добре — отвърна Констанс прочувствено, — дъщеря ми ще стане съпруга на умен и енергичен човек. Той е способен, а това е най-хубавата зестра на един жених.

Тя побърза да напусне салона и да отиде в стаята на госпожа Рагон. По време на вечерята Сезар бе изрекъл някои фрази, които бяха накарали Пийро и съдията да се усмихнат, до такава степен те издаваха невежеството му и разкриваха пред нещастната жена колко безсилен е мъжът й да се бори с нещастieto. Сърцето на Констанс се обливаше в сълзи, тя по инстинкт не се доверяваше на дъщеря си Тийе, защото, без да са учили латински език, всички майки знаят прочутата мисъл: „Timeo Danaos et dona ferentes“^[4]. Тя се разплака в прегръдките на дъщеря си и на госпожа Рагон, но не поиска да признае причината на мъката си.

— Нерви — каза тя.

Останалата част от вечерята мина в игри на карти за възрастните, а за младите — в прелестни малки забави, които хората наричат „невинни“, защото прикриват невинните хитрости на любовта. В тях участваха и семейство Матифа.

— Сезар — каза Констанс, като се прибираха, — иди още на трето число у барон дьо Нюсенжан, за да си сигурен по-отрано, че ще можеш да посрещнеш падежа на петнадесети. Ако се появи някоя спънка, как ще намериш от днес за утре необходимата сума?

— Ще отида, жено — отговори Сезар, като стисна ръцете на жена си и на дъщеря си. После додаде: — Скъпи мои бели сърненца, тъжен излезе моят новогодишен подарък!

В мрака на затворената кола двете жени не виждаха лицето на нещастния парфюмерист, но почувстваха горещи сълзи по ръцете си.

— Не се отчайвай, мили мой! — каза Констанс.

— Всичко ще се оправи, татко, господин Анселм Попино ми каза, че е готов да пролее кръвта си за тебе.

— За мене и за семейството, нали? — отвърна Сезар вече пободно.

Сезарин стисна ръката на баща си, с което искаше да му каже, че Анселм е вече неин годеник.

През първите три дни на новата година у Бирото се получиха двеста честитки. Този прилив на неискрени приятелства, тези белези на добро разположение са нещо ужасно за хора, които виждат как ги увелича потокът на нещастиято. Бирото ходи три пъти, все напразно, в разкошния дом на прочутия banker барон дьо Нюсенжан. Новата година и празниците оправдаваха до известна степен отсъствието на финансиста. Последния път парфюмеристът стигна чак до кабинета на банкера, където неговият първи помощник — немец, му каза, че господин дьо Нюсенжан се е върнал в пет часа сутринта от бала у Келерови и няма да може да приема от девет и половина. Бирото успя да събуди интерес към своите работи у първия помощник, при когото остана половин час на приказки. Същия ден този служител в банката „Нюсенжан“ му писа, че баронът ще го приеме на другия ден, дванадесето число, по обед. Макар че всеки час му носеше по една капка горчилка, денят мина ужасно бързо. Парфюмеристът отиде с файтон, който спря на една крачка от дома на Нюсенжан, чийто двор бе претъпкан с коли. Сърцето на честния човек се сви пред толкова блясък.

„Но нали и той на два пъти е изпадал в ликвидация“ — каза си Сезар, като се изкачваше по великолепната, отрупана с цветя стълба и минаваше през разкошните апартаменти, с които баронеса Делфин дьо

Нюсенжан се бе прочула. Баронесата бе имала претенцията да съперничи с най-богатите домове в квартал Сен-Жермен, където тя все още нямаше достъп.

Баронът обядваше с жена си. Въпреки огромния брой посетители, които го чакаха в служебните помещения, той каза, че приятелите на дю Тийе могат да влизат при него по всяко време. Бирото потръпна от надежда, като видя каква промяна се извърши по нахалното до преди миг лице на лакея.

— Исвинявайте, мила — каза баронът на жена си, като стана и кимна леко на Бирото, — но косподинът е бил много топър роялист и плисак приятел на ди Тиле. Освен това негофа милост е бомошник-гмет на Фтори район и дафа феликолепни палове и снам, че ще ти баде бриятно да се сапоснаеш сас него.

— Ще ми бъде много приятно да се поуча от госпожа Бирото, защото Фердинан... („Брей — помисли си парфюмеристът, — тя го нарича направо Фердинан!“) ни е говорил за този бал с възторг и това е много важно за нас, защото той от нищо не се възхищава. Фердинан е много строг критик, за него всичко трябва да бъде съвършено. Ще давате ли наскоро друг бал? — запита тя подчертано любезно.

— Госпожо, бедните хора като нас рядко се забавляват — отвърна парфюмеристът, който не можеше да разбере подигравка ли е това или най-обикновен комплимент.

— Косподин Кренто е ракофотил ремонтите на фашия абардамент — каза баронът.

— А, Грендо! Онзи красивият млад архитект, който наскоро се е завърнал от Италия, нали? — каза Делфин дьо Нюсенжан. — Очарована съм, от него имам чудесни рисунки в албума си.

Изтезаваният от Инквизицията съзаклятник едва ли се е чувствал така зле, както се чувстваше Бирото. Във всяка дума той откриваше някаква подигравка.

— И ний тафаме сецо по-малки палове — каза баронът, като хвърли изпитателен поглед към парфюмериста. — Фищате как фсеки прави по нещо.

— Господин Бирото желае ли да обядва с нас, така, без церемонии? — запита Делфин, като посочи богатата трапеза.

— Госпожо баронесо, дошъл съм по работа и съм...

— Да! — каза баронът. — Коспожо, босфолявате ли ни да богофорим за нашите рапоти?

Делфин кимна одобрително и каза на барона:

— Да не започнете да купувате парфюмерийни артикули?

Баронът вдигна рамене, после се обърна към отчаяния Сезар:

— Ду Тиле се интересува много са фас.

„Най-послед! — помисли си нещастникът. — Най-послед дойдохме на въпроса!“

— Сас бисмото, което ми носите, вие располагате при мене сас неокраничен гредит...

Живителното биле, съдържащо се във водата, донесена от ангела на Агар в пустинята^[5], навярно е било като животворната влага, разляла се по жилите на парфюмериста при тези думи, казани на развален френски език.

— Ви ще имате една тегуца сметка! Ето как може та постапим — каза с елзаско добродушие „добрият“, уважаваният и всеизвестен финансист.

Бирото вече не се съмняваше: като търговец, той знаеше, че хората, които не са склонни да услужат, не влизат никога в подробности по изпълнението.

— Ви ще имате една тегуца сметка! Ето как по малки по три бодписа. Сначи, ще пригответе саписите на саповедта на наш бриятел ди Тиле, а ас ще ги испратя сащия ден сас мой бодпис фаф панката и вие ще имате фаф четири часа зумата, който сте фписали на зутринта, при лихвен бродзент на панката. Ас не ви искам гомисиона, нито шсонто, ништо, защото искам та ви бада бриатен... Но има едно узловие! — добави той и допря до носа си с невероятно изящен жест показалеца на лявата си ръка.

— Господин барон, условието ви приемам предварително — отвърна Бирото, смятайки, че се касае за някакви удръжки срещу печалбите му.

— Едно узловие, на който ас бридавам голяма стойност, сащото иска косподжа де Нузинген да се поучи, както тя иска, под коспожа Пирото.

— Господин барон, не се подигравайте с мене, моля ви се...

— Косподин Пирото — продължи банкерът най-сериозно, — нали сте распрали, ви ще ни боканите на следния фаш пал. Моята

шена фи зафижда, тя иска та фиди фашия абартамент, сащото чула за него чудеза.

— Господин барон, моля ви се!

— О! Ако вие ни откашете, няма та има и бари! Ви сте на колема почит! Да, фие! Снам, че и брефектът на Сена е пил у фас.

— Господин барон!

— Фие сте боканили и Ла Пиартиер, един опикно-фен тепутат, и още фон Фонтен, който като вас е бил ранен при „Сен-Рок“.

— На тринадесети вандемиер, господин барон!

— Ви сте имали на фаш пал още коспотин Ла-се-пет и коспотин Фоклайн от Акатемията...

— Господин барон!

— Е, по дяволите! Не батете толкова зкромен, коспотин помощник-гмет, ас научих, че кралат касал са фашия пал...

— Кралят! — възкликна Бирото, но не можа да научи нещо повече.

В салона влезе като у дома си един млад човек, чиито стъпки, познати още отдалеч, предизвикаха ярка руменина по лицето на красивата Делфин дьо Нюсенжан.

— Топар тен, траки мой ди Марзе! — каза барон дьо Нюсенжан. — Сетнете на моето мязто; касаха ми, че много нарот чекал ф моето бюро! Снам сацо! Воротчински рути тават тва пати колкото фложен капитал! Да! Ас получил фече зметки! Вие имате сто хиляти ливри рента ф бовече, господжо ди Нузинген! Вие ще можете та купите накити и фсякакви треполии, са да баде хубаф, но вие немате нужда од това.

— Велики боже! А Рагонови си продадоха акциите! — провикна се Бирото.

— Кой са тези господа? — запита младото конте с усмивка.

— Ах, да! — каза господин дьо Нюсенжан, като се обърна, защото бе стигнал вече до вратата. — Зтрува ми се, че теси коспода... Ди Марзе, това е кооподин Пирото, фаш барфюмер, той тава феликолепни палове и кралат ко накратил...

Дьо Марсе го погледна през монокъла си и каза:

— Да, вярно! Струва ми се, че това лице ми е познато. А, значи, вие възнамерявате да парфюмирате сделките си с някое чудотворно козметично средство, да ги мажете с него?...

— А теси Раконофи — продължи баронът с гримаса на недоволство, — те имат етна текуща зметка бри мен, ас исках те та станат покати, но те не искаха да чакат етин тен повече.

— Господин барон! — извика Бирото. Нещастният човечец виждаше, че работата му е съвсем забъркана и без да се сбогува с баронесата и с дьо Марсе, се завтече след банкера.

Господин дьо Нюсенжан бе вече тръгнал по стълбите и парфюмеристът го настигна едва долу, когато той влизаше в канцелариите. Като отваряше вратата, баронът видя отчаяния жест на клетия човек, който имаше чувството, че пропада в пропаст, и му каза:

— Е топре! Нали се расбрахме? Виште ди Тиле и уретете фсичко с него!

Бирото помисли, че дьо Марсе може да има някакво влияние върху барона, затова изтича отново по стълбите нагоре със скоростта на лястовица и се вмъкна в трапезарията, където смяташе, че ще го намери заедно с баронесата, защото, когато той излезе, Делфин чакаше да поднесат кафето. Кафето наистина бе поднесено, но баронесата и младият елегантен дьо Марсе бяха изчезнали. Лакеят се засмя на учудването на парфюмериста, който слезе бавно по стълбите. Оттам Сезар се втурна у дю Тийе, който, казаха му, бил извън града, у госпожа Роген. Парфюмеристът нае кабриолет и плати богато, за да пристигне едновременно с пощенската кола в Ножан-сюр-Марн. Но в Ножан-сюр-Марн вратарят му каза, че „господинът и госпожата“ заминали за Париж.

Бирото се прибра в къщи смазан. Когато разказа на жена си и дъщеря си къде е тичал, той остана изненадан, че неговата Констанс, която обикновено подскачаше като зловеща птица при най-малкото търговско затруднение, този път най-нежно го утеши и увери, че всичко ще се оправя.

На другия ден Бирото застана на пост в седем часа, когато още не се бе съмнало, в улицата на дю Тийе. Той замоли портиера, на когото даде десет франка, да го свърже с лакея на дю Тийе. Като получи благоволение да говори на лакея, Сезар даде и на него две златни монети и го помоли да го въведе при дю Тийе веднага щом той стане от сън. Тези малки жертви и големи унижения, които са присъщи на ласкателите и на просителите, му помогнаха да постигне целта си. В осем часа и половина, точно когато някогашният негов служител

обличаше халата си, отърсваше все още сънните си мисли, прозяваше се и се протягаше, като търсеше смътни извинения за себе си пред бившия си господар, Бирото се озова лице с лице пред жадния за отмъщение тигър, в когото той смяташе, че вижда своя единствен приятел.

— Моля, не се стеснявайте! — каза Сезар.

— Какво желаете, *драги Сезар*? — запита дю Тийе.

Сезар предаде със страшно разтуптяно сърце отговора и условията на барон дьо Нюсенжан пред разсеяния дю Тийе, който уж го слушаше, но търсеше духалото за разпалване на огъня и се караше на лакея, че е несръчен.

Сезар не бе забелязал, че лакеят слуша и като разбра, млъкна смутено, но после, щом дю Тийе го подкани, пак продължи.

— Говорете, говорете! Слушам ви! — каза разсеяно банкерът.

Ризата на нещастника бе мокра. Но потта му стана ледена, когато дю Тийе втренчи поглед в него, при което показва светналите си зеници, изпъстрени с няколко златисти нишчици, и прониза с демонски блясък сърцето на Сезар.

— Драги шефе, виновен ли съм, че банката е отказала да приеме вашите записи, прехвърлени без гаранция от фирмата „Клапарон“ на Жигоне? Как е възможно вие, дългогодишен търговски съдия, да вършите подобни глупости? Аз преди всичко съм банкер. Мога да ви дам парите си, но не мога да се изложа банката да откаже подписа ми. Аз съществувам само благодарение на доверието в платежната ми способност. Ние всички сме в едно и също положение. Искате ли пари?

— Можете ли да ми дадете сумата, която ми е необходима?

— Зависи каква е? Колко ви трябват?

— Тридесет хиляди франка.

— Неприятностите все до моята глава опират — каза дю Тийе и прихна да се смее.

Подмамен от разкошната обстановка на дю Тийе, парфюмеристът сметна, че това е смях на човек, за когото исканата сума е нещо съвсем дребно и въздъхна облекчено. Дю Тийе позвъни.

— Кажете на касиера ми да дойде.

— Той още не е пристигнал, господине — отговори лакеят.

— Тези негодници се подиграват с мене! Часът е вече осем и половина и досега можехме да сключим сделки за един милион!

Пет минути по-късно се появи господин Льогра.

— Колко пари имаме в касата?

— Само двадесет хиляди франка. Вие наредихте да се закупят в брой за тридесет хиляди франка ценни книжа, платими на петнадесети.

— Вярно, сънен съм още.

Касиерът погледна Бирото накриво и излезе.

— Ако истината бъде изгонена от земята, тя ще повери последните си думи на някой касиер — каза дю Тийе. — Вие нямате ли някакви общи сметки с младия Попино, който отскоро има вече самостоятелна фирма? — запита той след една ужасна пауза, по време на която пот на капчици изби по челото на парфюмериста.

— Да — отговори наивно той, — смятате ли, че ще можете да шкантирате подписа му за една значителна сума?

— Донесете ми полици за петдесет хиляди франка, подписани от него, и аз ще ви намеря покритие за тях при някой си Гобсек, който е много добър човек, щом има капитали за пласиране, а точно в този момент той има пари.

---

[1] Джон Лоу (1671–1729) — френски министър на финансите по време на регентството, създател на банкова система, която впоследствие е довела страната до банкрут. ↑

[2] Намек за приказката на Клод Кребийон (1707–1777), озаглавена „Канапето“, където превърналият се в софа герой става свидетел на редица пикантни ситуации. ↑

[3] Мадам Анфу, много известна производителка на ликьори през тази епоха. ↑

[4] „Бой се от данайците, дори и когато ти правят подаръци“ — стих от „Енеида“ на Вергилий, тоест: не се доверявай на враговете си, дори и когато ти правят подаръци. ↑

[5] Според библейската легенда, изгонена в пустинята от жената на Аврам, Агар дълго се скитала заедно с детето си, докато най-после в часа, в който тя виждала смъртта на сина си, един ангел се явил и ѝ посочил някакъв извор. ↑

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПОСЛЕДНИЯТ ДЕН ПРЕДИ ФАЛИТА

Бирото се завърна у дома си отчаян, без да забележи, че bankerите го подмятаха помежду си като топка за тенис; но Констанс бе вече отгатнала, че ще бъде невъзможно да намерят кредит. Щом трима банкери вече отказваха, те сигурно бяха разменили мнение за един толкова известен човек като помощник-кмета, следователно на френската национална банка не можеше вече да се разчита.

— Опитай се да получиш отсрочка — каза тя. — Върви при господин Клапарон, който е твой съдружник, върви при всички, на които имаш да плащаш полици на петнадесети, и им предложи да изчакат. Ще имаш време после да се явиш при тях с полиците на Попино.

— Утре е тринадесети! — отвърна Бирото съвсем убит.

Според израза от рекламата Бирото имаше сангвиничен темперамент, който при грижи или при вълнения изразходва твърде много енергия, поради което, за да възстанови загубеното, се нуждае на всяка цена от сън. Затова Сезарин отведе баща си в салона и за да го ободри, му изсвири „Сънят на Русо“ — много хубаво парче от Еролд, а Констанс седна до него с ръкоделие в ръка. Горкият човек отпусна глава на едно канапе и колкото пъти вдигнеше очи към жена си, неизменно я виждаше със сладка усмивка на устните; така той задряма.

— Горкичкят! — каза Констанс. — Какви ли мъки го чакат още, дано само издържи!

— Какво ти е, мамо? — извика Сезарин, като видя, че майка й плаче.

— Скъпо дете, фалитът ни е неизбежен. Ако баща ти бъде заставен да депозира баланса си, не бива да чакаме милост от никого. Бъди готова, дъще, да станеш обикновена продавачка в магазин. Ако ти приемеш нещата с мъжество, и аз ще имам сили да започна нов живот. Аз познавам баща ти, той няма да иска да прикрие нито една стотинка, аз също ще се откажа от правата си и ще продадем всичко,

което имаме. А ти, миличка, занеси утре скъпоценностите и дрехите си у вуйчо Пийро, защото ти не си задължена на никого.

Сезарин бе обзета от безграничен ужас, като чу майка си да произнася тези думи с почти религиозна простота. Тя помисли да потърси Анселм, но от деликатност не го стори.

На следния ден в девет часа Бирото отиде на улица Прованс, обзет от други мъки, различни от страданията, които бе преживял. Да искаш кредит, е нещо съвсем обикновено в търговията. При всяко ново предприятие, всеки ден, за търговеца е необходимо да намери капитали; но искането на отсрочка в търговската юриспруденция е това, което е изправителният съд спрямо углавния, тоест първа стъпка към фалита, така както закононарушението води към престъпление. Други ръце, а не вашите държат тайната на вашата безпомощност и на затрудненото ви положение. В такива случаи един търговец се предава във властта на друг с вързани ръце и крака, а милосърдието е добродетел, която не особено се проявява на борсата.

Парфюмеристът, който някога ходеше из Париж с поглед, пламтящ от самоувереност, сега поради пониженото си самочувствие не смееше да влезе у банкера Клапарон; той бе започнал да разбира, че сърцето на банкерите е просто телесен орган като всеки друг. А и Клапарон му се виждаше така брутален в просташката си веселост, той бе почувствал толкова непристойност в държанието му, че просто трепереше от тази среща с него.

— Той все пак е по-близо до народа, може би няма да бъде толкова бездушен! — Такива бяха първите му обвинителни думи, продиктувани от гнева поради положението, в което бе изпаднал.

Сезар събра колкото смелост му беше останала и се изкачи по стълбата към малък неприветлив мецанин, по чиито прозорци бе съгледал пожълтели от слънцето зелени пердета. На вратата прочете надпис „Канцелария“, гравирани с черни букви на овална медна плочка; почука, никой не му отвори и той влезе. Помещението бе повече от скромно, от него се носеше лъх на бедност, скъперничество или занемареност. Никакъв служител не се виждаше зад месинговите решетки, високи до лакътя и поставени върху небоядисана дървена част, служеща за преграда към масите и почернелите дървени писалища. Безлюдните бюра бяха отрупани с мастилници, в които мастилото бе пресъхнало, с разчекнати писци като рошави хлапета,

извърнати като слънчогледи, и с папки, книжа, формуляри, от които очевидно никой не се нуждаеше. Паркетът в преддверието приличаше на пода в приемната на някой пансион, толкова бе изтъркан, мръсен и влажен. Втората стая, на чиято врата се кипреше надпис: „Каса“, отговаряше напълно на зловещия безпорядък в канцеларията. В единия ъгъл имаше голяма преградка от дъбово дърво, с преплетени медни жици и с подвижен отвор; огромен железен куфар — навярно свърталище на плъхове — служеше за украса. Вътре в преградката, чиято врата бе отворена, се намираще пак някакво странно писалище и едно мръсно, пробито, зелено кресло, откъдето конските косми стърчаха като стотиците подвижни масурчета от перуката на собственика му. Главното украшение на тази стая, която навярно е била някога приемна в апартамента, преди да бъде превърната в банкова канцелария, беше кръгла маса, покрита със зелено сукно, около която бяха наредени стари кожени столове с изтъркани позлатени копчета. По доста елегантната камина нямаше нито един от онези черни белези — следи от езиците на огъня; плочата ѝ бе съвсем чиста, а огледалото, нацвъкано от мухите, изглеждаше доста просташко и бе в тон с купения сигурно на разпродажба от някой стар нотариус часовник от махагоново дърво; този часовник бе неприятен за гледане, толкова го загрозяваха двата свещника без свещи и лепкавият прах. Сивите тапети с розов бордюр показваха с опушените си отсенки, че това място е зловредно свърталище на пушачи. Всичко наподобяваше извънредно много помещението, наричано от вестниците „редакторски кабинет“.

Боейки се да не бъде нахален, Бирото почука лекичко три пъти на отсрещната врата.

— Влез! — викна Клапарон, чийто глас прозвуча отдалеч и показва, че той не е в стаята, откъдето парфюмеристът чуваше пращенето на силен огън.

Всъщност тази стая му служеше за частен кабинет. Между пищната приемна на Келер и особената немарливост на този уж голям banker имаше разлика, каквато съществува между Версай и колибата на някой индиански вожд. Бирото бе видял вече банковите среди в грандоманията им, а сега щеше да ги види откъм гаменската им страна.

Клапарон се бе изтегнал в нещо като продълговата ниша зад кабинета, където елегантната някога мебелировка бе вече разсипана, изхабена, изпокъсана и замърсена поради нехайството на обитателя ѝ; щом видя обаче Бирото, той се загъна в мръсния си халат, остави лулата и дръпна пердетата на леглото с такава бързина, че невинният парфюмерист доста се поусъмни относно чистотата на нравите му.

— Заповядайте, седнете! — каза мнимият банкиер. Без перуката и с накриво сложеното шалче на главата Клапарон се стори още по-противен на Бирото и поради това, че под разгърдения му халат се виждаше бяла вълнена фланела, която бе станала сива от дългото носене.

— Желаете ли да обядвате с мене? — запита Клапарон, като си спомни за бала на парфюмериста и реши да му хвърли прах в очите, пък и да се реваншира.

И наистина една кръгла маса, от която той разтреби набързо книжата, издаде приготовленията за някаква приятна среща, тъй като на нея се появиха пастет, стриди, бяло вино и вечните подпържени бърбечета, сготвени с шампанско и застинали в соса си. Огънят от дървени въглища в огнището хвърляше златисти отблясъци по омета от гъби. Двата прибора и изцапаните салфетки не биха оставили съмнение и у най-чистата невинност относно характера на снощната вечеря. Смятайки се за много ловък, Клапарон продължи да кани Бирото въпреки отказа му.

— Чаках един човек, но той не дойде — почти извика хитрият търговски пътник, така че да бъде чут от лицето, което сигурно се бе сгушило в завивките.

— Господине — отвърна Бирото, — идвам при вас по работа и не искам да ви задържам.

— Съсипан съм от работа — каза Клапарон, като посочи едно кръгло писалище и отрупаните с книжа маси; — нямам нито една свободна минутка. Приемам само в събота, но за вас, драги господине, винаги съм на разположение! Не ми остава време нито за любов, нито за разходка и вече и за сделките си губя усет, защото живецът му се поддържа от умно пресметнатото безделие. Свърши се с безцелното ми шляене по булевардите! Е какво пък! Работата ми дотегна, не искам вече да ми се говори за сделки, парите ми стигат, но не мога да кажа същото за щастието! Ех, как ми се ще да пътувам, да видя Италия! Ах,

тази прекрасна Италия! Обожаема страна, красива, въпреки нещастieto си; вярвам, че там ще срещна някоя царствена и мекосърдечна италианка! Винаги съм харесвал италианките! Имали ли сте любовница италианка? Не! Елате тогава с мене в Италия! Ще видим двореца на дожите, Венеция, изпаднала в простите ръце на австрийците, които нищо не разбират от изкуства! Точно така! Да оставим на мира сделките, каналите, заемите и правителствата! Аз съм с лек характер, особено ако ми е пълно джобчето. Дявол да го вземе! Хайде да пътуваме заедно!

— Една само дума, господине, и си отивам — каза Бирото. — Вие сте предали полиците ми на господин Бидо.

— Искате да кажете на Жигоне? Ах, тоя симпатяга Жигоне, гъвкав е като... въже за бесене.

— Да — поде Сезар. — Бих искал... господине, разчитам на вашата честност и дискретност...

Клапарон се поклони.

— Бих искал да получа известна отсрочка...

— Невъзможно — отсече bankerът. — Аз не съм сам в тази сделка. Ние сме няколко души — истинска камара на депутатите, и всички се разбираме отлично, като риза и гащи... И заседаваме, дявол да го вземе! Тия места около „Мадлената“ нищо не са, сега сме заети другаде. Е, драги ми господине, ако не се бяхме заловили с терените около Шан-з-Елизе или с борсата, която е на привършване, с квартал Сен-Лазар или с местата по улица Тиволи, нямаше да сме, както казва дебелият Нюсенжан, в „теловите срещи“. Че какво представлява „Мадлената“?! Една нищо и никаква сделчица! Фу! Ние не работим на дребно, приятелю — допълни той, като потупа Бирото по корема и го хвана през кръста. — Хайде, сядайте да обядваме и ще си поприказваме — довърши Клапарон, за да смекчи отказа си.

— Добре — рече Бирото. „Толкова по-зле за него“ — помисли си той с надеждата да напие Клапарон и по този начин да разбере кои са истинските му съдружници в тази афера, която започваше да му се вижда доста тъмна.

— Отлично! Виктоар! — извика bankerът.

На това повикване се отзова една истинска стара вещица, издокарана като продавачките на риба в Халите.

— Кажете на служителите ми, че за никого не съм в къщи, дори и за Нюсенжан, Келерови, Жигоне и другите.

— Само господин Ламперьор е тук.

— Е, той ще посреща по-отбраните посетители — каза Клапарон, — а дребната риба ще чака в преддверието. Нека рекат, че замислям някой голям удар... с шампанско!

Но да напиеш един бивш търговски пътник, е нещо невъзможно. Сметнал обаче, че безвкусната словоизлиятелност на Клапарон е признак на пиянство, Сезар реши да изпита съдружника си.

— Този мерзавец Роген е все още във връзка с вас — каза той, — не смятате ли, че трябва да му пишете да помогне на приятеля, чието име е изложил, още повече, че е вечерял у него всяка неделя и го познава от двадесет години?

— Роген ли?... Тоя глупак! Неговата част е в ръцете ни! Не скърбете, приятелю, всичко ще се оправи. Платете сега на петнадесети, а после ще видим! Като казвам „ще видим“... (чаша вино) да знаете, че капиталите не ме засягат ни най-малко. Точно така! Не платите ли, аз няма да ви се сърдя, в сделката аз участвам само с комисиона върху продажбите и с част от печалбите; затова пък се справям със собствениците. Ясно ли е? Вашите съдружници са солидни хора, така че не се страхувам, драги господине. Днес и сделките се делят на категории и всяка от тях изисква участието на голям брой капацитети! Участвайте и вие в нашите сделки! Стига сте работили на дребно с гребенчета и бурканчета с помада! Това никак не е хубаво! Стрижете на едро, влезте и вие в света на спекулата!

— Света на спекулата ли? — запита парфюмеристът. — Каква е тази търговия?

— Това е търговия, в която участват само предвижданията на ума — обясни Клапарон — и по думите на прочутия Нюсенжан — този Наполеон в областта на финансите — тя ще остане в тайна в продължение на още десетина години. Чрез нея човек обхваща цифрите в цялата им пълнота и обира каймака на печалбите, преди те да са реализирани — нещо огромно като замисъл, начин да се провалят хорските надежди целенасочено, с една дума, нова кабалистична наука! Засега сме само десетина-дванадесет души, все енергични хора, посветени в тайните на тези прекрасни комбинации.

Сезар напрягаше очи и уши, мъчейки се да разбере тази сложна фразеология.

— Слушайте — продължи Клапарон след кратко мълчание, — подобни удари се нуждаят от хора. Съществуват такива, които имат идеи, пък нямат пари, както става обикновено. Мозъкът им работи, а те харчат, без да обръщат внимание на каквото и да е. Представете си свиня, тръгнала да скита в гора, пълна със сладки корени! А подире ѝ върви някой юначага, човекът, който има пари, който само чака да чуе грухтенето ѝ при откриването на корените. Когато човекът с идеи попадне на някоя хубава сделка, човекът с парите го потупва по рамото и му казва:

„Какво е това? Че вие си слагате главата в торбата, приятелю, кръстът ви е слабичък за тая работа; ето ви хиляда франка и ме оставете аз да се заема с нея.“ Така! След това банкерът свиква индустриалците. „Приятели — казва им той, — на работа! Реклами! Лъжи до сто и едно!“ Те грабват тогава роговете и ги надуват колкото могат: „Сто хиляди франка за двадесет и пет су!“ Или: „За пет су сто хиляди франка, златни руди, каменовъглени мини!...“ С една дума, цялата патърдия на търговията. Купуват и мнението на хората на науката или на изкуството и зрелището започва, публиката влиза, получава това, за което е платила, а ние събираме парсата. Свинята затварят в кочината и ѝ подхвърлят няколко картофа, а останалите тръпнат от радост сред купчина банкноти. Това е, драги господин Бирото. Навлезте и вие в големите сделки! Какво искате да бъдете: свиня, пуйка, палячо или милионер? Помислете си: изложих ви теорията на съвременните делови взаимоотношения. Идвайте ми на гости. В мое лице ще намерите винаги един весел и незлобив човек. Френското веселие е едновременно сериозно и лекомислено, то не вреди на сделките, напротив! Пият ли заедно наздравица хората, значи, могат да се разберат! Хайде! Да изпием по още една чаша шампанско! Шампанското е чудесно! Изпрати ми го един мой познат от Еперне, на когото на времето бях продал доста от него, и то евтино. (Тогаваш се занимавах с продажба на вина.) Тоя човек е признателен и сега в благополучието си си спомня за мене. Това не се случва често.

Смаян от лекомислието и безгрижието на човека, когото всички смятаха за способен и извънредно дълбок, Бирото не посмя да го разпитва повече. И все пак сред объркващата го възбуда, последвала от

изпитото шампанско, той си спомни за името, произнесено от дю Тийе, и запита кой е и къде живее банкерът господин Гобсек.

— Дотам ли изпаднахте, драги господине? — възкликна Клапарон. — Гобсек е банкер толкова, колкото палачът на град Париж е лекар. Първата му дума е да иска петдесет на сто лихва; той е от школата на Арпагон. На ваше разположение той държи канарчета, препарирани змии, кожуси през лятото, леки бели дрехи през зимата. А какви ценности можете да му предложите вие? За да приеме полиците ви без гаранция, ще трябва да заложите при него жена си, дъщеря си, чадъра си, всичко, дори и кутията си за шапки, чехлите си (вие попадате в разиграваната от него комедия), лопатите си, машата си, та и дървата, които държите в мазето!... Гобсек! Гобсек ли? Нещастнико, кой ви отпрати към този палач на материално затруднени хора?

— Господин дю Тийе.

— А, хитрецът, познах, че е той! Някога бяхме приятели с него. Сега сме скарани така, че не се поздравяваме и, вярвайте ми, има от какво да се отвращавам: проникнах до дъното на прогнилата му душа; той ме накара да се чувствам неудобно на оня хубав бал у вас; не мога да го понасям с надменния му вид, защото имал за любовница жена на нотариус! Стига само да река, аз мога да имам маркизи, но той никога няма да получи моето уважение! Уважението ми е подобно на принцеса, а тя няма никога да го обезпокои в леглото му! Ама и вие сте голям шегобиец, слушайте, давате бал, а два месеца по-късно искате отсрочка! Вие можете много да напреднете! Хайде да работим заедно! Имате добро име, то ще ми свърши работа. О, дю Тийе е сродна душа на Гобсек! Дю Тийе ще свърши зло. Ако наистина е, както разправят, посредник на стария Гобсек, няма да отиде много далеч. Гобсек дебне в някое ъгълче като стар паяк, който е хванал в мрежата си целия свят. Рано или късно — хоп! Лихварят изсмуква жертвата си, както аз сега ей тази чашка вино. Толкова по-добре! Дю Тийе ми изигра един номер... ама такъв, че заслужава обесване.

След час и половина безсмислен брътвеж Бирото реши да си тръгне, щом видя, че бившият търговски пътник се кани да му разказва какво се било случило в Марсилия с някакъв си народен представител, който бил влюбен в една актриса, а тя пък играела ролята на Хубавата Арсен и била освиркана от настроената роялистки публика.

— И той става — разказа Клапарон, — изправя се в ложата си и виква: „М... му, който свири!... Ако е жена, ще го оправя в леглото, ако е мъж, една само среща с мен ще го нареди, ако не е ни мъж, ни жена, ще го натикам в миша дупка!“ Знаете ли как свършило всичко?

— Сбогом, господине — каза Бирото.

— Пак ще ви се наложи да наминете към мене — отвърна Клапарон. — Първата полица на Керон ни е върната протестирана и нали съм поръчител, платих. Ще пратя у вас за парите, работата преди всичко!

Тази студена и престорена любезност нарани Бирото не помалко, отколкото грубостта на Келер или немската присмехулност на Нюсенжан. Интимните обноски на този човек и чудноватите му изповеди, предизвикани от изпитото шампанско, помрачиха душата на честния парфюмерист: стори му се, че излиза от някакъв вертеп на капитала. Той слезе по стълбата, после тръгна по улиците, без да знае къде отива. Продължи по булевардите, стигна до улица Сен-Дьони и като си спомни за Молиньо, запъти се към Батавския дом. Той се изкачи по мръсната вита стълба, по която неотдавна се бе изкачил с чест и гордост. Спомни си за дребнавата алчност на Молиньо и изтръпна от ужас, че трябва да иска нещо от този човек.

Както при първото посещение на парфюмериста, собственикът седеше край огъня, но този път се бе отдал на храносмилането си. Бирото изложи молбата си.

— Искате отсрочка за полица от хиляда и двеста франка! — възкликна Молиньо иронично и недоверчиво. — Не е възможно да сте стигнали дотам, господине. Щом нямате хиляда и двеста франка на петнадесети, значи, ще ми върнете квитанцията за наема неплатена? А, ще ми бъде много неприятно, аз никак не съм любезен, щом става дума за пари; наемите са моите доходи. Иначе с какво ще посрещна собствените си задължения? Всеки търговец ще одобри този спасителен принцип. Щом става дума за пари — няма кум, няма сват. Зимата е тежка, дървата поскъпнаха. Ако не ми платите на петнадесети, на шестнадесети по обед призовката е у вас. Не друг, а Микрал, оня добряк, вашият пристав, ще ви изпрати призовчицата в плик, както подобава на високото ви положение.

— Господине, никога не съм получавал призовка на мое име — каза Бирото.

— Всяко нещо си има начало — бе отговорът на Молиньо.

Смазан от неприкритата кръвожадност на старчето, парфюмеристът се почувства съвсем убит, защото чу в ушите си тътена от погребалната камбана на фалита. Всеки неин удар будеше в него спомена за собствените му безмилостни преценки за фалиралите търговци. Някогашните му разсъждения се очертаваха с огнени букви в замаяната му глава.

— Да не забравя — каза Молиньо, — пропуснали сте да напишете върху полиците „стойност, получена от наеми“, което ми помага да запазя правата си.

— Положението, в което се намирам, ми забранява да правя каквото и да било в ущърб на кредиторите си — отвърна парфюмеристът, загубил ума и дума от зиналата пред краката му пропаст.

— Отлично, господине, много добре! Мислех, че от досегашните си наематели съм научил всичко по въпроса за наемните отношения. А сега от вас научавам, че срещу наема никога не трябва да се приемат полици вместо пари. А! Ще ви дам под съд, защото от отговора ви разбирам, че няма да уважите подписа си. Хора като вас засягат интересите на всички собственици в Париж.

Бирото си излезе отвратен от живота. Свойствено е на чувствителните и мекушави натури да се обезкуражават при първия отказ и да се насърчават при първия успех. Единствената надежда на Сезар беше предаността на младия Попино, за когото той съвсем естествено помисли, щом се озова на площад Иносан.

— Горкото момче, кой би предсказал подобно нещо, когато преди шест седмици в градината на Тюйлери го подготвих за новото му поприще.

Наближаваше четири часът, време, когато служителите напускат съдебната палата. По една случайност и съдията Попино бе дошъл да види племенника си. Този човек, един от най-проницателните умове по въпросите на нравствеността, притежаваше интуиция, която му помагаше да открива скритите помисли, да разбира смисъла на най-незначителните човешки действия, зародиша на престъплението и корените на закононарушението; сега, без да се издаде, той поразгледа Бирото. Парфюмеристът — който остана недоволен, че намира чичото при племенника — му се стори напрегнат, замислен и загрижен. Както

винаги зает и с перо, затъкнато над ухото, малкият Попино се чудеше как да изрази вниманието си към бащата на своята Сезарин. Баналните фрази, изречени обаче от Сезар, се сториха на съдията прикритие на някаква важна молба. Вместо да си тръгне, хитрият магистрат продължи да стои при племенника си въпреки волята му, защото бе пресметнал, че парфюмеристът сам ще си тръгне, за да се опита по този начин да се отърве от него. Щом Бирото излезе, тръгна си и съдията, но той го зърна, че снове по улица Сен-Диаман, която води към улица Обри-льо-Буше. Това извънредно дребно обстоятелство предизвика нови съмнения у стария Попино относно намеренията на Бирото; той излезе от улица Ломбар и като видя, че парфюмеристът влиза отново при Анселм, също се запъти бързо натам.

— Драги Попино — каза Сезар на съдружника си, — идвам да ти искам една услуга.

— Какво искате да направя за вас? — запита Попино, пламнал от готовност.

— Ах! Спасяваш ми живота! — извика нещастникът, щастлив от сърдечната топлина, блеснала сред ледовете, из които се движеше от двадесет и пет дни насам. — Трябва да ми дадеш петдесет хиляди франка срещу частта ми от печалбите, за плащането ще се разберем.

Попино погледна втренчено Сезар, който сведе очи. В този момент влезе съдията.

— Момчето ми... А, извинявайте, господин Бирото!... Момчето ми, забравих да ти кажа... — И със свойствения на магистрата заповеднически жест, съдията изведе племенника си на улицата, поведе го към улица Ломбар, макар че беше по сако и гологлав, и го накара да го изслуша. Племеннико, възможно е бившият ти господар да се окаже в толкова забъркано положение, че да се наложи да депозира баланса си. Преди да стигнат дотам, хората с четиридесет години безукорен живот, дори най-добродетелните, в желанието да запазят честта си постъпват като запалени комарджии; такива хора са способни на всичко: да продадат жена си, да търгуват с дъщерите си, да изложат името на най-добрите си приятели, да заложат вещи, които не им принадлежат; те играят на комар, стават комедианти, лъжци; умеят да плачат. Виждал съм най-чудновати неща. И ти сам бе свидетел на добродушието на Роген, комуто всеки би дал причастие без изповед. Нямам пред вид в строгите си заключения господин

Бирото, смятам го за честен човек; но ако той поиска от тебе да направиш каквото и да било, което да е противно на търговските закони, като например да подпишеш от приятелски чувства полици и да пуснеш подписа си в обръщение, което според мене е начало на мошеничество, защото такива полици са като фалшиви пари, обещавай ми да не вършиш нищо, преди да си се посъветвал с мене. Мисли, че щом обичаш дъщеря му, не трябва, дори в интерес на твоите чувства, да разрушаваш бъдещето си. Ако се наложи господин Бирото да падне, защо трябва да падате двамата? Това не би ли означавало да се лишите и двамата от всички шансове, които би могла да има твоята фирма, която всъщност ще бъде и негово убежище?

— Благодаря ви, чичо, вземам си бележка от думите ви — отвърна Попино, който едва тогава разбра отчаяното възклицание на бившия си господар.

Търговецът на фини масла и други артикули се прибра загрижен в мрачния си магазин. Бирото веднага забеляза промяната.

— Направете ми честта да се качите в стаята ми, там ще бъдем по-спокойни — рече Попино. — Макар че служителите ми са много заети, все пак биха могли да ни чуят.

Бирото последва Попино като осъден, който очаква касиране на присъдата или отхвърляне на молбата му.

— Скъпи мой благодетелю — каза Анселм. — Не се съмнявайте в предаността ми към вас, тя е сяпа. И все пак позволете ми да ви запitam исканата сума спасява ли ви напълно, или само забавя някаква катастрофа. Ако е така, защо да ме повличате и мене? На вас са ви нужни полици със срок деветдесет дни. Отсега искам да ви кажа, че ще ми бъде невъзможно да ги платя след три месеца.

Блед, тържествен, Бирото се изправи и изгледа Попино. Ужасен, Анселм извика:

— Ще ги подпиша, щом настоявате!

— Неблагодарник! — отвърна парфюмеристът, като вложи последните си сили в тази дума, запратена в лицето на Анселм като печат на позора.

Той се отправи към вратата и излезе. Като дойде на себе си от страшната дума, Попино се спусна по стълбата и изтича на улицата, но никъде не видя парфюмериста. Влюбеният момък продължаваше да чува страшната присъда, пред него все се мяркаше разстроено лице

на нещастния Сезар; подобно на Хамлет и той стоеше редом с един ужасен призрак.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА ДЕПОЗИРАНЕ НА БАЛАНСА

Бирото се въртеше из улиците на този квартал като пиян. Най-после излезе на кея, тръгна по него и стигна до Севр, където, изтръпнал от мъка, прекара нощта в един хан; изплашена, жена му не посмя да го търси. В такива случаи неблагоприятно вдигнатата тревога може да се окаже съдбоносна. Умната Констанс пожертва тревогите си пред доброто търговско име на мъжа си; тя го чака през цялата нощ, като ту се молеше, ту изпадеше в страшно безпокойство. Умрял ли бе Сезар? Или бе излязъл вън от Париж по дирята на някоя последна надежда? На другия ден тя си даде вид, че знае причините на отсъствието му, но като видя, че в пет часа той още не се бе върнал, изпрати да повикат вуйчо ѝ и го помоли да отиде в моргата. През цялото време тази мъжествена жена остана на касата и дъщеря ѝ бродираше до нея. Те отговаряха на клиентите със спокойно, не тъжно, но не и усмихнато лице. Пийро се завърна със Сезар. Срещнал го бе на връщане от борсата, в Пале-роял, в момента, когато се чудеше да влезе ли в игралната зала. Беше четиринадесети януари. На обяд Сезар не можа да яде. Свитият му стомах не приемаше храна. Следобедът бе още по-страшен. Търговецът преживя за стотен път едно от онези ужасни люшкания между надежда и безнадеждност, от които в душата нахлува цяла гама от радостни усещания, след което тя пропада в най-страшна мъка, а това изхабява слабите натури.

Пристигна адвокатът на Бирото Дервил, който се втурна във великолепния салон, където госпожа Сезар едва задържахше нещастния си съпруг; той искаше да отиде да спи на петия етаж, за да „не гледал — както казваше той — свидетелството на безумието си“.

— Спечелихме делото! — каза Дервил.

При тези думи сгърченото лице на Сезар се отпусна, но радостта му изплаши вуйчо Пийро и Дервил. Жените излязоха ужасени и отидоха да плачат в стаята на Сезарин.

— Значи, сега ще мога да сключа заем! — извика парфюмеристът.

— Не би било благоразумно — отвърна адвокатът. — Те ще обжалват делото, а апелативният съд може да измени присъдата; но до един месец ще имаме и неговото решение.

— Един месец!

Сезар изпадна в някакъв унес, от който никой не се и опита да го изтръгне. Тази особена каталепсия, при която тялото живееше и страдаше, но функциите на съзнанието бяха преустановени, този отдих — плод на случайността — бе посрещнат с основание от Констанс, Сезарин, Пийро и Дервил като божия благодат. Така Бирото можа да понесе съсипващите вълнения на нощта. Той остана в едно дълбоко кресло до камината; от другата страна седеше жена му, като го наблюдаваше внимателно, с кротка усмивка на устните, една от онези усмивки, които доказват, че жените са по-близо до небето, отколкото мъжете, и че те умеят да влагат безкрайна нежност и в най-голямото състрадание — тайна, която притежават само ангелите, появяващи се по някаква щастлива случайност съвсем изрядко в човешките сънища. Седнала на малко столче до краката на майка си, Сезарин докосваше от време на време с косата си ръцете на баща си — милувка, чрез която се опитваше да изрази онова, което в подобни кризи думите не са в състояние да сторят.

Седнал в креслото си, както канцлерът Лопитал е изобразен в преддверието на камарата, Пийро — този философ, който бе готов всичко да понесе — напомняше с мъдростта си, изписана на челото му, египетските сфинксове; той разговаряше тихо с Дервил. Констанс си науми да поиска мнението на адвоката, в чиято дискретност бе сигурна. Тъй като знаеше баланса наизуст, тя изложи шепнешком на ухото на Дервил положението им. След като се съвещаваха близо час пред очите на затъпелия парфюмерист, адвокатът поклати глава и в същото време погледна Пийро.

— Госпожо — каза той с ужасното хладнокръвие на деловите хора, — налага се да депозирате баланса си. Да предположим, че намерите начин да платите утре, ще трябва да броите най-малко триста хиляди франка, преди да можете да сключите заем срещу купените от вас места. На един пасив от петстотин и петдесет хиляди франка вие противопоставяте много хубав и много производителен актив, който обаче е неосребрим, така че рано или късно ще се провалите.

Мнението ми е, че е по-добре да скочите от прозореца, отколкото да се сгромолясате по стълбите.

— И аз мисля така, момичето ми — каза Пийро. Дервил си тръгна, изпратен от госпожа Сезар и от Пийро.

— Милият ми татко! — каза Сезарин, като стана тихичко от столчето, за да целуне баща си по челото. — Анселм нищо ли не е могъл да направи? — запита тя, когато вуйчо ѝ и майка ѝ се върнаха.

— Неблагодарник! — извика Сезар, шибнат от това име в единственото чувствително място на паметта си, както откликва клавишът на пианото, когато чукчето удари струната.

От момента, в който тази дума го бе анатемосала, малкият Попино нямаше нито миг сън, нито миг покой. Нещастният момък проклинаше чичо си и бе ходил да го види. За да накара този човек с неговата дългогодишна юридическа опитност да отстъпи, той бе употребил цялото красноречие на любовта с надеждата да омилостиви човека, съдията, по когото човешките слова се плъзгаха, както водата се стича по мушама.

— Казано на търговски език — твърдеше той пред него, — обичаят позволява на съдружника-деловодител да отпусне известна сума на съдружника-командитор предварително, като аванс срещу печалбите, а ние несъмнено ще имаме печалби. Направих подробна проверка на положението си и смятам, че ще бъда в състояние да платя четиридесет хиляди франка за три месеца! Честността на господин Бирото дава основание да се вярва, че тези пари ще бъдат употребени за изплащане на полиците. Така че ако се стигне до фалит, кредиторите няма да могат в нищо да ни упрекнат. Освен това, чичо, предпочитам да загубя четиридесет хиляди франка, отколкото да изгубя Сезарин. Тя сигурно вече знае за отказа ми и ще ме намрази. А аз обещах да дам и кръвта си за моя благодетел! Намирам се в положението на моряк, който се дави, хванал за ръка капитана си, или на войник, който трябва да загине заедно с генерала си.

— Не си добър търговец, обаче сърцето ти е добро, затова винаги ще те уважавам — отвърна съдията, като стисна ръка на племенника си. — Много мислих по тази работа — продължи той, — знаейки, че си лудо влюбен в Сезарин и мисля, че ще можеш да удовлетвориш едновременно законите на сърцето и законите на търговията.

— Ах, чичо, ако сте открили някакъв начин, спасявате честта ми!

— Дай на Бирото петдесет хиляди франка с акт, упоменаващ частта му във вашето предприятие с маслата, което е един вид собственост. Аз сам ще съставя акта.

Анселм целуна чичо си, върна се в къщи, подписа записи за петдесет хиляди франка и се завтече от улица Сен-Диаман на площад Вандом, така че в момента, в който Сезарин, майка ѝ и вуйчо им Пийро гледаха парфюмериста, смаяни от гробовния глас, с който бе произнесъл думата „неблагодарник“ в отговор на въпроса на дъщеря си, вратата на салона се отвори и Попино влезе.

— Скъпи, обични господарю — каза той, като бършеше челото си, плувнало в пот, — ето парите, които ми поискахте. — И той подаде полиците. — Да, огледах положението си, не се страхувайте, ще мога да платя, но само спасете честта си!

— Сигурна бях в него! — извика Сезарин, като хвана ръката на Анселм и силно я стисна.

Госпожа Сезар целуна Попино, а парфюмеристът се изправи, подобно на праведник при тръбата на страшния съд: той наистина възкръсваше от гроба! После протегна ръка като безумен, за да поеме петдесетте обгербвани полици.

— Чакайте! Момент! — извика страшният вуйчо Пийро, като изтръгна записите от ръцете на Попино.

Онемели от тона и от жеста на вуйчото, четиримата членове на семейството — Сезар и жена му, Сезарин и Попино — видяха ужасени как той разкъса полиците и ги хвърли в огъня, където те се превърнаха на пепел, без никой да се опита да му попречи.

— Вуйчо!

— Вуйчо!

— Вуйчо!

— Господине!

Това бяха четири възклицания, четири сърца, обединени в една обща, страшна мисъл. Вуйчо Пийро прегърна малкия Попино, притисна го до гърдите си и го целуна по челото.

— Ти заслужаваш да те обожават всички, които имат сърце — му каза той. — Ако обичаше дъщеря ми, дори тя да притежаваше един милион, а ти да имаше само това (той показа черната пепел от записите), и ако и тя те обичаше, за две седмици щях да ви оженя. Господарят ти — продължи той, като показа Сезар — е полудял.

Племеннико — обърна се Пийро тежко към парфюмериста, — стига илюзии! В търговията са необходими пари, а не чувства! Всичко това е много възвишено, но е безполезно. Два часа прекарах на борсата, ти нямаш вече и за пет пари кредит. Всички говорят за сполетялата те беда, за отказаните отсрочки, за опитите ти пред някои банкери и за техния отказ, за лудостите ти, за шестте етажа, които си изкачил, за да намериш един бърбров като сврака собственик, и то за да отсрочиш изплащането на хиляда и двеста франка, за бала, който уж си бил дал, за да прикриеш затрудненото си положение. Някои стигат дотам да твърдят, че не си имал никакви пари у Роген. Според враговете ти Роген е бил само предлог. Един мой приятел, когото натоварих да разучи всичко, потвърди подозренията ми. Всеки предчувства, че сега ще се появят полици, подписани от Попино, и се говори, че ти нарочно си го настанил в новата фирма, за да можеш да го използваш. С една дума, всички клевети и злословия, които си навлича човек, стремящ се да се издигне едно стъпало по-високо по обществената стълбица, сега се носят в търговския свят. Ти напразно би разнасял по всички гишета цяла седмица петдесетте полици от Попино, никой няма да ги вземе, само ще понесеш унижението да ти откажат. Нищо не доказва емисионната им стойност и хората очакват, че за да се спасиш, ще пожертваш горкото момче. По този начин само ще унищожиш без всякаква полза кредита на фирмата „Попино“. Знаеш ли колко би ти дал и най-смелият изкупвач срещу тези петдесет хиляди франка? Двадесет хиляди, чуваш ли? Двадесет хиляди! В търговията настъпват моменти, когато човек трябва да умее да се държи пред хората три дни, без да яде, като че ли е преял, за да бъде допуснат на четвъртия ден в трапезарията на Кредита. Само че ти не можеш да издържиш тези три дни, там е работата! Смелост, племеннико, налага се да депозираш баланса си. Тук е Попино, тук съм и аз, и щом твоите служители си легнат, ние двамата с него ще се заловим на работа, за да ти спестим тия мъки.

— Вуйчо! — промълви парфюмеристът, сключил умолително ръце.

— Сезар, да не би да искаш да стигнеш до срамен баланс, в който да нямаш никакъв актив? Участието ти в предприятието на Попино спасява честта ти!

Прогледнал от тази последна и съдбоносна струя светлина, Сезар видя най-после ужасната истина в пълните ѝ размери, отпусна се в креслото си, после падна на колене, разсъдъкът му се помрачи и той стана като дете; жена му помисли, че умира и коленичи до него, за да му помогне да се вдигне; но остана така, защото го видя, че сключва молитвено ръце, отправя поглед към небето и казва с примирение и разкаяние пред вуйчо си, дъщеря си и Попино молитвата, изричана от католиците във върховни моменти.

„Отче наш, ти, който си на небесата, да се свети името ти, да дойде царството ти, да бъде волята ти както на небето, така и на земята. *Хляб наш насущний дай ни го и днес* и прости нашите грехове, както и ние прощаваме на враговете си. Амин!“

Сълзи изпълниха очите на стоически настроения Пийро, а Сезарин, разплакана и убита от скръб, бе склонила глава на рамото на бледия, застинал като статуя Попино.

— Да слезем долу — каза бившият железар на младежа, като го хвана под ръка.

В единадесет часа и половина те оставиха Сезар на грижите на жена му и дъщеря му. Точно тогава Селестен — първият помощник, — който бе движил цялата работа на фирмата по време на тази скрита за всички буря, се качи горе и влезе в салона. Като чу стъпките му, Сезарин изтича да му отвори, за да му попречи да види унието, в което бе изпаднал господарят му.

— В тазвечерната поща — каза той — имаше едно писмо от Тур, на което адресът е бил сбъркан и затова е закъсняло. Помислих, че е от брата на господин Бирото, затова не съм го отворил.

— Татко — извика Сезарин, — има писмо от чичо ми от Тур!

— Ах! Спасен съм! — извика Сезар. — Братко! Братко! — добави той и разцелува писмото.

Отговор на Франсоа до Сезар Бирото:

„Тур, 17 т. м.

Многообични ми братко, писмото ти ми причини много голяма мъка; ето защо, след като го прочетох, отидох и отслужих на бога светата литургия за спасението ти,

помолих го да хвърли милостив поглед на твоите страдания в името на кръвта, пролята за наше изкупление от неговия син, нашия божествен спасител. В момента, в който произнасях в молитвата «Pro meo fratre Coesare», очите ми се напълниха със сълзи, мислейки за тебе, от когото за нещастие съм разделен в дните, когато имаш такава нужда от братска подкрепа. Казах си обаче, че почитеният господин Пийро достойно ще ме замести.

Скъпи ми Сезар, не забравяй сред мъките, че животът на земята е живот на изпитания, преходен; мисли, че един ден ние ще бъдем възнаградени за това, че сме страдали в името, на светия бог, за светата църква, за това, че сме съблюдавали евангелските истини и сме живели добродетелно; иначе нищо на този свят не би имало смисъл. Повтарям ти тези неща, защото зная колко си набожен и добър и защото може да се случи хора като тебе, понесени от световните бури и запратени в пълното с опасности море на човешките интереси, да си позволят в нещастията някои богохулства. Не проклинай нито хората, които ще те наранят, нито бога, който по своя воля изпраща горчивини в живота ни. Не гледай към земята, а, напротив, вдигни поглед към небето: оттам идва утехата за слабите, там са богатствата на бедните, там се крият и ужасите за богатия...“

— Бирото — пресече го жена му, — прескочи всичко това и виж дали ни изпраща нещо.

— Често ще препрочитаме това писмо — рече търговецът, като бършеше сълзите си; той разтвори писмото, от което падна един пощенски запис. — Бедният ми брат, сигурен бях в него — продължи Бирото, взе записа и продължи да чете със задавен от сълзи глас:

— „... отидох у госпожа дьо Листомер и без да ѝ казвам причините на просбата ми, я замолих да ми заеме каквото може, за да увеличи плода на спестяванията ми.

Нейната щедрост ми позволи да допълня сумата от хиляда франка, която ти изпращам със запис.“

— Много пари праща! — извика Констанс, поглеждайки към Сезарин.

— „Като се откажа от някои излишества в живота си, ще мога да върна за три години на госпожа дьо Листомер четиристотинте франка, които ми даде назаем, така че, скъпи ми Сезар, не се тревожи. Изпращам ти всичко, което притежавам на този свят, като ти пожелавам тази сума да ти помогне да разрешиш благополучно търговските си затруднения, които, предполагам, са само временни. Знам колко си съвестен, затова предварително искам да отговоря на възраженията ти. Не мисли за никакви лихви, нито пък смятай да ми връщаш парите, когато си възстановиш състоянието, който ден няма да закъснее, ако бог благоволи да се вслуша в молитвите ми, които ежедневно отправям към него. Съдейки по последното ти писмо, получено преди две години, аз те смятах за богат човек и мислех, че ще мога да разполагам със спестяванията си в полза на бедните; сега обаче всичко, което имам, ти принадлежи. Като превъзмогнеш тази временна спънка в твоето плуване, запази сумата за племенницата ми Сезарин, така че, като се омъжи, да може да си купи с нея някоя дреболия, която ще ѝ напомня за стария чичо, чиито ръце ще бъдат винаги вдигнати към небето с молба към бога да изсипе благодатта си над нея и над всички, които ѝ са скъпи. Накрая, скъпи ми Сезар, не забравяй, че аз съм беден свещеник, който живее от божията милост като полските чучулиги, който върви безшумно по избрания от него път, като се старее да изпълнява заповедите на нашия божествен спасител и комуто следователно е нужно много малко. Затова остави настрана и най-малките скрупули в затрудненото положение, в което се намиращ, и мисли за мен като за човек, който най-нежно те обича. Нашият

прекрасен абат Шаплу, на когото не съм разказал затрудненията ти, ме помоли да ти предам най-хубавите му чувства за цялото ти семейство и ти пожелава работите ти да вървят все така благополучно. Сбогом, скъпи и многообични ми братко, моля бога в обстоятелствата, в които се намиращ, да ви даде крепко здраве на тебе, на жена ти и на дъщеря ти. Пожелавам на всички ви търпение и смелост в бедите.

Франсоа Бирото, свещеник, викарий на катедралата и на енорийската църква «Сен-Гасианп» в Тур“.

— Хиляда франка! — повтори госпожа Бирото разярено.

— Прибери ги — отвърна тежко Сезар. — Толкова има, толкова праща. Впрочем те са на дъщеря ни и с тях ще можем да живеем, без нищо да искаме от кредиторите ни.

— Те ще помислят, че ти си скрил значителни суми.

— Ще им покажа писмото.

— Ще кажат, че то е измислено.

— Боже мой, боже мой! — извика Бирото ужасен. — И аз така съм мислил за толкова бедни хорица, които са били в моето положение!

Дълбоко разтревожени от състоянието, в което се намираше Сезар, майката и дъщерята останаха до него мълчаливи с ръкоделието си. В два часа сутринта Попино отвори тихо вратата на салона и направи знак на госпожа Бирото да слезе. Като видя племенницата си, Пийро свали очилата си.

— Дете мое — каза той, — още има надежда, всичко не е загубено, само че твоят мъж не би могъл да издържи на превратностите в преговорите, които заедно с Анселм смятаме да предприемем. Не се отделяй утре от магазина и вземи всички адреси на полиците, защото ние ще бъдем заети до четири часа. Ето какво искам да кажа. Нито господин Рагон, нито аз представляваме заплаха за вас. Представи си сега, че вашите сто хиляди франка, които са били депозирани у Роген, са били предадени по принадлежност, в такъв случай пак не бихте могли да разчитате на тях. Налице са обаче сто и четиридесет хиляди франка записи на заповедта на Клапарон, които

при всички случаи трябва да изплатите. Така че не е банкрутът на Роген, който ви разорява. Смятам, че за да посрещнете задълженията си, трябва да сключите рано или късно заем от четиридесет хиляди франка срещу фабриките ви и други шестдесет хиляди франка — срещу записи на Попино. Значи, още можем да се борим; защото след това пък ще можете да направите заем срещу местата при „Мадлената“. Ако вашият главен кредитор се съгласи да ви помогне, аз няма дори да се замисля, ще продам рентата си, ще остана без хляб. Попино също ще увисне на косъм и вие ще бъдете зависими от най-дребния обрат в търговията. Но няма съмнение, че маслото ви ще донесе големи печалби. Току-що се разбрахме с Попино, в тази борба ние ще ви подкрепим. Ах! С радост бих ял сух хляб, само да може да видя как изгрява на хоризонта зората на успеха ви! Но всичко зависи от Жигоне и от съдружниците на Клапарон. Сега двамата с Попино отиваме у Жигоне, където ще бъдем между седем и осем часа; след това ще знаем какви са намеренията им.

Разплакана, потънала в сълзи, Констанс се хвърли отчаяно в обятията на вуйчо си. Но нито Попино, нито Пийро можеха да знаят, че Бидо, наричан Жигоне, и Клапарон бяха двойници на дю Тийе, както и че дю Тийе копнееше да прочете в рубриката „Малки обявления“ следното страшно съобщение:

„Решение на Търговския съд, според което се обявява в несъстоятелност Сезар Бирото, търговец-парфюмерист, жител на Париж, улица Сент-Оноре № 397. Несъстоятелността се открива на 16 януари 1819 година. Съдия-изпълнител, господин Гобенхайм-Келер. Синдик, господин Молиньо.“

Анселм и Пийро проучваха до сутринта работите на Сезар. В осем часа двамата героични приятели, единият от които бе стар ветеран, а другият — наскоро произведен младши лейтенант, се запътиха, без дума да си кажат, към улица Грьонета. Сега те щяха да изпитат вместо Сезар Бирото ужасните мъки на хората, изкачвали стълбите на Бидо, по прякор Жигоне. Бяха потиснати. Няколко пъти Пийро изтри потта от челото си.

Сградите по улица Грьонета, до една обсебени от множество търговски фирми, отблъсват напълно с външния си вид. Постройките са ужасни. Отвратителната мръсотия на работилниците е първото нещо, което се хвърля в очи. Старият Жигоне живееше на третия етаж на една къща, чиито прозорци се отваряха наполовина и бяха с малки мръсни стъкла. Стълбата излизаше на самата улица. Портиерката живееше в една стаичка на приземния етаж, осветявана само откъм стълбището. С изключение на Жигоне всички наематели бяха занаятчии. В сградата постоянно влизаха и излизаха работници; стъпалата бяха покрити с размекната или втвърдена кал — според времето — и всякакви мръсотии. На всяка площадка на това зловонно стълбище се виждаха фирмички с имената на занаятчиите, написани със златни букви върху червено лакирани тенекиени плочки и с мостри от шедьоврите им. Най-често вратите бяха отворени, така че вътре се виждаше странна смесица от домакинство и работилница, долитаха невероятни викове, ръмжене, песни, подсвирквания, напомнящи часа на храненето в зоологическата градина. На първия етаж, в един зловонен коптор, се изработваха най-хубавите тиранти на парижката галантерия. На втория етаж сред невъобразима мръсотия се произвеждаха най-елегантните картонени изделия, които на Нова година красят витрините. Когато Жигоне умря, той притежаваше на третия етаж на тази къща един милион и осемстотин хиляди франка, но нищо не бе в състояние да го накара да излезе оттам, макар че племенницата му, госпожа Сайар, му бе предложила апартамент в една чудесна сграда на площад Роял.

— Смелост! — каза Пийро, като дръпна шнура на чукчето, окачено на сивата и чиста врата на Жигоне.

Той лично им отвори. Двамата пълномощници на парфюмериста, излезли на двубой на бойното поле на фалита, прекосиха едно не лошо, но студено помещение без пердета на прозорците. Те седнаха във втората стая, където бе кабинетът на лихваря, пред пълната с пепел камина, където дървата не искаха да се разпалят. Сърцето на Попино се вледени пред зелените папки на Жигоне и пред манастирската суровост на този студен като изба кабинет. Той се взря тъпо в простата синкава и изпъстрена с цветчета хартия, залепена по стените от преди двадесет и пет години, после пренесе помръкнал поглед на камината, украсена с часовник във форма на лира и с продълговати вази от син

севърски порцелан, богато инкрустирани с позлатена мед. Тази „отломка“ бе задигната от Жигоне по време на „корабокрушението“ на Версай, когато простолюдието бе изпочупило всичко; беше взета направо от будоара на кралицата. Великолепната творба обаче бе сложена редом с два най-мизерни свещника от ковано желязо и този груб контраст напомняше обстоятелствата, при които бе попаднала в ръцете му.

— Зная, че не идвате за себе си, а за многоизвестния Бирото — започна Жигоне. — Е, хайде казвайте какво има!

— Ясно ни е, че няма да ви кажем нищо ново, затова ще бъдем кратки — отвърна Пийро. — У вас ли са заповедите на заповедта на Клапарон?

— Да.

— Съгласен ли сте да замените първите петдесет хиляди срещу записи от тук присъстващия господин Попино срещу шконто, разбира се?

Жигоне свали страшния си зелен каскет, с който като че ли се бе родил, показва плешивия си и белезникав като прясно масло череп, направи волтеровска гримаса и отвърна:

— Искате да ми платите с масло за коса ли? Какво ще го правя?

— Щом така се шегувате, не ни остава нищо друго, освен да ставаме да си вървим — каза Пийро.

— Говорите като мъдрец и наистина сте мъдър — отвърна Жигоне с ласкателна усмивка.

— Добре, ами ако аз джиросам полиците на господин Попино? — запита Пийро с последно усилие.

— Вие сте чисто злато, господин Пийро, само че аз нямам нужда от злато, аз искам само да си получа среброто.

Пийро и Попино се сбoguваха и си тръгнаха. Но и на последното стъпало краката на Попино още се олюляваха.

— Това човек ли е? — запита той Пийро.

— За такъв го смятат — отвърна старецът. — Никога да не забравяш тази кратка среща, Анселм! Това са те хората, които дават пари назаем, но без маскарада на приятните обноси. Непредвидените събития са като буталото на пресата, ние сме гроздето, а bankerите са бъчвите. Сделката с местата сигурно е добра. Жигоне или някой друг, който стои зад него, иска да удуши Сезар, за да обере той печалбите:

всичко е ясно, положението е непоправимо. Ти видя какво нето са заемодавците: никога да не търсиш помощ от тях!

След тази ужасна сутрин, когато за първи път госпожа Бирото взе адресите на всички, които идваха за пари, и върна банковия разсилен, без да му плати, в единадесет часа щастлива, че е спасила мъжа си от страдания, смелата жена съгледа отдалеч Анселм и Пийро, чието завръщане очакваше с непрекъснато растяща тревога. Но по лицата им прочете присъдата си. Депозирането на баланса бе неизбежно.

— Той ще умре от мъка — рече нещастната жена.

— По-добре е да умре — каза дълбокомислено Пийро. — Но той е набожен, а при сегашните обстоятелства единствен изповедникът му, абат Лоро, може да го спаси.

Преди да поднесат на Сезар за подпис баланса, който Селестен бе приготвил, Пийро, Попино и Констанс изчакаха един от служителите да отиде да извика абат Лоро. Служителите бяха в отчаяние, те обичаха господаря си. В четири часа добрият свещеник пристигна. Констанс го уведоми за сполетялото ги нещастие и абатът се качи горе като войник на своя пост.

— Зная защо сте дошли — рече Бирото.

— Сине мой — му каза свещеникът, — отдавна ми е известно смирението ви пред божията воля; само че сега се касае да го покажете на дело; не откъсвайте взор от кръста господен, гледайте го и мислете на какви унижения е бил подложен спасителят на човечеството, колко жестоки са били кръстните му мъки и вие ще понесете изпитанията, които бог ви праща...

— Брат ми, абатът, ме подготви вече за това — отвърна Сезар, като показа писмото, което препрочиташе, и го подаде на изповедника си.

— Вие имате добър брат — каза абат Лоро, — имате и добродетелна и нежна съпруга, предана дъщеря, двама истински приятели — вуйчо ви и този прекрасен Анселм, — а също и двама снизходителни кредитори — семейство Рагонови; всички тези добри сърца непрестанно ще леят балсам върху раните ви и ще ви помогнат да носите кръста си. Обещайте ми, че ще имате твърдостта на мъчениците и че ще понесете удара, без да трепнете.

Абатът се изкашля, за да даде знак на Пийро, който също беше в салона.

— Примирил съм се напълно — отвърна Сезар спокойно, безчестието е вече факт, сега трябва само да мисля как да възстановя честта си.

Гласът на нещастния парфюмерист и изражението му изненадаха Сезарин и свещеника. Те обаче нямаше защо да се учудват. Хората обикновено понасят по-лесно нещастията, когато то е вече известно, определено, отколкото жестоките промени на съдбата, която носи ту прекалена радост, ту безкрайна скръб.

— Цели двадесет и две години съм спал, днес се събуждам с тояга в ръка — продължи Сезар, почувствал се отново някогашният селянин от Турен.

Като го чу да говори така, Пийро го притисна в прегръдките си. Чак тогава Бирото съгледа жена си, Анселм и Селестен. Книжата, които първият помощник държеше в ръка, бяха по-красноречиви от всякакви думи. Сезар огледа спокойно близките си, погледите на всички бяха тъжни; но приятелски.

— Момент — каза той, като сне ордена си и го подаде на абат Лоро, — ще ми го върнете, когато ще мога да го нося без срам. Селестен — обърна се той към помощника си, — напишете-молба за оставката ми като помощник-кмет. Господин абатът ще ви я издиктува, сложете ѝ дата четиринадесети и я пратете по Раге на господин дьо Ла Бийардиер.

Селестен и абат Лоро слязоха долу. За четвърт час в кабинета на Сезар се възцари дълбоко мълчание. Тази твърдост изненада семейството. Щом Селестен и абатът се върнаха, Сезар подписа молбата за оставката си. Но когато Пийро му даде да подпише баланса, нещастният човек не можа да спре едно ужасно нервно движение.

— Господи, имай милост към мене! — каза той, подписа страшния документ и го подаде на Селестен.

— Господине — каза тогава Анселм Попило, чието мрачно чело се озари от лъч светлина, госпожо, направете ми честта да ми дадете ръката на госпожица Сезарин!

При тези думи всички присъстващи се просълзиха, с изключение на Сезар, който стана, взе ръката на Анселм и му каза с глух глас:

— Дете мое, ти не можеш да се ожениш за дъщерята на един фалирал търговец.

Анселм погледна Бирото право в очите и отвърна:

— Обещавате ли пред цялото си семейство да се съгласите на кашата женитба, ако госпожица Сезарин ме иска за съпруг в деня, в който над вас няма вече да тегне тази беда?

Настъпи кратко мълчание, през което всички следяха с вълнение чувствата, изписани по измъченото лице на парфюмериста.

— Да — отвърна той най-сетне.

Анселм пое с неописуем жест ръката на Сезарин и я целуна.

— Вие съгласна ли сте? — запита я той.

— Да — отговори тя.

— И така аз вече съм член на семейството ви и имам право да се занимавам с неговите дела — каза той с особено изражение.

Анселм излезе бързо от стаята, за да не издаде радостта си, която съвсем не беше уместна при скръбта на Биротови. Не че той бе ощастливен от фалита, но любовта е така егоистична и така всеобхватна! Самата Сезарин чувстваше как сърцето ѝ прелива от вълнение, противоречащо на горчивата ѝ мъка.

— Като сме почнали, да нанесем и останалите удари — пошепна Пийро на ухото на Сезарин.

Госпожа Бирото издаде някакъв звук — израз по-скоро на мъка, а не на одобрение.

— Племеннико — каза Пийро на Сезар, — какво смяташ да правиш сега?

— Ще продължа търговията си!

— Не съм съгласен с тебе — каза Пийро. — Ликвидирай, разпредели актива между кредиторите си и не се показвай вече на парижката борса! Някога често съм си представял, че изпадам в положение като твоето... (О, в търговията човек трябва всичко да премисля! Търговец, който не допуска, че може да фалира, е като генерал, който смята, че не е възможно да бъде победен; в такъв случай той не е истински търговец.) Аз на твое място в никакъв случай не бих продължил тази работа. Какво? Да се червя непрекъснато пред хората, на които съм навредил, да срещам недоверчивите им погледи и да получавам мълчаливия им упрек? Виж, гилотината, това разбирам: миг, и всичко е свършено. Но да чувстваш, че всеки ден отново ти

режат главата е изтезание, от което бих се помъчил да се отърва. Мнозина продължават работата си, като че ли нищо не е било! Толкова по-добре за тях, те са по-силни от Клод-Жозеф Пийро. Ако търгуваш на дребно — а само така можеш да търгуваш, — ще кажат, че си запазил някакви средства; ако пък останеш без стотинка, няма да можеш вече да се оправиш. Кажй сбогом на търговията! Предай актива си, продай магазина и стоката и се залови с друго нещо.

— Но с какво? — запита Сезар.

— Е, потърси някаква служба — отвърна Пийро. — Нали имаш покровители? Херцог и херцогиня дьо Лънонкур, госпожа дьо Мортсоф, господин дьо Ванденес! Пиши на тези хора, срещни се с тях, могат да те настанят на служба в двореца с няколко хиляди франка заплата; жена ти и тя ще изкара толкова, навярно и дъщеря ти. Така че положението не е отчайващо. Тримата ще можете да си докарате до десет хиляди франка годишно. За десет години ще можеш да изплатиш сто хиляди франка, защото от тези пари ти нищо няма да харчиш: двете жени ще имат от мене хиляда и петстотин франка за разходите си, а колкото до тебе — ще видим!

Всъщност не Сезар, а Констанс се замисли върху тези мъдри слова. Като излезе от тях, Пийро се запъти към борсата, която тогава се помещаваше в една дъсчена постройка и представляваше кръгло помещение, в което се влизаше откъм улица Федо. Фалитът на видния търговец, на когото всички завиждаха, беше вече известен и предизвикваше общо вълнение сред представителите на едрата търговия, която тогава беше привърженица на конституцията. Търговците-либерали пък виждаха в празненството, дадено от Бирото, дръзко посегателство на техните политически убеждения. Хората на опозицията искаха да имат единствени монопола върху родолюбието. Роялистите можеха да обичат краля колкото си искат, любовта към отечеството бе привилегия на левицата: народът бе на нейна страна. Правителствените кръгове грешаха, че се радваха на събитие, което либералите искаха сами да изкористят. Падането на човек, под покровителството на двореца, на човек на правителството, на един непоправим роялист, който на 13 вандемиер бе нанесъл обида на свободата, като се бе сражавал срещу славната Френска революция, даваше повод за клюки и предизвикваше аплодисменти в борсата. Пийро искаше да разбере, да разузнае общественото мнение. В една от

най-оживените групи той видя дю Тийе, Гобенайм-Келер, Нюсенжан, стария Гийом и зет му Жозеф Льоба, Клапарон, Жигоне, Монжьоно, Гобсек, Адолф Келер, Палма, Шифроовил, Матифа, Грендо и Лурдоа.

— Колко трябва да сме предпазливи! — забеляза Гобенайм на дю Тийе. — На косъм е било деверите ми да отпуснат кредит на Бирото.

— Аз хлътнах с десет хиляди франка, които той ми поиска преди петнадесетина дни и му ги дадох само срещу подпис — отвърна дю Тийе. — Но той преди години ми бе услужил и няма да съжалявам, ако ги загубя.

— И вашият племенник постъпи като другите — каза Лурдоа на Пийро. — Празненства ще ми устройва! Разбирам това да е някой мошеник, който иска да хвърля прах в очите на хората, та да спечели доверието им! Но човек, когото всички смятаха за образец на честност, да прибягва към измамите на старите шарлатани, на които ние сме вечните жертви!...

— Като пиявици — допълни Гобсек.

— Имайте доверие само в хора, които живеят в кочини като Клапарон — каза Жигоне.

— Е, топре — обърна се дебелият барон Нюсенжан към дю Тийе, — вие сте искали та ми направите етин номер, като ми изпратили Пирото. Ас не снам сащо — продължи той, като се обърна към манифактуриста Гобенайм — той не братил та фсеме от мен петесет хилади вранк, ас щях та дам.

— О, не, господин барон! — намеси се Жозеф Льоба. — Вие сигурно сте знаели, че банката е отказала полиците му, вие сам сте наредили това в отчетния комитет. В положението на този нещастен човек, към когото аз продължавам да изпитвам дълбоко уважение, има някои особени обстоятелства...

Пийро стисна ръката на Жозеф Льоба.

— Наистина невъзможно е човек да си обясни станалото, освен ако допусне, че зад Жигоне се крият банкери, които искат да провалят сделката с местата около „Мадлената“ — каза Монжьоно.

— На Бирото се е случило онова, което ще постигне всички, които се занимават с неща, дето не им влизат в работа — прекъсна го Клапарон. — Ако се беше заловил лично той с „Кефалическото масло“, вместо да се впуска да вдига цената на празните места в Париж, щеше

може би да изгуби стоте хиляди франка при Роген, но нямаше да фалира. Той сега ще започне да работи под името „Попино“.

— Трябва да внимаваме с Попино — каза Жигоне.

За всички тези търговци Роген бе „нешастният Роген“, а парфюмеристът — „жалкият Бирото“. За единия като че ли намираха извинение в голямата му любовна страст, докато другият им се струваше много по-виновен поради стремежите му към големство.

Като излезе от борсата, Жигоне мина, преди да се прибере, по улица Перен-Гаслен и се отби при госпожа Маду, продавачката на лешници.

— Как върви търговийката, лелко? — запита той със свойствената му жестока добродушност.

— Криво-ляво — отговори почтително госпожа Маду, поднасяйки на лихваря единственото си кресло, и то с онова предано раболепие, което бе проявявала на времето само към „милиа покойник“.

Леля Маду, която събаряше на земята несговорчивите или прекалено закачливи каруцари, не би се страхувала да участва в обсадата на Тюйлери на десети октомври, иронизираше и най-добрите си клиентки и бе способна, без да й мръдне окото, да държи реч пред краля от името на жените от халите, същата тази Анжелик Маду посрещаше Жигоне с дълбоко уважение. В негово присъствие тя оставаше без сили и тръпнеше под суровия му поглед. Хората от народа дълго още ще треперят пред палача, а Жигоне бе палачът на този род търговци. В халите няма по-уважавана власт от властта на човека, от когото зависи курсът на парите. В сравнение с него.

Всички останали *институции*, създадени от хората, са нищо. Дори и правосъдието, защото в халите то е представено от един комисар, с когото тези хора завързват тесни връзки. Пред лихваря обаче, пред седналия зад зелените папки лихвар, към когото хората прибягват със свито сърце, шегата секва, гърлото пресъхва, гордостта в очите притихва, а народът застава почтително.

— Искате ли нещо от мене? — запита тя.

— Нищо, една съвсем дребна работица, бъдете готова да ми изплатите записите на Бирото. Човекът е фалирал, всичко е съвсем законно, ще ви изпратя сметката утре сутринта.

— Очите на госпожа Маду отначало се стесниха, като очите на котка, а после заизпускаха искри.

— Ах, негодникът! Ах, мошеникът! Сам дойде при мене да ми каже, че бил помощник-кмет и да ме поднася! Виж какво нещо е търговията! Няма вече честни кметове, правителството ни мами. Чакайте, ще видите как ще си взема аз от него парите...

— Е, при тия работи всеки се оправя, както може, миличка — каза Жигоне и повдигна леко крак, както прави котката, когато иска да премине през някое мокро място. Има разни важни клечки, които само гледат как да се измъкнат от капана.

— Хубаво! Хубаво! И аз ще си измъкна лешниците!... Мари-Жан! Чехлите и шала ми от заешката вълна, бързо, ако не искаш да ти стопля бузите с някоя плесница!

„Ще има пердах на другата улица — каза си Жигоне, потривайки ръце. — Дю Тийе ще бъде доволен, в квартала ще стане скандал. Не знам какво му е сторил този нещастник, парфюмеристът, но и на мене вече ми е жал, сякаш е куче, което си е счупило лапата. Това не е мъж, той не може да се бори с дю Тийе.“

Подобно на въстаналия народ от квартал Сент-Антоан, госпожа Маду се стовари към седем часа вечерта пред вратата на злочестия Бирото и я отвори със страшна ярост, защото ходенето още повече я беше възбудило.

— Мръсни гадини, дайте ми парите, парите си искам! Ще ми дадете парите или ще ви задигна ветрила, бурканчета, всякакви копринажи, с една дума стока за моите две хиляди франка! Де се е видяло кметовете да ограбват населението! Ако не ми платите, ще го бутна в затвора, ще отида при кралския прокурор, ще вдигна на крак цялото правосъдие! Няма да мръдна оттук без парите си!

Тя посегна да отвори един шкаф с огледала, където имаше скъпоценни вещи.

— Мадувица ще опипа нещо — каза тихичко Селестен на съседа си.

Като чу тези думи — защото когато човек е крайно възбуден, органите на чувствителността или се притъпяват, или придобиват по-голяма острота, според темперамента, — търговката зашлеви по ухото на Селестен най-силната плесница, която някога е била удряна в парфюмериен магазин.

— Научи се да уважаваш жените, ангелчето ми — каза тя, — и да не петниш името на тези, които ограбваш.

— Госпожо — каза госпожа Бирото, излизайки от стаичката зад магазина, където случайно се намираше и мъжът ѝ, когото вуйчо Пийро искаше да отведе, защото той в изблик на самоунижение стигаше дотам, че смяташе, че трябва да го откарат в затвора, — госпожо, за бога, не привличайте вниманието на минавачите!

— О! Нека да влязат! — отвърна жената. — Аз ще им разкажа всичко, нека се посмеят! Така, значи, е моята стока и с парите, дето га печеля с пот на челото, с тях дават балове! И вие ходите облечена като кралица с вълната, дето я скубете от *агънца* като мене! Исусе Христе! На мене краденият имот би ми изгорил кожата! Аз се увивам със заешка вълна, ама си е моя! Пладнешки разбойници такива, давайте ми парите или!...

И тя се нахвърли на една красива кутия е инкрустации, пълна със скъпи тоалетни принадлежности.

— Оставете кутията, госпожо — каза току-що влезият Сезар, — тук нищо вече не е мое, всичко принадлежи на кредиторите ми. Мое е само тялото ми и ако то ви трябва, ако искате да ме пратите в затвора, давам ви честната си дума (при тези думи една сълза блесна в очите му), че ще чакам тук изпратения от вас съдебен пристав и стражарите от търговския съд.

Тонът на Сезар и жестът, с който придружи думите си, смириха гнева на госпожа Маду.

— Капиталите ми бяха задигнати от един нотариус и аз нямам вина за бедите, които причинявам — продължи Сезар, — но вие ще си получите парите, та ако ще да работя като хамалин в халите и да умра от този труд.

— Виждам, че сте добър човек — отвърна продавачката от халите, — извинете за думите ми, госпожо; но все пак и аз трябва някак да се оправдая, защото Жигоне ще ме преследва, а за изплащането на вашите проклети полица аз имам записи само с десетмесечен срок.

— Елате при мене утре сутринта — каза влезият в този момент Пийро, — ще уредя вашата работа с пет на сто при един мой приятел.

— Я! Ама това е нашият чичо Пийро! Е, ама той ваш вуйчо ли е? — обърна се тя към Констанс. — Добре, виждам, че сте честни хора,

нищо няма да загубя, нали така? До утре, стари Бруте — каза тя на бившия железар.

Сезар настоя на всяка цена да остане сред развалините на своето благополучие, за да се справи, както казваше той, с всичките си кредитори. Въпреки молбите на племенницата си вуйчо Пийро подкрепи решението му и го остави да се качи горе в апартамента. Хитрият старец изтича у господин Одри, изложи му състоянието на Бирото, взе от него една рецепта за някакъв сироп за сън, поръча го в аптеката и се върна да прекара нощта заедно с него. Двамата със Сезарин накараха Сезар да пие от сиропа. Опиатът приспа парфюмериста, който се събуди след четиринадесет часа затворен в стаята на вуйчото, в дома му на улица Бурбоне; старецът пък си бе легнал на походно легло в салона. Когато Констанс чу тропота от колата, с която вуйчо Пийро отвеждаше Сезар, цялото ѝ мъжество я напусна. Често силите ни се поддържат от необходимостта да даваме подкрепа на някой, който е по-слаб от нас. Щом остана сама с дъщеря си, горката жена се разплака, като че ли Сезар беше мъртъв.

— Мамо — каза Сезарин, като седна на коленете на майка си и започна да ѝ се гали също като котенце, което е присъщо само на жените, — нали ми каза, че ако се държа смело в тази беда и ти ще намериш сили да я понесеш. Хайде, не плачи сега, мила мамо! Аз съм готова да постъпя на работа в някой магазин и няма и да помисля вече какво сме били. Ще стана първа продавачка, като тебе някога, и няма и да чуеш вече от мене нито да се оплаквам, нито да съжалявам за нещо. Има все още надежда. Не чу ли какво каза Анселм?

— Скъпо мое дете, той няма да бъде мой зет...

— О, мамо...

— Той ще ми бъде истински син.

— В нещастията има нещо хубаво, то ни учи да познаваме кои са истинските ни приятели — каза Сезарин, като целуна майка си.

Сезарин успя най-после да разведри скръбта на нещастната Констанс; тя се държеше с нея като че ли тя ѝ бе майка. На следния ден Констанс отиде още сутринта при херцог дьо Льононкур — един от първите кралски сановници — и му остави писмо, с което молеше да ѝ определи свиждане в някакъв час през деня. След това посети господин дьо Ла Бийардиер, разказа му в какво положение ги е поставило бягството на нотариуса и го замоли да подкрепи молбата им

пред херцога и да ходатайства в тяхна полза, защото се страхуваше, че няма да може добре да обясни нещата. Тя искаше служба за Бирото. Бирото щеше да бъде най-честният касиер, ако изобщо може да има степени при честността.

— Кралят току-що е назначил граф дьо Фонтен за главен директор на частния си кабинет, няма време за губене.

В два часа Ла Бийардиер и госпожа Бирото се изкачиха по голямата стълба на разкошния дом на Лъонкур на улица Сен-Доминик и бяха въведени при благородника, който в момента бе любимец на краля, ако изобщо може да се каже, че Луи XVIII е проявявал някакви предпочитания. Любезният прием на този голям благородник, който спадаше към малкия брой истински аристократи, останали от миналия век, вдъхна надежда на госпожа Бирото. Жената на парфюмериста се държа естествено и бе величествена в скръбта си. Скръбта облагородява и най-големите простаци, защото в нея се крие величие, и стига само да е искрена, тя непременно хвърля своя отблясък върху човека. А Констанс бе извънредно правдива жена.

Налагаше се незабавно да се ходатайства пред краля.

Посред разговора им съобщиха за идването на господин дьо Ванденес. Тогава херцогът извика: — Ето вашия спасител!

Госпожа Бирото не бе непозната за този млад човек, който бе влизал един-два пъти в магазина и за разни дреболии, които често са така необходими, както и някои други по-едри неща. Херцогът му обясни какви са намеренията на Бийардиер. Щом научи какво нещастие е сполетяло кръщелника на маркиза д'Юксел, Ванденес отиде веднага заедно с Ла Бийардиер при граф дьо Фонтен, като замоли госпожа Бирото да го почака.

Подобно на Бийардиер и граф дьо Фонтен бе почтен провинциален благородник, един от онези неизвестни герои, които се сражаваха храбро във Вандея по време на революцията. Бирото не му беше чужд, на времето, той го бе срещал в „Кралицата на розите“. Хората, които бяха проливали кръвта си за роялистическата кауза, се радваха по това време на привилегии, които кралят държеше в тайна, за да не дразни либералите. Господин дьо Фонтен, един от приближените на Луи XVIII, минаваше за негово напълно доверено лице. Графът не само обеща на всяка цена да намери някаква служба, а отиде при херцог дьо Лъонкур, който бе дежурен в двореца, и го

помоли да му издейства кратка аудиенция за същата вечер и да поиска и за Ла Бийардиер аудиенция при брата на краля, който имаше особена слабост към бившия вандейски дипломат.

Още същата вечер господин граф дьо Фонтен се отби направо от двореца Тюйлери при госпожа Бирото да ѝ съобщи, че мъжът ѝ ще бъде официално назначен веднага след спогодбата му с кредиторите в Погасителната каса с две хиляди и петстотин франка заплата, тъй като всички служби, в кралския кабинет били вече заети извънбюджетно от благородници, на които били обещани от по-рано.

Този успех бе само част от задачата на госпожа Бирото. Горката жена отиде на улица Сен-Дьони в „Шаки-пълот“ при Жозеф Льоба. По пътя срещна във великолепен екипаж госпожа Роген, сигурно бе тръгнала по покупки. Погледите им се срещнаха. Срамът, който щастливата жена не можа да потули при вида на другата, разорената, даде смелост на Констанс.

„Никога не бих си позволила разкош с чужди нари“ — каза си тя.

Жозеф Льоба я посрещна много добре. Тя го замоли да намери на дъщеря ѝ служба в някоя почтена търговска фирма. Льоба нищо не ѝ обеща, но осем дни по-късно Сезарин бе настанена с три хиляди франка заплата, храна и квартира в най-богатия магазин за парижки моди, който основаваше нов клон на булевард Де-з-Италиен. Касата и надзорът в магазина бяха поверени на дъщерята на парфюмериста, тя бе поставена по ранг преди първата продавачка и заместваше управителя и жена му.

Госпожа Бирото отиде още същия ден при Попино и поиска да работи при него като касиерка и да се занимава и с кореспонденцията и домакинството. Потайно разбра, че неговото предприятие е единственото място, където жената на парфюмериста би могла да намери уважението, което ѝ се полагаше, и положение, при което да не се чувства подчинена. Благородният момък ѝ даде три хиляди франка годишно, храна и собственото си жилище, като взе за себе си мансардната стая на един от служителите. По този начин, след като се радва само един месец на разкошния си апартамент, красивата парфюмеристка трябваше да се настани в ужасната стая, която гледаше към мрачния и влажен двор, същата, в която Годисар, Анселм и Фино бяха ознаменуваели тържествено „Кефалическото масло“.

Когато Молиньо, който бе назначен за агент от Търговския съд, дойде да приеме актива на Сезар Бирото, Констанс, подпомогната от Селестен, провери заедно с него инвентара. След това майката и дъщерята излязоха и скромно облечени, се отправиха *пеш* към дома на вуйчо им Пийро, без да обърнат глава към жилището, в което бяха прекарали една трета от живота си. Те вървяха мълчаливо до улица Бурдоне, където вечеряха заедно със Сезар за първи път след раздялата им. Тъжна бе тази вечеря. Всеки от тях бе имал вече време да размисли, да види докъде стигат задълженията му и да прецени мъжеството си. И тримата бяха като моряци, готови да се борят с бурята, без да се самозаблуждават за опасността. Бирото дойде малко на себе си, като разбра с какво усърдие някои видни хора са му се притекли на помощ; но той се разплака, като научи какво бъдеще очаква дъщеря му. После протегна ръка на жена си, виждайки с каква смелост тя се залавя отново на работа.

Вуйчо Пийро се просълзи за последен път в живота си пред трогателната гледка на тези три свързани така тясно същества, слели се в една прегръдка; от тях най-слабият и най-отпадналият духом Сезар вдигна ръка и каза:

— Да не губим надежда!

— За да можеш да икономисваш — каза вуйчото, — ще живееш при мене в моята стая и ще ядеш от моя хляб. Много отдавна вече ми е тежко да бъда сам и сега ти ще заместиш покойния ми син. А оттук те делят само няколко крачки до Погасителната каса.

— Боже милостиви! — викна Бирото. — Сред тази шеметна буря виждам все пак една пътеводна звезда!

Чрез примирението изпадналият в беда човек изживява нещастieto си. Провалът на Бирото бе свършен факт; той го бе приел, а това вече му вдъхваше нови сили.

III
СЕЗАР ТЪРЖЕСТВУВА

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА ПРОЦЕДУРИ, СВЪРЗАНИ С ФАЛИТА

На търговеца, депозирал баланса си, като че ли остава само да си потърси убежище във Франция или чужбина и да живее там, без да се бърка в нищо; той все едно, че се е превърнал в дете, защото законът го обявява за малолетен и неспособен за каквато и да било дейност от граждански, финансов или търговски характер. Всъщност нещата съвсем не стоят така. Преди да се появи отново пред света, фалиралият си издейства разрешително, което никога не му отказват, нито съдебният комисар, нито кредиторът, защото ако бъде заловен без него, ще го изпратят в затвора; а с този документ той се разхожда като парламентър в лагера на врага, но не от любопитство, а за да осуети злите намерения на закона относно лицата, изпаднали в несъстоятелност. Всеки закон, засягащ частната собственост, подпомага неимоверното развитие на мошеническата изобретателност. Единствената мисъл на фалиралите търговци, както и на всички, чиито интерес законът спъва, е да намерят начин да спрат действието му спрямо тях. Това положение на лишаване от граждански права, при което фалиралият, подобно на какавидата, е в състояние на изчакване, продължава според изискванията на формалностите около три месеца, когато се насрочва заседание, на което между кредиторите и длъжника се сключва един вид „мирен договор“, споразумение, наречено *спогодба*. Самата дума показва, че след избухналата буря от силно противоречиви интереси настъпва период на взаимно разбирателство.

След като прегледа баланса, Търговският съд веднага назначава съдебен комисар, който да бди над интересите на множеството кредитори, а също и да пази фалиралия от оскърбителните действия на някой несдържани заемодавци; двойна роля, която би била прекрасна, ако съдебните комисари разполагаха с време. От своя страна, съдебният комисар възлагана един агент правото да сложи ръка на целия имот, паричните суми, ценните книжа и стоките на търговеца, като провери вписания в баланса актив; накрая секретариатът насрочва събрание на кредиторите, което се разгласява шумно чрез пресата.

Всички заемодавци, истински или фалшиви, са длъжни да се явят и така събрани, да посочат временни синдици вместо агента, временните синдици застават на мястото на фалирания, тоест по силата на една фикция на закона те го представляват и следователно могат всичко да ликвидират, всичко да продадат, да правят всякакви спогодби, с една дума, да оставят целия зелник да бъде изяден от кредиторите, стига само фалираният да не им се противопостави. При повечето фалити в Париж нещата спират до временните синдици по следните причини.

Назначаването на един или няколко постоянни синдици^[1] е едно от най-стръвните деяния, към което прибегват жадните за мъст изиграни, надхитрени, измамени, ограбени, подиграни, измъчени и водени за носа заемодавци. И все пак, макар че кредиторите изобщо биват изигравани, надхитрявани, мамени, ограбвани, подигравани, мъчени и водени за носа, сред търговците в Париж няма страст, която да трае повече от деветдесет дни. Търговските полици, които чакат платеж, обикновено сами се оправят в срок от три месеца. След деветдесет дена всички кредитори, изтощени от тичането около фалита, спят до прекрасните си женички.

Така чужденците могат да разберат как временното във Франция често става постоянно: от хиляда временни синдици едва ли има и пет, които да станат постоянни. Причините за стихването на омразата, предизвикана от фалита, са лесно обясними. И все пак налага се да се поясни на хората, които нямат щастието да са търговци, в какво се състои драмата при един фалит, така че да разберат защо той съставлява една от най-чудовищните гаври от страна на закона, а също и защо фалитът на Сезар Бирото бе едно рядко изключение.

Тази хубава търговска пиеса има три ясно открити действия: първо действие — на агента, второ действие — на синдиците, и трето действие — споразумението. Подобно на всички театрални творби и тя представлява двоен спектакъл: една постановка за публиката и друга — разни тайни уловки; едно представление, гледано откъм партера, и второ — задкулисно. Зад кулисите стоят фалираният търговец и неговият пълномощник, адвокатът на търговците, синдиците и агентът, а също и съдебният комисар. На никого извън Париж не е известно, макар в Париж всички да знаят, че съдията при Търговския съд е най-странният магистрат, който обществото е създало. Този съдия е в правото си да се опасява всеки момент да не попадне под ударите на

правосъдието, което той сам раздава. Париж е виждал вече председатели на Търговския съд да депозират баланса си. Вместо да бъде някой стар, оттеглил се вече от работа търговец, за когото тази длъжност би представлявала своего рода възнаграждение за безукорния му живот, съдията е обикновено човек, стоящ начело на огромни търговски предприятия, претрупан е отговорности. Сякаш неотменимото условие за избора на този човек, длъжен да разглежда цели лавини от търговски дела, които непрестанно се трупат в столицата, е той едва да смогва да ръководи собствените си работи. Вместо да бъде учреден като една полезна инстанция, където, без да става смешен, търговецът би могъл да се издигне до по-високи сфери, този съд е съставен от действащи търговци, които могат да пострадат от собствените си присъди, в случай че се сблъскат с лица, недоволни от тях, както Бирото се сблъска с дю Тийе.

И така, съдебният комисар по необходимост е лице, пред което се казват много неща, което слуша, като му говорят, но същевременно си мисли за своите работи, осланяйки се за обществените дела на синдиците и на пълномощника е изключение на някои по-особени, любопитни случаи, където кражбите са били извършени при извънредни обстоятелства, така че се вижда принуден да признае, че длъжникът или кредиторите са били много ловки. Ако е търговец на дървен материал, това лице, поставено в драмата подобно на кралския бюст в заседателните зали, може да се види сутрин между пет и седем часа в склада му; ако е парфюмерист, както някога Бирото — през деня в магазина му или пък вечер, след вечеря, когато си дояжда плодове или сирене; впрочем той винаги все ужасно бърза. Така че това лице обикновено мълчи. Нека отчетем заслугата на законите относно разглежданата материя: когато те са изготвени набързо, връзват ръцете на съдебния комисар, така че в много случаи той остава измамата да се затвърди, както ще видите от следващите редове.

Вместо да е застъпник на кредиторите, агентът може да бъде застъпник на длъжника. Всеки се надява да увеличи частта си за сметка на фалиралия, у когото винаги предполагат, че има скрити богатства. Агентът може да се възползва и от двете страни било като щади интересите на фалиралия, било като отдели нещо за повлиятелните кредитори: така че той гледа и вълкът да е сит, и агнето — цяло. Често ловкият агент успява да спре делото, като откупи дълга и

по този начин вдигне на крака търговеца, който тогава скоква като гумена топка. Агентът се присъединява към по-надеждната страна и така или задоволява по-силните кредитори и оставя длъжника без защита, или пък жертва кредиторите с оглед перспективите на длъжника. Затова онова, което агентът извършва, е решаващо. Този човек, както и пълномощникът, играе в казаната пиеса ролята, от която се извлича най-голяма полза; както единият, така и другият предлагат участието си само срещу сигурни хонорари. От хиляда фалита агентът е в деветстотин петдесет и пет от случаите човек на банкрутиралия търговец. По времето, когато се случи нашата история, пълномощниците, почти винаги се явяваха пред съдебния комисар и му препоръчваха своя агент, лице, което познава работите на търговеца и може да съгласува интересите на кредиторите с интересите на честния, изпаднал в беда човек. От няколко години насам опитните съдии изчакват да им се посочи агентът, за да не го назначат, като се стараят да вземат друг, който да е уж честен.

Докато трае това действие, се явяват и истинските, и лъжливи кредитори, за да посочат временните синдици, които, както казахме, стават постоянни. На събранието гласуват както онези, които имат да вземат петдесет стотинки, така и кредиторите с петдесет хиляди франка: гласовете се броят, те не се слагат на теглилка. На същото събрание, на което изборът се прави измежду кредиторите, се намират и лъжливи избиратели, доведени от фалиралия — единствените, които никога не отсъстват при избора и които предлагат кандидатите, а съдебният комисар — който е председател без права — е длъжен да посочи синдици. По този начин той почти винаги взема от фалиралия синдиците, които най-много му изнасят: втора злоупотреба, която превръща тази катастрофа в дълбоко комична драма, покровителствана от правосъдието. Изпадналият в беда „честен“ човек става тогава господар на положението и узаконява кражбата, която е замислил. Дребните търговци в Париж обаче обикновено са безукорни. Когато някой от тях стигне до депозиране на баланса си, нещастникът продава и шала на жена си, залага сребърните си прибори, търси откъде ли не средства и потъва с празни ръце, разорен и без възможност да заплати дори и на пълномощника си, който хич и не иска да знае за него.

Законът изисква спогодбата, според която на търговеца се опрощава част от дълга му и му се възвръщат вещите, да се гласува с

известно мнозинство и при известна определена сума. Тази важна работа изисква ловка дипломатична дейност, водена сред противоречиви интереси — на фалирاليا, на пълномощника му и на синдиците, — които се кръстосват и често се сблъскват. Обикновената, най-груба маневра се състои в даване възнаграждения на кредиторите, образуващи законното мнозинство, платими от длъжника, и то извън дивидентите, предвидени от спогодбата. За тази огромна измама не съществува никакъв лек: и тридесетте последователни състава на Търговския съд познават това положение, защото е било в практиката им. Най-сетне в последно време бе взето решение да се анулират делата, свързани с мошеничество, и тъй като изпадналите в несъстоятелност имат интерес да се оплакват от такова изнудване, съдиите смятат, че ще могат по този начин да внесат нравствена атмосфера при фалитите, но те ще ги направят още по-неморални, тъй като кредиторите ще намислят други, още по-мошенически действия, които съдиите ще заклеймят като магистрати, но от които ще се възползват като търговци.

Друга маневра, която извънредно много се прилага и от която е дошъл изразът „сериозен и законен кредитор“, е тази, при която се създават кредитори, тъй както и д-р Тийе бе вмъкнал в своята банка известен брой кланароновци; фалирاليا се крие именно под тяхната кожа, а по този начин съответно намалява дивидента на истинските кредитори, отделя си средства за в бъдеще и си обезпечава нужния брой гласове и сумите, необходими за получаването на спогодбата. „Несериозните и незаконни кредитори“ са като фалшиви избиратели, вмъкнати в избирателната колегия. Какво, може да направи „сериозният и законен кредитор“ срещу тях? Да се отърве, като ги атакува? Добре. Но за да изгони самозванеца, „сериозният и законен кредитор“ трябва да натовари с тази работа един пълномощник, като изостави своите собствени дела; пълномощникът, който получава нищожен хонорар, предпочита да „движи фалитите“ и гледа нехайно на останалото. За да се открие „несериозният кредитор“, трябва преди всичко да се навлезе в лабиринта на най-различни операции, да се проследят те в миналото, да се преровят много папки, да се изиска по съдебен ред предоставянето на книгата на мнимия кредитор, да се открие, че е подставено лице, да се докаже това пред членовете на съда, да се пледира, да се тича нагоре-надолу и да се разпалват много

студени сърца; и като се извърши тази донкихотовска работа спрямо всеки „несериозен и незаконен кредитор“, той, ако случайно се докаже, че наистина е такъв, се покланя пред съдиите и казва: „Извинявайте, но вие се лъжете, аз съм съвсем «сериозен».“ На това отгоре фалираният може да се позове на правата си и да изправи Дон Кихот пред кралския съд. А в това време работите на същия Дон Кихот вървят зле и той се намира пред угрозата да депозира баланса си.

Изводът от горното е, че длъжникът посочва сам синдиците си, сам проверява *сметките* си и сам си урежда спогодбата.

Според това, което изтъкнахме, няма е трудно да се отгатнат интригите, сганареловските номера, фронтеновските измишльотини, маскаримовските лъжи и скапеневските хитрини, на които дават ход тези системи^[2]?

При всеки фалит те са толкова много, че могат да дадат материал за четиринадесетте тома на „Клариса Харлоу“, ако някой автор би пожелал да ги опише. Само един пример е достатъчен. Известният Гобсек, господарят на палмовци, жигоневци, вербрустовци и нюсенжановци, бе замесен във фалит, където той се гласеше здравата да нареди един търговец, който бе съумял да го изиграе; след спогодбата той получи в падежни полици сумата, която, прибавена към сумата от дивидентите, представляваше целият дълг към него. Гобсек наложи спогодба, която опрощаваше седемдесет и пет на сто от дълга на фалирания. Ето как кредиторите бяха изиграни в полза на Гобсек. Търговецът обаче бе подписал незаконно записи от името на фалиранията фирма и можа да приложи за тях именно намалението от седемдесет и пет на сто. Гобсек, великият Гобсек, получи едва петдесет на сто! Оттогава той винаги поздравяваше длъжника си с иронично уважение.

Тъй като за всички операции, предприети от фалирания десет дена преди обявяването му в несъстоятелност, може да се търси отговорност, някои съобразителни хора се погрижват да предприемат известни сделки с определен брой кредитори, чийто интерес — който съвпада с интереса на фалирания — е да постигнат бързо споразумение. По-хитрите кредитори отиват при други по-наивни или много заети, описват им фалита в черни краски и купуват креансите^[3] им за половината цена, която биха получили при ликвидацията; така те обезпечават вземанията си чрез дивидента на техните собствени

креанси и чрез половината, третината или четвъртината, спечелена от купените креанси.

Фалитът е като почти херметически затворена къща, където след извършения обир все пак е останала някоя и друга торба с пари. Щастлив е оня търговец, който се вмъква през прозореца, покрива, избата или през някоя дупка, задига една торба и уголемява частта си! В това поражение, където бият тревога, подобна на тревога при Березина^[4], всичко е законно и незаконно, истинско и фалшиво, честно и нечестно. Всички се възхищават от човека, който успее да си „намери покритие“, тоест да тури ръка на ценни книжа в уцърб на останалите кредитори. Цяла Франция се бе разтърсила от разискванията по един огромен фалит, станал в града, където заседаваше кралският съд и където съдиите, които бяха влезли в парични отношения с фалиралите, се бяха скрили зад толкова тежки гумени мантии, че от тях мантията на правосъдието се продупчи. Наложил се, поради напълно оправдани подозрения, да се прехвърли делото в друг съд. В града, където бе станал банкрутът, нямаше нито съдии, нито съдебни комисари, нито агенти, които да бъдат безпристрастни.

Тези страхотни и нечисти порядки в търговията са станали нещо толкова в реда на нещата в Париж, че извън случаите, когато чрез фалита са застрашени огромни капитали, всеки голям търговец, колкото и да не е зает, приема банкрута като бедствие без застраховка, вписва загубата в книгата за „Печалби и загуби“ и не е глупав да си губи времето, а си продължава работата. За дребния търговец пък, който в края на всеки месец изпада в тревога и живее с постоянната грижа как да движи колелото на успеха, мисълта за един продължителен и скъп процес е нещо страшно; той отказва да разбира каквото и да е, възприема примера на едрият търговец и като навежда глава, също приема загубата.

Едрите търговци не депозират своя баланс, те ликвидират по приятелски начин: кредиторите им вземат онова, което им дадат, и срещу него им издават разписка. По този начин се избягват безчестието, съдебните срокове, хонорарите на пълномощниците и обезценяването на стоките. Всеки смята, че фалитът би донесъл по-голяма загуба, отколкото ликвидацията; в Париж обаче има повече ликвидации, отколкото фалити.

Актът, извършен от синдиците, цели да докаже, че синдикът е неподкупен и че между него и фалиралия не е била възможна ни най-малка тайна спогодба. Зрителите, които повече или по-малко са били също синдици, знаят, че всеки синдик е кредитор „с покритие“. Той изслушва каквото му кажат, но приема за истина онова, което на него му изнася, и до деня на спогодбата извършва проверки по пасивните и активни креанси. Временните синдици четат тогава пред събранието малък доклад, съставен обикновено в следния дух:

„Господа, дългът към всички нас възлизаше, общо взето, на един милион. Ние раздробихме длъжника на парчета, като кораб, претърпял крушение. Гвоздеите, железата, дървеният материал и металните части дадоха триста хиляди франка. Така че налице са тридесет на сто от вземанията ни. Доволни, че сме се сдобили с тази именно сума вместо със сто хиляди франка, които длъжникът би могъл да ни остави, ние заявяваме, че го считаме за мъдрец, гласуваме да му се дадат насърчителни премии и венци и предлагаме да му се остави целият актив, като му се даде срок от десет или дванадесет години за изплащане на петдесет на сто от дълга, които по негово благоволение са ни обещани. Ето спогодбата, минете в секретариата и я, подпишете!“

След тази реч щастливите търговци се поздравяват и се прегръщат. След официалното признаване на спогодбата банкрутиралият си остава търговец, какъвто е бил и по-рано: активът му се възвръща, той продължава работата си, без да бъде лишен от правото да фалира отново заради обещаните дивиденди — едно закъсняло банкрутче, нещо, което често се случва, също като дете, родено от майка девет месеца след женитбата на голямата ѝ дъщеря.

Ако спогодбата не стане, кредиторите назначават постоянни синдици, вземат крайни мерки и се сдружават, за да извлекат най-голяма полза от имотите и предприятието на техния длъжник, като слагат ръка и на всичко, което той ще получи в бъдеще — наследство от баща, майка, леля и прочие. Тази сурова мярка се прилага посредством така наречения „съюзен договор“.

Следователно има два вида фалити: едни, при които търговецът се стреми да си възстанови положението, и други — при които падналият във водата търговец се оставя да потъне. На Пийро му беше добре известна тази разлика. Според него, както и по мнението на

Рагон, човек мъчно излиза чист от първия фалит, както рядко излиза богат от втория. След като посъветва всичко да се предаде на кредиторите, той влезе във връзка с най-честния пълномощник на борсата с молба да пристъпи към ликвидация на фалита и да предостави на разположение на кредиторите каквито ценности имаше. Според закона кредиторите са длъжни, докато продължава цялата тази история, да поемат на своя издръжка фалиралия и семейството му. Пийро обаче съобщи на съдебния комисар, че се нагърбва с прехраната на племенника и на племенницата си.

Дю Тийе бе замислил всичко така, че фалитът да се превърне в постоянна агония за бившия му господар. Ето какъв бе планът му. В Париж времето е толкова ценно, че обикновено от двамата синдици само единия се занимава с делата. Вторият съществува формално; подобно на втория нотариус при нотариалните актове и той само одобрява. Действащият синдик често се осланя на пълномощника. По този начин фалитите от първия вид се извършват в Париж толкова набързо, че всичко бива претупано, уредено надве-натри и сервирано готово в предвидените от закона срокове. За сто дена съдебният комисар е готов да произнесе страшните думи на известния министър: „Във Варшава цари пълен ред!“ Дю Тийе искаше да погуби парфюмериста като търговец. Ето защо имената на синдиците, назначени под негово давление, бяха за Пийро от особено значение. Господин Бидо, по прякор Жигоне, който бе главният кредитор, сигурно нямаше да се занимава с фалита. Цялата работа навярно щеше да бъде поета от оня дребен, заядлив старик Молиньо, който никога не губеше нищо. На това именно чакалче дю Тийе бе подхвърлил благородния труп на търговеца, да го мъчи, като го разкъсва на части. След като мина събранието, на което кредиторите направиха избор на синдика, Молиньо се прибра в къщи „горд — както каза той — от честта, с която са го удостоили съгражданите му“ и щастлив, че ще може да се разпорежда с Бирото, както си знае също като дете, изпитващо удоволствие да измъчва някое насекомо. Като се придържаше тясно към закона, хазяинът на Сезар купи търговския кодекс и замоли и дю Тийе да му изясни някои положения. За щастие обаче предупреждението от Пийро Жозеф Льоба бе вече издействал от председателя на съда назначаването на един прозорлив и благосклонен съдебен комисар. Вместо човека на дю Тийе — Гобенайм-Келер —

съдебен комисар бе един от заместник-съдиите, господин Камюзо, богат търговец на копринени платове, либерал, собственик на къщата, в която живееше Пийро, и който минаваше за честен.

Един от най-ужасните часове в живота на Сезар беше разговорът му с Молиньо, човека, на когото той гледаше като на нищожество и който по силата на някаква юридическа фикция го представляваше него, Сезар Бирото. Той трябваше да отиде заедно с вуйчо си в Батавския дом, да изкачи шестте етажа и да влезе в отвратителния апартамент на този старик — негов опекун, може да се каже, негов съдия и представител на кредиторите му.

— Какво ти е? — запита Пийро Сезар при едно негово възклицание.

— Ох, вуйчо, вие не знаете какъв човек е този Молиньо!

— От петнадесет години го виждам от време на време в кафене „Давид“, където вечер идва да играе домино; затова и дойдох с тебе.

Господин Молиньо прояви крайна вежливост към Пийро и пренебрежителна снизходителност към фалиралия търговец. Старчето бе обмислило предварително поведението си, проучило бе различните отсенки в държането си и се бе подготвило какво да каже.

— Какви сведения желаете да получите? — запита Пийро. — Никой не оспорва размера на дължимите суми.

— О — рече Молиньо, — креансите са в ред, всичко е проверено. Кредиторите са сериозни и законни! Но законът, господине, законът! Разходите на фалиралия не съответстват на възможностите му... Да вземем бала...

— На който и вие бяхте — пресече го Пийро.

— ... който е струвал около шестдесет хиляди франка (във всеки случай такава сума е била изразходвана по този повод) по време, когато активът на фалиралия е възлизал на не повече от сто и няколко хиляди франка... така че има основания фалиралият да се изправи пред извънреден съд и да бъде обвинен в обикновен банкрут.

— Това ли е вашето мнение? — запита Пийро, като видя в какво отчаяние изпадна Бирото при тези думи.

— Господине, аз правя известна разлика: господин Бирото бе общински служител...

— Допускам, че не сте ни поканили на тази среща, за да ни кажете, че ще бъдем изправени пред углавния съд — каза Пийро. —

Всички в кафене „Давид“ ще се смеят тази вечер на вашето поведение.

Мнението на кафене „Давид“ като че ли поразтревожи старчето, което хвърли изплашен поглед към Пийро. Синдикът бе очаквал срещата с Бирото и се бе заричал да се представи като върховен арбитър, един вид Юпитер. Той се бе готвил да изплаши Бирото с гръмотевична, предварително подготвена обвинителна реч, да размахва над главата му брадвата на углавния съд, да се наслаждава на тревогите му, на ужаса му, а после да омекне, да се покаже състрадателен и да превърне жертвата си във вечно признателна душица. Но вместо насекомото той видя пред себе си стария търговски сфинкс.

— Господине — каза той, — тук няма нищо смешно.

— Извинете ме — отговори Пийро. — Вие водите доста нашироко преговори с господин Клапарон; дори пренебрегвате интересите на мнозинството, за да се сдобиете с привилегии за вашите суми. Аз обаче като кредитор също мога да се намеся. Съдебният комисар е налице.

— Господине — каза Молиньо, — никой не е в състояние да ме подкупи.

— Известно ми е — отвърна Пийро, — вие просто успяхте, както се казва, да се измъкнете от огъня, без да се опарите. Хитър сте и сега действате, както сте действали с наемателя си...

— О, господин Пийро — възрази синдикът, който отново се почувства преди всичко собственик, като в баснята котката, преобразила се в жена и хукнала след това подир една мишка, — делото ми за къщата от улица Монторгъой още не е минало. Както се казва, стана един инцидент. Наемателят там е наемател на цялата сграда. Този интригант сега твърди, че след като е платил в аванс за една година, и му остава само една година... (Тук Пийро хвърли на Сезар предупредителен поглед, за да му каже да внимава)... та понеже бил платил за годината, смята, че е в правото си да напусне. Ново дело. Всъщност аз мога да си запазя гаранциите до пълно изплащане, а той може да ми дължи за някои поправки.

— Но — възрази Пийро — законът ви дава гаранции за мебелите само ако това е във връзка с наема.

— И за някои допълнителни неща! — възрази Молиньо, който се почувства засегнат в най-чувствителното си място. — Съответният

член на закона се тълкува според постановленията, издадени по този въпрос; би трябвало обаче да се направят поправки. Аз подготвям сега едно изложение до негово превъзходителство министъра на правосъдието относно този пропуск в закона. Достойна задача би било правителството да се занимае с въпросите, свързани със собствеността. Всичко е в интереса на държавата. Ние сме основните ѝ данъкоплатци.

— Вие наистина сте в състояние да осветлите правителството по тези въпроси — каза Пийро. — Но какви осветления можем да ви дадем ние по нашия въпрос?

— Искам да зная дали господин Бирото е получавал парични суми от господин Попино — отвърна Молиньо високопарно.

— Не, господине — каза Бирото.

Започнаха да разискват относно частта на Бирото във фирмата на Попино; стигнаха до заключение, че Попино е в правото си да получи изцяло авансираните от него суми, без да участва във фалита за половината от разходите, направени около устройването му и дължими на Бирото. Под действието на Пийро синдикът Молиньо смекчи неусетно държането си, с което доказва колко много държеше на мнението на посетителите от кафене „Давид“. Той стигна дотам, че започна да утешава Бирото и го покани заедно с Пийро да споделят скромната му вечеря. Ако бившият парфюмерист бе дошъл сам, сигурно щеше да раздразни Молиньо и положението можеше да се влоши. И в този случай, както при много други, старият Пийро бе истински ангел-пазител.

Съществува едно ужасно мъчение, наложено от търговския закон на фалиралите: те са длъжни да се явят лично, ескортирани от временните синдици и от съдебния комисар, на събранието, на което кредиторите решават участието им. За оня, който не влага особено много чувства във всичко това, както и за едрият търговец, който си търси реванш, тази тъжна церемония не е толкова страшна. Но за човек като Сезар Бирото тази сцена беше изтезание, което можеше да се сравни само с мъките през последния ден на осъдения на смърт. Пийро направи всичко, за да може племенникът му да издържи този ужасен ден.

Ето какви операции предприе Молиньо със съгласието на фалирاليا. Делото по местата в предградието Тампл бе спечелено

пред кралския съд. Синдиците решиха да продадат тези места и Сезар не се противопостави. Узнал, че правителството възнамерява да прокопае канал, който да свърже Сен-Дьони със Сена, през предградието Тампл, дю Тийе закупи местата на Бирото за седемдесет хиляди франка. Правата на Сезар в сделката с местата около „Мадлената“ бяха отстъпени на господин Клапарон; условието бе, че той ще се откаже от своя страна от всякакви искания относно дължимата от Бирото сума за заплащането и регистрирането на договора, със задължението да плати цената на тези терени, щом получи от фалита припадащия се на продавачите дивидент. Частта на парфюмериста във фирмата „Попино и сие“, бе продадена на Попино за четиридесет и осем хиляди франка. Инвентарът на „Кралицата на розите“ бе откупен от Селестен Крьовел за петдесет и седем хиляди франка с правото да дава под наем стоката, мебелите, собствеността върху „Крема на султанките“ и върху тоалетната вода, както и правото да наеме за дванадесет години фабриката, чийто инвентар също му бе продаден. Наличният актив възлезе на сто деветдесет и пет хиляди франка, към които синдиците добавиха още седемдесет хиляди франка срещу правата на Бирото в ликвидацията на „нещастния“ Роген. Така цялата сума възлезе на двеста петдесет и пет хиляди франка. Пасивът възлизаше на четиристотин и четиридесет хиляди франка, тоест налице бе повече от петдесет на сто от дължимата сума. Фалитът е нещо като химически опит, от който умелият търговец гледа да излезе угоен. Обаче така, както бе разтворен в тази реторта, Бирото даде резултат, който вбеси дю Тийе. Той се надяваше на безчестен фалит, а видя човек, който почтено изпада в несъстоятелност. Малко искаше да знае, че е спечелил — защото щеше да получи местата около „Мадлената“, без да плати нито стотинка, — искаше да види нещастния търговец опозорен, съсипан и обруган. На общото събрание кредиторите сигурно щяха да посрещнат парфюмериста с акламации. При това, колкото повече Бирото придобиваше смелост, толкова вуйчо му, подобно на мъдър лечител, увеличаваше „дозите“ му, като го въвеждаше в различните операции на фалита. А всяка от тези драконовски мерки бе нов удар за него. Няма търговец, който да не посрещне с болка обезценяването на нещата, които са свързани за него с изразходването на големи суми или е много положени грижи. Сведенията, които носеше вуйчо му, просто го ужасяваха.

— Петдесет и седем хиляди франка за „Кралицата на розите“! Ами че само магазинът ми е струвал десет хиляди франка! Апартаментът струва четири хиляди франка! Всичко, което съм вложил във фабриката, инвентара, калъпите, котлите, ми е струвало тридесет хиляди франка! Че дори и при петдесет на сто отстъпка в магазина ми има стока за десет хиляди франка! А кремът и тоалетната вода са неща, които струват колкото цял чифлик!

Вайканията на разорения Сезар не вълнуваха Пийро. Някогашният търговец ги изслушваше, както конят понася проливния дъжд пред някоя врата; той обаче се плашеше от мрачното мълчание, в което потъваше парфюмеристът всеки път, когато станеше дума за общото събрание. Но нима за онези, които разбират суетата и слабостите на хората — все едно към кой обществен слой спадат, — не е ясно какво изтезание щеше да бъде за клетия човек да се появи в търговската съдебна палата, където е влизал като съдия, като фалирал търговец? Да търпи обиди там, където толкова пъти са му благодарили за добрата работа, която е вършил? Той, Бирото, чиито непримирими становища по отношение на фалиралите търговци бяха известни на целия парижки търговски свят! Той, който беше заявявал: „В момента, в който депозира баланса си, фалиралият е все още честен човек, но след събранието на кредиторите той вече е мошеник!“ Вуйчо му потърси благоприятен момент, за да му внуши мисълта, че той трябва да се яви, както законът го изисква, на събранието на кредиторите. Това задължение убиваше Бирото. Мълчаливото му примирение правеше силно впечатление на Пийро, който нощем често го чуваше през стената, като вика: „Никога! Никога! По-добре да умра!“

Силен поради простотата на живота, който водеше, Пийро разбираше човешката слабост. И реши да спести на Бирото мъките, които можеха да го убият в страшната, но неизбежна сцена на появяването му пред кредиторите. Но по тази точка законът е ясен, точен и категоричен! Отказалият да се яви търговец може по тази причина да бъде изправен пред углавния съд за обикновен банкрут. Само че, ако законът е в състояние да принуди фалиралия да се яви, той няма същата власт спрямо кредитора. Събранието на кредиторите е важна церемония само в определени случаи, например ако се налага да се изобличи някой голям мошеник и да се състави съюзен договор, ако има разногласие между облагодетелствани и ощетени кредитори

или ако спогодбата е нещо свръхграбителско и фалиралият се нуждае от съмнително мнозинство. Но когато става дума за фалит, където нещата са в ред, или за фалит, при който мошеникът си е нагласил всичко, събранието е само формалност. Пийро обходи всеки кредитор поотделно и ги помоли да присъстват чрез пълномощник на събранието. След като го бяха провалили, сега всички, с изключение на дю Тийе, искрено оплакваха Сезар. Кредиторите знаеха вече какво е било поведението на парфюмериста, колко редовни са били книгата му и ясни — делата му. Те всички бяха доволни, че между тях няма „незаконен кредитор“. Молиньо, който отначало бе агент, а после синдик, бе намерил у Сезар всичко, което бедният човек притежаваше, дори гравюрата „Еро и Леандър“, подарена от Попино, личните му скъпоценности, брилянтната игла, златните токи, двата му часовника — вещи, които всеки честен човек би запазил, без да смята, че извършва нещо непочтено. Констанс също бе предала скромните си накити. Това трогателно подчинение на закона направи силно впечатление на търговския свят. Враговете на Бирото представиха тези факти като признак на глупост; смислените хора обаче ги виждаха в истинската им светлина, тоест като прекрасно доказателство за честност. След като изминаха два месеца, общественото мнение напълно се промени. И най-равнодушните хора признаваха, че този фалит е едно от най-редките явления, станали в парижката борса. Ето защо, уверени, че ще получат около шестдесет на сто от вземанията си, кредиторите изпълниха всичките желания на Пийро. Освен това пълномощниците не са много на брой, така че няколко кредитори трябваше да имат един и същ пълномощник. В края на краищата Пийро сведе това внушително събрание до трима пълномощника, двама синдика, съдебния комисар, Рагон и него самия.

Сутринта на този тържествен ден Пийро каза на племенника си:

— Сезар, можеш да отидеш без страх на днешното събрание, никого няма да намериш там.

Господин Рагон поиска да придружи длъжника си. Когато някогашният собственик на „Кралицата на розите“ заговори със сухия си гласец, бившият му приемник пребледня; но добрият старец му отвори обятията си и Бирото се хвърли в тях като дете в прегръдките на баща си и двамата парфюмеристи смесиха сълзите си. При толкова много съчувствие фалиралият Сезар доби нови сили и се качи във

файтона с вуйчо си. Точно в десет часа и половина те пристигнаха тримата в манастира „Сен-Мари“, където по онова време се помещаваше Търговският съд. В този час обикновено няма никой в залата на фалитите. Както денят, така и часът бяха определени в съгласие със синдиците и съдебния комисар. Там бяха само пълномощниците, които трябваше да представляват клиентите си. Така че нямаше нищо, което да разтревожи Сезар Бирото. И все пак бедният човек влезе с дълбоко вълнение в някогашния си кабинет, където сега се намираще господин Камюзо; той изтръпна при мисълта, че трябва да мине в залата на фалитите.

— Студено е — каза господин Камюзо на Бирото — и мисля, че господата няма да имат нищо против да останем тук, вместо да мръзнем отгатак в залата. (Той не каза „залата на фалитите“). Заповядайте, седнете, господа.

Всички седнаха, а съдията отстъпи креслото си на смутения Бирото. Пълномощниците и синдиците се подписаха.

— Като се има пред вид, че сте предали всичките си ценности — обърна се Камюзо към Бирото, — кредиторите ви единодушно са съгласни да опростят остатъка от вземанията си; спогодбата е направена така, че мъката ви да бъде облекчена; в най-скоро време пълномощникът ви ще направи официално потвърждение на горното, така че сте свободен. Всички съдии, драги господин Бирото — продължи Камюзо, като стисна ръцете му, — са развълнувани от положението ви, но не са изненадани от мъжеството ви и няма човек, който да не признава вашата честност. Вие бяхте достоен като съдия, достоен се показахте и в нещастieto си. Аз от двадесет години съм в търговията и едва за втори път виждам разорен търговец, към когото всеобщото уважение да нараства още повече.

Просълзен, Бирото стисна ръцете на съдията; Камюзо го попита какво смята да прави занапред и той отговори, че ще да работи, за да изплати напълно задълженията си.

— Ако за да изпълните тази благородна задача, имате нужда от няколко хиляди франка, винаги можете да разчитате на мене — каза Камюзо, — ще ви ги дам с най-голямо удоволствие, за да бъда свидетел на едно толкова рядко явление в Париж.

Пийро, Рагон и Бирото си тръгнаха.

— Е, не беше чак толкова страшно! — каза Пийро на излизане от съда.

— Виждам какво сте направили за мене, вуйчо — каза горкият човек, разчувстван.

— Сега вече положението ви е друго и понеже сме на две крачки от улица Сен-Диаман, да отидем да се обадим на племенника ми — рече Рагон.

Още едно мъчително изпитание бе за Бирото да види Констанс в малката кантора в ниския и мрачен мецанин над магазина, чиято фирма с надпис „А. Попино“ закриваше една трета от прозореца.

— Ето един от воините на Александър — каза Бирото, усмихвайки се жалко, като сочеше надписа.

От това престорено веселие, през което отново пролича наивното и с нищо неугасимо чувство на превъзходство, което Бирото си беше създал, тръпки побиха седемдесетгодишния Рагон. Като видя, че жена му слиза при Попино с писма за подпис, Сезар побледня и не можа да съдържи сълзите си.

— Добър ден, скъпи мой — каза тя засмяно.

— Няма да те питам дали се чувстваш добре тук — отвърна Сезар и погледна Попино.

— Като че съм при сина си — отвърна тя така разнежено, че порази бившия търговец.

Той прегърна Попино и го целуна, после каза:

— Преди малко загубих завинаги правото да го наричам свой син.

— Не губете надежда — отвърна Попино. — Вашето масло върви благодарение на рекламите във вестниците и на усилията на Годисар, който обикаля цяла Франция, наводни я с афиши и проспекти, сега печата в Страсбург реклами на немски, след което тръгва на поход из Германия. Пласирали сме вече над три хиляди гроси.

— Три хиляди гроси! — смая се Сезар.

— А освен това в предградието Сен-Марсо купих доста евтино едно място, където строя фабрика. Ще запазя и фабриката в квартал Тампл.

— Жено — каза Бирото на ухото на Констанс, — с малко помощ щяхме да се оправим.

[1] Постоянни синдици се назначават само в случаи, когато не може да се постигне споразумение между фалиралия и кредиторите му. ↑

[2] Станарел, Фронтен, Маскарил, Скапен са герои от пиесите на Молиер. ↑

[3] Креанси — записи за изплатен дълг. ↑

[4] Березина — приток на Днепър, където през 1812 година е станало голямо сражение на руските и Наполеоновите войски, завършило с поражението на последните. ↑

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА НАЙ-ПРЕКРАСНАТА ГЛЕДКА, КОЯТО МОЖЕ ДА СЕ НАБЛЮДАВА У ЧОВЕКА

След този съдбоносен ден Сезар, жена му и дъщеря му заживяха с една-едничка мисъл. Нещастният чиновник искаше да постигне ако не невъзможното, то поне нещо колосално, а именно да изплати до стотинка дълга си! Въодушевявани от някаква настървена честност, тези три същества се превърнаха в скъперници; те започнаха да се лишават от всичко: всяка стотинка им се струваше свещена. По тези причини Сезарин прояви във фирмата, където работеше, младежка преданост. Нощите си прекарваше в планове как да помогне за преуспяването на предприятието, измисляше нови десени за платове и изобщо проявяваше вродена търговска дарба. Господарите ѝ бяха принудени да възпират прекаленото ѝ усърдие, като същевременно я възнаграждаваха с различни премии; Сезарин отказваше предложените ѝ накити и скъпоценности. Пари! Само това искаше тя. Всеки месец Сезарин донасяше заплатата си и малките си печалби на вуйчо Пийро. Същото правеха и Сезар, и госпожа Бирото. И тримата признаваха неумението си и никой не искаше да поеме отговорността за пласмента на парите, затова бяха предоставили на Пийро да влага, където той намери за добре, малките им капитали. Вуйчото, който се бе заловил отново с търговия, използваше тези суми в борсови сделки. По-късно стана ясно, че в тази работа са му помогнали Жюл Демаре и Жозеф Льоба: и двамата се стараеха да му посочват сделки без рискове.

Бившият парфюмерист, който сега живееше при вуйчо си, не смееше да го разпитва как използва сумите, спечелени от него, дъщеря му и жена му. Той вървеше с наведена глава по улиците, като криеше от хорските погледи отчаяното си, посърнало си затъпяло лице. Упрекваше се, че носи дрехи от фин плат.

— Добре поне, че не ям хляба на кредиторите си — казваше той е ангелски поглед към вуйчо си. — Хлябът, който ми давате, макар и даден от състрадание, ми е сладък, защото благодарение на тази свята милостиня не харча нищо от заплатата си.

Търговците, които сега срещаха Сезар като чиновник, не откриваха у него дори следа от някогашния парфюмерист. Онези, които не му бяха близки, добиваха богата представа за сгромолясванията, на които хората стават жертви, при вида на този човек, носещ по лицето си черните следи на дълбока скръб и тъй страшно изменен вследствие на нещо непознато нему дотогава: *терзаенето на мисълта!* Разрухата не зависи от нашата воля. Ние никога няма да видим как преживяват нещастieto лекомислените, безсъвестните, равнодушните към всичко хора. Единствено религията слага особен печат върху изпадналия човек. Той вярва в някакво бъдеще, вярва в провидението; в него сияе вътрешна светлина, която е негов отличителен белег — израз на трогателно свято примирение, примесено с надежда; такъв човек знае какво е загубил, той е като прокуден ангел, плачещ пред небесните двери. Фалиралите не могат да се явяват на борсата. Изгоненият от царството на честността Сезар напомняше образа на ангел, копнеещ за опрощение.

В продължение на четиринадесет месеца, изпълнен е благочестиви мисли, породени от упадъка му, Сезар се отказа от всякакви удоволствия. Макар че не се съмняваше в приятелските чувства на Рагонови, никой не можеше да го убеди да отиде на вечеря у тях, още по-малко у Льоба, Матифа, Проте и Шифрьовил, нито пък у господин Воклен, които се надпреварваха да изразят уважението си към възвишените му добродетели. Сезар предпочиташе да стои сам в стаята си, вместо да срещне погледа на някой от кредиторите си. Сърдечното внимание на приятелите му беше още по-горчиво напомняне за положението, в което бе изпаднал. Констанс и Сезарин също не ходеха никъде. В неделя и в празник, единствените им свободни дни, те идваха да вземат Сезар в часа на литургията и след като изпълнеха религиозните си задължения, оставаха при него у вуйчо Пийро, който канеше на гости и абат Лоро; словото на свещеника крепеше Сезар в изпълнения му с изпитания живот. Така те оставаха в тесен семеен кръг. Бившият търговец на железарски материали също притежаваше много чувствителни струни, що се отнася до честността, и одобряваше скрупулите на Сезар. Затова пък се зае да увеличи броя на хората, сред които фалираният търговец можеше да се покаже с чисто чело и открит поглед.

През май 1821 година това семейство, което се бореше с превратностите на съдбата, бе възнаградено за усилията си с едно празненство, устроено от човека, който се грижеше за съдбините му. Последната неделя на този месец бе годишнината от годежа на Констанс със Сезар. Заедно с Рагонови Пийро бе наел една селска къща в Со и искаше да отпразнува тържествено този случай.

— Сезар — каза Пийро на племенника си в събота вечер, — утре отиваме извън града и ти ще дойдеш с нас.

Сезар, който имаше много хубав почерк, преписваше всяка вечер разни книжа на Дервил и на още някои адвокати. Така че неделен ден работеше като роб! Беше взел и църковно разрешение за това.

— Не мога — отвърна той, — господин Дервил чака едни сметки за опекунство.

— Жена ти и дъщеря ти заслужават тази награда. Ще бъдат само нашите приятели абат Лоро, Рагонови, Попино и чичо му. Държа на всяка цена да дойдеш с нас.

Отнесени от вихъра на грижите, Сезар и жена му не бяха ходили вито веднъж в Со, макар че от време на време и на двамата им се искаше да посетят отново това място и да видят пак дървото, под което на времето първият служител в „Кралицата на розите“ едва не бе припадал от радост. Докато пътуваха с колата, в която бяха Сезар, жена му, дъщеря му и Попино, който ги водеше, Констанс хвърляше към мъжа си съучастнически погледи, но не успя да го накара да се усмихне. Тя пошепна нещо на ухото му, но той само поклати глава. Вместо да разведрят лицето на Сезар, тези мили изрази на неизменна, макар и малко пресилена нежност още повече го помрачиха и очите му се овлажниха от няколко потулени сълзи. Горкият човек бе изминал същия път преди двадесет години, млад, богат, изпълнен с надежди, влюбен в също такава красива девойка, каквато бе сега Сезарин; тогава той бе мечтал за щастие, а сега виждаше пред себе си в дъното на колата благородното си дете, посърнало от безсънните нощи, виждаше храбрата си жена, чиято красота бе като красотата на градове, пометени от лавата на вулкан. Само любовта бе останала! С държането си Сезар тровеше радостта на дъщеря си и на Анселм, които възкресяваха пред очите му някогашната чаровна сцена.

— Бъдете щастливи, деца, вие заслужавате това — каза нещастният баща със сърцераздирателен глас. — Вие можете да се

обичате безгрижно.

Произнасяйки тези думи, Сезар улови ръцете на жена си и ги разцелува с възхитително и свято чувство, което затрогна Констанс повече и от най-силната радост. Когато пристигнаха в къщата, където вече пи чакаха Пийро, съпрузите Рагон, абат Лоро и съдията Попино, тези пет благородни сърца се държаха така топло, че Сезар веднага се почувства по-добре, защото всички се вълнуваха пред този човек, който преживяваше нещастieto си, сякаш то бе станало вчера.

— Хайде, поразходете се из гората — каза вуйчо Пийро и съедини ръцете на Констанс и Сезар. — Вървете заедно с Анселм и Сезарин! Върнете се в четири часа!

— Горкичките! Ние само ще ги стесняваме — каза госпожа Рагон, развълнувана от искрената скръб на човека, който бе неин длъжник. — Но затова пък каква радост го чака!

— Това е разкаяние без съгрешение — каза абат Лоро.

— Само нещастieto можеше да го издигне — рече съдията.

Забравата е великата тайна на силните и творчески личности; да забравяш, както забравя природата, за която не съществува минало и която подновява ежечасно тайната на неуморните си прераждания. Вместо да извлекат от страданието дълбока поука, слабите личности — какъвто бе и Бирото — живеят и се изхабяват, тъй като с всеки изминат ден затъват все повече и повече в изживените нещастия. Когато двете двойки стигнаха до пътеката, водеща към гората Оне, която е разположена като венец върху един от най-красивите хълмове в околностите на Париж, а пред тях се показва в цялата си прелест „Вале-о-Лу“, красотата на деня, прекрасният пейзаж, първата зеленина и чудните спомени от най-хубавия ден на младите години поотпуснаха тъжните струни в сърцето на Сезар; той притисна ръката на жена си към разтуптяното си сърце — очите му загубиха помръкналостта си и заискриха от радост.

— Най-последно! — каза Констанс на мъжа си. — Сега си пак такъв, какъвто те познавам, мили Сезар. Струва ми се, че живеем съвсем скромно и имаме право да си позволим от време на време някое малко удоволствие.

— Имам ли право? — запита горкият човек. — Ах, Констанс, твоята обич е единственото богатство, което ми е останало. Така е, загубил съм дори вярата в себе си, нямам вече сили и единственото ми

желание е да живея само колкото да мога да се издължа към хората. Но ти, скъпа моя, ти, която си моята мъдрост и моето благоразумие, ти, която всичко предвиди и си безупречна, ти имаш право да се радваш; от нас тримата само аз съм виновният. Преди осемнадесет месеца, сред оня съдбоносен празник, аз виждах моята Констанс, единствената жена, която съм обичал, виждах я по-красива от девойката, с която тичах преди двадесет години по същата тази пътека, по (която сега тичат нашите деца!... За двадесет месеца станах причина да повехне тази красота, която бе моята гордост, моя позволена и законна гордост! Колкото повече те опознавам, толкова повече те обиквам... *О, скъпа моя* — добави той, като вложи в тези думи чувство, което проникна дълбоко в сърцето на жена му, — бих искал да ми се караш, а не да се мъчиш да смекчиш скръбта ми.

— Никога не съм мислила — отвърна Констанс, — че след двадесет години съпружески живот любовта на жената към мъжа ѝ може да стане по-силна!

Като чу тези думи, Сезар за миг забрави всичките си нещастия, защото те бяха цяло богатство за човек, чувствителен като него. Той пристъпи почти съвсем развеселен към „тяхното“ дърво, което за щастие не бе отсечено. Двамата съпрузи поседнаха под него, загледани в Анселм и Сезарин, които несъзнателно се въртяха все на същата полянка, като сигурно си мислеха, че се движат в права посока.

— Госпожице — казваше Анселм, — надявам се, че не ме смятате толкова алчен и подъл, та да се възползвам от частта на баща ви в „Кефалическото масло“? Аз пазя неговите доходи и се грижа за тях, шконтирам и неговия дял и ако има съмнителни полици, вземам ги на моя сметка. Тъй като ще можем да си принадлежим чак в деня на пълното реабилитиране на баща ви, аз се мъча да го ускоря с всичката сила, която ми вдъхва любовта.

Влюбеният момък се бе сдържал и не бе изповядал тази тайна пред тъща си. Дори и у най-невинните обожатели личи желанието да се покажат благородни в очите на любимата си.

— И скоро ли ще настъпи този ден? — запита тя.

— Скоро — отвърна Анселм. Отговорът бе произнесен с толкова проникновен глас, че целомъдрената и чиста Сезарин поднесе челото си на милия Анселм, който я целуна жадно и почтително, толкова много благородство имаше в жеста на девойката.

— Татко, всичко ще се нареди — каза тя на баща си със загадъчно изражение. — Разведри се, поговори с нас, не бъди така тъжен.

Когато това сплотено семейство се върна в къщата на Пийро, колкото и малко наблюдателен да бе, Сезар долови някаква промяна в обноските на Рагонови, която показваше, че се е случило нещо. Госпожа Рагон ги посрещна особено любезно и както погледът, така и тонът ѝ сякаш казаха на Сезар: „*Nie si получихме парите*“..

По време на десерта пристигна нотариусът от Со. Пийро го покани да седне, после погледна Бирото, който започваше вече да подозира, че му готвят изненада, без да може да схване каква.

— Племеннико — заговори Пийро, — от осемнадесет месеца до днес спестяванията ти, както и спестяванията на дъщеря ти и жена ти станаха двадесет хиляди франка. От дивидентите на сумите, които имах да вземам, получих тридесет хиляди франка, така че стават всичко петдесет хиляди, които могат да се дадат на кредиторите ти. Господин Рагон получи тридесет хиляди франка срещу дивидентите си, а сега господин нотариусът от Со ти носи квитанция за пълното изплащане на дълга ти към приятелите ти, включително и лихвите. Остатъкът от сумата се намира у Крота; тези пари са за Лурдоа, леля Маду, за майстора-зидар, дърводелеца и най-нетърпеливите ти кредитори. Догодина ще видим за останалото. С време и търпение се стига надалеч.

Радостта на Бирото бе неопишуема. Той се хвърли разплакан в обятията на вуйчо си.

— Нека сложи днес ордена си — каза Рагон на абат Лоро.

Духовникът постави червената лентичка в петелката на държавния служител, който тази вечер се погледна поне двадесет пъти в огледалото на салона, проявявайки наслада, на която биха се присмели хора с високо мнение за себе си, но за тези добри буржоа тя изглеждаше съвсем естествена.

На другия ден Бирото отиде при госпожа Маду.

— А, вие ли сте, честни човече — каза тя, — не можах да ви позная, толкова сте побелели. И все пак вие не сте за оплакване, нали си имате служба. А аз се трепя като куче, което върти мотор, и заслужавам царството божие.

— Госпожо, моля ви се...

— Е, това не е упрек — прекъсна го тя. — Аз всичко съм ви простила.

— Дошъл съм да ви кажа, че днес ще си получите у нотариуса Крота остатъка от парите, заедно с лихвите...

— Вярно ли?

— Идете при него в единадесет и половина часа.

— Е, това се казва честност, всичко до стотинка, че и четири на сто отгоре! — каза тя, като се възхищаваше наивно на Бирото. — Вижте какво, драли господине, аз върша много добра работа е онова вашето, червенокосото момче; то е много симпатично и ми дава възможност да спечеля малко повече, като не се скъпи за цените, защото иска да ме обезщети. Така че задръжте си парите, аз ще ви дам квитанция, че всичко е платено. Леля Маду лесно пламва, обича да си повиква, но у нея има ей това! — И тя се удари по обемистите възглавнички от жива плът, подобни на които нямаше в целите хали.

— В никакъв случай — отвърна Бирото, — законът е изричен и аз искам изцяло да ви се изплатя.

— Добре тогава, няма да ви карам да ми се молите — каза тя. — А утре ще разкажа в халите какъв почтен човек сте вие. Такова чудо рядко се среща!

Същата сцена, само че в друг вариант, се повтори и при майстор-бояджията, тъста на Крота. Валеше дъжд. Сезар остави чадъра си в ъгъла до вратата. Като видя вадичката, потекла към хубавата трапезария, където той обядваше с жена си, забогателият бояджия се отнесе доста грубо с него.

— Кажете какво искате, Бирото? — запита той с оня рязък тон, с който много хора се отнасят към досадните просяци.

— Господин Лурдоа, значи, зет ви не ви е казал...

— Какво? — прекъсна го нетърпеливо Лурдоа, мислейки, че става дума за някаква молба.

— Да отидете тази сутрин при него в единадесет часа и половина, за да ми издадете квитанция, че напълно съм изплатил дълга си към вас?...

— А, това е нещо съвсем друго... Я, седнете, господин Бирото, хапнете нещо с нас...

— Направете ни удоволствие да обядвате с нас — покани го и госпожа Лурдоа.

— Значи, работите се оправят? — запита дебелият Лурдоа.

— Не, господине, дълго време трябваше да ям само по едно хлебче в службата ми, за да събера малко пари, но след време смятам, че ще мога да поправа вредите, нанесени на ближния ми.

— Наистина — каза бояджията, като налага филийката, дебело намазана с гъши пастет — вие сте човек с чувство за чест.

— Какво нрави госпожа Бирото? — запита госпожа Лурдоа.

— Тя води книжата и касата в магазина на господин Анселм Попино.

— Горките хора! — пошепна госпожа Лурдоа на мъжа си.

— Ако имате нужда от мене, драги господин Бирото, елате, може би ще мога да ви помогна... — каза Лурдоа.

— Нуждая се от вашето присъствие утре в единадесет часа, господине — отвърна Бирото и си тръгна.

Този първи резултат даде нови сили на фалиралия, но не му възвърна душевното спокойствие; желанието да извоюва честта си разстрои прекомерно съществуването му; той загуби окончателно руменината на лицето си, очите му изгаснаха и бузите му хлътнаха. Когато някои стари познати срещаха Сезар сутрин към осем часа или следобед към четири часа на път за улица Оратоар или на връщане оттам, облечен в редингота, който бе носил в момента на разорението си и който той пазеше, както бедният подпоручик пази униформата си, със съвсем побелели коси, блед и боязлив — някои го спираха въпреки желанието му, защото той имаше зорко око и щом ги видеше, се промъкваше като крадец покрай стените.

— Всички знаят за вашето поведение, приятелю — казваха му те. — И всички жалят, че се отнасяте така сурово не само към себе си, но и към дъщеря си, и към жена си.

— Не се притеснявайте толкова — казваха му други. — Паричните рани не са смъртоносни.

— Не са, но душевните рани носят смърт! — отговори един ден на Матифа изтощеният Сезар.

В началото на 1823 година прокопаването на канал Сен-Мартен бе вече решено. Местата в предградията Тампл достигнаха луди цени. По проект каналът разделяше на две някогашната собственост на Сезар Бирото, сега притежание на дю Тийе. Компанията, на която бе дадена концесията, се съгласи да плати неимоверна цена при условие

банкерът да отстъпи местата в определен срок. Наемният договор обаче, който Сезар бе прехвърлил на Попино, пречеше на сделката. Затова bankerът отиде на улица Сен-Диаман да се срещне с дрогериста. Попино беше съвсем безразличен на дю Тийе, но годеникът на Сезарин изпитваше към него инстинктивна омраза. Той нищо не знаеше за кражбата и за гнусните комбинации на щастливия banker, но някакъв вътрешен глас му казваше: „Този човек е ненаказан крадец!“ Попино не би се съгласил да участва в каквато и да било сделка е него, дори присъствието му му беше противно. Особено сега, когато виждаше как дю Тийе забогатява от кожата, която бе одрал от бившия си господар, защото местата около „Мадлената“ започнаха да поскъпват така, че вече се предвиждаха невероятните цени, до които достигнаха през 1827 година. Ето защо, когато bankerът обясни защо е дошъл, Попино го погледна с все по-нарастващ гняв.

— Приемам да се откажа от договора си, но ми са нужни шестдесет хиляди франка и нито стотинка по-долу.

— Шестдесет хиляди франка ли? — викна дю Тийе и понечи да си тръгва.

— Договорът ми е за още петнадесет години и ще се наложи да изразходвам по три хиляди франка годишно в повече, докато си направя нова фабрика. Така че шестдесет хиляди франка или излишно е да говорим повече — отрязва Попино и влезе в магазина; дю Тийе го последва.

Вътре спорът се разгорещи, произнесоха и името на Бирото; в това време Констанс слезе и видя дю Тийе за първи път след прословутия бал. Bankerът не можа да скрие изненадата си, като видя промените, настъпили у бившата му господарка; той наведе очи, ужасен от собственото си дело.

— Господинът печели от *ваши* места триста хиляди франка, а не желае да *ни* даде шестдесет хиляди франка обезщетение срещу отказването *ни* от договора — заяви Попино на госпожа Сезар.

— Три хиляди франка рента!... — каза дю Тийе надут.

— Три хиляди франка!... — повтори просто, но многозначително госпожа Бирото.

Дю Тийе побледня, а Попино погледна госпожа Бирото. Настъпи момент на дълбоко мълчание, от което тази сцена стана още по-необяснима за Анселм.

— Подпишете ми акта за отказване от договора, който вече е подготвен от Крота — каза най-сетне дю Тийе, като извади от джоба си един обгербван лист. — Ще ви издам чек за шестдесет хиляди франка.

Попино погледна госпожа Бирото с неприкрито и дълбоко учудване; струваше му се, че сънува. Докато дю Тийе подписваше чека на едно високо писалище, Констанс изчезна и се качи в мецанина. Дрогеристът и банкерът размениха документите. След това дю Тийе поздрави хладно Попино и влезе.

„Най-после — каза си Анселм, като гледаше дю Тийе, който тръгна по улица Ломбар, където го чакаше кабриолетът му, — най-после благодарение на тази необикновена сделка Сезарин ще стане моя. Милата ми женица няма вече да си хаби нервите да работи. Чудно! Как така само един поглед на госпожа Бирото бе достатъчен! Какво може да има между нея и този разбойник? Това, което се случи преди малко, наистина е странно!“

Попино изпрати да осребрят чека в банката и се качи горе да поговори с госпожа Бирото; но не я намери при касата, сигурно бе отишла в стаята си. Анселм и Констанс живееха, както живеят зет и тъща, когато между тях има разбирателство; ето защо той отиде в стаята на госпожа Сезар с естественото нетърпение на влюбения, докоснал вече щастието. Младият търговец много се изненада, като видя, че бъдещата му тъща, до която се доближи пъргаво като котка, чете някакво писмо от дю Тийе, защото Анселм позна почерка на някогашния пръв помощник на Бирото. Запалената свещ и черните хвърчащи призраци от изгорени писма по плочите накараха Попино да изтръпне; е острото си зрение той бе видял, без да иска, следната фраза в началото на писмото, което държеше тъща му:

„Обожавам ви! И вие знаете това, ангел мой, защо тогава...“

— Откъде имате такава власт върху дю Тийе, та успяхте да го склоните да приеме подобна сделка? — засмя се той неестествено, както се смеят хора, потискащи някакво недобро подозрение.

— Да оставим това — отвърна Констанс, без да може да прикрие ужасното си смущение.

— Да, наистина, по-добре да говорим за края на мъките ви — отвърна Анселм, съвсем объркан. Той се завъртя на петите си, после забарабани с пръсти по прозорците и се загледа в двора.

„Добре де — помисли си той, — дори и да е обичала дю Тийе, защо пък аз да не се държа като почтен човек?“

— Какво ви е, Анселм? — запита горката жена.

— Чистата печалба от „Кефалическото масло“ възлиза на двеста четиридесет и две хиляди франка. Половината е равна на сто двадесет и една хиляди — каза рязко Попино. — Като извадя от тази сума четиридесет и осем хиляди франка, дадени на господин Бирото, остават седемдесет и три хиляди, които заедно с шестдесетте хиляди от отстъпването на наемния договор ви дават сто и тридесет и три хиляди франка.

Госпожа Бирото слушаше, обладана от такава радостна мъка и толкова буен трепет, че Анселм долови туптенето на сърцето ѝ. Той продължи:

— Аз винаги съм смятал господин Бирото за мой съдружник и сега можем да разполагаме с тази сума, за да изплатим дълга му към кредиторите. Като я прибавим към спестените от вас сто и двадесет и осем хиляди франка у вуйчо Пийро, ще имаме всичко сто шестдесет и един хиляди франка. Вуйчо няма да ни откаже квитанция за своите двадесет и пет хиляди франка. Освен това не съществува земна сила, която да ми попречи да заема на тъста си за сметка на печалбите от следната година сумата, която е нужда за пълното задоволяване на кредиторите му... И... тогава той... ще бъде... реабилитиран.

— Реабилитиран! — извика госпожа Бирото, като преви коляно на стола си.

Тя изпусна писмото, склучи молитвено ръце, прочете една молитва, прекръсти се и каза:

— Мили Анселм! Скъпо мое дете!

После обхвана главата му с ръце, целуна го по челото, притисна го до гърдите си, чудеше се какво да направи от радост.

— Сезарин е твоя! Дъщеря ми ще бъде наистина щастлива. Тя ще напусне най-послед този магазин, където се съсипва от работа.

— От любов — поправи я Анселм.

— Да — отговори майката усмихната.

— Сега искам да ви кажа една малка тайна — продължи Попино, като не откъсваше погледа от съдбоносното писмо. — Услужих на Селестен с пари, за да го улесня при купуването на магазина ви, но поставих едно условие. Апартаментът ви си стои така, както го

оставихте. Бях си наумил нещо, като не смятах обаче, че самият случай толкова ще ни помогне. Условието е Селестен да ви преотстъпи апартамента, където той изобщо не е влизал, а мебелите отново да бъдат ваши. Аз си запазвам втория етаж, където ще живея със Сезарин, която няма вече да се дели от вас. След като се оженим тук ще идвам от осем часа сутринта до шест часа вечерта. За да се сдобием отново със състояние, ще откупя за сто хиляди франка частта на господин Сезар, така че заедно със заплатата му ще имате десет хиляди франка рента. Няма ли да бъдете щастлива?

— Нито дума повече, Анселм! Струва ми се, че полудявам!

Невинното държане на госпожа Сезар, чистотата на погледа ѝ, както и непорочността на красивото ѝ чело опровергаваха така великолепно стотиците мисли, които се въртяха из ума на влюбения младеж, че той пожела да тури край на чудовищните си подозрения. Извършването на какъвто и да било грях бе нещо несъвместимо с живота и чувствата на племенницата на Пийро.

— Мила, обожавана майко — каза Анселм, — в душата ми се промъкна въпреки волята ми едно ужасно подозрение. Премахнете го още сега, ако искате да бъда щастлив!

Попино протегна ръка и взе писмото от пода.

— Без да искам — продължи той, изплашен от ужаса, изписан по лицето на Констанс, — прочетох първите думи на това писмо, което е от дю Тийе. Тези думи тъй странно съвпадат с въздействието, което преди малко упражнихте върху този човек, като го заставихте да се съгласи толкова бързо с моите невероятни искания, че всеки човек би си ги обяснил така, както дяволът направи с мене, без аз сам да го желая. Един само ваш поглед, само три думи бяха достатъчни...

— Чакайте — каза госпожа Сезар, като взе писмото и го изгори пред очите на Анселм. — Сине мой — продължи тя, — жестоко съм наказана за една съвсем дребна моя грешка. Сега ще ви кажа всичко, Анселм. Не искам (никакво подозрение, предизвикано от майката, да навреди на дъщерята, а всъщност аз няма от какво да се червя: това, което ще ви кажа, бих го признала и пред мъжа си. Дю Тийе се опита да ме прелъсти, аз предупредих веднага Сезар и дю Тийе беше уволнен. В деня, в който мъжът ми щеше да го изгони, той ни открадна три хиляди франка.

— Подозирах такова нещо! — каза Попино с тон, който издаваше цялата му омраза.

— Анселм, тази изповед е необходима за вашето бъдеще, за нашето щастие; но тя трябва да умре в сърцето ви, както е мъртва в моето и в сърцето на Сезар. Сигурно си спомняте за упреците на мъжа ми по повод някаква грешка в касата. За да избегне даването под съд и за да не погуби този човек, той сигурно е сложил от себе си в касата три хиляди франка — цената на кашмирения шал, който получих чак след три години. Ето обяснението на възклицанието ми преди малко! Уви! Ще ви призная, мили Анселм, и една моя детинщина — добави тя с въздишка, свела поглед. — Дю Тийе ми бе писал три любовни писма, които така добре го обрисоваха, че ги запазих просто... просто така. Тези писма съм препрочела само един път. Но не беше разумно да ги пазя. Сега, като видях дю Тийе, се качих горе, за да ги изгоря, и точно когато влязохте, четях последното... Това е всичко.

Анселм падна на колене и целуна ръката на госпожа Бирото с такова възхитително изражение, че и двамата се просълзиха. Тъщата повдигна зет си и го притисна до сърцето си.

Този ден бе щастлив и за Сезар. Частният секретар на краля, господин дьо Ванденес, го посети в службата му и пожела да поговори с него. Те излязоха двамата в малкия двор на Погасителната каса.

— Господин Бирото — каза виконт дьо Ванденес, — усилията ви да изплатите дълга си към вашите кредитори случайно са станали достойние на краля. Той е трогнат от вашето рядко държане, а като узнал, че от желание за самоунижение не носите ордена на „Почетния легион“ ме изпрати да ви предам волята му: трябва да носите ордена. Освен това, желяейки да ви помогне да изпълните задълженията си, той ме натовари да ви предам тази сума, която е от неговите лични средства, и да изразя съжаленията му, че не може да стори нещо повече за вас. Нека това остане в пълна тайна. Негово величество смята, че кралското му достойнство не позволява да се дава гласност на благотворителните му дела — добави секретарят и връчи шест хиляди франка на Сезар, който с вълнение слушаше думите му.

Бирото едва успя да смотолевя нещо несвързано; усмихнат, Ванденес си тръгна, като му махна с ръка за сбогом. Чувствата, които вълнуваха нещастния Сезар, са нещо толкова рядко в Париж, че животът му неусетно бе предизвикал възхищението на хората. За него

говореха всички: Жозеф Лъоба, съдията Попино, Камюзо, абат Лоро, Рагон, собственикът на голямата къща, където работеше Сезарин, господин дьо Ла Бийардиер. Общественото мнение, което сега се беше съвсем променило, го въздигаше до небесата.

„Ето един честен човек!“ Тези думи бяха прозвучавали много пъти вече в ушите на Сезар, когато минаваше по улиците, и го караха да се вълнува като писател, който чува да казват: „Ето го!“ Това високо мнение на хората за него просто убиваше дю Тийе. Когато получи парите, изпратени от краля, първата мисъл на Сезар бе да се изплати спрямо бившия си служител. Той отиде на улица Шосе-д’Аnten по времето, когато банкерът се прибираше от работа, така че се срещнаха на стълбите.

— Какво има, бедни ми Бирото? — запита дю Тийе с престорена благост.

— Беден ли! — викна гордо Бирото. — Напротив, аз съм богат човек. Тази вечер ще сложа глава на възглавницата си с удовлетворението, че съм ви изплатил дълга си.

Честността, с която бяха пропити тези думи, прониза болезнено дю Тийе. Въпреки всеобщото уважение, той сам не се уважаваше и някакъв неудържим глас в него му викаше: „У този човек има нещо възвишено!“

— Да изплатите дълга си! Че какви сделки вършите?

Уверен, че дю Тийе няма да разгласи думите му, бившият парфюмерист каза:

— Аз няма да се занимавам никога вече с каквито и да било сделки, господине. Никаква човешка сила не можеше да предвиди това, което ми се случи. Кой знае дали не бих станал жертва на някой друг Роген? Хората обаче са разказали на краля как съм се държал, сърцето му се е смилило над моите усилия и той ги насърчи, като им изпрати преди малко една значителна сума, която...

— Квитанция ли ви трябва? — прекъсна го дю Тийе. — Изплащате ли...

— Всичко, заедно с лихвите; ето защо ви моля да дойдете с мене на две крачки отгук при господин Крота.

— Пред нотариус!

— Господине, никой не ми забранява да мисля за реабилитацията си, а само нотариално заверените актове са неопровержимо

доказателство...

— Да вървим — рече дю Тийе, като излезе със Сезар, — то е съвсем близо. Но откъде намирате толкова пари?

— Не ги намирам — отвърна Сезар, — печеля ги с пот на челото.

— Вие дължите огромна сума на фирмата Клапарон.

— Уви! Това е вярно, там е най-големият ми дълг, струва ми се, че душата ми ще излезе, докато го изплатя.

— Никога няма да го изплатите — каза грубо дю Тийе.

„Той е прав“ — помисли си Бирото.

Като се прибираще, горкият човек мина по улица Сент-Оноре, и то съвсем случайно, защото обикновено заобикаляше, за да не гледа магазина си и прозорците на своя апартамент. За пръв път от деня на разорението си видя този дом, където осемнадесет години щастлив живот бяха заличени от мъките на три само месеца.

„Мислех си, че тук ще завърша живота си“ — каза си той.

И забърза, защото съгледа новата фирма:

СЕЛЕСТЕН КРЪОВЕЛ

Приемник на Сезар Бирото

— Сънувам ли? Това не е ли Сезарин? — възкликна той, като осъзна, че вижда някаква руса глава на прозореца.

И наистина той видя там жена си, дъщеря си и Попино. Влюбените знаеха, че Бирото никога не минава покрай бившия си дом. И тъй като не можеха да си представят какво му се беше случило, те бяха дошли да уредят някои работи във връзка с празника, който смятаха да дадат в негова чест. Това странно видение толкова силно учуди Бирото, че той остана като прикован.

— Вижте господин Бирото как гледа някогашната си къща — каза господин Молиньо на търговеца, чийто магазин беше срещу „Кралицата на розите“.

— Горкият човек! — отвърна старият съсед на парфюмериста. — В този дом той даде един от най-хубавите балове... Имаше двеста коли.

— И аз бях там, а след три месеца той фалира; аз бях синдик.

Бирото си тръгна с разтреперани крака и се прибра бързо при вуйчо си Пийро.

Узнал за станалото на улица Сен-Диаман, Пийро смяташе, че племенникът му трудно ще понесе вълнението от една толкова голяма

радост, каквато е радостта на реабилитирането, защото той всеки ден наблюдаваше душевните тревоги на този нещастен човек, сблъскваше се непрекъснато с непримиримите му схващания относно фалиралите, виждаше как непрекъснато напънга сили. За Сезар честта бе като мъртвец, чакащ деня на възкресението му. Тази надежда превръщаше болката му в стимул за непрекъснат труд. Затова Пийро се нагърби със задачата да подготви племенника си за хубавата вест. Като се прибра в дома на вуйчо си, Бирото го завари в размисъл как да постъпи. Затова радостта, с която чиновникът разказа за вниманието на краля, се стори на Пийро добро предзнаменование, а учудването, че е видял Сезарин в „Кралицата на розите“ бе чудесен повод да започне разговора.

— Е, добре, Сезар — каза Пийро, — знаеш ли откъде идва всичко това? От нетърпението на Попино да се ожени час по-скоро за Сезарин. Той не може повече да чака и не трябва заради твоите прекалени понятия за честност да изхаби младостта си, както се казва, със сух хляб и пара от вкусните гозби. Попино желае да ти даде нужните суми, за да се разплатиш напълно.

— Той купува жена си! — отвърна Бирото.

— Не е ли почтено от негова страна, че иска да реабилитира тъста си?

— Това може да даде основания на някои да оспорват... Впрочем...

— Впрочем — поде вуйчото, като се преструваше на ядосан — ти можеш да жертваш само себе си, но няма защо да жертваш дъщеря си.

Започна оживен спор, който Пийро нарочно раздухваше.

— Ами ако Попино не ти беше дал никакъв заем, ако беше гледал на тебе само като на свой съдружник, ако беше сметнал цената, дадена на кредиторите ти срещу частта ти в „Кафалическото масло“ като аванс срещу печалбите, за да не те ощети...

— Щях да създам впечатление, че с негово съгласие съм излъгал кредиторите си.

Пийро си даде вид, че е убеден от този довод. Той познаваше достатъчно добре човешкото сърце и знаеше, че през нощта почтеният човек щеше да влезе в спор със себе си по този въпрос, както и че тази душевна борба щеше да го привикне към мисълта за реабилитирането му.

— Но защо — каза Сезар по време на вечерята — и жена ми, и дъщеря ми бяха в стария апартамент?

— Анселм иска да го наеме, за да живее в него заедно със Сезарин. Жена ти е на негова страна. Без да те предупредят, те са оповестили вече брака, за да те накарат и ти да се съ согласиш. Попино казва, че за него няма да е кой знае каква заслуга, ако се ожени за Сезарин след реабилитацията ти. Ти вземаш шестте хиляди франка на краля, а нищо не искаш да приемеш от близките си! Аз също мога да ти дам квитанция за дълга ти към мене, ще ми откажеш ли?

— Не — отговори Сезар, — но това няма да ми попречи да спестявам, за да ви изплатя дълга си въпреки квитанцията.

— Много сложно става всичко — отвърна Пийро, — аз като ти говоря за честност, трябва да ми вярваш. Каква глупост каза ти преди малко? Щял си да измамиш кредиторите си, след като им се изплатиш напълно?

В този миг Сезар се вгледа в Пийро и Пийро развълнувано видя, че след три години за първи път широка усмивка е озарила тъжното лице на клетия му племенник.

— Вярно — каза той, — кредиторите ще си получат парите... но то би значило, че продавам дъщеря си!

— Аз пък искам да ме купят! — изтърси Сезарин, току-що влязла с Попино.

Двамата влюбени бяха прекосили на пръсти преддверието на малкия апартамент и бяха чули последните думи на Сезар; след тях идваше и госпожа Бирото. Те тримата бяха обиколили с кола кредиторите, на които не бе още платено, за да ги поканят още същата вечер у нотариуса Александър Крота, където се подготвяха квитанциите. Здравата логика на влюбения Попино надделя над скрупулите на Сезар, който продължаваше да твърди, че бил длъжник и че изкористявал закана с разни нововъведения. Но прекалените му пререкания със съвестта замлъкнаха, щом Попино извика:

— Значи, вие искате да убиете дъщеря си!

— Да убия дъщеря си ли? — тъпо запита Сезар.

— Вижте какво — рече Анселм, — аз имам право да ви направя дарение за сумата, която е у мене, но която смятам по съвест, че ви принадлежи. Ще ми откажете ли?

— Не — отговори Сезар.

— Добре тогава, да отидем при Александър Крота още тази вечер и да не се връщаме вече на този въпрос. Там ще поговорим и за брачния ни договор.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

НЕЗЕМНА РАДОСТ

Адвокатът Дервил се погрижи да бъде предявен иск за реабилитиране на Бирото пред главния прокурор на кралския съд в Париж; към него бяха приложени и всички необходими документи.

През месеца, докато траяха формалностите и след публичното обявяване на брака на Сезарин с Анселм, Бирото живееше като в треска. Той бе неспокоен и все се страхуваше, че няма да доживее до великия ден на реабилитацията си. Сърцето му туптяло без причина, казваше той. Той се оплакваше от тъпи болки в този орган, който бе не само изтощен от вълненията на скръбта, но и изморен от тази върховна радост. Съдебните решения за реабилитиране са толкова голяма рядкост, че кралският съд в Париж едва ли издава и едно за десет години. За онези, които гледат сериозно на обществото, в апарата на правосъдието се съдържа нещо голямо и важно. Обществените институции зависят изцяло от чувствата, които хората влагат в тях, и от величието, в което мислено ги обличат. Ето защо един народ се разлага, когато у него изчезне не религията, а вярата, и когато първоначалното възпитание разхлаби връзките, които го запазват като цяло, а младото поколение привиква да подлага всичко на безпощадна критика. Това, което остава да го свързва, са само недостойните подбуди на материалните интереси и, разбира се, повелите на култа към собствената личност. Подхранен с религиозни идеи, Бирото възприемаше правосъдието такова, каквото то трябва да бъде в очите на хората, тоест представител на обществото, върховен израз на доброволно приетия закон, независим от формата, под която се представя; колкото съдията е по-стар, прегърбен и побелял, толкова потържествено е и изпълнението на съдебния обред, който изисква извънредно дълбоко познаване на хората и на нещата и много пъти под въздействието на животрептящи интереси прави човека да загрубее, като принася в жертва сърцето му. Рядко се срещат вече хора, които да се изкачват развълнувани по стълбите на кралския съд в старата съдебна палата в Париж; бившият търговец обаче бе един от тях.

Малцина са забелязали величествената тържественост на това стълбище, строено с цел да предизвика ефект; то се намира в горната част на външния перистил, който украсява двора на палатата; входната врата е сред една галерия, водеща в единия си край към огромната зала-чакалня, а в другия — към параклиса, два паметника, пред които всичко останало изглежда просташко. Църквата „Сен-Луи“ е една от най-внушителните сгради в Париж и входът към нея в дъното на галерията притежава нещо мрачно и романтично. Обратно, голямата зала-чакалня дава някаква перспектива, окъпана в светлина, и много трудно е да се забрави, че историята на Франция е свързана с нея^[1]. Прочее стълбището притежава само по себе си нещо величаво, което никак не се губи между двата великолепни паметника.

Сигурно всеки се чувства силно развълнуван, като види през богатата решетка на палатата мястото, където се издават присъдите. Стълбата води до чакалнята — огромна зала, през която се отива в друга, където именно заседава Първата инстанция на съда. Сами можете да прецените как се развълнува фалиралият Бирото пред тези великолепия, когато се качваше към съда заедно с приятелите си: Лъоба, който по това време бе председател на Търговския съд, Камюзо — бившия му съдебен комисар, Рагон — някогашния му господар, и абат Лоро — негов изповедник. Духовникът подчерта това човешко великолепие чрез някои разсъждения, от които то се стори още по-внушително на Сезар. Пийро, този практически гледащ на живота човек — си бе намислил да засили предварително радостта на племенника си, за да го избави от опасностите, криещи се в ненадейните събития на този празник.

Бившият търговец още се обличаше, когато при него пристигнаха верните му приятели, които счетоха за чест да го придружат. Това шествие предизвика задоволство у добрия човек, което се превърна в екзалтираност, необходима в случая, тъй като той трябваше да издържи на внушителното зрелище на съда.

Сезар видя и други свои приятели, събрани в залата за тържествените заседания, където вече бяха насядали дванадесетина адвокати.

След като бяха припомнени обстоятелствата по това дело, адвокатът на Бирото изложи накратко просбата на своя клиент. По знак на първия председател главният прокурор стана, за да произнесе

своите заключения. Това лице, което е натоварено да преследва престъпленията от името на обществото, щеше сега да поиска, от името на прокуратурата, да се възстанови честта на търговеца: случай без прецедент в съдебната практика, при който за осъдения се иска помилване. Чувствителните хора могат да си представят вълненията на Бирото при речта на господин дьо Гранвил, която предаваме накратко:

— Господа — каза знаменитият магистрат, — на 16 януари 1820 година Бирото бе обявен в несъстоятелност по решение на Търговския съд в департамента Сена. Депозирването на баланса не бе предизвикано нито от неблагоприятието на търговеца, нито от измамнически спекулации, нито изобщо от причина, която би могла да опетни честта му. Ние се чувстваме задължени да кажем високо истината: причината за това нещастие бе една от онези катастрофи, които отново започват да тревожат правосъдието на град Париж. Съдено било нашата епоха да види сред все още кипящата и недоброкачествена мая на буйните страсти и на революционните идеи как парижките нотариуси се отдалечават от славните традиции на миналото и предизвикват само за няколко години толкова фалити, колкото са станали в течение на цели два века при старата монархия. Бързо разпространилата се жажда за злато е обладала държавните служители — пазители на общественото благо, висши служебни лица!

Тук, верен на ролята си, господин дьо Гранвил намери повод да нападне чрез една дълга тирада либералите, бонапартистите и другите врагове на трона. Събитията доказаха, че той е имал право да изказва опасения.

— Бягството на един парижки нотариус, който задигна вложените у него от Бирото суми, предизвика разорението на просителя — продължи той. — По този повод съдът издаде решение, което доказва до каква степен и колко дълго е било злоупотребено с доверието на клиентите на Роген. Бе сключена спогодба. За чест на просителя ние ще отбележим, че операциите са били извършени с почтеност, която не се среща при нито един от скандалните фалити, тровеци всекидневно търговията в Париж. На кредиторите на Бирото са били предоставени и най-дребните вещи, притежание на нещастния човек. Били са предоставени, господа, дрехите му, скъпоценностите му, нещата за лична употреба; и не само неговите, но и на жена му, която се отказа от всичките си права, само и само да увеличи актива.

При тези обстоятелства Бирото се оказа достоен за уважението, благодарение на което е бил избран в общината; защото по онова време той бе помощник-кмет във втори район и току-що бе получил ордена на „Почетния легион“, с който бе удостоен както за предаността му на роялист, сражавал се през вандемиер по стъпалата на „Сен-Рок“, обагрени от неговата кръв, така и заради дейността му на уважаван заради знанията му и обичан заради помирителния му характер член на Търговския съд и още като скромен общински служител, който се бе отказал от почестите на кметското място в полза на човек, по-достоен от него, уважаемия барон дьо Ла Бийардиер, един от благородните вандейци, когото той бе оценил в други, по-тежки времена.

— Той по-хубаво се изрази от мене — пошепна Сезар на ухото на вуйчо си.

— Ето защо кредиторите, които получиха шестдесет на сто от вземанията си благодарение на това, че този честен търговец им предостави всичко, което притежаваха той, жена му и дъщеря му, изразиха уважението си към него в самата спогодба, по силата на която те му опрощаваха остатъка от дълга си. Моля съдът да обърне внимание на този факт, да вникне в смисъла, вложен в него.

Тук главният прокурор прочете мотивите на спогодбата.

— При такова доброжелателство, господа, много търговци биха се сметнали за освободени от задълженията си и биха вървели с гордо чело по улиците. Бирото не само че не постъпи така, но без да се отчайва, решен в себе си да стигне до славния ден, който днес изгрива за него. Нищо не бе в състояние да го обезкуражи. Нашият любим крал го настанява на служба, за да има раненият при „Сен-Рок“ какво да яде, той обаче пазеше заплатата си за кредиторите си и нищо не харчеше от нея за себе си; нека добавим, че и семейството му засвидетелства пълна преданост...

Разплакан, Бирото стисна ръката на вуйчо си.

— Възприели напълно благородната идея на Бирото, жена му и дъщеря му също внасяха в касата на спестяванията плодовете на техния труд. И двете слязоха с няколко стъпала от общественото положение, което заемаха. Тези жертви, господа, трябва да бъдат високо оценени, те са измежду най-трудните. Ето прочее каква задача си бе поставил Бирото.

Тук главният прокурор прочете накратко баланса, като посочи какви суми не са били издължени, както и имената на кредиторите.

— Всяка от тези суми е била изплатена, господа, и то заедно с лихвите, не срещу квитанции с частни подписи, които изискват строга анкета, а срещу нотариално заверени разписки, по които съдът не изразява съмнение, но и те все пак са били проверени съгласно закона. Вие ще върнете на Бирото не честта, а правата, от които е бил лишен, и само тогава ще извършите едно справедливо дело. Толкова рядко се случва на нашите заседания да разглеждаме такива случаи, че не можем да не засвидетелстваме на просителя нашите възхищения от неговото държане, което бе насърчено от най-високо място.

Той прочете след това формалното заключение, редактирано в съдебен стил.

Съдът се оттегли на съвещание, без да напуска залата, след което председателят стана и прочете решението.

— Съдът — каза той в заключение — ме натоварва да изразя на Бирото задоволството му, че издава подобно решение. Моля, следващото дело.

Наметнал вече одеждите на честта, поднесена му от думите на многоизвестния главен прокурор, Бирото бе поразен от щастие, като чу тържествената фраза, изречена от първия председател на първия кралски съд във Франция, която доказваше, че дори сърцата на безстрастните служители на закона трепнаха от вълнение. Той не можеше да се откъсне от мястото си и стоеше като закован, втренчил смаян поглед в съдиите, сякаш те бяха ангели, които отваряха отново пред него дверите на обществения живот; вуйчо му го хвана за ръка и го поведе в залата. Сезар, който не бе изпълнил дотогава волята на Луи XVIII, сложи машинално в петелката си лентичката на „Почетния легион“; начаса го заобиколиха приятелите и го заведоха триумфално чак до колата му.

— Накъде ме водите, приятели? — обърна се той към Жозеф Льоба, Пийро и Рагон.

— У вас.

— Не, часът е само три, искам да вляза в борсата и да използвам правата си.

— В борсата! — викна Пийро на кочияша и се спогледа с Льоба, защото забелязваше някакви особени признаци у реабилитирания и се

страхуваше той да не полудее.

Бившият парфюмерист влезе в борсата под ръка с вуйчо си и с Лъоба, и двамата многоуважавани търговци. Всички знаеха вече за реабилитацията му. Първият човек, който видя тримата търговци, зад които вървеше Рагон, бе дю Тийе.

— А, драги ми шефе, във възторг съм, че сте се оправили вече. Може би и аз съм допринесъл за благополучния край на вашите мъки, като се оставих така лесно да ме пооскубе малкият Попино. Радвам се на вашето щастие, като че ли то е мое.

— При вас не може и да бъде иначе — забеляза Пийро. — Друго щастие вие не познавате.

— Как да разбирам думите ви, господине? — запита дю Тийе.

— Естествено само откъм добрия им смисъл — отвърна Лъоба, усмихвайки се на отмъстителното хитроумие на Пийро, който, без нищо да знае, гледаше на този човек като на престъпник.

Матифа дойде да поздрави Бирото. Веднага след него най-известните търговци заобиколиха бившия парфюмерист и му направиха овации в борсата; той получи най-ласкателните поздравления, които издаваха безброй зависти и възбудиха някое и друго угризение на съвестта, защото от стоте души, които се разхождаха там, повече от половината бяха претърпели ликвидация. Жигоне и Гобсек, които разговаряха в един ъгъл, разглеждаха добродетелния парфюмерист по начина, по който физиците сигурно са гледали първата изпускаща електричество змиорка, която им е била донесена. (Тази риба, притежаваща мощността на една лайденова стъкленица, е най-голямата рядкост на животинското царство). След като подиша тамяна на победата си, Сезар се качи пак в колата и тръгна за в къщи, където трябваше да бъде подписан брачният договор на неговата Сезарин с предания Попино. Той се смееше някак нервно, което разтревожи тримата му стари приятели.

Един от недостатъците на младите хора, който всъщност е качество, е да смятат, че всички имат тяхната издръжливост: вместо да гледат света и предметите през очила, те ги оцветяват с отблясъците на собствения си пламък, като пренасят прекалената си жизненост върху старите хора. Подобно на Сезар и Констанс, Попино също бе запазил в съзнанието си пищния образ на бала, даден от Бирото. През тези три години на тежки изпитания Констанс и Сезар често бяха слушали в

спомените си, без нищо да си кажат, оркестъра на Колине, бяха виждали пъстроцветната картина на събралите се у тях хора и бяха изпитали радостта, за която така жестоко бяха наказани, както навярно Адам и Ева са си мислили за забранения плод — извор на живот и смърт за цялото им потомство. Попино обаче си спомняше за този празник не с угризение, а с опиянение: нали тогава Сезарин, още в пълната си слава, му бе дала дума на него, бедняка! През онази вечер той бе почувствал увереността, че е обичан заради него самия! Ето защо, когато откупи за Селестен новоподредения от Грендо апартамент, при условие всичко в него да остане както си е било, когато бе запазил с някакво религиозно томление и най-малките предмети, принадлежали на Констанс и на Сезар, мечтата му бе да даде там бал, сватбения си бал. Той бе подготвил това празненство с любов, но бе подражавал на бившия си господар само в разумните разходи, а не в лудостите му: с лудостите бе вече свършено. Така вечерята щеше да бъде поднесена от същия Шьове и поканените бяха горе-долу същите. Абат Лоро замествахше първия секретар на „Почетния легион“. Председателят на Търговския съд Льоба обаче бе тук. Попино покани господин Камюзо, за да му благодари за вниманието му към Бирото. На мястото на Роген и жена му бяха поканени господин дьо Ванденес и господин дьо Фонтен. Сезарин и Попино бяха съставили списъка на гостите много разумно. И двамата еднакво се страхуваха да дават гласност на сватбата си и бяха избягнали неудобството, което изпитват чистите и нежни сърца, като бяха решили да дадат бала в деня на брачния договор. Констанс бе намерила вишневата си рокля, в която само един ден бе блестяла с толкова мимолетен блясък! Сезарин си бе наумила да изненада Попино, като се покаже в оня бален тоалет, за който той й бе говорил толкова пъти. По този начин апартаментът трябваше да поднесе на Бирото чаровната гледка, на която той се бе наслаждавал през една-единствена вечер. Но нито Констанс, нито Сезарин, нито Анселм виждаха каква опасност за Сезар се крие в тази огромна изненада, така че те го чакаха да дойде в четири часа с радост, която ги караше да вършат детинщини.

След неизразимите вълнения, причинени току-що от отиването му в борсата, този герой на търговската почтеност щеше да получи ново сътресение от онова, което го очакваше на улица Сент-Оноре.

Когато на влизане в стария си дом той видя долу пред новите още стълби жена си във вишневата рокля, Сезарин, граф дьо Фонтен, виконт дьо Ванденес, барон дьо ла Бийардиер и прочутия Воклен, пред очите му се разстла лек воал и вуйчо Пийро, който го държеше под ръка, усети как той вътрешно трепери.

— Много стана — каза философът на влюбения Анселм, — той няма да може да понесе всичкото вино, което му наливаш.

Радостта огря така силно всички сърца, че всеки отдаде вълнението на Сезар и залитането му на едно съвсем естествено опиянение, което обаче често бива смъртоносно. Като се озова отново в дома си, като видя пак салона си, гостите си, измежду които бяха и дамите, облечени в бални рокли, изведнъж героичният замах от финала на великата Бетховенова симфония прокънтя в главата и в сърцето му. Идеалната музика засия, заблестя във всички гами, тръбни звуци прокънтяха в уморения мозък, за който настъпваше тържественият край.

Смазан от проехтялото в него многозвучие, Сезар се хвана за ръката на жена си и ѝ прошепна с глас, задавен от бликналата кръв:

— Не ми е добре!

Изплашена, Констанс заведе мъжа си в стаята, докдето той едва можа да стигне, и като се отпусна в едно кресло, промълви:

— Господин Одри, господин Лоро!

Абат Лоро дойде, а след него влязоха и застанаха смаяни гостите и облечените в бални рокли дами. В присъствието на този пъстроцветен свят Сезар стисна ръката на изповедника си и склони глава на гърдите на коленичилата си жена. Някакъв кръвоносен съд се бе скъсал в дробовете му, а освен това аневризмата пречеше на дишането му.

— Ето смъртта на праведника — каза абат Лоро с проникновение, показвайки Сезар със същото движение, с каквото Рембранд е показал в прочутата си картина Христос, възкресяващ мъртвия Лазар.

Христос заповядва на земята да върне онова, което е заграбила, а духовникът сочеше страдалеца за търговска чест, когото небето трябваше да награди с вечен лавров венец.

Париж, ноември 1835 година

[1] Балзак има пред вид прочутия някогашен затвор, намиращ се в самата сграда на съдебната палата в Париж, където по време на Френската буржоазна революция от 1789 година са били затваряни осъдените на смърт, между които Мария-Антоанета, Дантон, Робеспьер и много още други. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.